

Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice

Theatrum historiae

14

2014

Pardubice 2014

Na obálku byla použita fotografie ratenického hostince U Mariánky Antonína Linharta (čp. 6). Třetí a čtvrtý zleva hospodští Linhartovi, pátý zleva Josef Mikuláš Zalabák, ruský legionář. 40. léta 20. století. Snímek ze soukromého archivu Ivany Jirků, dostupné též na: <http://ekomuzeum.ratenice.cz/>

© Univerzita Pardubice, 2014

evidenční číslo MK ČR E 19534
ISSN 1802-2502

Obsah

Jana STRÁNÍKOVÁ Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci	9
Jan RANDÁK O paměti, osobním svědectví a politice dějin	31
Wiktoría KUDELA-ŚWIĄTEK Marriage from necessity. In search of new development directions and methods in oral history	49
Radmila ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Orální historie a paměťová studia: diverzita, či konvergence?	69
Jiří HLAVÁČEK Narace pražského jara ve vzpomínkách rehabilitovaných příslušníků Československé lidové armády	79
Monika HORÁKOVÁ Tazatel(ka) z tábora nepřátel?	97
Lenka KRÁTKÁ Jejich osudy jsou tak rozdílné, a přesto tak podobné. Komparace životopisných vyprávění dvou žen, které se věnovaly umělecké profesi	117
Michaela KOLLEROVÁ Doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. Historička a univerzitní pedagožka nejen pohledem pamětníků	137
Michal LOUČ Oživlá historie Ratenic. Orální historie jako nástroj komunitního zkoumání lokální historie	155

Marie FRITZOVÁ	
Dva životní příběhy a první intifáda	203
Recenze a zprávy	225
Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně)	241
Seznam autorů (abecedně)	241

Jana STRÁNÍKOVÁ

Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci¹

Abstract: Marie Magdalena Hanková – Life Roles of an Unmarried Woman from an Artisans Family. Reflexion and Self-Reflexion of a woman living at the turn of the 18th and 19th century in her family correspondence.

The article deals with the correspondence of Marie Magdalena Hanková, a woman born at 1781 in an artisan's family. It explores her writing abilities to characterize the correspondence culture of an artisan woman. Further it deals with her relationship to other family members and in this way researches her life roles – a daughter, a sister and a sister-in-law.

Key words: artisans – the turn of 18th and 19th century – correspondence – women – life roles – family

---

Badatelé zabývající se venkovským prostorem využívají především prameny z fondů velkostatků uložených ve státních oblastních archivech, fondů jednotlivých obcí, lokálních a centrálních úřadů, dále kartografické a evidenční prameny, poddanské řády a instrukce. Z pramenů osobní povahy se významnější pozornosti dostalo hlavně lidovým kronikám.² Osobní korespondence využívána nebývá, a to z logických důvodů – z venkovského prostředí se zachovala jen ojediněle. Jedním z mála výjimek je korespondence rodiny Hankových z Hořiněvse vzniklá v první polovině 19. století. Je o to zajímavější, že se v ní nachází i dopisy ženy – Marie Magdaleny Hankové.

Badatel není čtenářem, se kterým se při psaní dopisu počítalo, a tudíž se při jeho čtení dostává do role detektiva, který rozkrývá informace a náznaky v něm obsažené.

-
- 1 Článek vznikl v rámci realizace klíčové aktivity č. 11 projektu CZ.1.07/2.3.00/30.0021 *Posílení excelentních týmů výzkumu a vývoje na Univerzitě Pardubice*. K jeho sepsání byly částečně využity materiály shromážděné v rámci realizace projektu *Gender als Faktor der Sprachentwicklung im tschechischsprachigen Böhmen – sprech- und schriftsprachliche Elemente und Normen in Ego-Dokumenten von Frauen der Wiedergeburtzeit* řešeného na Institutu slavistiky univerzity v Jeně (Německo) v letech 2004–2006 a 2007–2009.
  - 2 Eduard MAUR, *Venkov v raném novověku*, in: Marie Šedivá-Koldinská – Ivo Cerman a kol. (edd.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 307–334.

Umberto Eco napsal, že interpretace textu jsou sice potencionálně neomezené, nicméně zároveň dodal, že ne každá interpretace může skončit šťastně, a doporučil stanovit si určité meze.³ Jeho teze platí v obecné rovině i pro analýzu písemných pramenů při historickém bádání. Vzhledem k jejich počtu a také s ohledem na množství směrů historiografie je zároveň dobré zamyslet se nad vhodností volby interpretačních mezí a způsobu práce s ohledem na téma a badatelský záměr. Hlavní inspirační zdroj tohoto článku představuje pojetí ženy nazírané v kontextu jejích životních rolí a cyklů.⁴ Důvodem této volby byla kromě mých osobních preferencí i skutečnost, že je založen na analýze osobní korespondence. Záměrně jsem se rozhodla pro kvalitativní analýzu, pro kterou je tento pramen ze své podstaty vhodnější.

Osobní korespondence rodiny Hankových je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v pozůstalosti Václava Hanky. Protože Václav Hanka díky vzdělání získal významné postavení a zanechal po sobě pozůstalost, zachovaly se dopisy ostatních členů rodiny, kteří zůstali po celý život příslušníky prostředí, které Václav svým sociálním a kulturním vzestupem opustil. Archivní fond obsahuje především písemnou pozůstalost Václava Hanky, a proto jsou v něm uloženy zejména dopisy, které mu byly adresovány. V souboru korespondence tak logicky vzniká určitá mezera, neboť není možné důsledně rekonstruovat obsah písemné komunikace. V archivním fondu je uloženo 79 dopisů, které mu otec Václav poslal v druhé a třetí dekádě 19. století (některé jsou nedatované), dále se v něm nachází 55 dopisů od bratra Jana a 56 od bratra Františka. Na většině z nich není uvedeno datum, nicméně podle obsahu a celkového kontextu rodinné korespondence je zřejmé, že vznikly v období od druhého desetiletí 19. století do čtyřicátých let. Marie Magdalena Hanková napsala ve druhé a třetí dekádě 19. století svému bratrovi celkem 14 dopisů, které většinou nedatovala. Ty se staly stěžejním pramenem tohoto článku, neboť na rozdíl od ostatních výše uvedených přinášejí nejenom dílčí informace o životních osudech Marie Magdaleny, ale umožňují nahlédnout i do světa jejích emocí a představ a rovněž poznat její vyjadřování a schopnost psát. Cenných je rovněž několik dochovaných dopisů, které jí adresovali bratři a otec. To, co je uloženo v archivním fondu, je bohužel jen torzo – jedná se o dva dopisy ze dvacátých let od bratra Jana, a dále jeden, který jí patrně na sklonku dvacátých let napsal František, a rovněž jeden od mladšího bratra Václava z doby kolem roku 1814. Otcových dopisů se dochovalo pět; nejstarší je nedatovaný a byl napsán někdy na počátku druhého desetiletí, ostatní jsou z počátku dvacátých let. Dopisy Anny Hankové, matky sourozenců a manželky Václava Hanky staršího, se nedochovaly vůbec, a není tudíž jasné, jestli kdy nějaký napsala.

3 Umberto ECO, *Zpověď mladého romanopisce*, Praha 2013, s. 34.

4 Milena LENDEROVÁ a kol. (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

V pozůstalosti se dále nachází další rodinná korespondence, která ovšem nebyla v tomto článku využita.⁵

Hořiněves, kde rodina Hankových žila, byla na sklonku 18. století nevelkou, ovšem nikoli bezvýznamnou obcí s 64 domy.⁶ Tvořila centrum panství, které se v roce 1790 stalo součástí kamerálních statků a posléze bylo spojeno se sousedním panstvím Smiřice. Z části proto ztratila svůj charakter centra a posléze v rámci reorganizace správy a uspořádání nově vytvořeného dominia přišli její obyvatelé i o některé výsady. Bylo mj. rozhodnuto o sloučení obou částí dominia pod jednu cechovní správu, což vyvolalo protest hořiněvských řemeslníků. Jejich snaha zvrátit tuto situaci se ale nesetkala s úspěchem.⁷ Na celkový charakter hospodářství obce to nemělo větší vliv. Obyvatelé se i nadále živili především zemědělstvím a řemeslnou výrobou pro místní trhy.⁸ Z hlediska duchovní správy byla obec centrem farnosti. Do kostela stojícího uprostřed obce nedaleko zámku docházeli kromě místních i obyvatelé Máslojed, Račic a Žíželevsi a přifařeny byly také dvě blízké obce patřící k cerekvickému panství – Vrchovnice a Želkovice.⁹ Místní farní škola, jejíž historie sahá minimálně do počátku 18. století a která byla po roce 1774 reformována, rovněž sloužila širšímu okolí.¹⁰

V červenci roku 1786 zde Anna Hanková, manželka řezníka a šenkýře Václava Hanky, přivedla na svět dceru, která byla v místním kostele sv. Prokopa pokřtěna jako Marie Magdalena Anna.¹¹ Narodila se jako šestá z celkem osmi dětí. Dospělosti se kromě ní dožili její dva mladší bratři František (* 1788) a Václav (* 1791) a také prvorozený Jan

5 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), Václav Hanka, korespondence přijatá; tamtéž korespondence odeslaná; tamtéž, korespondence rodinná. Pro tento článek byly využity tyto dopisy: LA PNP, Václav Hanka, dopisy Václava Hanky synu Václavu Hankovi, dopisy Jana Hanky bratru Václavu Hankovi, dopisy Františka Hanky bratru Václavu Hankovi, dopisy Magdaleny Hankové bratru Václavu Hankovi, dopis Marie Hankové bratru Václavu Hankovi; tamtéž, korespondence rodinná, dopisy Jana Hanky sestře Magdaleně Hankové, dopis Františka Hanky sestře Magdaleně Hankové, dopis Václava Hanky dceři Magdaleně Hankové, dopisy Václava Hanky dceři Marii Hankové; tamtéž, korespondence odeslaná, dopis Václava Hanky sestře Magdaleně Hankové. Pozn.: Dopisy Marie Magdaleny Hankové adresované bratru Václavovi a dopisy otce Václava Hanky adresované dceři jsou nesprávně zařazené do dvou složek, kde je jako pisatelka, resp. adresátka jednou uvedena Magdalena a podruhé Marie. Ve skutečnosti se jednalo o jednu osobu – Marii Magdalenu Hankovou.

6 Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen XV*, Prag – Wien 1790, s. 45.

7 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Hradec Králové, Sběrka hořiněveských dokumentů, kart. 1, protestní list hořiněveských cechů proti sloučení s cechy smiřického panství, 1812.

8 J. SCHALLER, *Topographie XV*, s. 45.

9 Tamtéž, s. 45–53; TÝŽ, *Topographie des Königreichs Böhmen XVI*, Prag – Wien 1790, s. 154–155; SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 68, kart. 2, koncept zprávy o topografii farnosti, 1828.

10 SOKA Hradec Králové, Obecná škola Hořiněves, inv. č. 1, s. 6n.

11 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1799, sign. 49-3, s. 57.

(* 1774).¹² Dům, ve kterém vyrůstala, předtím obývala rodina, z níž pocházela její matka. Od sklonku 17. století zde byla hospoda, kterou majitel provozoval. Patřil tudíž k bohatším obyvatelům obce. I rodina Hankových byla dobře situovaná. Václav Hanka pokračoval nejenom v provozování hospody, kterou vyženil, ale vykonával i řeznické řemeslo. A před změnami nastalými v důsledku sloučení hořiněveského a smiřického panství byl i cechmistrem řezníků.¹³

Dcera

Marie Magdalena byla jedinou dcerou v rodině Hankových, která se dožila dospělosti. Její starší sestra Anna zemřela ve velmi útlém věku, nedožila se ani dvou let.¹⁴ Pocházela z rodiny, jež se počítala mezi významnější v prostředí obce s agrárním charakterem a drobnou řemeslnou výrobou. Byla koneckonců dcerou muže, který patřil k jejím elitám. Nepocházel ovšem z Hořiněvsí, ale z nedaleké obce Lipé, kde se narodil na začátku léta roku 1753 manželce šenkýře Václava Hanky.¹⁵ Prostřednictvím kmotrovských závazků byla jeho rodina duchovně spřízněna s úředníky tehdy ještě samostatného hořiněveského panství, ba dokonce s rodinou samotného vrchního.¹⁶ Matka Marie Magdaleny, Anna, pocházela ze stejného socioprofesionálního prostředí. Narodila se v roce 1750 do rodiny hořiněveského šenkýře Václava Jirky, který v obci tehdy provozoval „*hospodu horní hořiněvskou*“.¹⁷ I on se při vybírání kmotrů orientoval na zaměstnance panství.¹⁸ Když zemřel, nebylo Anně ještě ani 23 let. Stala se jeho dědičkou s právem nájmu hospody. Na počátku roku 1773¹⁹ se provdala za Václava Hanku, na kterého toto právo přešlo. A ten ho

12 Tamtéž, s. 2, 10, 20, 38, 48, 66, 80; SOA Zámorsk, matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, s. 49, 67, 90, 102.

13 SOA Zámorsk, Velkostatek (dále jen Vs) Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7) a inv. č. 3084, fol. 7–15.

14 SOA Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1779, sign. 49-3, fol. 20; tamtéž, Matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, fol. 67.

15 SOA Zámorsk, matrika narozených, oddaných a zemřelých Všešary 1716–1773, s. 193.

16 Tamtéž, s. 175, 193, 208, 237.

17 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

18 SOA Zámorsk, matrika narozených a oddaných Hořiněves 1740–1773, inv. č. 49-2, fol. 18.

19 Vzhledem k tomu, že se nedochovala příslušná matrika, nelze zjistit přesné datum sňatku. Rámcové datum sňatku odvozují od faktu, že 24. ledna 1773 vykonal hořiněveský farář Josef Zelenka výslech svědků chystaného sňatku. Viz SOkA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, kniha č. 38 (Snubní protokoly – výslechy svědků), s. 4.

téměř okamžitě začal realizovat.²⁰ Řeznický krám, který při hospodě později existoval, byl už dílem jeho vlastní činnosti.

Sňatek proběhl až po smrti otce nevěsty. Možná, že i k jeho domluvení došlo v době, kdy už nežil. Dokonce lze předpokládat, že jeho smrt mohla být impulsem k tomu, aby Anna vstoupila do manželství, a sice právě s Václavem Hankou, který pocházel ze stejného socioprofesionálního prostředí. Dobové zvyklosti a také lokální, resp. obecné právní normy jí jakožto svobodné dívce neumožňovaly, aby se sama uplatnila v řemesle. Ačkoli byla v této době rodina velice úzce provázána s řemeslnou činností, tak v oblasti realizace řemeslných provozů měly silnou moc cechy. Při předávání daného provozu mezi generacemi mohl jejich vliv převažovat nad přáním rodiny.²¹ Situace, ve které se Anna nacházela, tak měla bezesporu významný vliv na její rozhodování i na konečný výběr partnera.

Rozdělení genderových rolí v rodině Hankových vycházelo z tradičního schématu, kdy muž byl hlavní autoritou, osobou činnou ve veřejných funkcích a také člověkem, který rodinu zastupoval na venek. Hospodářské zabezpečení a hospodářský vklad do manželství byl ovšem významný jak u ženicha, tak u nevěsty. Oba přinášeli vedle finančních prostředků také jiné hmotné a nehmotné statky. Anna především „*hospodu horní hořeňovskou*“, která se stala zásadním zdrojem obživy rodiny a také atributem jejího hospodářského a sociálního statutu.²² Václav Hanka potom (kromě předpokládaných vlastních finančních prostředků) znalosti o provozování šenku a zejména pak možnost realizovat tento provoz a další profesní kvalifikaci, která umožnila ještě více zlepšovat životní podmínky rodiny a zhodnocovat majetek. To bylo něco, co Anna jako žena nikdy nemohla získat, a tudíž přinést do manželství. Na druhou stranu i od ní se očekávalo, že si před sňatkem osvojí celou řadu dovedností a znalostí nutných k vedení domácnosti a k práci v hospodářství. Získaná způsobilost ovšem neměla na rozdíl od profesní kvalifikace řemeslníka oficiální rámec. Přesto ale byla očekávaným přínosem ženy nezbytným pro budoucí obživu rodiny. Životní strategie rodiny řemeslníka z malé poddanské obce se odvíjela od jeho socioprofesionálního postavení, majetkových poměrů a kulturních horizontů, přičemž vše spolu bezpochyby úzce souviselo. Do chodu rodiny

20 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

21 Srov. Josef EHMER, *The Artisan Family in Nineteenth-Century Austria: Embourgeoisement of the Petite Bourgeoisie?*, in: Geoffrey Crossick – Heinz-Gerhard Haupt (edd.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe*, Methuen 1984, s. 195–218; TÝŽ, *Family and Business Among Master Artisans and Entrepreneurs: The Case of Nineteenth-Century Vienna*, *The History of the Family* 6/2001, s. 187–202.

22 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

jakožto hospodářské jednotky byli zapojeni všichni její členové a společně se podíleli na obživě. Ovšem jejich podíl byl odlišný podle jejich schopností a věku a roli hrály také genderové aspekty. Děti měly zároveň právo na to, aby se rodina postarala o jejich socializaci a budoucí existenci. Život v rodině řemeslníka vyžadoval každodenní pilnou práci a vlastní zájem osvojovat si potřebné dovednosti. Rovněž bylo obvyklé, že se děti naučily číst a psát.

Nakolik ovlivnilo takové prostředí malou Marii Magdalenu? Bezpochyby zásadně. Mezi obecně uznávané představy o výchově dívky žijící ve sledované době patří, že za ni byla zodpovědná její matka.²³ Ta měla pečovat o morální vývoj dcery a zejména se starat o to, aby si postupně osvojovala všechny potřebné dovednosti. Důraz se kladl na pracovitost a poslušnost, k očekávaným vlastnostem patřila samozřejmě morální bezúhonnost a v neposlední řadě i rozhodnost a racionální přístup, což byly nezbytné předpoklady pro řízení rozsáhlé domácnosti. Výchova dcer směřovala k jejich budoucí roli manželky. V patriarchálně uspořádané rodině řemeslníka byl hlavní autoritou muž, jehož profesní kvalifikace byla zpravidla hlavním zdrojem obživy. Významné postavení náleželo však i jeho manželce, která, jak zdůrazňovaly dobové publikace definující normy chování v tomto prostředí, si měla být plně vědoma zodpovědnosti ležící na jejich bedrech a svědomitě zastávat, resp. dozorovat práce v domácnosti, obživu rodiny, případně i vypomáhat v řemesle. Rodinný život a provoz řemesla spolu velice úzce souvisely, a proto zde mužská a ženská sféra nebyly ostře odděleny, nýbrž se prolínaly a byly na sobě vzájemně závislé.²⁴

Vztah Anny Hankové k dceři Marii Magdaleně dochované prameny neumožňují blíže poznat. Většina dochovaných dopisů vznikla totiž až po Annině smrti. Krátce poté, co v květnu roku 1814 neočekávaně zemřela,²⁵ napsala Marie Magdalena text, který svědčí o úctě k matce a citové vazbě k ní. V jednom z dopisů bratru Václavovi uvedla: „*mne se Pořad steiska Po mamince*“.²⁶ Matku vnímala jako autoritu. To byl koneckonců postoj, který zaujímali i ostatní sourozenci, a to ještě dlouho po matčině smrti. V dopise adresovaném sestře Marii Magdaleně se Jan Hanka odvolává na matčiny názory jako na významnou hodnotu: „*mně to porad na misl de s tim dobitkem to neboška naše Matka říkavala, komu ten stojí že je šťastní, ale kdiž se to zvirtne že je to zase tuze zlí*“.

23 M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 69–74, 83–96.

24 Srov. Heinz-Gerard HAUPT – Geoffrey CROSSICK, *Die Kleinbürger. Eine europäische Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*, München 1988, s. 120.

25 SOA Zámorsk, matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, s. 56.

26 Uložení dopisů viz pozn. č. 5. Vzhledem k tomu, že dopisy nemají inventární či jiná evidenční čísla a zpravidla jsou nedatované, neuvádím v dalším textu odkazy na jednotlivé dopisy.

Odchod matky byl pro Marii Magdalenu určitě velkým zlomem v životě. Její dopisy svědčí o tom, že to vnímala jako ztrátu po citové stránce. Těžce nesla, že matka zemřela mimo domov, na cestě z Hoříček (u Červeného Kostelce) do Hořiněvsí. Otec, který ji tehdy provázel, ji zanechal kvůli jejímu zhoršujícímu se zdravotnímu stavu v hospodě v Újezdci. A protože tam nemohl sehnat povoz, pokračoval sám pěšky do Hořiněvsí, aby možnost dopravy zajistil odtud. Matka ale bohužel mezitím zemřela. Neobvyklé okolnosti jejího úmrtí popsala Marie Magdalena v jednom z dopisů bratru Václavovi. Jako potěšující na celé tragické události vnímala fakt, že matka své poslední chvíle nestrávila úplně mezi cizími. Duchovní útěchu jí totiž poskytl místní kněz, chvalkovický kaplan Jan Zumpfe, který byl přítelem ze studií Václava Hanky („*pro duchovního poslali on jí zaopatřit i poslední pomazání, která jest se s ním potešila když jí povídal že s tebou studoval jest chvalkovich kaplanem menuje se zumfe tebe pozdravoval*“).

Jaký vzor mohla mít Marie Magdalena ve své matce? Byla to žena, která za sebou měla vlastní hmotné zázemí, které přinesla jako vklad pro budoucí zabezpečení rodiny a na kterém byla později obživa rodiny skutečně založena. Její socioprofesionální původ byl shodný s původem jejího muže, Václava Hanky, a proto se mohla dobře orientovat nejenom ve sféře péče o domácí hospodářství a domácnost, ale také v řemeslném provozu. Živě se zajímala o osudy svých dětí a radovala se z jejich úspěchů: „... *jakou Radost mněla když si ponejprv z vidne domu psal že se ti tak dobře vede*“, napsala o ní dcera Marie Magdalena v jednom z dopisů bratru Václavovi. O společné kooperaci matky a dcery při řízení domácnosti žádné zmínky nejsou. V jednom z dopisů však Marie Magdalena vzpomínala, jak s matkou společně pekly velikonoční koláče.

Její exkluzivní postavení jako jediné dcery s sebou ale zároveň neslo povinnost podílet se ve velké míře na řízení domácnosti. Poté, co matka zemřela, připadla jí role hospodyně. Ačkoli již překročila průměrný věk, ve kterém ženy z jejího prostředí obvykle vstupovaly do manželství, mohla ještě pomýšlet na sňatek. Jako 28letá nevěsta by ve svém sociálním, resp. socioprofesionálním prostředí rozhodně nepatřila mezi výjimky. Nicméně ani po matčině smrti, ani nikdy později se nevdala. Všechny dovednosti a znalosti, které si osvojila, tak mohla zúročit jenom jako hospodyně svého otce a později v rodině svých bratrů.

Kromě této cílené a promyšlené edukace je ale každý jedinec vychováván i interakcí, tj. prostřednictvím dalších vlivů daných jeho existencí v daném sociálním a kulturním prostředí. I to bezpochyby ovlivnilo Marii Magdalenu v průběhu jejího dětství. Chodila do školy, kromě toho navštěvovala kostel a jistě se účastnila i dalších aktivit, které byly součástí sociability v lokalitě, jako byla Hořiněves. Svou křesťanskou víru dávala najevo v závěru téměř každého svého dopisu religiozním rozloučením. I na jiných místech v dopisech bratru Václavovi se odvolávala na svou víru, zejména tehdy, když prožívala těžké

období. I na smrt matky se dívala jako na projev vyšší moci. Svého bratra proto utěšovala: „*Nermut se že nam Naše Materska Laska tak Ríchle v panu zesnula bilo [to] boske povolaniť*“.

Dům, ve kterém vyrůstala, stál na v horní části Hořiněvsi na exponovaném místě u cesty a v blízkosti kostela. Životním prostorem dívky jejího sociálního postavení byla především rodina a širší společenství, tj. vesnice, v níž žila, a obec křesťanů scházejících se v kostele. Poloha jejího rodného domu a také fakt, že otec provozoval kromě řeznického i šenkýřské řemeslo, jí ovšem umožňovaly zažívat poměrně zblízka vše důležité. Socioprofesionální statut jejího otce zároveň definoval i její sociální postavení. Nebyla chudou venkovskou dívkou, ale dcerou řeznického mistra, který pěstoval osobní vztahy se zaměstnanci panství.

Vztah k otci prameny osvětlují ještě méně než vztah s matkou. Když převzala po její smrti roli hospodyně, získaly její schopnosti pro otce a pro obživu rodiny bezesporu větší význam. Marie Magdalena se ovšem nestarala jenom o chod domácího hospodářství, ale pečovala také o zdraví členů rodiny. Zejména otcův stav jí dělal velké starosti. V řadě jejich dopisů bratru Václavovi lze nalézt zprávy o zlepšení, resp. zhoršení jeho zdraví, žádosti o radu a prosby o zaslání léků.

Jeden z životních postojů, které předával nejenom dceři, ale i ostatním dětem, byla zbožnost: „*boha všemohoucyho vždycky se jeho Přykazani držte*“, napsal na počátku dvacátých let v dopise posílaném dceři Marii Magdaleně do Prahy. Pro dceru byl otec významnou autoritou, kterou neváhala ani v dospělosti vyhledat s prosbou o zastání a radu, např. ve sporu s bratrem Františkem a jeho rodinou. Příčinou tohoto dlouhodobějšího sporu nebyly vztahy samotné, ale spíše majetek. Otec dokonce radil dceři, jak má vůči bratrovi vystupovat a jaké používat argumenty. Nabádal ji, aby mu vysvětlila, že mu byla významně nápomocná vlastní prací a také majetkem: „*jak vovec tež kravy tve že [k] užjvani ma*“. Vybízel ji, aby mu vše pokojně, ale zároveň důsledně vysvětlila a tím mu objasnila nevhodnost jeho chování. Otcův postoj směřoval k nalezení kompromisu, který by mohly akceptovat obě strany a který by zároveň byl optimálním řešením celé situace. V jeho vyjadřování je zřetelný respekt k dceřině majetkovým právům a k jejím potřebám. Postavení Marie Magdaleny v rodině bylo, jak ukazuje dopis otce, v tomto ohledu rovnoprávné s postavením jejího bratra.

Sestra a švagrová

Jak už bylo uvedeno výše, v rodině Hankových přišlo na svět celkem osm dětí. Marie Magdalena se narodila jako šestá. Z jejich starších sourozenců zůstal na živu jenom prvorozený Jan (* 1774),²⁷ který se stal řezníkem a později provozoval někdejší masný

27 SOA Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1779, sign. 49-3, fol. 2.

krám svého otce. Jako jediný ze sourozenců zůstal v rodné Hořiněvsi, kde se v roce 1814 oženil.²⁸ Mladší František (* 1788) odešel do Chrudimi a později se usadil v Medlešicích. Jeho ženou se 3. dubna 1815 stala dcera nájemce místního pivovaru.²⁹ Životní osudy nejmladšího bratra Václava (* 1791) byly zcela odlišné. Studoval nejprve v Hradci Králové gymnázium, později odešel na univerzitní studia do Prahy a do Vídně. Většinu svého života strávil v české metropoli. Jeho manželství s o deset let mladší Barborou Mádlovou zůstalo bezdětné.³⁰ To byl patrně jeden z důvodů, proč tolik pomáhal dětem svých bratrů; podílel se na jejich výchově a zval je k sobě do Prahy. Jeho postavení v rodině bylo specifické. Ačkoli byl nejmladší, byl ostatními sourozenci považován za určitou autoritu, a to pro své vzdělání a postavení. V řadě dopisů se objevují žádosti o radu, pomoc či názor v různých oblastech, zejména majetkoprávních.

Marie Magdalena pobývala v dospělosti v domácnostech u svých bratrů a podílela se na jejich chodu. Bezpochyby zajímavou zkušeností pro ni musel být čas strávený v Praze. Svět malé poddanské obce, jakou byla Hořiněves, se dost lišil od života v české metropoli. Dochovaná korespondence bohužel neprozrazuje, jaké byly její dojmy z nového prostředí. Poprvé do Prahy zavítala v době, kdy se tam její bratr Václav po studiích usadil. Společný život obou sourozenců zajímavě reflektuje dopis, který jim poslal otec v roce 1814 nebo 1815. Obrací se v něm především ke své dceři Marii Magdaleně. „*Rozmyla Cero marjanko y s venclm aby se vam na všem dobře a šťastne vedlo vědomost tí davam ze chvala Bohu všemohoucyemu že všyckní zdravy sme*“, psal jim tehdy. Marie Magdalena odjela do Prahy bezpochyby proto, aby se starala o domácnost svého (tehdy ještě svobodného) mladšího bratra. Jejich živobytí bylo z části závislé na tom, co jim poslala rodina. Ne vždy ale zásobování probíhalo hladce, jak ukazuje další část dopisu jejich otce: „*chtely sme vam tam Poslat vaření hrachu a čocokky [!] on Pravy že Na druhy mesyc že to bude moct vzytí*“.

Vztah Marie Magdaleny k mladšímu bratrovi měl několik rovin. Po smrti matky na ni přešla zodpovědnost za péči o jeho hmotné zabezpečení. Když zrovna neřídila jeho pražskou domácnost, ale byla v Hořiněvsi u staršího bratra Jana nebo v Medlešicích, resp. později v Pardubicích u mladšího Františka, starala se na dálku alespoň o to, aby byl pravidelně zásobován potravinami z domova a zajišťovala i další záležitosti. Vzájemná korespondence sourozenců Marie Magdaleny a Václava Hankových obsahuje četné zmínky o posílání peněz, potravin a prádla („*posilam ti 1 ručnik, 1 laitoch, 2 cejchí, nevím jak budou, bili jíž tak delaní*“). Rodina ve východních Čechách představovala pro Václava Hanku hmotné zázemí, a to vyžadovalo častý písemný kontakt. Posílání potravin a dalších

28 SOA Zámorsk, matrika oddaných Hořiněves 1774–1836, sign. 49-7, fol. 19.

29 SOA Zámorsk, matrika oddaných Mikulovice 1806–1832, sign. 1467, fol. 67.

30 Jan Erazim SOJKA, *Naši mužové. Biografie a charakteristiky mužů slovanských*, Praha 1862, s. 70.

věcí však nebyla jediná motivace vzájemné korespondence Václava se sestrou. Marie Magdalena ho také instruovala, jak řešit záležitosti, které v domácnosti obstarávala žena. V jednom z dopisů takto vyjádřila svou nelibost nad nedbalostí jedné pražské pradleny, jejichž služeb bratr využíval: „*strani tej košile jak pak to pradlo ta pradena tak opatruje že se jí pořad trati*“. Jindy naopak žádala bratra, aby jí v Praze něco obstaral: „*žadna příležitost sem nejde poslala bich ti peníze abis mne tam koupil na šatf*“.

Další rovinou jejich písemného vztahu byla potřeba komunikace motivovaná sdílením starostí a přání. Mladší bratr se pro Marii Magdalenu stal důvěrníkem v době sporu s bratrem Františkem a rodinou jeho manželky. V dopisech si mu neváhala postěžovat a svěřit se se svými pocity a zároveň otevřeně popisovala celou situaci ze svého pohledu.

Vztah s druhým z mladších bratrů, Františkem, nebyl zdaleka tak harmonický. V dopisech Marie Magdaleny se objevují četné stížnosti, které dávají tušit, že příčinou byl majetek a odlišné názory na řízení Františkova hospodářství, na jehož chodu se podílela i Marie Magdalena a otec Václav Hanka starší. Rozkol do celé situace vnášel i fakt, že na jedné straně názorového spektra stál František s manželkou Barborou a její rodinou a na druhé straně pak jeho otec a sestra. Mezi Františkem a otcem došlo jednou dokonce k ostrému názorovému střetu. Marie Magdalena o tom takto napsala svému bratrovi do Prahy: „*dej mi vědet zdaž, tatinek tobě Psal, anebo jest u tebe, s francem sou se, rozmrzeli, a to zle*“. Velké napětí panovalo i mezi oběma ženami, Františkovou manželkou a sestrou. Jejich konfliktní vztah ovšem můžeme sledovat jen na základě reflexe jedné strany – celou situaci ze svého pohledu podrobně popsala Marie Magdalena v dopise bratru Václavovi. Stěžuje si na slovní výpady ze strany své švagrové a na to, že se necítí respektována. Pobyt v bratrově rodině jí rovněž znepríjemňovalo, že švagrová se stavěla mezi ní a bratra: „*dokud na mně franc nemluvil Radosti bila naplnena, ale jak ke mne zas zacal mluvit jed se v ni zozjitřil ona mu se mnou ani mluvit neda*“. Celá situace začala být po jisté době velmi neúnosná: „*nevím kdybi to lekani mnelo dlouho trvat snad bich to muse-la smrti zaplatit, když zde trochu k sobě Přidu zase novi leknuti je tadi*“. Marie Magdalena se proto nakonec rozhodla zázemí Františkovy domácnosti opustit.

Na základě těchto dopisů je možné z části definovat její postavení. V rodině a domácnosti bratra Františka rozhodně nebyla pouhou pracovní silou. Ačkoli se podílela na manuální práci, tak její postavení v hierarchii rodiny rozhodně nebylo na úrovni placené pracovní síly, ale blížilo se statutu manželky hospodáře. Její slovo mělo váhu při rozhodování, což bylo bezpochyby dáno i jejím majetkovým vkladem. Na druhou stranu to bylo zřejmě příčinou sváru. Marie Magdalena je ve svých dopisech i v dopisech svých bratrů a otce zachycena jako osoba, která v dospělosti sama rozhoduje o svém osudu. Když její otec někdy po roce 1810 plánoval odejít z Hořiněvsi a řešil, kde by se usadil, psal takto své dceři do Prahy: „*Pyš Co nejdřyv jak se tam maš a jak se tí vede v Praze*“.

Protože by Franc chtel aby ses do toho žamberku se mnou do domu dala.“ Do Žamberka se nakonec nepřestěhoval. Uvedený citát ale ukazuje, jak úzce spolu členové rodiny spolupracovali při plánování vlastní budoucnosti a také, že výsledek byl produktem kompromisu respektujícím potřeby a přání všech zúčastněných.

Regionální horizont Marie Magdaleny byl poměrně široký. Žila svého času v Praze, pobývala však i v rodné Hořiněvsi, kde žil její starší bratr Jan s rodinou. Nejvíce času však pravděpodobně strávila právě v rodině mladšího bratra Františka, tj. v Medlešicích a posléze v Pardubicích. Cestovala nejenom ona, ale i ostatní členové rodiny. Zmínka v její korespondenci ukazuje, že i Anna, manželka bratra Jana, zavítala občas z Hořiněvsi na Pardubicko a naopak otec Václav Hanka zajížděl někdy do Hořiněvsi: *„johanesova aňina tadi bila, a ja sem jela zase tam to bilo vo jmenu Pana Ježíše a tatinek přijel pro mne a zustal tam a bil tam sedum neděl ted přišel domu, jest zdravej, ale peřini mne tam zustali“*. Otec rovněž využíval pohostinnosti svého nejmladšího syna k návštěvám Prahy. *„Protože bych byl žadostívej do prahy na pobožností meho srdce Radost a Potešení tam Přyjestí od czad s te ouskostí a bydy“*, napsal mu v roce 1821 v jednom z dopisů.³¹ Cestování si užil i Václav Hanka, který přijížděl podle příležitosti do východních Čech. Ne vždy se mu ovšem podařilo navštívit i příbuzné. V říjnu roku 1816 např. svému otci napsal: *„Nyní se mi příležitost S Jeho důstojností Panem Dobrovským do Hradce jeti, on se mi sám nabídl, tedy si myslím, mám boty roztrhané, že bych pěšky tak sotva domu došel, aspoň budu zatím blíž.“*³² Žádán byl v rodině Jana Hanky v Hořiněvsi i na Pardubicku v rodině druhého bratra Františka, kde častěji pobýval i otec a sestra.

Z dopisů Marie Magdaleny vysvítá, že pobývala i v rodné Hořiněvsi v rodině staršího bratra Jana. Motivací bylo přání vidět příbuzné, někdy snad i účast na různých projevech festivity, zejména náboženského charakteru, a dále majetkové záležitosti rodiny. Korespondence Marie Magdaleny s bratrem Janem obsahovala informace nejenom o nich samých, ale týkala se i dalších členů rodiny. Dopisy Marie Magdaleny se bohužel nedochovaly, a tak můžeme nahlédnout jenom do Janových dopisů, které jí posílal do Prahy a na Pardubicko. V lednu roku 1827 jí např. do Prahy psal: *„Musim Take Tebe Přinutit, k psaní neb k odpověti [...] vim že tí nerada Pišeš, ale předces mněla psat za tak dlouhí Cas že sem se nijak nemohl do pardubic odpraznit bich předce věděl jak Francovi se neb jak s jeho hospodařstvím vychazel.“* Vztah k nejstaršímu bratrovi byl rozhodně méně problémový než k Františkovi. Dopisy neobsahují jedinou zmínku o jakémkoli rozkolu osobního charakteru nebo motivovaným majetkovými záležitostmi.

31 LA PNP, Václav Hanka, korespondence přijatá, Václav Hanka synu Václavu Hankovi, 1821.

32 Tamtéž, korespondence odeslaná, Václav Hanka otci Václavu Hankovi, 3. 10. 1816.

Při přesunech mezi Prahou, Hoříněvsi a Medlešicemi, resp. Pardubicemi, Marie Magdalena využívala snad všechny jí dostupné způsoby dopravy. Patrně nepoužívala oficiální poštovní dostavníky, ale spíše služeb jiných osob, např. obchodníků, případně jí povoz vypravil některý z bratrů. Často absolvovala část cesty pěšky. Cestování nebylo vždy zcela jednoduché a cesta neměla pokaždé hladký průběh. Své nepříjemné zkušenosti reflektovala v jednom z dopisů bratru Václavovi: „*bojím dat na cestu protože sem dost poznala strachu*“.

Pisatelka dopisů

Nebýt toho, že nejmladší bratr Marie Magdaleny Hankové, Václav, díky studiu a následně profesní dráze opustil geograficky i sociálně své původní prostředí, stal se známou osobností a později po sobě zanechal písemnou pozůstalost,³³ tak jsme dnes mohli stěží zjistit něco bližšího o její osobnosti a životních postojích. Byla by pro nás pouhou součástí rozsáhlého davu osob, jejichž existenci sice můžeme doložit minimálně na základě matričních zápisů, ale individualita jejich životních osudů a vnitřního světa by nám zůstala skrytá. Dopisy, které Marie Magdalena v průběhu druhého a třetího desetiletí 19. století napsala a poslala svému bratrovi Václavu Hankovi,³⁴ jsou poměrně ojedinělým svědectvím o životě ženy jejího sociálního prostředí, ojedinělým i tím, že se jedná o osobní svědectví.

Číst a psát byly znalosti, které se venkovské děti naučily ve škole (ovšem pouze za předpokladu, že jejich rodiče byli dbalí všeobecné vzdělávací povinnosti). Na rozdíl od příslušníků vyšších středních a vyšších vrstev si ale nikdy neosvojily vysokou úroveň slohových a stylových dovedností nutnou k pěstování kultivované písemné komunikace. Úroveň jejich vyjadřování odpovídala jejich sociálnímu prostředí. Škola ho ovšem do jisté míry kultivovala, a sice v rámci své snahy o disciplinaci prostřednictvím výchovy k mravnosti, zbožnosti a poslušnosti. Jedním z prostředků byly např. i učebnice čtení plné mravoučných příběhů psaných prostým stylem.³⁵ I při výuce slohu byly využívány texty s jasně definovaným vzorem zbožného, poslušného a pracovitého jedince, který si měly děti osvojit. Hlavním cílem ovšem bylo, aby se naučily vytvářet jednoduché druhy listin ekonomického rázu a další typy dokumentů užívaných v písemném styku.³⁶

33 LA PNP, Václav Hanka.

34 Tamtéž, korespondence přijatá, Hanková Magdalena, sestra, Václavu Hankovi; Tamtéž, korespondence přijatá, Hanková Marie, sestra, Václavu Hankovi.

35 Srov. Kamil ČINÁTL, *Čtenář – produkt osvícenské reformy školství*, Kuděj 2005/1–2, s. 60–72.

36 Jana STRÁNÍKOVÁ, *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*, *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 151–162.

Hořiněveská škola se potýkala s obdobnými problémy jako jiné venkovské a maloměstské školy. Docházka zde byla rovněž nevalná, v roce 1788 výuku navštěvovalo 47 % školou povinných dětí a o devět let později jejich počet dokonce klesl na 44 %.³⁷ Docházka dívek byla tradičně horší, jak ukazují údaje z roku 1797 – do školy tehdy chodilo 36 % dívek a 52 % chlapců, na které se vztahovala všeobecná vzdělávací povinnost. U jedné konkrétní dívky však lze její přítomnost ve školní lavici doložit s jistotou – u Marie Magdaleny Hankové. Protože byla dcerou muže s odbornou kvalifikací, dobře situovaného obyvatele a hostinského, který pěstoval osobní kontakty se zaměstnanci panství, měla se také naučit číst a psát. Elementární gramotnost byla obvyklým atributem jejího sociálního statutu.³⁸ Fakt, že proces socializace dětí v rodinách řemeslníků zahrnoval i alfabetizaci už v době před rokem 1774, ovšem nebyl jediným důvodem slušné úrovně její gramotnosti. V Hořiněvsi nebyla jednotřídka, ale větší škola, patrně dvoutrídka, na které působili dva učitelé a katecheta.³⁹ Školy tohoto typu zajišťovaly kvalitnější a rozsáhlejší vzdělávání v porovnání s těmi, které disponovaly pouze jednou třídou. Výuka se neomezovala pouze na trivium a katechezi, ale pozornost byla věnována i jiným předmětům. Dobová legislativa požadovala pro starší a pokročilejší děti mj. i hodiny slohu, a sice každý den, vždy odpoledne od dvou do tří hodin, celkem tedy pět hodin týdně.⁴⁰

Dochované dopisy Marie Magdaleny Hankové se liší od těch, které vznikaly v rodinách akademicky vzdělaných mužů, a už vůbec nedosahují úrovně kultivované korespondence šlechtického prostředí. Styl, jazyk, volba vyjadřovacích prostředků, ale i pravopisná stránka textu jsou indikátorem kvality vzdělání pisatele a jeho kulturních horizontů. Úroveň, která byla běžná v korespondenci vyšších středních a vyšších vrstev, je naprosto odlišná od toho, jak psali lidé s pouze primárním vzděláním.⁴¹ I mezi nimi byly ovšem rozdíly. Marie Magdalena patřila v rámci pisatelů na nejnižší úrovni gramotnosti k těm zdatnějším. Ovládat pero pro ni nebyl problém. Dokonce při tom dokázala aktivně přemýšlet a převádět své myšlenky do písemné podoby. Tato dovednost, která se nám dnes zdá tak

37 SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 74, kart. 4, *Tabelle über die Beschaffenheit und Umstände der Horzeniowessr Trivialschule für Sommerkurs A° 1788 a Tabelle zu den Summarischen Schul- Ausweiß, der dem halbjährigen besondern Ausweiß anzuhängen ist, für den Sommerkurs 1797.*

38 Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže 1774–1868*, Pardubice 2013, s. 105–110.

39 SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 74, kart. 4, *Tabella über die Beschaffenheit und Umstände der Horzeniowessr Trivialschule für Sommerkurs A° 1788.*

40 *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern d. d. Wien den 6ten Dezember 1774*, Wien 1774, příloha Lit. C, nestránkováno.

41 Srov. Arja NURMI – Minna PALANDER-COLLIN, *Letters as a Text Type: Interaction in Writing*, in: Marina Dossena – Ingrid Tiekens-Boon van Ostade (edd.), *Studies in Late Modern English Correspondence: Methodology and Data*, Bern 2008, s. 21–50.

samozřejmě, tehdy rozhodně nebyla běžnou dovedností každého gramotného jedince. Uměl-li někdo psát, ještě zdaleka to neznamenal, že byl schopen něco napsat. Při nízké úrovni školní docházky tu zůstávalo stále určité procento dětí, které opouštěly školní lavice s chabou úrovní gramotnosti. Uměly sice číst a psát, ovšem pouze na rudimentální úrovni. Jejich schopnost porozumět obsahu čteného textu byla nízká a nebyly ani schopné cokoli samy napsat. Pokud tuto dovednost neovládaly kvalitně a po opuštění školy ji nepěstovaly, tak ji navíc později ztratily. Druhotná negramotnost se samozřejmě více týkala dětí s horší docházkou. Dovednost vytvářet text si tedy osvojily a udržely jen děti z rodin, v nichž byla gramotnost považována za důležitou, a proto se dbalo na pravidelnou návštěvu školy. V prostředí poddanských měst se především jednalo o rodiny, jejichž živobytí bylo založeno na profesní kvalifikaci muže, otce rodiny; tedy o rodiny řemeslníků.

Pro každé dítě to znamenalo postupně projít jednotlivými fázemi školní edukace. I Marie Magdalena se nejprve musela naučit rozeznávat jednotlivá písmena, poté je začít psát, aby posléze postupně dospěla k tomu, že byla schopná opsat souvislejší text podle předlohy, případně ho napsat jako diktát. Na základě naučených vzorů později mohla procvičovat psaní textu. V rámci slohové výuky se děti mj. také dozvěděly, jak vypadá dopis po formální stránce a jak je třeba nadepsat obálku. Školní průprava byla bezpochyby základem, z kterého lidé z jejího sociálního prostředí těžili celý život. Výuka i obsah předepsané učebnice měly podpořit rozvoj vyjadřovacích schopností žáků a následně směřovaly k tomu, aby si osvojili schopnost samostatně vytvářet text a vstúpili zásady pro psaní jednotlivých typů písemností.⁴² Hypoteticky lze předpokládat, že tito lidé mohli v dospělosti používat i korespondenční příručky. Od sklonku 18. století byly návody k psaní korespondence a různých typů úředních a obchodních písemností vydávány i pro české čtenáře, zpravidla jako překlady německých publikací. Nakolik bylo jejich užívání obvyklé v prostředí řemeslnictva, nelze (prozatím) s jistotou definovat.

Marie Magdalena si dopisovala se členy rodiny – svými bratry a otcem. Díky tomu, že její nejmladší bratr Václav studoval a později pracoval v Praze a další bratr František začal hospodařit na Pardubicku, zatímco nejstarší Jan zůstal v rodné Hoříněvsi, byl vytvořen základní předpoklad pro vznik korespondence. Marie Magdalena střídavě pobývala v rodinách svých bratrů, a její dopisy tak putovaly mezi rodnou obcí, českou metropolí a Pardubickem.⁴³ Ukazuje se v nich jako pisatelka, která byla obeznána

42 *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern*, Wien 1776, s. 179–185; *Anleitung zur Schreibart in Briefen und einigen anderen Aufsätzen*, Wien 1775.

43 Většina z předpokládaného souboru rodinné korespondence se bohužel nedochovala. Jako součást písemné pozůstalosti Václava Hanky zůstaly zachovány především dopisy adresované jemu. Viz pozn. č. 5.

s pravidly pro formální úpravu dopisu. Nikdy neopomněla uvést oslovení adresáta ani podpis, které reflektují vztah pisatelky a adresáta a mají familiární ráz. Podepisovala se v různých variantách. Někdy užíla své jméno (*Marie Hanková, Majdalena Hanková, Majdalena Hankovic*), jindy pouze výrazy typu *upřímná sestra* a někdy signovala dopis jenom jako *upřímná*. Svého bratra oslovovala *nejmilejší bratře, roznmilý bratře* nebo *milý bratře*. Její znalosti o formální podobě dopisu byly ale rozsáhlejší. Věděla, že vedle oslovení adresáta a vlastního podpisu je třeba uvést úvodní zdvořilostní fráze a závěrečné rozloučení. I v této oblasti se projevila jako do jisté míry kreativní pisatelka, neboť střídala různé varianty. Bezprostředně po oslovení uváděla dva typy frází – buď vyjádřila přání dobrého zdraví a životních okolností, nebo chtěla svého bratra o něčem informovat. Pro sdělení užívala ustálenou formulaci *vědomost ti davam*. V případě přání rozvinula ovšem poměrně bohatý repertoár typů přání formulovaných v různých frázích. Nejčastěji se týkaly zdraví a životních okolností obecně. V úvodu hojně uváděla frázi *abi se ti dobře a šťastně vedlo ze srdce ti přejí*, přičemž její podobu různě modifikovala, když např. místo slova *prejí* někdy napsala *vinšují*. S oblibou užívala i formulaci *doufam, že vas vsecki ve zdravi, natrefim*, kterou v jednotlivých dopisech rovněž obměňovala. V případě potřeby uvedla osobitě vyjádření, které bylo aktuálním odrazem situace, v níž byl dopis psán (*vinšují ti abi se ti lepší vedlo než se mně vede*). Formulace pisatelka střídala podle svých požadavků a rovněž podle objektivních okolností. Je zřejmé, že psala s rozmyslem a úvodní zdvořilostní fráze podřizovala danému kontextu. Byla vnímavá vůči komunikaci, která v korespondenci probíhala, a také v oblasti volby výrazových prostředků. Její kreativitu reflektoval i příjemce dopisů, bratr Václav Hanka. S velkým nadšením si přečetl závěrečné rozloučení, které sama vymyslela, a v následujícím dopise jí vyjádřil svůj obdiv: „*To se mně líbilo ,já zůstávám upřímná sestra do popela’, to sem ještě jaktěživ nikde neslyšel, nikde nečetl, jest to tvá myšlénka? tyť převýšíš vsecky básníře čili skladače dášli se do psání.*“ A sám se se zaujetím podepsal: „*Zdráva buď já též sem tvůj upřímný bratr do popela.*“

Toto rozloučení si Marie Magdalena velice oblíbila. Zájem jejího bratra pro ni bezpochyby byl velkým povzbuzením, a tak ho v druhé dekádě 19. století prokazatelně použila ještě pětkrát. Rozloučení, která byla slibem trvalé věrnosti a upřímnosti a ve své podstatě odkazovalo na konečnost pozemského života, pisatelka užívala i v jiných případech. V pěti z dochovaných dopisů se objevuje fráze „*zustavam upřímná až do smrti*“, resp. tato fráze v jiné variantě („*zustavam do smrti upřímná sestra Marije Hanková*“ apod.). V jednom z dopisů uvedla: „*libam a sem po vseckí dní života meho upřímná sestra*“. Tyto formulace nemají oporu v žádné z dobových epistolárních příruček, které začaly být v druhé polovině 18. století hojně tištěny. V dvoudílné publikaci *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát*, která vyšla v devadesátých letech 18. století v Praze jako překlad oficiálních

německých příruček,⁴⁴ se ve vzorových dopisech objevují především jednodušší závěrečné pozdravy, které jsou odlišné podle typu písemnosti a sociálního postavení pisatele a adresáta. V drtivé většině se jedná o formulace obsahující sloveso *zůstávat* nebo *být* a k němu vzájemně se přísudek (*zůstávám jejich upřímný přítel N. N.*, *zůstávám mně zvláště Váženého Pána nejponíženější N. N.*, *zůstávám tvůj laskavý otec*, *zůstávám vám vždy nakloněná Lucie N.*⁴⁵ apod.). Významově jsou fráze sice rovněž slibem věrnosti, podřízenosti či loajality, nicméně jim chybí onen trvale závazný, celoživotní rozměr, který lze nalézt v dopisech Marie Magdaleny. Zdroje jejich formulací je třeba hledat ve starší tradici písemné kultury,⁴⁶ na kterou epistolární příručky osvícenecké éry nenavázaly. I formulace „*Panu Bohu vas poroucim*“, kterou pisatelka rovněž používala, má mnohem blíže ke zdvořilostním obrátům používaným v korespondenci 17. a 18. století⁴⁷ než k frázím doporučeným v epistolárních příručkách a učebnicích slohu publikovaným za jejího života. Jak přesně docházelo k předávání těchto znalostí, zůstává prozatím otevřenou otázkou. Jisté ale je, že knižní produkce tu nehrála žádnou roli, neboť v průběhu 18. století české epistolární příručky prakticky nevycházely.⁴⁸

Marie Magdalena byla i při psaní závěrečných zdvořilostních obrátů kreativní. Je zřejmé, že přistupovala k tvorbě textu dopisu aktivně a se schopností reflektovat aktuální situaci. Jeden z dochovaných dopisů zakončila frází, která je projevem její vyjadřovací originality: „*Pana a Paňi Pozdravuj a devcata a mnej se dobře, až se uhlidame povim to dabelstvi na přátelstvi.*“ V tomto případě se nejedná o klasické rozloučení. Autorka ho vlastně vůbec neuvedla, nýbrž kreativně pokračovala v psaní a navázala na širší kontext

44 Josef TANDLER, *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát, díl první, kterýžto učí všechny v lidském živobytí potřebné spisy, totiž prosby, proupamatování, úmluvy, zápisy, rukojemství, odstoupení, kvitance, vysvědčení, plnomocenství, kšafy, uvolení, svědectví, zprávy, oznámení, vejtahy atd. podle pozůstavajících císař král. nařízení bez pomoci nějakého právního přítele skládati*, Praha 1794; Prokop ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát, díl druhý, obsahující v sobě v jazyku českém předně: formy listův některých v potřebách lidských, jakož jsou popsání podezřelých a prchlých osob, veřejné zprávy, průvodní listové, vysvědčení atd. Pak následuje Skladatel českých psaní, totiž rozličné listové všelikým případnostem lidským, k tomu jest přidán titulář stavu duchovního a světského*, Praha 1795.

45 P. ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel*, s. 25, 31, 60, 98.

46 Srov. Alexandr STICH, *Zůstávám s pozdravem*, Naše řeč 57, 1974, č. 4. Viz URL: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5784>> [cit. 2013-11-11]. Dále srov. např. dopisy Zuzany Černínové, pocházející z prostředí nižší šlechty, jejímu synovi z poloviny 17. století, které vydal Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941. Paní Zuzana se pravidelně loučila se svým synem slovy *Tvá upřímná máteř do mé smrti*, resp. *zůstávám tvá upřímná máteř do smrti*.

47 Tamtéž.

48 Publikace V. Jandita (Václav JANDIT, *Grammatica linguae boëmicæ, methodo facili, per regulas certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxim & prosodiam divisa ...*, Praha 1715), která obsahovala mj. i několik vzorů dopisů, byla určena spíše lidem s vyšším vzděláním. Další epistolární příručky v českém jazyce byly publikovány až na konci 18. století – viz pozn. č. 44.

vztahu a komunikace s adresátem, který z dopisu přímo nevyplývá, ale oběma byl dobře znám; a ukončila dopis příslibem budoucí rozmluvy.

V souladu s dobovými (i současnými) požadavky na formální úpravu dopisů uváděla Marie Magdalena v závěru svých dopisů různá přání určená adresátovi, vyřizovala pozdravy a nechávala pozdravovat blízké. Věděla, že tyto fráze jsou nezbytnou součástí písemného vyjadřování praktikovaného v korespondenci. Konkrétní formulace, které volila, jsou ovšem v komparaci s frázemi doporučovanými v tehdejších epistolárních příručkách a učebnicích slohu neobvyklé. Zdvořilostní obraty typu „Panu Bohu te poroučím“, běžně užívané i v ústní komunikaci, nebo fráze jako „zustavam upřimna až do smrti“ ovšem nelze považovat za osobitý projev vyjadřování Marie Magdaleny, ale za součást písemné, resp. komunikační kultury jejího sociálního prostředí dané doby. Tato vyjadřovací tradice vykazovala bezpochyby určité regionální odlišnosti. Jejími nositeli byly osoby, které neměly žádné vyšší vzdělání, ale byly gramotné, a to natolik, že byly schopné samostatně vytvářet text.

Obraty a fráze, které Marie Magdalena užívala, nedosahují úrovně běžné v korespondenci vyšších vrstev, které komunikovaly v písemné i ústní podobě zpravidla bez stop dialektu a jejichž kultivované vyjadřování bylo cíleným produktem edukace každého jedince v průběhu dětství a dospívání.⁴⁹ V jejím sociálním prostředí rovněž fungovala závazná pravidla společenského styku. Byla odlišná podle různých kritérií (sociální statut, gender, věk apod.). Projevovala se ale jinými jazykovými kódy i komunikačními vzory, než jaké se užívaly ve vyšších vrstvách. Při volbě výrazových prostředků byla proto Marie Magdalena rozhodně mnohem svobodnější, a tak si mohla otevřeně postěžovat na chování své švagrové a v plném znění uvést: „ona zacala proklnat a nadavat mne zatra stareich kuref a pakaží ja sem to slišela šla sem tam do pokoje a za to sem jí zchvalila, bilo toho tuze mnoho“. Jejím současnicím z vyšších vrstev by konvence neumožnily v korespondenci takové výrazy citovat a musely by se omezit na pouhé sdělení, že došlo k urážkám, které nemohou ani uvést.

Marii Magdalenu lze rozhodně označit jako aktivní článek písemné komunikace, neboť do korespondence s bratrem sama vnášela nová témata. Dokázala vlastním způsobem vyjádřit různé pozitivní i negativní emoce a smysl pro humor. Neváhala sklouznout i k ironii. Když s nelibostí sledovala, jak se její bratr František nechává při vedení hospodářství ovlivňovat svou manželkou a jejími rodiči, napsala o tom bratru Václavovi: „nebo ta konsistoř její [rozuměj: rodiče manželky] jest o mnoho moudřejší než li Prokorator“.

49 Srov. Angelina LINKE, *Sprachkultur und Bürgertum, Zur Mentalitätsgeschichte des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996, s. 27–31, 46n; Ulrike DÖCKER, *Die Ordnung der bürgerlichen Welt. Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – New York 1994, s. 15, 17n.

Zajisté si uvědomovala rozdíl mezi ústním a písemným vyjadřováním a dorozumíváním. Její dopisy ukazují, že psala s rozmyslem a snahou vytvořit celistvý a jasně srozumitelný text. Najít si čas pro psaní dopisů pro ni nebylo při všech jejích povinnostech asi úplně snadné, což se do jisté míry odráží negativně na jejím stylu. Na tento problém si jednou sama postěžovala: „*kdybis vědel kolikrat sem k tomu psani sedla ani nevím*“. Bezpochyby i v ostatních případech se jí málokdy poštěstilo, aby mohla psát kontinuálně. Nepoužívala koncepty, to by s ohledem na její časové možnosti ani nebylo reálné, ale vytvářela rovnou čistopis. Její dopisy tak jsou přímým dokladem procesu vytváření textu. A i po stránce pravopisné ukazují v kontextu jejího sociálního prostředí na poměrně dovednou pisatelku.⁵⁰

Životní cíle a limity

Životní osudy Marie Magdaleny byly limitovány faktem, že byla ženou, a tudíž nemohla začít samostatně provozovat výdělečnou činnost vázanou na profesní kvalifikaci, která byla v její době a sociálním prostředí dostupná jen mužům. Nikdy se neprovdala, a její živobytí proto bylo provázáno s existencí jejích bratrů. Není ale možné tvrdit, že na nich byla existenčně závislá. Po vypořádání rodinného majetku v roce 1810, když otec přestal provozovat v Hořiněvsi šenkýřské a řeznické řemeslo, připadl i jí určitý podíl.⁵¹ Později svůj kapitál zapojila do aktivit bratra Františka. Její přínos jí zajišťoval dobré postavení a setrvání v daném sociálním statutu. Aktivně se podílela na své obživě a živobytí celé rodiny v rozsahu, který byl pro ženu v dané době možný. Podílela se i na manuální práci, kterou rozsáhlé hospodářství vyžadovalo. V jednom z dopisů bratru Václavovi takto píše o motivaci svého odjezdu z Hořiněvsi do Medlešic: „*bila sem tam casek a zase sem musela jit do medlešic na žne*“. Svou činností přispívala k rozkvětu Františkova hospodaření. To reflektoval v jednom ze svých dopisů Václav Hanka starší, když vyjádřil názor, že pro úspěch Františkova hospodaření byla vedle jeho pomoci významná také pomoc Marie Magdaleny. Napsal, že oni oba jeho „*spustenou žy[v]nost na syl[n]ou dobejvaly*“. Přispění sestry bylo pro Františka přínosem ve smyslu ekonomickém, ale zároveň i v tom, že se aktivně podílela na chodu hospodářství. Oba faktory ovšem byly příčinou mnoha svárů a slovních potyček. Přesto Marie Magdalena považovala za svou povinnost hledat řešení

50 Jana STRÁNÍKOVÁ – Jiřina VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, *Schreiben im Alltag des 19. Jahrhunderts I: Das Schreib- und Schriftscheckische zur Zeit der nationalen Wiedergeburt (1790–1860) in Briefen der patriotischen Kreise*, München – Berlin 2011, s. 78–79.

51 SOA Zámrsrk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

a cestu k tomu, aby to nebylo na překážku společné práci. Neboť jenom tak mohlo dojít k rozkvětu hospodářství, a to bylo jejím cílem.

Hodnoty, které vyznávala (rodina, pracovitost, zvelebování rodinného majetku a zbožnost), ukazují, že byla ženou respektující tradiční hodnoty svého prostředí. Přijala vzory chování, které byly v jejím prostředí obvyklé. Uznávala autority. Úctu cítila jak k otci, tak i k matce. Zároveň znala svá „práva“ a očekávala, že budou naplňována. Když nesouhlasila s chováním svého bratra, neváhala se proti němu ohradit a hledat zastání u ostatních členů rodiny. Protože se nikdy neprovdala, počítali s ní nadále její otec i bratři jako s někým, kdo může kdykoli zastat ženskou roli v některém z rodinných hospodářství, případně v pražské domácnosti bratra Václava. Nebyla však přesouvána z jedné rodiny do druhé bez možnosti rozhodovat o svém osudu. Byla nicméně limitována skutečností, že zůstala svobodná. Nemohla rozhodovat o dění z pozice manželky hospodáře, resp. řemeslníka, přímo zodpovědné za řadu činností v rámci rodinného podniku,⁵² ale podílela se na pracích a spolurozhodovala z pozice sestry na základě hájení vlastních majetkových práv.

Rodina v dětství Marii Magdalenu cíleně vychovávala a vzdělávala v celé řadě znalostí a dovedností, které měla znát, aby se dokázala stát fungujícím článkem vzájemně kooperujícího rodinného hospodářství. Pokud by se provdala, využila by je jako hospodyně. Ale byly pro ni důležité, i když zůstala svobodná. Bez nich by se totiž nemohla zapojit do fungování domácností svých bratrů. Marie Magdalena byla pracovitou a energickou ženou, která se vyznala v polním hospodářství, péči o dobytek, vedení hospodářství a snad i v činnostech spojených s provozem šenkýřského a řeznického řemesla. Rozuměla i typicky ženským pracím, jako bylo zhotovování oděvů a péče o ně nebo vaření. Snad disponovala i zkušenostmi v řízení námezdní pracovní síly, jak nasvědčují její dopisy. Byla schopná vést malou domácnost svobodného muže žijícího v hlavním městě (bratr Václav) a uměla se aktivně podílet i na řízení rozsáhlé domácnosti a hospodářství bratra Františka v Medlešicích a později v Pardubicích. Vše, co se v dětství a dospívání naučila, si tříbila a rozšiřovala životními zkušenostmi, které byly poměrně bohaté. Její schopnosti a dovednosti mohly být jejím vkladem do manželství, pokud by se provdala. Ale i když tento krok neučinila, byly pro ni významné, ba existenčně důležité, protože jí umožnily začlenit se do chodu domácností bratrů a obhájit si tak svůj sociální statut. Nebyla totiž pasivním příjemcem ekonomické subvence bratrů, ale aktivně se zapojovala do práce i do rozhodování. Fakt, že disponovala určitými znalostmi a dovednostmi jí vlastně dával možnost rozhodovat o svém životě.

Proč zůstala Marie Magdalena svobodná, nelze na základě dochovaných pramenů určit. Nepocházela každopádně z prostředí, z něhož se rekrutovala většina neprovdaných žen,

52 Srov. H.-G. HAUPT – G. CROSSICK, *Die Kleinbürger*, s. 131.

tj. z nejnižších sociálních vrstev.⁵³ Patřila do stejného socioprofesionálního prostředí jako její matka, která se vdala v necelých 23 letech, i Barbora, partnerka nejstaršího bratra Jana, která vstoupila do manželství až ve 30 letech.⁵⁴ Manželství bylo obvyklým cílem jejich vrstevnic, cílem, který jim mohl umožnit třeba i zlepšení ekonomické situace, případně alespoň setrvání v dané sociální pozici. Rodina jako ekonomická jednotka byla důležitou součástí hospodářství každého panství. V prostředí maloměstských řemeslníků, kteří se orientovali nejenom na obdělávání pozemkového majetku, ale i na výdělek zajištěný profesní kvalifikací muže, představovala rodina rovněž spojení vzájemně kooperujících osob, které poutalo pokrevní příbuzenství, a dalších osob ve služebném poměru. Manželka řemeslníka byla nejvyšší ženskou autoritou a zároveň osobou, která se aktivně podílela na chodu hospodářství a často byla zodpovědná i za některé činnosti týkající se spíše řemesla. Kvalitní spolupráce obou manželů byla důležitá pro dobré fungování propojených provozů řemesla a domácnosti.⁵⁵ Postavení manželky řemeslníka Marie Magdaleny nedosáhla, protože se neprovdala. Přesto ale její pozice nebyla bez prestiže. Podoba rodiny maloměstského řemeslníka a fakt, že její obživa byla založena na spolupráci členů rodiny v domácnosti, hospodářství a řemesle, jí umožnila stát se aktivní součástí domácnosti některého z bratrů.

Příklad Marie Magdaleny Hankové ukazuje, že osud neprovdané ženy z prostředí řemeslnických kruhů mohl být poměrně pestrý. Během svého života vystřídala řadu odlišných prostředí. První část života strávila v Hořiněvsi, kde žila jako dcera řemeslnického mistra. Později poznala Prahu, kde vedla domácnost svému svobodnému bratrovi a i v pozdější době ho tam jezdila navštěvovat. Když se její otec v roce 1810 vzdal provozování šenkýřského a řeznického řemesla a o několik let později opustil Hořiněves, zanikla i domácnost, ve které Marie Magdalena vyrůstala. Byla poté odkázána na pobyt v rodinách svých bratrů. Nejčastěji asi pobývala v Medlešicích, resp. později v Pardubicích, kde se usídlil její mladší bratr František. Vracela se ale i do rodné Hořiněvsi do Janovy rodiny a nadále navštěvovala nejmladšího bratra Václava v Praze.

Obraz Marie Magdaleny zachycený v jejích vlastních dopisech i v dopisech otce a bratrů ukazuje na samostatnou a energickou ženu, která neváhala sama cestovat i na poměrně velké vzdálenosti, která důsledně hájila své ekonomické zájmy a byla zvyklá podílet se nejenom na společné práci ale i na rozhodování v rámci rodiny, v níž právě žila.

53 M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 164.

54 SOA Zámorsk, matrika oddaných Hořiněves 1774–1836, sign. 49-7, fol. 19.

55 Srov. H.-G. HAUPT – G. CROSSICK, *Die Kleinbürger*, s. 131n; srov. rovněž příklad Anny Náprstkové/Fingerhut popsáný v práci Irena ŠTĚPÁNOVÁ – Ludmila SOCHOROVÁ – Milena SECKÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001, s. 12–20.

Zusammenfassung

Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hoříněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci

Marie Magdalena Hanková wurde im Juli 1786 geboren und getauft in der St.-Prokop-Kirche in Hoříněves. Dieses Ort bildete ehemals das Zentrum der gleichnamigen Herrschaft, doch nach deren Vereinigung mit der benachbarten Herrschaft Smiřice was es nicht mehr und verlor dadurch teilweise an Bedeutung. Weiterhin galt es jedoch als wirtschaftliches Zentrum für die umliegenden Orte. Ihre Familie gehörte zu den bedeutenderen Bewohnern. Ihr Vater Václav Hanka stammte aus einer Schankwirtfamilie aus Lípa, einem kleinem Dorf in der Nähe von Hoříněves. Im Jahre 1773 heiratete er Anna Jirková und ließ sich nieder im Heimatort seiner Ehefrau, in Hoříněves, wo er eine Schank betrieb (die Erbe nach Annas Vater) und zugleich noch ein Gewerbe als Schlachtermeister.

Anna brachte acht Kinder zur Welt, nur vier von denen blieben am Leben, außer Marie Magdalena waren es ihre drei Brüder – der älteste Jan (* 1774) und dann ihre zwei jüngere Brüder František (* 1788) und Václav (* 1791). Alle wurden in Hoříněves geboren und in der dortigen St.-Prokop-Kirche getauft. Alle besuchten auch die dortige zweiklassige Trivialschule, wo in Vergleich zu den einklassigen Trivialschulen doch etwas mehr als nur Lesen, Schreiben, Rechnen und Religion unterrichtet wurde. Unter anderem sollten dort die Kinder auch lernen, wie man unterschiedliche im allgemeinen Leben brauchbare Texte schreibt. Diese Fähigkeit erwarben allerdings nur einige, und zwar diejenige, die regelmäßig in der Unterricht

erschieden, denn bei einem schlechten Schulbesuch waren die Kinder kaum alphabetisiert und waren nicht in der Lage zu lernen, wie man ein Text verfasst.

Die Familienkorrespondenz die im Nachlass von Marie Magdalenas Bruder Václav Hanka erhalten sind zeigen, dass nicht nur die drei Söhne, sondern auch die Tochter Marie Magdalena eine gute elementare Bildung erwarben. In der Handwerkerschaft dieser Zeit war es üblich, dass die Kinder Schule besuchten, denn elementare Schreibfähigkeit gehörte zu den allgemeinen Fähigkeiten, die alle Kinder erwerben sollten. Marie Magdalena konnte nicht nur schreiben, sondern auch Text verfassen und war dabei manchmal sehr kreativ. Ihre Briefe zeigen sie auch in der Rolle der Tochter – gegenüber ihrem Vater zeigte sich als eine gehorsame Tochter, die fleißig im Haushalt arbeitet und sich über die Gesundheit der Mitglieder Sorge macht. Die Sätze in ihren Briefen, wo sie ihre Mutter erwähnt, beweisen eine enge Beziehung zwischen den zwei Frauen. In der Korrespondenz aus der 20. Jahre wird sie ähnlich dargestellt, als sie in den Haushalten ihrer Brüder lebte und wanderte zwischen Prag, wo ihr jüngster Bruder Václav lebte, Hoříněves, wo der älteste Jan den Lebensunterhalt für seine Familie als Schlachter gewährleistete, und Medlešice, einem kleinem Dorf zwischen Pardubice und Chrudim in Ostböhmen, wo František lebte.

Jan RANDÁK

Soudobá historie, osobní vzpomínání a politika dějin¹

Abstract: Contemporary History, Personal Recollections and the Politics of History

The study refers to the relation between contemporary history in the sense of professional presentation of the latest history and the actors' personal memories. Personal recollection may be understood as an expression of democratization of history. Witnesses' telling, however, may lead to the schematization of stories from the past. The article also reminds of the issue of applicability of individual witnesses for the politics of history as individual experience and experiences can become a means of political argumentation. Within the Czech memory operation, the article notes the institutionalization of remembering and the platforms organizing the collective memory of society. Using the example of the online collection of personal memories Memory of a Nation, the text shows, in fact, marketing strategies of memory initiatives engaging in a public space.

Key words: contemporary history – personal memory – personal evidence – victim – politics of history

---

„Pohádkám je jedno, kdo v nich účinkuje. Důležité je jen to, že je příběh vyprávěn a že se neustále opakuje. Nebo, pokud tomu dáte přednost, si to představte takhle: Pohádky jsou parazitující životní forma, která deformuje životy tak, aby co nejlépe sloužily příběhu samotnému.“²

Co má společného myšlenka Terryho Pratchetta z úvodu knihy *Čarodějky na cestách* s problematikou soudobé historie, osobního vzpomínání a politiky dějin? V principu vlastně mnoho – při pohledu na aktivity některých paměťových iniciativ, či titulů dostupné na českém trhu může pozorovatel někdy nabýt dojmu, že má co

-
- 1 Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století*.
  - 2 Terry PRATCHETT, *Čarodějky na cestách*, Praha 2008, s. 9–10.

do činění se schematizací osudů, zaměnitelností jmen, opakovatelným jednáním aktérů³ vměstnatelným do příběhů hrdinství, statečnosti, dobra, bezpráví, represí, obětí a utrpení. Je potřeba o nich vědět, zároveň by ale neměly o minulosti hovořit pouze ony. Představují totiž různé příklady redukujícího pohledu na dějiny zastiňující složitost doby a poměrů, o kterých chtějí vypovídat. Současně mohou představovat nástroj politiky dějin s cílem formovat historické vědomí či politické identity společnosti, k níž chtějí hovořit.

Předkládaný příspěvek si klade za cíl v obecné rovině poukázat na svébytný poměr mezi vědeckým zájmem o soudobé dějiny ve smyslu odborného podání nejnovější historie na jedné straně a osobním vzpomínáním jejích aktérů-svědků na straně druhé. V rámci tohoto záměru přímo zohledňuji důležitou otázku zacházení s individuálními výpověďmi a jejich využitelnost k formulaci a distribuci relevantních morálních i politických poselství a hodnot. V tomto ohledu se zabývám i aktivitami paměťových institucí spoluformujících podobu české vzpomínkové kultury. A o co v předkládaném textu zcela jistě nepůjde? Z výše zmíněného je patrné, že by v něm čtenář neměl hledat nějaké teoreticky zásadní pojednání o problematice vztahu historie a paměti. Opravdu se soustředím jen na dílčí problém tohoto poměru.

Následujícím odstavcům by mělo být zkrátka rozuměno jako úvaze o specifickém nakládání s osobním vzpomínáním a individuálními příběhy. Teze a postřehy inspirované zahraniční odbornou produkcí dokládám příklady z českého paměťového provozu. Předcházející slova snad vhodně dokreslí motivace k sepsání příspěvku – inspirovan jsem byl aktivitami některých domácích nevědeckých iniciativ a struktur na poli soudobé historie a vypovídání nanejvýše o čase komunistické diktatury. V daných pasážích textu ale nesleduji téma paměti komunismu jako takové. Jde mi mnohem spíše o zohlednění a kontextualizaci některých domácích způsobů formování právě i této paměti.

Čtenář si všimne, že ve stati relativně často odkazují na aktivity provázaných iniciativ Paměť národa, Post bellum, respektive osob s těmito podniky spojenými. Tyto subjekty si vysloužily mou pozornost nejen kvůli ideové vyhraněnosti pohledů na dějiny, ale taktéž z důvodu propracovaných strategií a ve veřejném i mediálním prostoru nepřehlédnutelných aktivistických kampaní prezentujících názorově vyprofilované náhledy na nedávnou minulost. To, že zmiňuji tyto organizace, však neznamená, že bych si nebyl vědom jiných laických výpovědí o soudobých dějinách, třeba z pravé i levé strany tuzemského politického spektra. Dané organizace proto v tuto chvíli nejsou cílem mé kritiky, ale prostředkem upozornění na již avizované strategie a možné podoby českého vzpomínání soudobých dějin.

3 Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno 2008, s. 159.

Historie, individuální příběhy, svědek

V případě současného nepřehlédnutelného zájmu o paměť uvažuje italský historik Enzo Traverso přímo o soudobé „posedlosti“ paměti, kterou neváhal přirovnat k „civilní víře“ obsluhující se vlastním systémem hodnot, rituálů a symbolů.⁴ Zájem o paměť Traverso připisuje situaci úpadku předávání zkušenosti v atomizovaném světě, jenž postrádá své orientační body. Paměť, potažmo vzpomínková vyprávění přitom mohou překonávat nahodilost i složitost minulosti, nést rozličná poselství a vyzdvihovat chtěné hodnoty a normy. Prostřednictvím individuálního vzpomínání také získávají dějiny konkrétní „lidskou tvář“ a s ní i atraktivní emoce. Vzpomínání se tudíž nabízí jako na první pohled bezproblémový vhled do minulosti přinášející snadno uchopitelné osobní, a proto domněle pravdivé prožitky a líčení událostí. Nabízejí zvláštní směs obecného i jedinečného, veřejného a soukromého.⁵ A zatímco odborná tvorba historiků vyžaduje specifické znalosti a kompetence, takže logicky oslovuje menší část čtenářské obce, životní příběhy a vyprávění jsou přístupné i laické veřejnosti.

Své o věci vědí historici soudobých dějin, které představují pole střetávání odborného výzkumu se vzpomínáním pamětníků. Ono střetávání, respektive toto specifické napětí představuje jejich riziko, ale současně je důvodem atraktivity soudobé historie. Samo Rothfelsovo vymezení soudobých dějin hovoří o epoše současně žijících a jejím vědeckém zpracování.⁶ Odborná činnost zakládající vlastní legitimitu a opodstatnění na metodách vědecké práce a ověřitelnosti faktů tedy stojí vedle individuálních prožitků, emocí a zkušeností aktérů-laiků, kteří jsou nositeli osobních vzpomínek a vypravěči příběhů o nejmladší historii. Tu přitom nejen interpretují, ale současně i hodnotí. Na rozdíl od odborného bádání historiků kladoucích si rozličné otázky ale pamětníci podávají svědectví primárně o vlastním životním světě, jehož hranice v rámci vyprávění nemohou překročit.⁷ Příběhy či obrazy o minulosti se proto v případě odborníků a pamětníků liší intencionálně.⁸ Vilém Prečan v této souvislosti přímo tvrdil, že historik by měl být nenahraditelným

4 Enzo TRAVERSO, *Le passé, modes d'emploi*, Paris 2005, s. 11–12. Za zprostředkování odkazu děkuji Janu Sochovi.

5 Hans Günter HOCKERS, *Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft*, in: Konrad H. Jarausch – Martin Sabrow (Hg.), *Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*, Frankfurt – New York 2002, s. 44.

6 Hans ROTHFELS, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1, 1953, č. 1, s. 2.

7 Jan RANDÁK, *Životní světy, paměti a jejich interpretace*, in: Milada Sekyrková (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 79–89.

8 Vedle historie, coby odborné tvorby, a pamětnického vzpomínání jedinců totiž ještě postavme kolektivní paměť. Viz Christof DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis. Für eine sozialhistorische Erweiterung der Erinnerungsgeschichte*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 34, 2008, č. 1, s. 99n.

strážcem historického kontextu.⁹ Obě strany tudíž nabízejí alternativy v případě možnosti zařadit konkrétní události a skutečnosti do dobového kontextu a širších souvislostí.¹⁰

V tomto ohledu chci osobně vyjádřit skepsi k proklamacím uvažujícím o možnosti vytváření syntéz na základě osobních svědectví. Při této snaze se mohou autoři dostat na tenký led. Například Tomáš Bouška v knize *Českoslovenští političtí vězni* pracuje s představou jakýchsi „tříštivých dějin“ složených z obrovské mozaiky dílčích příběhů. V jeho podání nelze dějinám porozumět, dokud se nezačneme „*nutně zajímat o jednotlivé příběhy, drobné kamínky mozaiky*“. Ptejme se ovšem, zda se již někdo pokusil onu deklarovanou mozaiku složit a zda je vlastně takové dílo uskutečnitelné? A co by vlastně mělo být obsahem oné mozaiky, jaké by mělo být výsledné zobrazení? Koherentní obraz dějin, nebo (opět) hodnotové poselství dokladované řadou jmen potvrzujících četnost hrdinství, zbabělosti, dobra, bezpráví rozlišujících je pouze různým časem, místem či společenskými a politickými okolnostmi? Bouška přitom poněkud nejasně dodává, že tím, „*jak každý lidský jedinec žije, vytváří nový příběh, a tedy i novou minulost*“. Uchováním lidského příběhu v „*naši*“ (čí?) paměti tento příběh podle Boušky vstupuje zároveň do dějin. Historie je pak podle jeho soudu zrcadlem odrážejícím lidské skutky, a tedy i nekonečným zdrojem poučení. „*Snažit se porozumět dějinám znamená tak trochu i snažit se porozumět sami sobě. Osudy lidí v této knize [politických vězňů, pozn. J. R.] ukazují, proč stojí za to některé příběhy nezapomenout a [...] poučit se.*“¹¹

Věci lze ovšem rozumět i tak, že oproti odborné tvorbě prostředkující historická fakta zařaditelná do širších souvislostí, zůstává líčení osobních příběhů skutečně primárně orientováno na zmíněný vypravěčův životní svět. Představuje pouze jakousi „narrativní molekulu“¹² vyprodukovanou za účelem napojení se na určitý výklad minulosti, respektive vyřčenou v konkrétní situaci, jež umožňuje svědkovi hovořit, potažmo poměrů, které svědka k výpovědi motivují. Vyjádřeno jinak – navázání se oné „*narrativní molekuly*“ na konkrétní podobu historie obstarává již sama motivace a prvotní impuls, který stojí na počátku vzpomínání: „*[...] způsob, jakým vzpomínáme na danou událost, závisí na našem účelu v momentě, kdy vzpomínáme. Jinými slovy – jde především o to, kdo chce od koho, aby si pamatoval co a proč.*“¹³ Je třeba rovněž dodat, že teprve ve chvíli oslovení aktéra, respektive vztáhnutí se k němu, z něj činíme pamětníka. Události zprostředkované svědkem

9 Viz URL: <<http://www.praguecoldwar.cz/precian2.htm>> [cit. 2013-05-07].

10 Konrad H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung. Deutungskonkurrenz oder Interdependenz?*, in: K. H. Jaraus – M. Sabrow (Hg.), *Verletztes Gedächtnis*, s. 27.

11 Tomáš BOUŠKA – Michal LOUČ – Klára PINEROVÁ (eds.), *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*, Praha 2009, s. 5.

12 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 27.

13 Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 2, s. 255.

jsou přitom evokovány ne ve své minulé, tudíž neopakovatelné podobě, ale v obraze odpovídajícím času a aktuálním podmínkám jejich pamětnické re-konstrukce.

Zopakujme proto, že soudobé dějiny coby pole nejmladší historie nejsou pouze doménou odborníků. Na vytváření jejich obrazů se podílí i laické vzpomínání a paměťové iniciativy různými aktivitami rezonujícími méně i více ve veřejném prostoru. V předmluvě ke knize rozhovorů Vladimíra Mlynáře s Tomášem Kostou psala Milena Bartlová v případě tohoto vztahu dokonce o údajně zrádném omylu představy, „že *historii máme přenechat historikům. Historikové mají vypracované nástroje k pokud možno nezaujatému a střízlivému poznávání minulosti, to je ale jejich jediné privilegium, a ještě spíše závazkem. Každý z nás žije historii, a každý osobní příběh je nedílnou součástí dějin.*“¹⁴ I proto by měl každý z nás hledat podle Bartlové svou osobní pravdu o uplynulých letech, protože společně přý potřebujeme co nejvíce důkladných otázek, poctivých vzpomínek a otevřeného myšlení.¹⁵ Nejen zmíněný Bouška, ale nyní i Bartlová naznačuje další smysl a význam vzpomínání, respektive naslouchání pamětníkům – vedle připomenuté záchrany před zapomněním je paměť stavěna do pozice učitelky života a skutečně nositelky „správných“, v tomto Kostově případě demokratických a humanitních hodnot a norem.

S ohledem na osobní příběhy a vzpomínky tedy možná lze hovořit o demokratizaci historie ve smyslu příběhů a obrazů o minulosti. Zároveň však mohou rozličně motivované individuální perspektivy vést k avizovanému zjednodušení a laicizaci dějin, v konečném důsledku až ke schematizaci vyprávění. Navíc dodejme notoricky známý fakt, že vzpomínání není nikdy dokonalé. Jeho odvrácenou stranou je nutně zapomínání, které samo o sobě představuje zajímavé téma nejen pro paměťová studia, ale rovněž pro reflexi politiky dějin a paměti. Zapomínání, coby integrální součást procesu vzpomínání, je totiž možné chápat různě. Jedná se o přirozený biologický proces, potažmo psychologický mechanismus. Současně ovšem může jít o vědomou a účelovou strategii – jde o to, co je přirozeně zapomínáno, co není připomínáno a o čem se cíleně mlčí.¹⁶

Je otázkou, zda-li by všichni historici souhlasili s líbivým bonmotem, že svědek je přirozeným nepřítelem historika. V každém případě kvůli civilizačním katastrofám a traumatům 20. století došlo především v jeho druhé polovině k docenění role svědka přinášejícího potvrzení a vnášejícího do vypovídání o nedávných dějinách osobní zkušenosti s danými událostmi. Jako by byla subjektivita výhodou a zárukou pravdy předpokládající, že pozorované a aktérem zprostředkovávané skutečnosti existují objektivně samy

14 Tomáš KOSTA, *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha 2008, s. 9.

15 Tamtéž, s. 9.

16 Příkladem extrémní formy mlčení je starověké *damnatio memoriae*, zatracení památky. Jednalo se o oficiální odsouzení paměti na danou osobu ve starém Římě, například císaře. Stopy existence daných osob byly mazány – byly odstraňovány jejich portréty a vymazávána jména atd.

o sobě, zatímco velké učebnicové příběhy státních a národních kolektivů jsou napadnutelné jako historické mýty. Prakticky vždy v nich bude chybět lidský rozměr a „pohled zdola“. Autoři výstavy i stejnojmenné publikace *My jsme to nevzdali* přímo postulovali tezi, že „prostřednictvím jednotlivých lidských příběhů“ je možné „vyprávět historii 20. století jinak, než je to u nás běžné. Příběhy lidí, kteří minulé doby zažili na vlastní kůži“ jsou v chápání daných tvůrců „zajímavější než suchý výčet učebnicových fakt“.¹⁷ A zase – co má tvořit *raison d'être* toho „jiného vyprávění“ dějin minulého věku? Ani ne tak informace a vybraná historická fakta formující ono vyprávění v konzistentní celek, ale morální poselství a hodnotové postoje, které kompenzují nesložitelnost oněch „jednotlivých lidských příběhů“ v jeden soudržný obraz 20. století.

Oproti odborné tvorbě představuje svědek žijící a flexibilní memento. Jeho příběh, coby údajně nesmírně cenné dědictví,¹⁸ ztělesňuje minulost, jejíž předávání a pamatování může být považováno téměř za občanskou povinnost.¹⁹ Jak rovněž dokládají teze knihy *Kruté století*, svědectví, jež publikace přinesla, „skládají národní paměť, jsou nepominutelnou součástí národní tradice“.²⁰ A proto by tedy měla být pravděpodobně připomínána a pamatována, chtělo by se dodat. Příkladem mediální podoby imperativu „Pamatuj!“ je udílení *Cen Paměti národa*, jejichž třetí ročník se na sklonku roku 2012 mimochodem odehrál v národně tradičně navýsost relevantním prostoru pražského Národního divadla za asistence televizních kamer a rozhlasových mikrofonů.²¹

„Byl jsem při tom!“

Kamenem úrazu reflexe a působení osobních svědectví a vzpomínání může být moment pravdivosti, či snad lépe – nárok na pravdu. Ono prosté „byl jsem při tom“²², tedy autenticita prožitku dává svědkovi zdání nenapadnutelné autority. Z této pozice může

17 *My jsme to nevzdali*, Praha 2009, s. 4.

18 Tamtéž, s. 6.

19 Annette WIEVIORKA, *L'Ère du témoin*, Paris 1998, s. 54. Za zprostředkování odkazu děkuji Janu Sochovi.

20 Adam DRDA – Mikuláš KROUPA, *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 10.

21 „Nebudete hlasovat, který z těchto lidí je větší hrdina. Všichni jsou senzační lidé, ale chceme, abyste se vyjádřili, který příběh je pro Vás v dnešní době inspirující a posilující a který z těchto dosud žijících pamětníků si určitě zaslouží veřejné uznání v podobě občanské Ceny Paměti národa.“ Srov. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10396580385-ceny-pameti-naroda/21254215021/>> [cit. 2013-03-31]. Udílení *Cen Paměti národa* by jistě stálo za detailnější analýzu právě z hlediska politiky paměti a prosazování hegemonie konkrétního diskurzu vzpomínání ve veřejném a mediálním prostoru. Viz URL: <<http://www.cenypametinaroda.cz/o-cenach-pameti-naroda/>> [cit. 2013-03-31].

22 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 14.

přijímat, ale i odmítat teze a závěry odborného historického výzkumu a postulovat proti němu vlastní tvrzení. Případná pluralita dějin a odlišné interpretace dějů a procesů jsou s odkazem na vlastní zážitek a podávané svědectví odmítnutelné ve prospěch vzpomínky a normativní zkušenosti. Přípomínky svědka mají být přijaty, jeho paměť akceptována, jako by byla bezproblémovým odrazem minulosti. Odlišný pohled na události může být zároveň označen nejen jako falešný, ale současně i jako znevážení svědkovy hodnověrnosti a v závislosti na kontextu případně i jako relativizace jeho utrpení a oběti. Přitom při každém vzpomínání a vyprávění osobního příběhu jde v principu nejen o svědectví o minulosti, ale současně i o vytváření a potvrzování osobní identity vypravěče. Jedná se tedy o svébytné sebeujištění a stanovení, respektive potvrzení svědkovy vlastní pozice v minulosti pro současnost, v níž je vzpomínáno a vyprávěno.²³

Není možné zapomínat ani na skutečnost, že svědek-pamětník není jen a pouze individuem levitujícím ve vzduchoprázdnu. Je součástí kolektivu či kolektivů, v jejichž rámci své vzpomínky artikuluje a zároveň průběžně formuje. Nejen během skupinových komunikací, ale i četbou literatury, sledováním filmové a dokumentaristické produkce či poslechem jiných vyprávění může postupně docházet k unifikaci původně individuálně odlišných zkušeností a jejich zařazení do celého korpusu obdobných promluv – případná zneklidňující rozdílnost je otupena ve prospěch jistoty „usměrněné“ výpovědi dávající vzpomínajícímu pocit pravdivosti. Společné rysy jsou tudíž vyzdvíženy a odlišnosti jsou zapomínány, z hlediska vzpomínajícího kolektivu jsou zdánlivě podružné: „[...] *to, co nebylo akceptováno, není předáváno, a tedy přestává existovat*“.²⁴ Vytvářet se tak může společný jazyk, potažmo průběžně předávaný pojmový aparát výpovědi či kolektivní vzor hodnot, norem jednání a samozřejmě i vzájemně se podporujících, doplňujících a podmiňujících vyprávění specifický pro danou skupinu, ale rovněž uzpůsobený očekávání předpokládaného publika. Svědkův hlas je tím potvrzován zkušeností dalších aktérů. V této souvislosti hovoří němečtí historici o obdobném příběhu odsunutých, respektive vyhnaných Němců po druhé světové válce. Konrad Jarausch píše přímo o stylizovaném příběhu odsunu.²⁵ V krajním případě může dojít až k vytváření falešných vzpomínek (tzv. *false memories*). Lidská paměť je totiž velmi náchylná k deformacím a často podléhá vnějším vlivům až do takové míry, kdy dochází k potlačení původní paměťové stopy událostmi jinými, novými, které původně vzpomínajícímu nejsou vlastní, jež ale přejal a považuje je za pravdivé a osobní.²⁶

23 Carsten HEINZE, *Autobiographie und zeitgeschichtliche Erfahrung. Über autobiographisches Schreiben und Erinnern in sozialkommunikativen Kontexten*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 36, 2010, č. 1, s. 105.

24 Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost*, s. 158.

25 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 14.

26 C. HEINZE, *Autobiographie und zeitgeschichtliche Erfahrung*, s. 125.

Komunikace vyjadřuje další z charakteristických rysů moderního svědka, kterého lze zcela jistě označit za mediální postavu, respektive mediální subjekt, jehož důležitost je podmíněna možností přenosu vyprávění právě i audiovizuálními médii, například televizním vysíláním či rozhlasem. V tomto případě je vhodné odkázat na populární rozhlasové *Příběhy 20. století* s jejich zaujetím pro morálně i hodnotově jednoznačné „příběhy, na které se zapomnělo nebo se na ně mělo zapomenout“. Neboť také „české dějiny mají své hrdiny a zbabělce, temná období i chvíle velkých činů“.²⁷ Moderní komunikační kanály a záznamová zařízení přitom přinášejí nejen samotné výpovědi, ale přímo pomyslný dotek s vyprávějícím – lze slyšet kolísání hlasu, odmlky, pozorovat tvář a registrovat emoce doplňující, či přímo podtrhující sdělované. Vždyť audiovizuálně zprostředkovaný projev dokáže být emotivnější než pouze psaná slova představující otevřený text.

V tomto ohledu je třeba zmínit proces institucionalizace paměti a vzpomínání, kterým rozumím zakládání a působení v úvodu nekonkrétně zmíněných paměťových institucí aktivních nejen ve veřejném prostoru, ale i ve virtuálním světě internetu. Samotný internet se stal úložištěm, respektive archivem dostupných pamětnických a svědeckých výpovědí, třebaže vznikajícím s konkrétním cílem. Poslání dané sbírky a její úkol a význam v současné společnosti jsou vyjádřeny „komentářem“ osvětlujícím uložené dokumenty z konkrétní perspektivy a dodávající tímto způsobem uloženým dokumentům jejich smysl, potažmo činící z nich eventuální prameny poznávání minulosti a navzájem je propojující totožným významem. Například digitální archiv *Paměť národa*, zapojený do nadnárodního projektu *Společensví evropské paměti* (Co je to evropská paměť? Kdo je jejím nositelem? Jak vzniká?), deklaruje svůj primární zájem jasně: „Čím více sbírek, portrétů a svědectví se podaří shromáždit, tím pestřejší a srozumitelnější **mozaika** [zvýraznil J. R.] uplynulého století vznikne.“ Přitom prostřednictvím „svědectví pamětníků a pomocí ostatních historických pramenů chceme poznávat podstatu nedemokratických režimů 20. století, nacismu a komunismu, a zkoumat fenomény, které je provázely“.²⁸

V souvislosti s takovými proklamacemi je však nutné ihned položit otázku – cí paměť má být v těchto úložištích prezentována, o jakých vzpomínkách je zde řeč?²⁹ Jde o to,

27 Viz URL: <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/porady/_porad/3115> [cit. 2013-03-29].

28 Viz URL: <<http://www.postbellum.cz/cz/pamet-naroda/co-je-pamet-naroda.aspx>> [cit. 2013-03-29]. Bez zájmovosti jistě není, že „pamětnická doména“ www.pametnaroda.cz byla bezplatně poskytnuta portálu *Společnost za mravní a právní uznání 3. odboje*, jehož cíle jsou jasné již ze samotného názvu iniciativy. Čtenáře by mohl zaujmout v souvislosti s rolí médií v případě politiky dějin a paměti apel: „Vědomi si svých omezení, chceme hlavně právě pomocí Internetu vytvořit jakousi velmi účinnou, vlastně samočinně pracující, informační základnu, díky které se hlavně budou šířit informace a propojovat ti, kdo o sobě nevědí a měli by o sobě vědět, protože tak se naše úsilí stane mnohem koordinovanější a tím i efektivnější.“ Viz URL: <<http://pametnaroda.org/index.php?pid=3>> [cit. 2013-03-29].

29 Ch. DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis*, s. 104.

jakým způsobem jsou vzpomínkové materiály shromažďovány, případně podle jakého úzu jsou pamětníci kontaktováni a s jakým účelem. Onen klíč totiž nemusí, ale může předem implikovat očekávané výpovědi potvrzující vidění dějin a morální hodnoty zpodobňajících či iniciátorů daných internetových archivů. Třeba v případě digitálního úložiště *Paměti národa* se jedná ponejvíce o pamětníky vzpomínající na události považované za traumatické. České moderní dějiny tudíž mohou v tomto ohledu snadno působit jako příběh či obraz represí, utrpení, obětí a odboje vůči zlu. Ovšem nemohou se nám tímto způsobem v souvislosti s digitálními archivy a pamětníckými portály rýsovat specifické rámce paměti, o kterých neměl Maurice Halbwachs ani tušení? Totiž paměťové instituce coby rámce ve smyslu opěrných struktur, které konkrétní podobu vzpomínání umožňují, respektive podněcují?³⁰ Poněvadž právě platformy paměti jsou často iniciátorem a hybatelům vzpomínání a vyprávění příběhů.

A není rovněž možné chápat institucionální platformy paměti a moderních dějin také jako strategické či mocenské struktury produkující či prostředkující konkrétní vědění o minulosti a vykonávající zároveň pomyslný dohled nad odlišnými obrazy dějin? Jejich případné hegemonní postavení přitom skýtá možnost přinejmenším korigovat či zatlačovat alternativní podoby vzpomínání a znalostí o historii. V tom jim může pomáhat provázání s rozličnými subjekty, například vzdělávacími institucemi (základní i střední školy), (veřejnoprávními) médii, státními strukturami či neziskovými organizacemi formujícími občanskou společnost a sdílejícími s danou platformou vzpomínání shodný pohled na minulost. Ten je současně prostřednictvím různých aktivit ve veřejném i mediálním prostoru průběžně připomínán, tudíž i potvrzován.³¹

Ačkoliv může propojení s konkrétními subjekty danou paměťovou institucí coby aktéra politiky paměti zpětně „usvědčovat“ z prosazování určitých společensko-politických postojů, může takové spojení se spřízněnými aktéry a institucemi zároveň zaručit přinejmenším dočasnou úspěšnost paměťové instituce v prosazování vlastních pohledů a hodnot

30 Za diskuzi a konkrétní myšlenky k této otázce děkuji Marku Fapšovi (rámce paměti) a Ondřeji Tábořskému (české dějiny jako příběh utrpení a traumat).

31 Novějším příkladem této aktivity je iniciativa *Proti ztrátě paměti* pronikající i do škol (URL: <> [cit. 2013-08-22]). Na školní prostředí je v případě moderních československých dějin zaměřen vzdělávací portál *Jeden svět na školách*: „V rámci projektu *Příběhy bezpráví* nabízíme školám dokumentární i hrané filmy a další pomůcky vhodné k výuce dějepisu. Na stovkách škol v celé republice pořádáme filmové projekce a besedy s pamětníky, historiky a filmaři. Organizujeme také studentské literární soutěže, semináře pro pedagogy, výstavy pro veřejnost a vydáváme knihy a metodické příručky o období komunistického Československa. Od roku 2009 studenti udělují Cenu *Příběhů bezpráví* za odvážné postoje a činy v době komunistického režimu [zvýraznil J. R.]“ (viz URL: <http://www.jsns.cz/cz/article/24/O_projektu.html> [cit. 2013-08-22]) Za zmínku stojí, že mezi autory metodických příruček určených právě k výuce moderních československých dějin jasně převažují publicisté, tedy nikoli školení historici či didaktici dějepisu.

promítaných zpět do minulosti. Ty mohou být kvůli četnosti a rozmanitosti svých opakování postulovány jako vlastně normální a pravdivé. V širší veřejnosti se přitom může rozšířit představa o tom, že právě přístup daných iniciativ a struktur je vlastně normou toho „co je historie“.³²

Pozorovatele by neměla zmást ani situace, kdy se paměťové instituce odvolávají k pozitivním hodnotám demokracie, pluralitní společnosti a obrany mravních hodnot, neboť i taková provolání (jakkoliv se s těmito hodnotami osobně ztotožňují!) působí jako politická promluva paušálně obviňující dobu nesvobody a struktury s ní v minulosti i v současnosti automaticky spojované. A „vyzbrojeny“ zaznamenanými osobními zážitky a zkušenostmi se mohou paměťové a s nimi spřízněné instituce pokoušet definovat vzhledem k současnosti chtěné morální významy a hodnoty – stačí polarita pojmů demokracie, pluralita vs. totalita, nesvoboda...

Již zmíněná sbírka *Paměť národa* upoutá historika soudobých dějin ještě z jednoho důvodu – svou snahou vytvořit komunitu příznivců prostřednictvím *Klubu přátel Paměti národa* sjednocených na platformě přitakání konkrétnímu zacházení s obrazy minulosti a samozřejmě i paměti a dodávající dané iniciativě dojem společenské legitimizace: „*Myslete si, že má smysl zaznamenávat individuální svědectví pamětníků významných dějinných událostí 20. století? Souhlasíte, že je třeba pomocí vyprávění lidských osudů připomínat, jaká naše nedávná minulost byla?*“³³

Zohledněn by měl být marketing *Klubu*, jemuž odborná historiografie samozřejmě nemůže čelit, který ovšem napomáhá takovéto „organizaci paměti“ vstupovat do veřejného i mediálního prostoru. Nabízen je nejen kulturní profit spojený se skupinovým potvrzováním aktivit a idejí *Paměti národa*: „*Dostanete zdarma dvě vstupenky do Národního divadla pro Vás a Váš doprovod na každoroční udílení Cen Paměti národa. [...] Budete zváni do divadla, na koncerty a vernisáže. Samozřejmě se vstupem pro členy zdarma nebo se slevou. Budete zváni na společenské akce i výlety do míst, kde se příběhy odehrály.*“ Komericializaci vzpomínání představuje lákavé: „*Na přivítanou Vám darujeme CD Příběhy 20. století, které obsahují 6,5 hodiny strhujících [zvýraznil J. R.] audiodokumentů.*“³⁴

Snad s trochou nadsázky lze šíření audiodokumentu chápat i jako prostředek formulující „představu společenství“ *Klubu à la Benedict Anderson*.³⁵ Argumentem k připojení ke *Klubu* je však v každém případě i příslib zisku hodnotově pozitivní kolektivní identity: „*Stanete se součástí komunity lidí, kteří věří, že demokracie, odvaha a hrdinství nejsou*

32 Za tento postřeh děkuji Ondřeji Táborskému.

33 Srov. URL: <<http://www.postbellum.cz/klub-pratel.aspx>> [cit. 2012-03-29].

34 Tamtéž.

35 Benedict ANDERSON, *Představy společenství*, Praha 2008.

*prázdná slova.*³⁶ Nemění se však zároveň tímto způsobem věc sběru a uchování paměti a vzpomínání, či alespoň jejich institucionální derivát *Klubu* pouze v záležitost nabízející členům politicky zaujatý konzum minulosti?

Z historikova hlediska skýtají osobní svědectví jinde jen obtížně zjistitelné skutečnosti. Nabízet třeba může i původně jen tušené vysvětlení badatelových otázek. A samozřejmě přinášejí individuální hlasy do historie ceněný „pohled zdola“. Zároveň však mohou sloužit jako prostředek politického využití historie, kdy vzpomínka ve smyslu osobní výpovědi či celý jejich korpus potvrzuje pravdivost konkrétního politicky relevantního tvrzení či interpretace nebo přímo nároku. Jedná se tedy o to, co a proč z mlhoviny minulosti by mělo být aktualizováno pro současnost. Co z minulosti, z jakého důvodu a například za jakých okolností má být vzpomínáno. Co a proč je označeno za pamatováníhodné. Na to nikdy nezapomínejme.

Politika dějin

Soudobé dějiny jako epocha historie i jako vědecká disciplína představují v rámci historického výzkumu oblast nejbližší naší současnosti, přičemž otázky a problémy, jež s nimi spojujeme, jsou velmi často i otázkami a problémy aktuálními.³⁷ Snadno je proto můžeme označit za předmět i prostředek politiky dějin mající mimo jiné vliv na formování kolektivních, v tom i politických identit a historického vědomí společnosti.

Pod pojmem „politika dějin“ rozumím snahy o pragmatické a vědomé politické využití historie ve prospěch dosažení vlastních cílů, ve prospěch mobilizace oslovovaného kolektivu i jedinců, ve prospěch politizace panujících poměrů a legitimizace vlastních kroků, mezi nimi například i ospravedlnění politických konfrontací a někdy i násilného vypořádání se s údajnými nepřáteli. S politikou dějin spojujeme nejen vědeckou tvorbu či publicistická podání minulosti. Objektem jejího zájmu a prostředkem jejího provádění je samozřejmě i paměť – účelové vzpomínání na vybrané události, procesy či aktéry: „*Po 25. únoru 1948 vládl v Československu nedemokratický režim, jemuž bylo zapotřebí aktivně se postavit.*“ Ti, kteří tak učinili, „*přinejmenším riskovali kriminál nebo nasadili či dokonce položili svůj život za životy ostatních*“. A proto je třeba „*těmto lidem projevit vděčnost, přiznat jim, že díky jejich počínání existuje v národě vedle poraženecké tradice také kontinuální tradice obrany svobody, k níž se dnes můžeme vztahovat*“.³⁸ Příkladem politicky motivovaných a návodných představ jsou i teze komunistické poslankyně Marty Semelové

36 URL: <<http://www.postbellum.cz/klub-pratel.aspx>> [cit. 2012-03-29].

37 Gabriele METZLER, *Einführung in das Studium der Zeitgeschichte*, Paderborn 2004, s. 82.

38 Adam DRDA – Mikuláš KROUPA, *V komunismu jsme žít nechtěli*, Praha 2009, s. 10.

relativizující období komunistické diktatury a zlehčující dobové represe a oběti justičních vražd.³⁹

„Ohebnost“ a využitelnost dějin třeba i k politickým a mocenským účelům se odvíjí od základní jistoty dějepisců – historie není dokonale objektivní promluvou o minulosti, jak by někteří i chtěli věřit. O maximálně možnou objektivitu mohou odborníci pouze usilovat. Bádající historiky totiž vždy charakterizuje jejich perspektiva pozorování, průsečík individuálních východisek výzkumu. V něm se zračí řada faktorů, například badatelův politický názor, společenské postavení, náboženské smýšlení, příslušnost k rase či pohlaví atd. Vedle osobních východisek a zaujetí se může na výsledné podobě odborníkovy práce podílet i zájem státu, národního společenství, obecně kolektivu, kterému nejsou zacházení s historií a konkrétní podoba příběhů a obrazů o minulosti lhostejné. Jan Křen dokonce tvrdil, že právě bez této subjektivity by dějiny ztratily na své zajímavosti, podnětnosti či případně provokativnosti. Podle jeho slov by přímo postrádaly krev a barvu. Proměnily by se mnohem spíše ve sbírku starožitností, nikoli v živý důkaz a pramen soudobého myšlení.⁴⁰ Psaní a promlouvání o minulosti tudíž představuje veřejnou záležitost, „přičemž navíc platí, že o pravdě minulosti nakonec rozhoduje budoucnost“.⁴¹ Na této tezi však není nic pohoršujícího, prostě vždy bude podání minulosti spjaté s přítomností i očekávanou budoucností. Minulost je notabene stále neuzavřený proces sloužící naší orientaci v časech aktuálních i očekávaných budoucích. Lepší způsob výhledů a formulace očekávání pro časy příští společnost nemá.

Zacházení s minulostí tudíž současně představuje politickou záležitost. V práci o dějepisců ve věku extrémů, tedy ve 20. století, připomněl Lutz Raphael banální fakt, totiž že autonomie historického bádání byla v této době opakovaně ohrožována nejen politickými zájmy držitelů moci, ale taktéž názorovým ovzduším národních společností, kulturními tradicemi či zvyklostmi sociálních skupin.⁴² Historie stála u kolébky národních hnutí či národních států 19. i 20. století, poskytovala argumenty vítězným i poraženým v čase po 1. světové válce. Předkládala i vymýšlela více i méně objektivní důkazy v čase bipolárně rozděleného světa po roce 1945. Historie a její tvůrci heorizovali, znevažovali, legitimizovali.

Ačkoliv se stala politika dějin frekventovanějším pojmem maximálně až v několika posledních desetiletích, její projevy bychom zpětně dohledali hluboko v lidské historii.

39 URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/specialy/hydepark/13.2.2014/>> [cit. 2014-08-21].

40 Jan KŘEN, *Historické proměny češtví*, Praha 1992, s. 17.

41 Tamtéž, s. 19.

42 Lutz RAPHAEL, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2003, s. 44.

Nejen 19. a 20. století přemýšlelo o tom, komu a jaké příběhy o časech dávných i nedávných bude vyprávět, a jak budou daná vyprávění na publikum působit.⁴³

V rámci politické praxe se můžeme nejčastěji setkat s projevy politiky dějin u příležitosti různých veřejných akcí – svátků a oslav s jejich pravidelně se opakujícími rituály, politickými (sebe)prezentacemi a ceremoniemi fixujícími význam vybraných historických událostí. Odkazy na historii přitom nepředstavují pouze neodmyslitelné pozlátko politického jednání, ale naopak významný element vytvářené politické reality, jež má být prostřednictvím různých symbolických úkonů ukotvena v každodenním aktérově světě. Skrze ně dochází přinejmenším k jednosměrné komunikaci s ostatní společností ze strany držitelů moci, či těch, kteří usilují o moc či přinejmenším o uznání.⁴⁴ V některých případech se s politikou dějin můžeme setkat v rámci školní výchovy.⁴⁵ Mohou jí také sloužit pomníky, pamětní desky, knihovny, muzea, putovní výstavy atd.

Velmi často je politika dějin vykládána jako typický projev pouze totalitních mocí, diktatur či (absolutní moci chtivých) politických stran usilujících prostřednictvím masivní propagandy, represemi i jinými formami nátlaku vnutit společnosti vlastní verzi světa, v něm i podobu dějin. Cílem takových aktivit se stává eliminace konkurenčních podání minulosti. Za takových okolností se „totalitarizace“ historie a dějepisectví stává součástí záměru připravit oslovovanou společnost o nárok na „nezávislé“ dějiny. Historie, coby účelový výklad minulosti, představuje v takovém případě důležitý nástroj ideologického boje autoritativního státu.⁴⁶

Pojem „politika dějin“ tak může vyvolávat ve svých recipientech negativní pocity, odmítnutí a obavy z falšování historie a stranického přepisování dějin. Pohledy na praxi diktatur v oblasti historie podobné obavy samozřejmě podporují.⁴⁷ S projevy politiky dějin se nicméně setkáme i v demokratických systémech. V jejich případě lze ovšem očekávat svobodnou konkurenci obrazů minulosti a vzpomínek prezentovaných ve veřejném prostoru. Pluralitní prostředí tvoří, či by mělo tvořit, kolbiště historických tradic a fórum názorů na dějiny vedoucí ke společenskému a politickému dialogu, k „soupeření“ různých

43 Peter GLOTZ, *Geschichte in der politischen Auseinandersetzung*, in: Klaus Füssmann – Heinrich Theodor Gütter – Jörn Rüsen (Hg.), *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 160.

44 Edgar WOLFRUM, *Geschichte als Politikum – Geschichtspolitik. Internationale Forschungen zum 19. und 20. Jahrhundert*, in: *Neue politische Literatur* 41, 1996, č. 3, s. 381.

45 Frank KÖNIG, *Die Gestaltung der Vergangenheit. Zeithistorische Orte und Geschichtspolitik im vereinten Deutschland*, Marburg 2007, s. 28.

46 Rafał STOBIECKI, *Historici a historická politika*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 1, s. 27–28.

47 Dieter DOWE, *Geschichtspolitik als wesentliche Aufgabe in der demokratischen Gesellschaft – einige Schlussbemerkungen*, in: Beatrix Bouvier – Michael Schneider (Hg.), *Geschichtspolitik und demokratische Kultur. Bilanz und Perspektive*, Bonn 2008, s. 185.

pohledů na minulost, z nichž si veřejnost může vybírat. Byť i toto „herní pole“ by mělo mít své mantinely a pravidla odmítající extrémní podání minulosti.

Zvláštním případem průniku politiky dějin, soudobé historie a vzpomínání je problematika „obětí“. Oběti již neodmyslitelně patří k nedávným dějinám naplněným zmínovanými civilizačními katastrofami a traumaty. Ve světovém měřítku skutečně hovoříme přinejmenším o obou světových válkách a excesech, které s nimi automaticky spojujeme. V rámci českého prostředí pak připomeňme oběti komunistických represí.

„Oběti“ představují silný argument v rámci politiky dějin a paměti i diskuzí o minulosti. Sám pojem pochází z náboženské oblasti. Nicméně jistě se můžeme setkat s jeho různě odstíněnými výklady. Nejčastěji však toto označení evokuje akt násilí spáchaný na bezbranném objektu, právě i trpícím člověku.⁴⁸ Oběti poté mohou vznášet na pozůstalou společnost specifické morální nároky, kromě jiného i povinnost pamatovat si a tradovat jejich utrpení a okolnosti, jež k němu vedly. Nemusí tudíž nutně cílit ke smíření, jak lze očekávat v religiózním kontextu. Strádání obětí může naopak představovat memento s cílem burcovat a mobilizovat, či přinejmenším nezapomínat. I tak lze chápat slova Mikuláše Kroupy o Jaroslavu Řiřicovi vyšetřujícím svého času generála Tomáše Sedláčka: *„V duchu jsem říkal: Když už vyšetřovatelé nedovedou poslední zločince z padesátých let alespoň dostat k soudu, kde by se jejich minulost veřejně projednávala, měli by si takové lidi, jako je Řiřica, aspoň pravidelně předvolávat. Měli by těm spokojeným zpupným seniorům, kteří si užívají vojenské výsluhové výhody, aspoň dvakrát za rok nepřijemně připomínat, co provedli.“*⁴⁹

V globálním měřítku před nás staví morální imperativ oběti holocaustu. V domácím prostředí můžeme uvažovat o obětech komunistické represe,⁵⁰ jak o nich mimo jiné referoval v případě III. protikomunistického odboje Eduard Stehlík, sugestivně a zaujatě hovořící o těch, kteří *„se v okamžiku, kdy cítili, že je vlast potřebuje, zapojili ze všech svých sil do boje za svobodu a demokracii, za což mnozí z nich zaplatili dlouhými lety strávenými ve věznicích a koncentračních táborech komunistického režimu“*. Jiní dokonce *„přinesli na oltář vlasti to nejcennější, co člověk má – vlastní život“*. A právě kvůli „těmto

48 Aleida ASSMANN, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München 2006, s. 72–73.

49 A. DRDA – M. KROUPA, *Kruté století*, s. 13.

50 V průběhu semináře věnovaném problematice III. odboje promluvil Eduard Stehlík na půdě Senátu PČR mimo jiné o „těch, kdo se aktivně zapojili do boje proti rudé totalitě v Československu [...]“. Podle jeho slov „[...] nesmíme však zapomínat ani na ty, kdo jsou účastníky odporu proti komunismu a stali se jeho obětí jen proto, že existovali. Z jakéhosi zrudného důvodu se znelíbili a stali se obětí komunistické perzekuce. Byli vězňeni, nasazeni na otročké práce v uranových dolech či jen šikanováni vystěhováním do určeného místa pobytu, zabavením majetku či nemožněním studia dětí. I oni si bezesporu zaslouhují naši úctu a vzpomínku.“ Viz *Návrh zákona o třetím – protikomunistickém – odboji*, in: Paměť a dějiny 2, 2008, č. 1, s. 194.

statečným mužům a ženám považují zpochybňování 3. odboje za zločin, za urážku jejich památky [...]“⁵¹ Z případné odborné otázky po ne-existenci III. odboje tak na půdě Senátu PČR Eduard Stehlík činí ahistoricky záležitost politickou a věc emocí a morálního soudu.

Důležitý je proces připsování jednoznačného a nejlépe vznešeného smyslu oněm obětem a jejich utrpení. Jako vlastně neúnosná se přitom může jevit situace, kdy se stali aktéři terčem represí a útisku aniž by před tím veřejně vystupovali a o útok na sebe sama si „koledovali“, řečeno zjednodušeně. To se ostatně týká v českém prostředí nejen obětí politických perzekucí po nástupu komunistické diktatury, ale třeba v konkrétním a skutečně exponovaném případě i lidických mužů. Nejednalo se o odbojáře, jejich vražda nebyla výsledkem politického konfliktu, ale aktem odplaty, ke které přišli vlastně jako slepí k houslím. A přesto je nechal Otakar Vávra v roce 1974 ve svém filmu *Sokolovo* zvolat před popravčí četou politické poselství určené normalizačnímu Československu: „Ať žije komunistická strana!“

Zkrátka situace, kdy jsou lidé pronásledováni a vražděni prakticky pro nic, může být z hlediska společnosti prohlašující se za pozůstalou nesnesitelná a utrpení „obětí“ přisuzuje *ex post* zmíněné významy. I to je přitom způsob, jak se původně oběti mohou stát hrdiny.⁵² Příčiněním vlastním, pokud represe přežili, či iniciativou jiných. Vedle mrtvých lidických mužů stojí za zmínku utváření představ o sobě samých ze strany politických vězňů padesátých let, v jejichž případě François Mayer připomíná proměnu jejich kolektivní postavy oběti represe v postavu bojovníka proti komunismu a odbojáře motivovanou osobní zkušeností toho, že byli „obětmi, ale ne hrdiny, bývali vězni, ale ne <odbojáři> – trpí tím, že je jim upíráno uznání ve společnosti, která zakládá svou legitimitu na odmítnutí komunistického režimu, ale příkladné postavy svých dějin se nenamáhá hledat mezi lidmi, kteří se považují za první odpůrce komunistického režimu a nejopravdovější bojovníky proti němu“.⁵³ Proměnou z oběti v bojovníka se přitom „vězeň vyhne podezření,

51 Tamtéž.

52 „Pamatuji si [Adam Drda, pozn. J. R.], že jsme se bavili o možném dokumentárním zpracování jejího příběhu [Anny F., pozn. J. R.] s nějakými filmaři a také přišla řeč na otázku hrdinství. Kdosi soudil, že Židé jsou v drtivé většině oběti, že hrdinství vyžaduje aktivní odpor proti zlu, takový, k jakému přistoupili například bojovníci z Varšavského ghetta. Vybavilo se mi tenkrát [...], co na podobné téma říká jeden z bojovníků ghetta Marek Edelman [...]. Vysvětluje, že síla a odvaha lidí, kteří šli do transportů, do lágrů a poté na děsivou smrt, není <menší> než síla a odvaha těch, kteří bojovali se zbrání v ruce: <Smrt v plynové komoře není horší než smrt v boji a [...] o hanebnou smrt jde jen tehdy, když se člověk snaží přežít na úkor někoho jiného... Musíš to konečně pochopit: ti lidé šli klidně a hrdě. To je něco strašného, když se jde tak klidně vstříc smrti. To je mnohem těžší než střílet. Mnohem lehčí je přece umírat, když člověk střílí, nám se umíralo mnohem lépe než člověku, který jde do vagonu, pak v tom vagonu jede, potom si kope hrob a potom se svléká do naha... Už to chápeš?>“ Ještě jsme ve válce. Příběhy 20. století, Praha 2011, s. 41.

53 Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009, s. 168.

že si svůj osud opravdu nevybral, že byl pouhou obětí pekelné represivní mašinerie a že navíc svou práci v lágrech a v dolech přece jen přispěl k budování socialismu“.⁵⁴

Jak vše uzavřít?

Podíváme-li se na postoj historie k paměti, potažmo k ústnímu svědectví, dojdeme k snad i zajímavému zjištění. Antičtí autoři, které dnes vnímáme jako zakladatele dějepisectví, považovali historii za paměť. Například v 5. století př. n. l. Hérodotés ospravedlňoval svou tvorbu vůlí zachovat před zapomněním skutečnosti, které považoval za důležité. Popisoval mimo jiné události, kterých byl sám svědkem, respektive o nichž mu řekli jiní. Takové pojetí ostře kontrastuje s pojetím historie v 19. století, kdy se dějepisectví etablovalo jako věda založená na kritickém výzkumu písemných materiálů. Současné oceňování paměti, vzpomínání a svědeckého vyprávění jakoby zdánlivě představovalo návrat k počátkům historické metody.

A přesto s vědomím existence vědeckého aparátu historiografie, s vědomím nutnosti kritického zacházení s prameny, tedy s oněmi „stopami minulosti“, ať jimi myslíme cokoli, by mělo být vyprávění pamětníků sledováno kriticky. Rozhodně se na tomto místě nestavím proti orální historii, která si vytvořila vlastní pravidla výzkumu a „zacházení“ s pamětníky, přičemž výsledky její činnosti mohou kromě jiného právě nabourávat účelově prosazované diskurzy vzpomínání postulováním alternativních zkušeností a pamětnických hlasů.⁵⁵ Osobně se však mám na pozoru před nekritickým a účelovým zacházením se vzpomínkami, utrpením a obětmi, jehož primárním cílem není vědění, ale společenská či politická argumentace, tedy normativní zacházení se selektivní podobou dějin, která nám s naprostou samozřejmostí říká, jak máme věci chápat, jaké hodnoty máme uznávat. Historie coby věda i výsledek odborné činnosti by měla vzpomínání s jeho příběhy reflektovat a kriticky revidovat jejich šíření veřejným prostorem i médií.⁵⁶

Matěj Spurný v textu vymezujícím se vůči dobové praxi Ústavu pro studium totalitních režimů připomněl dva krajní póly, mezi nimiž se historici tradičně pohybují. Na jedné straně uvedl identitotvornou roli odborníků – roli našeptávačů a zprostředkovatelů požadovaných a chtěných hodnot příslušníků národa, obyvatel státu, stoupců různých politických názorů. Opačnou pozicí je role subverzivní – tj. úloha kritických pozorovatelů, „disidentů“, kteří v archivech moci odhalují a poukazují na skryté a zapomínané souvislosti, zpochybňují ustálené a tradované stereotypy a mýty, poskytují hlas

54 Tamtéž, s. 173.

55 Ch. DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis*, s. 114.

56 Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 122.

opomíjeným či umlčovaným.⁵⁷ Zcela jistě nelze onu roli identitotvornou popírat a zavrhovat, ve vztahu k politice dějin a paměti se však osobně stavím na stranu subverzivní. Zkrátka vyjádřeno opět s Pratchettem: „*Bojovat s pohádkami umí jen opravdu výjimečné osoby a ty se stávají zažívací sodou historie.*“⁵⁸ Doufejme, že ona zažívací soda historie není a nebude zas až tak výjimečná, jak si Pratchett myslí...

---

57 Matěj SPURNÝ, *Dějiny a paměť komunismu v Česku*, in: URL: <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/matej-spurny.php?itemid=8566>> [cit. 2013-08-22].

58 T. PRATCHETT, *Čarodějky na cestách*, s. 10.

Summary

Contemporary History, Personal Recollections and the Politics of History

The study deals with the relation between the scientific treatment of contemporary history and witnesses' recalling the latest historical period. Within the topic, the issue of the politics of history and the applicability of individual memory for the formulation of moral and political messages and values are also taken into account.

Contemporary history speaks about the era of the living concurrently. As a professional discipline, it bases its legitimacy on the methods of scientific work and verifiable facts. The experience and emotions of the actors, holders of personal memories and storytellers of the latest past, stand besides the scientific conception of this period of history. Unlike professional presentation of historians asking research questions, contemporaries bear primarily witness to their own life-world. At the same time, we can express skepticism about the possibility of forming a coherent image of history just on the basis of individual narratives, even though the creation of such an image of the recent history is assumed by a number of eyewitness initiatives. Thus the past presented through the prism of a personal recollection is understood as a living alternative to the textbook and professional presentation of history. The eyewitness' right to the truth because of a personal experience is also a tricky moment in personal witnesses and recollections. This is a simple „I was there“. From this position, witnesses can both accept and reject the conclusions of a professional historical research. The plurality of history and the alternative interpretation of the past are, referring

to a personal experience, possible to reject in favor of memory and normative experience. A contemporary witness, however, is not an individual isolated from the world. His/her memories are formed continuously during group communication, reading literature, watching films and documentaries.

In recent years, in Czech society, we have been observing the process of institutionalization of memory and recalling. It is the establishment and activity of memory institutions functioning in a public space and in the virtual world of the Internet. The digital archive *Memory of a Nation* endeavoring to create a varied and understandable mosaic of the 20th century is an example of such an institution. It primarily focuses on exploring the nature of non-democratic regimes of the 20th century. At the same time, the institutional platforms of memory can also be seen as strategic or power structures producing and mediating particular knowledge of the recent past. Their potential hegemonic position offers, at least, the opportunity to correct alternative forms of contemporary history. Interconnection with educational institutions, the mass media, state structures or non-profit organizations may help them in it. Aware of the critical apparatus of historiography, witnesses' telling, however, should be viewed critically. Historians should be careful about non-critical and purposeful treatment of memories, whose primary aim is not knowledge, but political arguments.

Wiktorja KUDELA-ŚWIĄTEK

Marriage of convenience... In search of new analytical methods in oral history

---

Abstract: I believe that a combination of perspectives deriving from a variety of disciplines leads to a more convincing, truthful, and richer reconstruction of the image of the past. The main goal of this paper is to present the ways in which the methodologies of various disciplines within the humanities have so far been combined in oral history, as well as to discuss a new proposal, inspired by the methodology of ethnolinguistics and fully compatible with the needs of the field I represent. In the first part of this paper I present the paradigmatic changes that have taken place in oral history, as well as the discipline's current assumptions and research questions. After that, relating to my own research, I propose to apply the methodology of reconstructing the linguistic worldview in analyses of oral narratives.

Key words: ethnolinguistics – oral history – linguistic – worldview – methodology – Kazakhstani Poles

---

I owe it to the reader to explain the metaphor in the title. I have compared my attempt to ground oral history in the methodology of the humanities with a marriage of convenience for a simple reason. The line of reasoning followed by researchers in oral history is usually connected with their desire to discover, in an unambiguous and consistent fashion, the hidden meanings contained in stories of the past. But because oral history has not proposed appropriate methods in this respect, the researcher is forced to take advantage of the experience of other disciplines, with the interview as a data elicitation technique in their methodological repertoire.

The goal of this study is to present the ways in which the methodologies of various disciplines within the humanities have so far been combined in oral history, as well as to discuss a new proposal, inspired by the methodology of ethnolinguistics and fully compatible with the needs of the field I represent. I begin by discussing the paradigmatic changes that have taken place in oral history, as well as the discipline's current assumptions and research questions. Next, relating to my own research, I propose to apply the methodology of reconstructing the linguistic worldview in analyses of oral narratives: the methodology is a powerful tool in a search for and in an identification of the meanings that the narrator ascribes to his or her past while constructing a biographical story.

The birth of contemporary oral history

The last decade has seen a change in the status of oral history: from a mere exotic toy in the hands of inexperienced researchers to a mature scholarly discipline.¹ While originally its goal was to use people's recollections in order to reconstruct the past, now the memory itself has become the main focus of interest.² In other words, the matter which used to lie at the margin of traditional historical research has begun to occupy the central position in modern oral history.³

Narrative sources, at first playing a secondary or merely a complimentary role, have become the driving force in the enterprise.⁴ They are now appreciated as "independent" and "valid" research material, rather than being considered supplementary in discovering historical facts omitted or distorted in known documents. The actual story in modern oral history is no longer viewed as an instrument which allows one only to verify the accounts of witnesses by comparing them with other sources or by making judgements as to their truthfulness.⁵ Oral testimony, whose purpose had previously been to corroborate or disprove the contents of historical documents, has obtained rights equal to those of other historical sources – it is also subject to the same critical evaluation. A life story, i.e. the narrator's attempt to express and convey his or her experience, is not therefore appropriated by the historian, whose goals differ from those of the narrator. The modern researcher treats (auto)biography as a social construct.⁶

Although biographical accounts have always been important to oral historians, now the scholars' approach to them accounts has changed substantially. Currently the object of interest in the (auto)biography of an ordinary person is his or her everyday life, social

1 See more: Thomas L. CHARLTON – Lois E. MYERS – Rebecca SHARPLESS (eds.), *History of Oral History: Foundations and Methodology*, Lanham 2007; Barry A. LANMAN – Laura M. WENDLING (eds.), *Preparing the Next Generation of Oral Historians: An Anthology of Oral History Education*, Lanham 2006.

2 According to Alistair Thomson, at least four paradigmatic changes are involved. They result from the evolution of data elicitation techniques, from the expectations of researchers towards the material thus obtained, from the objectives of specific research projects, and from the roles played by the researcher and the narrator during the interview. Thomson discusses them in chronological order, see: Alistair THOMSON, *Four Paradigm Transformations in Oral History*, *The Oral History Review* 34, 2007, no. 1, pp. 49–71; EADEM, *Fifty Years On: An International Perspective on Oral History*, *The Journal of American History* 85, 1998, no. 2, pp. 581–595.

3 Marta KURKOWSKA-BUDZAN, *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*, Kraków 2003, pp. 176–186.

4 A. THOMSON, *Four Paradigm Transformations in Oral History*.

5 Eric HOBBSAWM, *On History from Below*, in: E. Hobsbawm (ed.), *On History*, London 1997, p. 206.

6 Marta KURKOWSKA-BUDZAN, *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009, p. 93.

and cultural reality, values, political views, social norms of the given culture, and linguistic conventions. Therefore methodological principles of the reconstruction of life stories based on oral sources are still being developed: biographical studies attempt on the one hand to deal with the social functions of biographies, and on the other hand with the social processes decisive for the shape of the biographies.

This approach was first expressed by Alessandro Portelli in the early 1980s in *History Workshop Journal*.⁷ The Italian researcher suggested looking at oral history as a tool in studying collective memory and identity, thus initiating a discussion on the roles of the participants in the interview, and the importance of the time period in which the ensuing narrative is grounded.

Postmodernism has enriched oral history with an interest in meanings ascribed by the narrators to the memories they entertain. Therefore, narratives are viewed as people's reflections on the past, created in cooperation with historians at a specific point in time. Their meaning also depends on what the life the narrator looks like at the time of the recording – with the figure of the researcher-interlocutor as a significant persona.⁸

The Danish researcher Steinar Kvale notes that the interview is a living social interaction, within which the dynamics of the conversation, the tone of voice and body language are directly available to its participants. These direct experiences are not available to someone who deals only with the record of the conversation, deprived of any context. To record interviews means to abstract away from the physical presence of the speakers, including their gestures and posture.⁹ At the transcription stage, the researcher faces the problem of recreating, in a written form, the idiosyncrasies of pronunciation, intonation patterns, the rhythm of speech, etc., all of which are often important for an appropriate understanding of what is being said. Moreover, every transcription bears a mark of the researcher's subjectivity: it reflects his or her personal viewpoint on a given interview. This does not,

7 In 1979 A. Portelli defined his research objectives for the first time in the Italian periodical *Primo Maggio*. See: Alessandro PORTELLI, *Sulla specificità della storia orale*, *Primo Maggio* 1979, no. 13, pp. 54–60. a few years later he wrote an in-depth article in English: IDEM, *The Peculiarities of Oral History*, *History Workshop Journal* 1981, no. 12, pp. 96–107. In one of the chapters of the American edition of *L'assassinio di Luigi Trastulli. Terni 17 marzo 1949. La memoria e l'evento* he also included an updated version of his manifesto, titled *What Makes Oral History Different?* See: IDEM, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York 1991, pp. 45–59. This version of the article was used by the editors of *The Oral History Reader*. See: IDEM, *What Makes Oral History Different?*, in: Robert Perks – Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*, London 1998, pp. 63–74.

8 Оксана КІСЬ, *Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади*, Україна модерна 2007, no. 11, p. 11.

9 Steinar KVALE, *Doing Interviews*, London 2007, p. 93.

however, diminish the value of the memories being recorded; indeed, it points to the interpretive potential of oral sources.¹⁰

An especially topical problem today is to find the optimum combination of the various forms of recording and preserving narrative sources at the level of interpretation and synthesis. The possibilities of each method are equally important for the historian, therefore radical preference given to written transcription at the expense of audio and video recording diminishes the value of the data. When recorded with audio-video equipment, in contrast to bare transcription, the narration remains open to a more profound analysis. As early as in the 1970s Alessandro Portelli compared the work of a historian dealing only with written transcripts to an analysis of literary works in translation, or to an evaluation of a painting on the basis of its copy.¹¹

Portelli's manifesto also assumes that historians would turn kinder eye towards the "oral" character of oral sources and either completely resign from transcribing them, or at least appreciate the differences between the written and oral forms of presentation. A further insight into these issues can be found in the work of Michael Frisch, according to whom the digital revolution will finally allow researchers to rejuvenate the "orality" of oral sources through the use of modern technology (e.g. by digital indexation). It provides researchers with an opportunity to directly experience the original image and sound, which was not possible in earlier transcript-based indexes. Moreover, the use of digital search engines makes it possible to search through and to replay not only the researcher's own collections of interviews, but also records from other sources. The narrations can thus be considered in their various aspects, and eventually interpreted in novel and unpredictable ways. Frisch advocates appreciating the value of the so called "*post documental sensibility*", which may bring balance to the differences between the "*raw script*" and the "*final document*", i.e. the transcript presented in the research report.¹² The new digital tools allow the researchers to create non-standardised databases, which can be constantly modified depending on the current needs of the researcher.¹³ Every record can be interpreted in multiple ways but its original shape would remain intact.

10 Oksana KIS, *Telling the Untold: Representations of Ethnic and Regional Identities in Ukrainian Women's Autobiographies*, in: Keith T. Carlson – Natalia Khanenko-Friesen – Kristina Fagan (eds.), *Orality and Literacy: Reflections Across Disciplines and Cultures*, Toronto 2009, pp. 290–292.

11 A. PORTELLI, *What Makes Oral History Different?*, p. 64.

12 Michael FRISCH, *Oral History and the Digital Revolution: Toward a Post-Documentary Sensibility*, in: Robert Perks – Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*, 2ed., London – New York 2006, pp. 102–114.

13 An interesting, although a very simple illustration of the idea is a domestic video archive, usually in the form of DVDs, tagged and shelved. It would be much better to build a database in which, upon request from a visiting relative, one could easily and quickly find records such as "new baby" or

The modern researcher in a way “goes back to basics” by rediscovering the richness of meanings in the interview, trying to “tune in” to his or her interlocutor, to see their point of view and better understand the culture or the specific issue being studied. In this context, research interests include:

- the process of adding new meanings by the interviewees to their own past;
- the ways in which the narrators connect their individual experiences with the social context;
- the processes of the past becoming elements of the present;
- the ways in which the narrators use elements of the past to interpret their own current lives.

In order to investigate these aspects of oral narratives, analysts follow a variety of approaches: narrative, linguistic, ethnological, psycho-social, and cultural.¹⁴ In oral history we deal with a story in the first person singular, which underlines the difference between the events of the outside world and whatever is happening in the narrator’s soul, between what affects the whole social group and what is important for the individual life: an individual’s vision may overlap with the collective image, as well as differing from it.¹⁵

In this approach to an interpretation of oral biographies it is not possible to apply the traditional kinds of critique practiced in historical studies. According to Alessandro Portelli, a uniqueness of oral sources, in contrast from the written documents, lies in the fact that: “*As a matter of fact, written and oral sources are not mutually exclusive. They have common as well as autonomous characteristics, and specific functions which only either one can fill (or which one set of sources fills better than the other). Therefore, they require different specific interpretative instruments. But the undervaluing and the overvaluing of oral sources end up by cancelling out specific qualities, turning these sources either into mere supports for traditional written sources, or into an illusory cure for all ills.*”¹⁶

When talking about their own lives, people sometimes lie, forget, exaggerate, confuse, and misinterpret events. But they still can – and do – reveal “the truth about the past”, although it is not a story of how it *used to be*, but about the significance of events for them at the time of the interview. In interpreting such accounts, it is therefore important

---

“grandpa’s funeral”, rather than having to browse through hours of recordings. Browsing itself would also be easier and a reproduction of a separate file (e.g. for the sake of family reunions) would be possible. Ibidem, pp. 112–114.

14 See: Joan SANGSTER, *Telling our Stories. Feminist Debates and the Use of Oral History*, *Women’s History Review* 3, 1994, no 1, p. 13; Alistair THOMSON – Michael FRISCH – Paula HAMILTON, *The Memory and History Debates: Some International Perspective*, *Oral History* 22, 1994, pp. 82–108.

15 Ronald J. GRELE, *Oral History as Evidence*, in: Th. L. Charlton – L. E. Myers – R. Sharpless (eds.), *History of Oral History: Foundations and Methodology*, Lanham 2007, pp. 33–91.

16 A. PORTELLI, *What Makes Oral History Different?*, p. 64.

to emphasize the cultural, social, and biographical context of their creation. While reading autobiographies as social and cultural constructs, the oral historian makes use of the developments in modern qualitative sociology, cultural anthropology, ethnolinguistics, and the methodology of folklore studies.

Interpretive tools: possibilities and previous methodology

In order to understand another person and their inner world, to merely approximate the proper understanding of meanings he or she gives to their past, it is necessary to appreciate the fact that literal, direct understanding is not possible. To analyse biographical narrations means to produce repeated, clear explanations of their contents in an attempt to understand the narrator. The narrator can create his or her own interpretation of the story told before. The researcher, although unable to “*step into someone else’s shoes*”, can still analyse, and consequently systematise the meanings of past events, usually offered by the narrator in a chaotic manner. Especially relevant here is Clifford Geertz’s comparison: “*In the country of the blind, who are not as unobservant as they look, the one-eyed is not king, he is spectator.*”¹⁷ Therefore, through an analysis of the text and the context provided by the narrator, the researcher can discover, one after another, the secrets of the individual interpretation, or even inspire the narrator to a deeper reflection upon his or her own past.

In spite of the development of computer software, which facilitates the study of oral sources, it is not possible to mark up a specific path for the researcher to follow in his or her struggle to find, as a “*spectator in the country of the blind*”, the most important messages and hidden meanings of what the narrator intended to say. In the literature on the subject there are many interesting methodological studies on various techniques of interview analysis. Steinar Kvale divides these techniques into two fundamental groups: the first one concentrates on studying the meaning (meaning encryption, meaning condensation, and meaning interpretation), while the other on studying the language of narration (linguistic analysis, conversational analysis, narration analysis, and discourse analysis). Outside this division there lies the *bricolage* and theoretical interpretation.¹⁸ The division is extremely useful in sociological research; for a historian, however, it may be insufficient

17 Clifford GEERTZ, *From the Native’s Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding*, in: Paul Rabinow – William M. Sullivan (eds.), *Interpretive Social Science: a Reader*, Berkeley – Los Angeles – London 1979, p. 228. The comparison alludes to the words of Erasmus of Rotterdam: “*In the country of the blind, a one-eyed man is a king*” (from *Adagia*, 1500 and subsequent editions through 1536, III, IV, 96).

18 S. KVALE, *Doing Interviews*, pp. 101–120.

in that it lacks the aspect of evaluation of the historical context in which the narration is grounded.

According to Paul Thompson, especially important for a historian is narrative analysis at the sociological and literary level, as it focuses on the meaning and the linguistic form of the narrative. While analysing individual stories, one should also keep in mind the relation between the memory of an individual and the memory of the group. In the newest edition of *The Voice of the Past*, Thompson presents a number of options used by oral historians in the recent years.¹⁹ The examples of research reports provided by the author can be considered from three different perspectives: as monologues, dialogues, or polilogues.

In the first case the researcher regards the narration as a specific form of self-creation. The researcher, then, plays the role of an attentive student (listener), trying, among a multitude of tangled meanings, to find and analyse the author's intentions, to isolate images and "*the myths the narrator lives by*", and to discover the ways in which the form (genre and convention of storytelling) has influenced the contents. Representatives of this approach include Ronald Grele, Luisa Passerini, Vieda Skultans, Alessandro Portelli, William Labov, Stefan Bohman, and Isabelle Bertaux-Wiame. These researchers have been mainly interested in the peculiarities of oral biography, with its poetics, and with the stylistic figures used by the narrators. By underlining the differences between groups of subjects rooted in written vs. oral culture, with an additional parameter of race, the researchers have identified the various ways in which their narrators talk about the past.

In opposition to perceiving an interview as a one-person creation, there is the dialogic perspective, where the narration is viewed as a form of discourse, a joint effort of the interviewer and the interviewee. Representatives of this trend, Elliot Mischler and Pat Caplan, have underlined the advantages of analysing not only the answers given by the narrator, but also the questions asked by the researcher. In their opinion, the narrator instinctively reacts to the historian's behaviour and modifies his or her narration in the course of the interview, both in terms of verbal and non-verbal communication. This is an important perspective because the researcher and the narrator are unequal participants in the act of communication: the researcher chooses the subject matter and his or her interlocutors, organises the meeting, closes it, decides on the manner in which a given account will be analysed, which contents will be considered essential and which will remain unknown to the reader. It may therefore be beneficial to examine the interview "as a whole", without eliminating the researcher.

The third perspective – the interview as a polylogue – is at present the most popular one, as it allows to explore the hidden contents of the narration and the interplay of

---

¹⁹ Paul THOMPSON, *The Voice of the Past*, Oxford 2003, pp. 265–309.

individual and collective memories. In analytical practice, researchers use the method of narrative interview proposed by the German sociologist Fritz Schütze. Its popularity stems from the fact that it allows for a combination of symbolic interactionism, modern phenomenology and ethnomethodology with the hermeneutic, linguistic rules of narrative analysis. Besides the carefully developed technique of data elicitation, it is characterised by consistent theoretical assumptions.²⁰ The objective of the narrative interview is to obtain from the narrator an account his or her life or its portion. The analytical part involves several phases and eventually leads to the construction of a theory grounded in autobiographical material. In this manner, the researcher is able to grasp the key elements of the description, the individual ways of argumentation, the characteristic features of the worldview of the narrators, as well as the narrator's own interpretation of the past.²¹

The last type of analysis, although the most fruitful for a historian, is time-consuming and difficult to implement in individual research. However, because it involves two levels (textual and extra-textual analysis), it can be modified and adjusted to the requirements of specific research tasks.²² Most commonly, the method is limited to a data elicitation technique or to an analysis of the (auto)biographical material collected otherwise.

An equally popular concept in modern oral history is that of sequential analysis of narrative interview, proposed on the basis of Fritz Schütze's method by another German researcher, Gabriele Rosenthal. The goal of this method is to consider the whole of the narration in order to restore the sense the narrator has given to this or her biography in the course of narration, and to analyse the narrative construction process. According to Rosenthal, in the interview the narrator places his or her own story in a specific topical context, depending on what both the narrator and the researcher consider important in the dialogic process. The story unfolds around a given subject, usually defined by the researcher in the initial question. The dialogue proceeds in a way that in the narrator's view can be interesting for the listener, and in a manner available to the narrator.²³

20 Mieczysław MARCINIAK, *Metoda biograficzna: między awangardą a secesją*, in: Kaja Kaźmierska (ed.), *Socjologia i społeczeństwo polskie*, Łódź 1998, p. 37.

21 See: Fritz SCHÜTZE, *Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and Their Biographical Implications*, *International Sociology* 7, 1992, no. 2, pp. 187–208 and no. 3, pp. 347–367.

22 Kaja KAŹMIERSKA, *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, in: Marek Czyżewski – Andrzej Piotrowski – Alicja Rokuszewska-Pawelek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź 1996, p. 35.

23 See: Gabriele ROSENTHAL, *Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews*, in: *The Narrative Study of Lives* 1993, no. 1, pp. 59–91; EADEM, *Social Transformation in the Context of Familial Experience: Biographical Consequences of a Denied Past in the Soviet Union*, in: R. Bruckner – D. Kalekin-Fishman – I. Miethe (eds.), *Biographies and the Division Europe*, Olpanden 2000, pp. 115–137.

It is important to remember, however, that there is an additional aspect to the interdisciplinary character of modern oral history, especially in the context of further use of the oral material in research. The methods of analysis and citation depend on the discipline that the researcher represents.²⁴ Therefore, depending on the paradigm, a number of rather diverse analyses can arise from a single source. At the same time, the researchers have a chance to look at a given phenomenon or problem from different perspectives, e.g. from the point of view of different disciplines within the humanities. They also point out that the mere enhancement of their analytical technique is valuable, regardless of the procedural advantages or the practice of adapting the methods and ideas from related disciplines. It is worth recommending as a way to broaden one's professional horizon.²⁵

In my opinion the combination of perspectives is also remarkable because it helps the researcher to treat the narrator as someone with a living history, rather than as a mere source of information on an interesting subject. Moreover, to look at human memory as an interaction of the subjective with the objective is to grasp the diversity of human lives, enhanced by the interlacing of every individual narration with collective experience.²⁶

The Narratives of Kazakhstani Poles

In my research practice I treat my interlocutors not as depersonalised “witnesses of history”, whose status in historical studies has so far been marginal, but as central figures in the process of creation of autobiographical narratives. Each narrator is a unique human being, who, through the narration, seeks the meaning of his or her own life, discovers or even shapes his or her identity. I am therefore interested in the process of creating the narrative, as well as in its contents and poetics. As an example, I propose to refer to the research that I carried out among Kazakhstani Poles.²⁷ The goal of my research was to

24 Vieda SKULTANS, *Between Experience and Text in Ethnography and Oral History*, ELORE 13, 2006, URL: <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/sku1_06.pdf> [accessed 2014-10-02].

25 Ibidem, p. 101.

26 See: O. КІСЬ, *Усна історія*, p. 17; Sidney MINTZ, *The Anthropological Interview and the Life History*, in: David K. Dunaway – Willa K. Baum (eds.), *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, Nashville 1984, p. 306.

27 Poles in Kazakhstan constitute one portion of the Polish diaspora in the former Soviet Union. Slightly less than half of Kazakhstan's Poles live in the Karaganda region, with another 2,500 in Astana, 1,200 in Almaty, and the rest scattered throughout rural regions. The Poles of Kazakhstan represent a special case: its formation as a social group is largely connected with the painful history of the relationships between Poland and the Russian Empire – later the Soviet Union, with its attempt to solve “the Polish question” during the World War II. The Poles' struggle to preserve their identity after the collapse of the Soviet Union, either in Kazakhstan or by returning to their mythical motherland, is extremely interesting and worthy of investigation. See more: Catherine POUJOL, *Poles in Kazakhstan*:

study the ways in which they perceive their past experiences, as manifested through the linguistic aspect of their biographical narratives.²⁸

The source material for my analysis consists of 51 interviews collected in Northern Kazakhstan and Akmola Provinces (in Oziernoje, Stepnoje, Petropavlovsk, Tayinsha, Chkalovo, Krasnokyevka, Novoberezovka, Podolskoye, Kellerovka, Dragomirovka, Donetskoye, Litovochnoye, and Shchuchinsk) in July and August 2009. I will also relate to the results of field research (32 narrative interviews) carried out among the same community a year earlier by the Warsaw-based centre KARTA.

For the majority of my interlocutors, the repressions due to nationality and religion are the main interpretive key to their biography, to a broader family history, or to the history of the Polish minority in Kazakhstan as a whole. Most narratives centre around memories of the 1936 deportation, a prelude to the real suffering in the new conditions. Other elements of repression were also presented: the life in the kolkhoz, the brutality of the commanders, restrictions to people's basic rights. In some narratives, one of the elements of oppression was the contemptuous attitude to educated people who were not members of the Communist Party, as well as to those who manifested their religious beliefs. In short, the narratives contain the interviewees' interpretations of the subject matter.

The stories of the Kazakhstani Poles I have recorded are rather homogeneous in terms of subject matter and grammatical structure. The interviewees used similar narrative patterns, and regardless of their individual biographical experiences constructed their stories around the same events: these constitute the general framework characteristic of the whole group. My interlocutors were mainly concerned with memories of sombre past events, suffering, the hardships of everyday life – in this situation mere survival was a value in itself. By using such expressions as *we made it*, *we survived*, *afterwards it became much easier*, *that's what our parents went through*, etc., the narrators tried to express and interpret their experience of repression and discrimination due to their nationality and religion. The accounts can more appropriately be compared to paintings than to photographs. In the majority of cases they are completely unrealistic and unemotional: the emotions of shame, embarrassment, anger, despair, or bitterness, undoubtedly present “there and then”, were lost in the formalised genre of (auto)biographical narrative. The speakers often used gestures or voice modulation to render the accounts of the suffering

---

Between Integration and the Imagined Motherland, Space, Populations, Societies 2007, no. 4 (1), pp. 91–100.

28 Wiktoria KUDELA-ŚWIĄTEK, *Odpamiętane... O historii mówionej na przykładzie narracji biograficznych kazachstańskich Polaków o doświadczeniu represji na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013 + CD.

more convincing. These attempts, however, were not always successful: the final effect depended mainly on the individual oratory abilities of the narrator.

While searching for an appropriate methodological approach in this kind of research, one often wonders whether, by dissecting the experience of repression into more specific experiences, the interviewer is able to penetrate the world of the interviewees, so as to be able to convincingly present it to the readers. For this purpose I decided to make use of the modern paradigm of oral history in my research practice, which is why my focus was not on well-known historical facts but rather on the images and interpretations of very personal and painful experiences of individuals. The key issue in this context is the question of the language of narration. An inquiry into the linguistic worldview of my interlocutors has been instrumental in recognising the means they use to categorize and interpret past events.²⁹

In the narratives, unsurprisingly, past experiences are described and judged from the point of view of the present. The accounts can be viewed as a form of self-creation – this allows the researcher to focus on more than mere biographical data, specifically on the structural and genological aspects of each storyline. However, this has proved insufficient for considerations of identity, one of the major motifs in the interviews. It is therefore as important to study the linguistic aspects of the narratives, since in a spontaneous conversation an interlocutor is more likely to reveal their identity, or rather: their interpretation of it, than even after a moment's reflection.³⁰ The particular language used by the narrator is thus decisive for the process of constructing the view of the past, while the specific lexis being used positions the account in a concrete socio-cultural environment, reflecting the speaker's attitude towards the events.³¹

The linguistic worldview in oral-history narratives

To properly interpret oral narratives it is essential to apply not so much historical but rather linguistic methodology, since a consideration of mere facts in a decontextualised fashion is insufficient. The oral history interview combines various disciplines and allows for a multi-layered interpretation of reports on the events being described. The traditional approach towards oral-history sources, without the linguistic considerations, cannot reveal

29 Marta KOPINŃSKA, *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, Inicjo 2009, no. 2, p. 55.

30 Wiktoria KUDELA-ŚWIĄTEK, *Niežnośny ciężar przekazu, czyli o przekładzie źródeł oral history*, Wrocławski Rocznik Historii Mówionej 2012, no. 2, pp. 5–35.

31 Olga LENKIEWICZ, *Źródła wywołane w badaniu prywatności*, in: ed. Adam Walaszek – Anna Żarnowska – Dobrochna Kałwa (eds.), *Rodzina, prywatność, intymność*, Warszawa 2005, p. 193.

how Kazakhstani Poles interpret past reality or what images of their life events they maintain and pass on to the next generations.

In search of suitable methods I came across a linguistic worldview concepts. Among the many definitions of the linguistic worldview, I have followed the approach proposed by Jerzy Bartmiński, according to whom it means a language-entrenched interpretation of reality, expressed in the form of judgements about the world. These judgements can be coded through grammar, vocabulary, or stereotyped texts (e.g. proverbs), but can also be implied by linguistic forms at the level of social knowledge, beliefs, myths, and rituals.³² The linguistic worldview is also a common interpretation of reality from the point of view of an average language speaker, which reflects their mentality and is compatible with their needs.³³ An analysis of the linguistic view of the past in the narratives of Poles from Kazakhstan reveals the viewpoint of the narrators, their emotional attitude towards the past events they describe, as well as their judgements of the people they mention in their stories. Understanding these concepts is not, however, possible without explaining the socio-cultural context in which the narratives are based. I have therefore emphasised in my study the issue of bilingualism and its particular types among my narrators, as well as their level of education and social position.

In one of my previous works I consider how my interlocutors understand and interpret the terms *freedom* and *enslavement*. The linguistic-worldview methodology makes it possible to reveal the understanding of coercion among Kazakhstani Poles as, on the one hand, speakers of Russian, and on the other hand, speakers of the expatriate variety of Polish. I also concentrate on the content of the narratives and the personal attitude of my interlocutors both to the experience of repression and to the way they themselves describe it. The subject matter are descriptions of communist repressions – a regular element of the Soviet government's policy. Each narrator, in judging his or her life in the context of the past, is treated as a unique individual, with a unique body of experiences of the kolkhoz settlement.³⁴

The vast majority of the narrators centred their life stories around reflections on their own identity as well as the identity of other community members. The narratives have also revealed the difficult choices faced by Kazakhstani Poles as a result of their Polish identity. By asking the question “*Where is the homeland of the Kazakhstani Poles?*”, I attempt

32 Jerzy BARTMIŃSKI, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, ed. Jörg Zinken, Sheffield & Oacville 2009, p. 24.

33 See more: Adam GŁAZ – Przemysław ŁOZOWSKI – David DANAHER (eds.), *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition and Culture*, London 2013.

34 Wiktoria KUDELA-ŚWIĄTEK, *Linguistic images of enslavement in biographical narratives of Poles in Kazakhstan*, in: A. Głaz – P. Łozowski – D. Danaher (eds.), *The Linguistic Worldview*, pp. 459–473.

to shed light on the main identity-related dilemmas of my interlocutors and on the way in which they were affected by their biographical experience. An analysis of the word *homeland*, as it used in the narratives, is therefore of vital importance.³⁵

At this juncture I would like to illustrate my theoretical divagations with an analysis of changes in the mentality of Kazakhstani Poles, as a result of the repressions they experienced in a totalitarian system. The persecutions my interlocutors experienced due to their nationality or religion are presented, through diction, as situations that are both irreversible and without a solution. The narrator reports on the repressions from his or her point of view, argues for the validity of specific interpretations, and even imposes a given perspective on the listener. In this way the interviewer perceives the past through the prism of the narrator's system of values because it is the narrator who selects the characters for his or her story and evaluates them as "good" or "bad". Through lexis, then, views and convictions of speakers are incorporated into linguistic meaning; in this way mutual understanding is blocked, unless the interlocutors share the same feelings and experiences. Especially powerful in this respect are axiologically loaded items, such as *lie, steal, betray*, etc. According to Renata Grzegorzczkova, these words name specific actions: telling the untruth, taking someone else's possessions, not keeping one's word. The majority of the narrators evaluate them negatively. However, the judgements vary depending on the social background of the speaker: for some the negative evaluation is absent.³⁶

Stories of theft and hurtful informing can function as attempts to understand a given deed or, more rarely, to condemn the doer. They can also function as explanations of why a theft was committed. The researcher must then make his or her own judgement, in relation to the specifics of the life-threatening situations. The reader, when presented with the researcher's report, classifies a particular action as social degradation or as adaptation to the extreme living conditions. One of the narrators tells her story thus:

[Feliksa:] "... *even before the war.. Not during the war, they brought some Ingush to us. In 1944 they brought the Ingush to us and they were quartered here as well, but they were better off because we were already here and there was the kolkhoz and you could in the kolkhoz, you know, **maybe not earn money**, because they*

35 EADEM, *Między wyobrażeniem a rzeczywistością. Obraz ojczyzny w pamięci zbiorowej kazachtańskich Polaków i repatriantów z Kazachstanu*, in: Leon Dyczewski – Justyna Szulich-Kałuża – Robert Szwed (eds.), *Stażość i zmienność tożsamości*, Lublin 2010, pp. 189–207.

36 Renata GRZEGORCZYKOWA, *Władanie o świecie a wiedza językowa*, in: Jerzy Bartmiński (ed.), *Konotacja*, Lublin 1988, p. 122.

would give..., they wrote down the daily wages but they didn't actually pay you anything. Maybe a hundred grams or half a sack or maybe the whole sack but there are ten people in the family. Abortion was unknown then, women gave birth to children. God has given you the child so you must give birth to him. So it was like that, like the people survived. And so it's like that..."

[Feliksa's husband:] "about the Ingush..."

[Feliksa:] "ah, the Ingush... When they came, we began to close ourselves off a little. You know, I didn't see the "real thieves", but you know..."

[Husband:] "the poverty..."

[Feliksa:] "yes, the shortages... helplessness. It's not like they would steal or anything... Like he has ten and would steal one more, no. **They would steal in their helplessness.** When my father was made foreman... My stepfather was made foreman, he would turn a blind eye to what they took home. Yes, they... They are all dead now... When they left for the Caucasus, every year they would send us something like a packet out of gratitude that we, that my father had been helping them out..."³⁷

Feliksa makes every effort to avoid using the word *steal*: she knows that beside the very special situational context it is usually evaluated negatively. When she does use this or related words, she tries to "correct herself" immediately.

The stories of theft committed by the narrators themselves or members of their families, when told now, are totally decontextualized and are not compatible with the current social situation of either interlocutor. Starvation is no longer a real threat, so the interviewer's degree of empathy is lower than what would allow him or her to avoid negative judgement of the narrator. Therefore, stories of theft are meant to justify the deeds of the persons involved. Indeed, acts of informing on the "thieves" are evaluated negatively. If stealing kolkhoz equipment was unproblematic, to report the thefts to the authorities was considered outrageous ("I didn't steal from your field, why have you reported on me?", "Why do you feel cheated and tell the foreman?").

It is important to realize that in the times of Khrushchev workers in the Soviet Union were paid in kind, which made their situation very difficult.³⁸ To belong to a kolkhoz was a social duty, without financial gains. Moreover, forced assignment to a particular kolkhoz and the lack of personal identification documents until 1956 made it impossible

37 Interview with Feliksa K. and her husband, August 3, 2009, Tayinsha, 11:25 – 13:18.

38 Т. ЩЕГЛОВА, *Деревня и крестьянство Алтайского края в XX веке. Устная история: монография*, Барнаул 2008, p. 311.

to alleviate the dire material conditions.³⁹ Theft was thus viewed as compensation payment, the most frequently stolen commodities being food and fodder.

The interviewees express their gratitude to those kolkhoz directors who pretended not to notice these acts and even reproached informers for their lack of compassion for the ones in a worse situation. Frequently used expressions include: *the director/foreman was a human being, he would let others live*:

[W. K.-Ś.:] “*the kolkhoz director was a Pole, too. You say that the kolkhoz helped raise the church*”

[Petronela:] “*yes, they were all Polish. I don’t even know who in those times was...*”

[Piotr:] “*the director?*”

[Petronela:] “*the director*”

[Piotr:] “*the kolkhoz director was a khakhol⁴⁰ – a Ukrainian!*”

[Petronela:] “*yeah, a Ukrainian... from Moscow, actually...*”

[Piotr:] “*he worked in Moscow. He was in the rank of major. I don’t know [his name]. There wasn’t any payment.*”

[Petronela:] “*what a good man he was!*”

[Piotr:] “*and better than the Poles, too...*”

[Petronela:] “*his wife would even come here to church... that’s what it was*”

[Piotr:] “*and him? He was very good, he let people live... taught them how to survive*”

[Petronela:] “*take it and live... he was helpful, that’s what it was*”

[Piotr:] “*take it and live... make sure I don’t see it... and live*”

[Petronela:] “*and what did our people do? [indignation]*”

[Piotr:] “*go on building... our own men were even worse... Poles [in the communist party], mean... [clenches his fists]*”

[Petronela:] “*Róžański in particular...*”

[Piotr:] “*he would beat his people*”

[Petronela:] “*beat*”

[Piotr:] “*and the other one was a good man*”⁴¹

The living conditions in the kolkhoz, especially in the Stalinist era, were truly unbearable and caused an erosion of several social norms. The poverty obliterated the boundaries of integrity and lawfulness: to meet elementary existential needs one had to resort to

39 Ibidem, p. 313.

40 a derogatory Russian term for Ukrainians.

41 Interview with Petronela M. and Piotr J., August 1, 2009, Tayinsha, 15:05 – 16:10.

lying and stealing. The system of values had to be restructured accordingly, so that a crime was viewed as a necessity and even as heroism. Hence there are differences between the researcher and the interviewee in the understanding of several notions used to describe the past reality. Many morally dubious deeds, and especially the narrators' evaluations of these deeds, are labelled with euphemistic vocabulary: theft in the workplace is called "offset payment", while a report on this to the kolkhoz authorities is regarded as "betrayal".

A separate issue is semantic vagueness, especially conspicuous in the sphere of abstract notions or people's attitudes and behaviours – differences in how they are understood or explicated are very clear.⁴² a contentious notion of this kind in the accounts of Kazakhstani Poles is among others the notion of "welfare". Semantic vagueness, however, must not be confused with differences in the judgements of what actually happened. Misunderstandings frequently stem from different interpretations of the same phenomenon. Depending on a person's system of values, different acts can be treated as betrayal, cadging, or dishonesty. This is not, however, a matter of understanding word meanings but of convictions and beliefs relating to the phenomena in question.⁴³

In their stories, Kazakhstani Poles never mention welfare directly. The relative nature of the concept's meaning can be discovered by analysing fragments of the narratives – the relevant contexts point to the judgements of the past events in this respect.

For some of the narrators, welfare meant satisfying basic needs, such as food and shelter, for others it was an accumulation of many more material goods, typically connected with the Soviet consumerist ideal: an apartment, a car, an allotment (Rus. *квартира – машина – дача*).⁴⁴ The oldest of my interlocutors usually mentioned the possibility of eating to one's fill, symbolised by bread. While describing the time after the deportation, the creation of the kolkhozes and the neighbouring housing estates, my interlocutors emphasised the human cost of the endeavours. Frequently after such expressions as *it was hard*, they say *it was better later on, our parents had a very hard time – our situation was easier, we managed to bear it, we made up*. These are followed by accounts of WWII, which is usually described as an extreme kind of experience. References to hard, exhausting work are accompanied by descriptions of encounters with deportees from the Second Polish Republic. Then there was a relative improvement of the material situation from

42 R. GRZEGORCZYKOWA, *Władanie o świecie a wiedza językowa*, p. 124.

43 Ibidem.

44 The ideal, referred to as the "Soviet dream", became especially popular in the 1960s, 1970s, and 1980s – most citizens did not have access to all three commodities. See more: М. РУТКЕВИЧ, *О социальной структуре советского общества*, Социологические исследования 1999, № 4, pp. 19–28.

the 1950s to the 1970s, especially when the first secretary of the Soviet communist party was Leonid Brezhnev.

What I found surprising was the use of the expression *we began to have a better life* (Rus. *жизнь стало лучше*) in many narratives. This means that the expression, originally used as a slogan in Soviet propaganda, entered the general idiom. My interlocutors use it as a key word to describe their lives. What matters here are not illustrations of past experiences but pointing to the necessity of discovering the deeper meanings which individual narrators ascribe to the expression in the context of their life stories. The only reference frame for them are the times before and after the deportation from the territory of Ukraine, which means that they only rely on the experience of their own group. In comparison to the Stalinist era, when work in the kolkhozes was remunerated in kind and the kolkhoz inhabitants were not allowed to travel to towns, even minor reforms would seem revolutionary progress on the way to communism. The frequent expressions of the kind *after the war it was better* must be viewed relative to descriptions of earlier events and situations – *better* usually means ‘not so bad as during the deportation or the war’. Our contemporary understanding of welfare is not compatible with these attitudes. Feliksa of Tayinsha says: “*you know, I remember it well, I was maybe seven or eight when the war began and we would build dug-outs. We called them Stalin’s dug-outs – these were Stalin’s times. You know, a wall here and a wall here and a place to live there, it’s just that some lived on one side and others on the other side. They were considered billionaires. And you know, we survived thanks to the cow...*”⁴⁵

It seems that uncritical acceptance of the statement that after Stalin’s death life became better, leads to the belief that the event marks the end of the persecution of Poles in the Soviet Union. This is not the case: my interlocutors intend to make it clear in this way that the repressions in the Stalinist era were unparalleled in their severity by what was happening before and after it. This does not mean, however, that in earlier or later periods the people felt free.

This illustrates the statement from Renata Grzegorzczkova: “[T]he world of culture permeates language, so that the people who do not participate in a given culture cannot understand many semantic layers or conceptual spheres hidden behind the linguistic meanings of words.”⁴⁶ The knowledge of the cultural contexts is necessary to fully understand the linguistically coded messages.⁴⁷ This includes sharing life experiences and a similar cultural background, the knowledge of the same concepts, their evaluations, and the emotional

45 Interview with Feliksa K., 3 August, 2009, Tayinsha, 4:52 – 5:38.

46 R. GRZEGORCZYKOWA, *Władanie o świecie a wiedza językowa*, p. 127.

47 Teresa DOBRZYŃSKA, *Uwarunkowania kulturowe metafory*, in: J. Bartmiński (ed.), *Konotacja*, pp. 155–168.

attitude to them. a peculiar aspect of this body of knowledge is at least a satisfactory command of the language of the group concerned, as well as passive participation in post-Soviet culture.

Final remarks

Oral sources reveal to the historian the significance of a given event for the narrator, rather than factual information about the event as such. The narrators have a chance, not to say something about history in general, not about “what life was to be like”, but about what they experienced. Oral history interviews do not therefore contribute to a textbook-type version of history but are narrative interpretations of the speakers’ past experiences. Memory is treated here as an active process of adding meanings, not a reservoir for events.⁴⁸ It is true that oral sources may facilitate a reconstruction of past events – it is, however, risky to rely on them for the purpose because one is unable to achieve a higher level of generalisation. This can lead to serious shortcomings in analyses and scholarly synthesis.⁴⁹

Combining, within a single study, the self-presentations by the narrators with an analysis of social discourse, of which they are both a part and co-creators, allows one to consider the narratives from the social perspective. Therefore, it is worthwhile for a modern historian to look at the autobiographies of ordinary people as a system of individually created meanings, rather than a sequence of historical events. The narrator constructs his or her story by using specific discursive strategies, based on the existing cultural patterns, the set of values accepted in a given culture, the models of social behaviour, etc. The task of the historian is to meticulously study the form and content of the collected narrative material. I therefore believe that the manner in which this is performed depends mainly on the scholar’s specific needs and research objectives. I further believe that for a modern historian, the use of interdisciplinary methods is probably the only way to discover how past events are being remembered by their participants and witnesses, why a particular interlocutor constructs his or her story in a specific manner.

A combination of perspectives deriving from a variety of disciplines leads to a more convincing, truthful, and richer reconstruction of the image of the past. In my research practice I make use of the idea of the linguistic worldview, as understood by Jerzy Bartmiński. This is because traditional historical research methods are ineffective in

48 Piotr FILIPKOWSKI, *Historia mówiona i wojna*, in: Sławomir Buryła – Paweł Rodak (eds.), *Wojna. Doświadczenie i zapis. Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, Kraków 2006, p. 21.

49 P. THOMPSON, *The Voice of the Past*, p. 162.

reconstructing everyday lives of Soviet Poles, especially because the group did not leave any permanent intellectual legacy such as memoirs or other researchable texts. Only by reaching for the “live” source material in the form of recorded interviews, by systematically relating to the issues of language, narration and its interpretation, is it possible to uncover the nature of the repressions faced by Poles in the Soviet Union. What’s more for me as an oral historian this concept is very important because it help to debunk the myth that history is objective and points to the uniqueness of the human experience of the past.

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

Orální historie a paměťová studia: diverzita, či konvergence?

Abstract: Oral history and memory studies: the diversity or convergence?

The article explores the relationship between two disciplines in historical research – a more traditional oral history and a new field of memory studies – with the aim to examine their diversity as well as their convergence.

Key words: oral history – memory studies – collective memory – cultural history – 20th century

---

Když na počátku třetího tisíciletí vyzval jeden z předních orálních historiků Brit Paul Thompson dvě ze svých orálněhistorických kolegyně – Američanku Lindu Shopes a Australanku Paulu Hamilton – ke vzájemné spolupráci na knize o orální historii, paměti a veřejnosti, motiv jeho činu byl zřejmý: zatímco „*existují nesčetné publikace o metodách a praxi orální historie*“, jen málokteré z nich, slovy Thompsona, „*opustily svůj dům*“ a prosadily se mimo vlastní disciplínu.¹ Zkušenosti z druhé strany se zdály obdobné: zatímco se v posledních desetiletích hovořilo o „boomu“ paměti, která postupně aspirovala na klíčový koncept nejrůznějších společenskovedních disciplín, „*nejnovější bádání o historické paměti na poli historie, antropologie, sociologie a kulturních studií se málokdy zabývala orální historií*“.²

Editorky knihy s příznačným názvem *Budování partnerství mezi orální historií a paměťovými studii*, která vznikla jako výsledek této spolupráce, našly rovněž dobré důvody pro konstatování „nesouladu“ mezi těmito disciplínami. Různé byly jak historiografické trajektorie obou disciplín, tedy důvody jejich vzniku (reakce na demokratizační procesy ve společnosti na straně orální historie a katalyzátor židovské paměti holocaustu,

---

1 Paula HAMILTON – Linda SHOPES (edd.), *Introduction: Building Partnerships between Oral History and Memory Studies*, in: Paula Hamilton – Linda Shopes (edd.), *Oral History and Public Memories*, Philadelphia 2008, s. VII–XVII.

2 Tamtéž, s. VII.

světových válek a konce komunismu na straně paměťových studií), tak jejich přístupy (konkrétní vzpomínky jedince versus dlouhá tradice abstraktních úvah o paměti, počínaje Aristotelem a Platónem a konče Freudem, Nietzsche, Bergsonem a Ricoeurom). Rozdílnost mezi oběma obory lze nalézt i v úhlu pohledu (orální historie se soustřeďuje na individuální paměť, paměťová studia na to, jak je širší, kulturní paměť vytvářena, interpretována, zprostředkovávána a přijímána) a odlišný je i rámec bádání (zatímco orální historie se často vyznačuje lokálním měřítkem, paměťová studia se pohybují v širších rámcích národa, státu, týkají se primárně paměti skupiny). Konečně, orální historie, tím že vznikla „zdola“, se zaměřila na ty, kteří nebyli v dějinách dosud zachyceni, na zkušenosti a hlasy jednotlivých historických aktérů, zatímco paměťová studia tento kontakt s individuální zkušeností a pamětí ztratila.

Nasvědčuje tedy vše tomu, že orální historie a paměťová studia nemají žádné styčné body, že se jedná o naprosto odlišné disciplíny s různými předměty, metodami i praktickými bádáními? Znamená to, že orální historie a paměťová studia se nemohou setkat, věrny každá svému vlastnímu diskursu?

Publikace britské kulturní historičky Anny Green, která se objevila rovněž na počátku 21. století, však reflektuje vzájemný vztah obou disciplín ve zcela odlišném světle.³ Zásadní proměnou, kterou orální historie v posledních letech prodělala, je pojetí individuální paměti. I práce orálních historiků se totiž začaly zajímat o způsoby, jimiž se individuální vzpomínky přizpůsobují (často nevědomě) kulturním skriptům nebo mentálním šablonám: Pro orální historiky je v současnosti individuální vzpomínání čím dál méně významné, zatímco sociální a kulturní kontext nabývá na důležitosti. Vzájemné propojení obou disciplín vidí Anna Green na rozdíl od autorek *Budování partnerství* nejen jako potenciální možnost („*Teprve nedávná kritika paměťových studií... otvírá možnost ke sblížení*“, konstatují L. Shopes a P. Hamilton), ale jako ve skutečnosti již dávno probíhající: „*Současné orálněhistorické interpretativní přístupy konvergují s teoretickým směřováním kulturních teoretiků, kteří píšou o kolektivní paměti.*“⁴ Tato fúze je podle ní natolik patrná,

3 Anna GREEN, *Individual Remembering and „Collective memory“: Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates*, *Oral history* 2, 2004, s. 35–44. Podle Greenové se v současné orální historii rýsují tři směry. Tím prvním je kulturní historie, jejímž cílem je prozkoumat, jak dalece se orální narativy shodují s pre-existujícím kulturním rámcem; jde např. o rekonstrukce života žen za války, kdy je pozornost věnována tomu, jak životní příběhy žen odpovídají veřejně dostupným reprezentacím a diskurzům o jejich životě v té době. Druhý směr je označen jako sociální – ten se zaměřuje na kontexty, ve kterých se vzpomínání odehrává, a na sdílené psychologické imperativy, jež zdůrazňují konstrukci příběhů o minulosti. Třetí směr je pak psychologický, kdy jde o vzpomínání na traumatické nebo bolestné zkušenosti, a snahou je sestavit koherentní minulost, s níž může člověk žít a která mu dává smysl koherentní identity. Všechny tyto směry se však věnují spíše kulturnímu dominantnímu skriptu či nevědomým psychologickým šablonám než individuálnímu vzpomínání.

4 Tamtéž, s. 42.

že se až objevily znepokojující otázky, jestli tím nejsou podkopávány přímo základy, na kterých byla orální historie v šedesátých a sedmdesátých letech v západní historiografii postavena, tedy na významu vzpomínek jednotlivců a existenci nějakého vědomého Já, jež je schopno reflektovat žité zkušenosti.

Jak si vysvětlit rozporuplnost těchto tvrzení? Bezbřehost a interdisciplinarita paměťových studií může být jednou z příčin, diverzifikace orálněhistorických studií další. Akademická orální historie se v mezinárodním měřítku totiž teoreticky i metodologicky už dávno vzdálila lokálním, komunitním orálněhistorickým projektům, které nedosahují na sofistikovanost a promyšlenost orální historie pěstované na univerzitách. Mnohé z lokálních projektů se ještě v současnosti omezují na zjišťování toho, „jak to doopravdy bylo“, na zkoumání faktů, byť subjektivního rázu, a nepátrají po významu paměti, která je jim pouhým pramenem.⁵ Paměťová studia, na druhé straně, se v posledních letech natolik rozrostla, že nejenomže není možné přecíst všechny práce nejrůznějších oborů věnované paměti, ale je rovněž velmi obtížné tato studia blížeji konceptualizovat – stále se totiž jedná o rodící se disciplínu, kde nedošlo ke shodě ani v základních termínech jako je např. kolektivní paměť, natož v přístupech nebo metodologii.⁶

Zkoumání vztahu obou disciplín se proto jeví takřka neřešitelným oříškem. Vezměme už pouhé označení orální historie a paměťových studií jako „disciplín“. Zatímco se současná literatura shoduje na označení paměťových studií jako oboru (v angličtině „field“), jakkoli nejasnému a vágnímu, orální historie je právě nejrůznějšími obory často používána, a to jako pouhá metoda.⁷ Na podobná úskalí narazíme, budeme-li chtít zkoumat dobu vzniku orální historie a paměťových studií, jejich inspirační zdroje či jejich vývoj. Na následujících řádcích proto nepůjde o vyčerpávající přehled dané problematiky, spíše o první

5 Takto zaměřené prezentace se objevily i na poslední konferenci České asociace orální historie, konané v březnu 2013 v Pardubicích. Alistair Thomson hovoří v této souvislosti o tom, že teoretická akademická orální historie se stala nesrozumitelnou orálním historikům mimo akademické prostředí, v důsledku čehož je jimi ignorována. Samotní narátoři pak mohou být zmateni dekonstrukcemi jejich vlastní paměti. Alistair THOMSON, *Dancing through the memory of our movement: four paradigmatic revolutions in oral history*, příspěvek na XIV. mezinárodní konferenci orální historie, Sydney 2006. Dostupné na URL: <<https://www.google.cz/#q=Dancing+through+the+memory+of+our+movement%3A+four+paradigmatic+revolutions+>> [cit. 2013-09-30], nestránkováno. Publikováno jako Alistair THOMSON, *Four paradigm transformations in oral history*, *Oral History Review* 34, 2007/1, s. 49–70.

6 Někteří, především sociologové, preferují „paměť sociální“, jiní, spíše kulturní teoretikové, „paměť kulturní“, orální historikové často upřednostňují termín „veřejná paměť“. Srov. Radmila ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2013, s. 23 an.

7 Sami orální historikové se označení oboru spíše vyhýbají, srov. např. označení „movement“ u A. Thomsona nebo prostě „oral history“ či „oral historian“ ve studii Lynn ABRAMS, *Memory as both source and subject of study: The transformations of oral history*, in: Stefan Berger – Bill Niven, *Writing the History of Memory*, New York 2014, s. 89–110.

pokus, jenž reflektuje především přehledová díla, která se v poslední době na toto téma objevila.

Orální historikové již dlouho pěstují tradici vlastního oboru,⁸ přičemž jako nejnovější můžeme označit reflexi z pera předního orálního historika Australana Alistair Thomsona. Ten definoval čtyři paradigmatické změny, kterými prošlo toto „*hnutí*“ od počátku svého vzniku v šedesátých letech 20. století.⁹ Na počátku byla paměť, jenž se stala „*mocným nástrojem historického výzkumu*“ v době po druhé světové válce, a její užití jako pramene historického poznání. Ač Ronald J. Grele, nestor orální historie ve Spojených státech, pochyboval o tom, že vznik orální historie v této době způsobila paměť (dle něho šlo spíše o určité napětí mezi dosud nezachycenou historií lidu a mnohem užším a tradičnějším dokumentárním impulzem, jež otevřelo možnost orální historie),¹⁰ konsensus panuje v tom, že oním hnacím motorem nebylo rozšíření magnetofonu a možnost nahrávat rozhovory na mikrofon, jako spíše radikální politické a sociální ovzduší šedesátých a sedmdesátých let. Mnozí ze „zakladatelů“ orální historie hovoří o své inspiraci marxismem, o sympatiích s komunistickou organizací, o tom, že tehdy byli socialisty.¹¹ Právě tato levicová orientace v mnohých vyvolávala pocit, „*že to, co si myslí obyčejní lidé, je důležité*“, že je důležité „*nechat promluvit lidi v historii*“.¹² První orálněhistorické výzkumy se tak v tomto duchu zaměřovaly na životy dělníků, v Británii je pak vznik orální historie spojen s radikálním socialistickým feministickým hnutím.

Určit dobu vzniku paměťových studií je vzhledem k výše řečenému mnohem obtížnější, ostrý břit politické angažovanosti zde však na rozdíl od orální historie chyběl. Badatelé situují jejich počátek podobně do doby před několika desetiletími, kdy rozmach zájmu

8 Počínaje ikonickým *The Voice of the Past* Paula Thompsona, které vyšlo již ve třetím vydání (Oxford 2005). Srov. např. také Robert PERKS, *Oral History: Talking About the Past*, London 1995, nebo Robert PERKS – Alistair THOMSON (eds.), *The Oral History Reader*, London 2006, nebo Alessandro PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York 1991.

9 A. THOMSON, *Dancing through the memory of our movement*. Využívání ústních svědectví je však mnohem staršího data, sahá až do starověku, rovněž ve 20. století měla orální historie své přímé předchůdce, jak připomínají příručky orální historie, např. Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

10 Ronald GRELE, *Commentary on Alistair Thomson's Essay, „Four Paradigm Transformations in Oral History“*, *Oral History Review* 34, 2007/2, s. 121–123.

11 Srov. rozhovory s předními orálními historiky in: Miroslav VANĚK, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, Praha 2008. Např. jedním z důvodů, proč se začal věnovat orální historii Paul Thompson, bylo, že se z něho „*stal socialista s pocitem, že to, co si myslí obyčejní lidé je důležité*“ (s. 107) Ronald Grele patřil k těm, kteří věřili, že „*pozdvihnutím vědomí působíme jako učitelé pracovní třídy, a proto jsme členy pracující třídy*“ (s. 57) I německý orální historik Alexander von Plato mluví o tom, že byl „*levicově orientovaný*“ a o svým sympatiích po studentských bouřích 1968 s komunistickou organizací (s. 81)

12 Tamtéž, slovy P. Thompsona, s. 107, a Alexandra von Plato, s. 81.

o minulost a zvýšené historické vědomí, umocněné kolapsem politických bloků, souznělo s rostoucí orientací badatelů ve společenských vědách na koncept veřejné či kolektivní paměti.¹³ Rozmach teoretických paměťových studií pak poznamenal narativní obrat, vedoucí k znovupromýšlení a nové orientaci mnoha oborů humanitních a společenských věd.¹⁴ Do popředí se dostaly otázky vzájemného vztahu minulosti a přítomnosti, subjektivního a objektivního, paměti a identity. Právě jedna z tehdejších premis, totiž že „*minulost je vždy rekonstruována podle potřeb současnosti a protože současnost není stálá, rekonstruovaná minulost je nikdy nekončící proces*“,¹⁵ dala paměťovým studiím nový směr. Vůdčím se stal termín kolektivní paměť, a to v návaznosti na znovuobjevení díla francouzského sociologa Maurice Halbwachse *Les cadres sociaux de la mémoire* a *Mémoire collective*.¹⁶ V Halbwachsově pojetí, jak už bylo řečeno dosud převládajícím, individuální paměť podléhá neustálé interakci se „sociálními rámci“ a širším společenstvím, přičemž je sama sociálním procesem, nikdy nekončící reprezentací minulosti. Podobně jako kolektivní paměť je konstruována i identita skupiny, ke které se svou pamětí skupina vztahuje (Halbwachs v tomto smyslu uvažoval především o rodině) – zjednodušeně řečeno, jedinec je v Halbwachsově teorii vzpomínání prakticky bezmocný.

Halbwachs však nebyl jediným, jehož teorie paměti a vzpomínání měly zásadní vliv na pojetí (kolektivní) paměti v rámci paměťových studií. K jeho současníkům patřili i britský psycholog Frederick Bartlett a německý kulturní historik Aby Warburg, připomeňme si tedy stručně jejich přínos.¹⁷

Frederick Bartlett, předchůdce dnešní kognitivní psychologie, se ve třicátých letech 20. století proslavil svým dodnes připomínaným experimentem: dal svým studentům za úkol přečíst exotický příběh amerických Indiánů, pojednávající o výskytu duchů, a poté

13 Mary FULBROOK, *History-writing and „collective memory“*, in: S. Berger – B. Niven, *Writing the History of Memory*, s. 65–88.

14 Nazývaný také obrat k jazyku či konstruktivistický obrat. Astrid ERLI, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, in: Astrid Erll – Ansgar Nunning (eds.), *Culture Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin 2008, s. 1–18.

15 Aleida ASSMANN, *Response to Peter Novick*, *GHI Bulletin*, 2007/40, s. 33–38.

16 Maurice HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1925 a *La mémoire collective*, Paris 1950. Česky vyšla *Kolektivní paměť* v roce 2009. Více o Halbwachsově díle in: R. ŠVARÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty*, s. 28–30. Tam i odkazy na další literaturu, zabývající se Halbwachsem.

17 Osobnosti, které teoreticky inspirovaly paměťová studia, jsou uváděny rozličně, většinou v závislosti na jazykovém prostředí a na oborovém zaměření toho kterého autora. Anglo-americké publikace jen výjimečně citují Aby Warburga nebo Jana Assmanna, který zásadně přispěl do diskuse o paměti rozpracováním konceptů komunikativní a kulturní paměti – srov. např. Jan ASSMANN, *Collective Memory and Cultural Identity*, *New German Critique* 65, 1995, s. 125–134 nebo nověji Jan ASSMANN, *Communicative and Cultural Memory*, in: A. Erll – A. Nunning (eds.), *Culture Memory Studies*, s. 109–118. Další z inspiračních zdrojů představují např. ruský lingvista Vladimir Propp, sovětský psycholog Lev Vygotskij nebo americký analytický filozof W. V. Quine.

ho převyprávět. Studenti zcela změnili význam příběhu: nelogické, překvapivé prvky zmizely a zároveň byly do příběhu vneseny elementy (jména, předměty), jež korespondovaly se současnými kulturními kontexty vyprávěčů. Ve své klasické práci o vzpomínání tak Bartlett předznamenal koncept vzpomínání jako „*snahu o význam*“ („*effort after meaning*“). Také on, v souladu s Halbwachsem, konstatoval, že při procesu vzpomínání se lidé opírají o určitá „*schémata*“.¹⁸

Podobně, za pomoci sociálního a kulturního kontextu je konstruována paměť v díle Abyho Warburga (sám přichází s termínem paměť sociální). Při studiu rituálů Indiánů kmene Hopi v Novém Mexiku si totiž Warburg uvědomil, že abychom mohli interpretovat život dané doby, potřebujeme „*rekonstruovat spojení mezi uměleckou reprezentací a sociální zkušeností, vkusem a mentalitou té které společnosti*“. Jinými slovy, umělecké dílo nemůže mluvit za sebe – aby předalo význam, musíme zkoumat spojení mezi sociálním světem a uměleckou reprezentací.¹⁹

Vraťme se k nyní k orální historii. Jak se všechny tyto změny paradigmatu projeví v jejím vývoji? Zůstala u svého původního zaměření, u zkoumání obsahu paměti a u svého zaměření na individuální paměť?

Ronald Grele vzpomíná, že jedním z důvodů, proč se začal věnovat orální historii, byla rovněž nespokojenost s dominantními způsoby myšlení v sociálních vědách.²⁰ Bylo jich takových více, kteří se „*samostatně pohybovali po stejné dráze*“ a zajímali se o „*otázky po vyprávění a textu*“. Už v roce 1978, na mezinárodní konferenci v Essexu, byly zárodky druhé, postmodernistické fáze orální historie přítomny: „*Paměť, mýtus, vědomí a ideologie stejně jako subjektivita a reflexivita byly teď na pořadu dne*“.²¹ A. Thomson charakterizoval tuto fázi jako postpozitivistickou: zatímco do té doby orální historikové spíše vyvraceli kritiky druhých o nespolehlivosti paměti, v této době učinili, slovy amerického orálního historika Michaela Frische, že „*slabiny sílu*“. Paměť už nebyla pouhým pramenem výzkumu, stala se přímo předmětem bádání. Inspirace orálních historiků jinými obory je v této fázi velmi patrná a prostupuje i fázi třetí, kdy bylo jedním ze zásadních rysů „*třetí paradigmatické transformace*“ orální historie její interdisciplinarita.²²

18 Frederick BARTLETT, *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge 1932. Srov. také novodobou verzi Bartlettova pokusu (s obdobnými zjištěními) in Harald WELZER, *Re-narrations: How pasts change in conversational remembering*, *Memory Studies* 3/1, 2010, s. 5–17.

19 Srov. např. Aby WARBURG, *Images from the region of the Pueblo indians of North America*, London 1995.

20 M. VANĚK, *O orální historii*, s. 56.

21 R. GRELE, *Commentary*, s. 122.

22 Stejně tak přelomové bylo pro vydělení třetí fáze nové pojetí vztahu narátora a tazatele. Nadále se hovoří o „*shared authority*“, sdílené autoritě. Svě místo má v této době i teorie srovnání neboli zharmonizování („*theory of composure*“), kterou rozvinul A. Thomson, totiž potřeba jedinice srovnat svou minulost tak, aby byla veřejně přijatelná, ale zároveň pro něj samotného smysluplná a akcep-

Orální historie si začala „vypůjčovat nejmodernější teoretické a metodologické poznatky z různých vědních oborů, zvláště z kulturní antropologie, literárního kriticismu, lingvistiky a psychologie“.²³ Orální historikové také přispěli interpretacemi, konstatuje ve své úvaze o paradigmatických proměnách orální historie A. Thomson, neupřesňuje však jakými. Jistá vágnost ohledně teoretických přínosů orálních historiků odkrývá místo pro nejednu otázku. Kdo byli orální historikové, kteří tehdy „razili cestu“?²⁴ Jedná se o Itala Alessandra Portelliho, anglo-amerikanistu a literárního teoretika, jeho krajanu Louisu Passerini, inspirovanou psychoanalýzou, Daniela Bertaux, francouzského sociologa, zastávajícího kvalitatívni sociologie oproti dominantní kvantitativní, nebo britskou historičku, inspirovanou kulturní antropologií Clifforda Geertze, Elisabeth Tonkin.²⁵ Ony paradigmatické změny definované Thomsonem probíhaly identicky i ve vývoji dalších disciplín, jako je literární a narativní kritika, sociologie, kulturní antropologie apod. Stejně jako orální historikové, tak i badatelé těchto disciplín se zabývali a zabývají životními příběhy, přesto se nepovažují za orální historiky. Evidentně jde o jednu rodinu – ale jsou to dvojčata, bratřanci, vzdálené tety či rozvedení strýčkové?

Identickou otázku si lze jistě klást, pátráme-li po vzájemném vztahu orální historie a paměťových studií. Jisté je, že orální historie poskytla v osmdesátých letech (i v letech následujících) vhodnou platformu pro setkávání specialistů různých oborů. Na *International Journal of Oral history*, vycházející v letech 1980–1990, navázal v devadesátých letech velmi kvalitní *International Yearbook of Oral History and Life Stories*, do něhož přispívali nejen (orální) historikové, ale také sociologové (např. Francouzi Daniel Bertaux a Isabelle Bertaux-Viame), všichni pod společným jménem studií věnovaných vzájemnému vztahu individuální a kolektivní paměti, narativu a identitě.²⁶

---

tovatelná. Srov. A. THOMSON, *Dancing*; R. GRELE, *Commentary*. Srov. Michael FRISCH, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, New York 1990.

23 A. THOMSON, *Dancing*.

24 Margareta JOLY, *Oral history, life history, life writing: The logic of konvergence*, in: Graham Dawson (ed.), *Memory, Narrative and Histories: Critical Debates, New Trajectories. Working Papers on Memory, Narrative and Histories*, č. 1, 2012, s. 47–62. Margareta Joly je vedoucí centra pro historický výzkum životních příběhů na univerzitě v Sussexu.

25 A. PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli*; Luisa PASSERINI, *Autobiography of a Generation: Italy, 1968, Hanover – London 1996* (it. originál vyšel v roce 1988); Daniel BERTAUX (ed.), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, London 1981; Elizabeth TONKIN, *Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History*, Cambridge 1992. Uvedení autoři též přispívali nebo byli editory řady sborníků *International Yearbook of Oral History and Life Stories*. O nich dále v textu.

26 Např. Raphael SAMUEL – Paul THOMPSON (edd.), *The Myths We Live By*, New York 1990; Daniel BERTAUX – Paul THOMPSON (edd.), *Between generations. Family Models, Myths and Memories*, Oxford 1993; Selma LEYDESDORFF – Luisa PASSERINI – Paul THOMPSON (edd.), *Gender and Memory*, Oxford 1996. Srov. E. TONKIN, *Narrating Our Pasts*.

Období devadesátých let tak můžeme vnímat jako dobu opravdové konverze mezi orální historií a příbuznými obory, věnujícími se též otázce narativního příběhu nebo individuální paměti. Vědomí, že historie je performativní, kolaborativní, prostoupila všechny tyto disciplíny. Velmi pádným důkazem je zde srovnání obsahu časopisů, věnujících se orální historii a narativním studiím: časopis *Oral history* z jara 1997 a časopis *Biografická / Autobiografická studia* z téhož období nabízí stejně tematicky i problémově zaměřené studie.²⁷ Analogicky bychom mohli hovořit o splývání témat paměťových studií a orální historie: v centru pozornosti se nachází paměť, především ta traumatická, ve spojení s holocaustem a jak vzpomíná A. von Plato, „první výzkumy o koncentračních táborech, utečencích, gulazích v Sovětském svazu, všechny vycházejí z mluvených zdrojů“, „mnoho důležitých témat vzniklo díky orálním historikům“.²⁸

Nebudeme se zde rozepisovat o tom, že jeden z nejrozšířenějších proudů paměťových studií, především v Evropě, představuje linie „míst paměti“, v návaznosti na *Místa paměti*, kolektivní dílo francouzských vědců, vycházející pod vedením historika Pierra Nory, ani o zásadním rozpracování Halbwachsovy koncepce kolektivní paměti na paměť kulturní a komunikativní německým egyptologem a kulturním historikem Janem Assmannem. Bylo již tak učiněno na jiném místě.²⁹ Konstatujeme, že k popularitě orální historie v současnosti přispívá právě tento boom paměti, neustávající zájem o životní příběhy, filmy o paměti, memoáry a deníky. Nové možnosti představuje rozšíření internetu – A. Thomson tak charakterizuje období konce devadesátých let a počátek dalšího desetiletí jako dobu čtvrté paradigmatické transformace orální historie, související s „digitalizační revolucí“.

Jestliže jsme naznačili tematické i metodologické splývání orální historie a paměťových studií v kontextu postmoderny a boomu paměti, neznamená přesto tento „soulad“ propojení obou disciplín. Teoretické příručky orální historie zůstávají vůči představitelům paměťových studií rezervované. V publikaci *The Oral History Reader*, redigované Robertem Perksem a Alistairem Thomsonem, z roku 1998 (publikace byla poté vydána ještě několikrát),³⁰ jež představuje, „jeden ze zásadních příspěvků k dosavadním výsledkům orální historie“, mapující její „teoretické a praktické aspekty“,³¹ sotva najdeme citováno jméno některé z ikonických figur paměťových studií. Na druhé straně, pokud si prolisťujeme základní teoretické a metodologické práce paměťových studií, analogicky absentují jména spjatá s orální historií. Vezměme si dosud nejvýznamnější interdisciplinární a mezinárodní antologii kulturních paměťových studií, systematicky pojednávající o klí-

27 M. JOLY, *Oral history, Life history*.

28 M. VANĚK, *O orální historii*, s. 83.

29 Srov. např. R. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty*, s. 27, 31.

30 Robert PERKS – Alistair THOMSON, *The Oral History Reader*, London and New York 1998.

31 Takto je publikace charakterizována in: M. VANĚK, *O orální historii*, s. 75.

čových konceptech i nových trendech, *Cultural Memory Studies*.³² Do této publikace, čítající 441 stran, žádný ze známých orálních historiků nepřispěl, slovo orální historie se na jejích stranách vyskytuje asi sedmkrát a citován je jen jednou P. Thompson a jeho kanonický *Voice of the Past*.

Zaměříme-li se na českou historiografii, nepřekvapí nás obdobná zjištění. Teoretické publikace orální historie sice obsahují kapitoly věnované paměti a některým protagonistům paměťových studií, ty jsou ale ve srovnání s rozsahem částí zasvěcených technice vedení rozhovoru či s kapitolami o dějinách vývoje orální historie v různých částech světa daleko skromnější.³³ Na druhé straně, publikace o „paměti“, objevivší se v české historiografii v posledních letech, především v kontextu bádání nad „místy paměti“, neodkazují na žádného orálního historika, ani nečerpají z teorie či metodologie orálně-historických prací.³⁴

Odkud tato disparátnost, jestliže vše svědčí o souladu a blízkosti? Paměť je centrem bádání obou studií, obě ji považují za ústřední fenomén. Problémem zde zůstává nevyjasněný vztah individuální a kolektivní paměti, za pozornost však stojí i institucionalizace obou oborů. Na více než patnáctiletou tradici mezinárodního setkávání orálních historiků navázala v roce 1996 *Mezinárodní asociace orální historie* s ustavením pravidelné dvouleté mezinárodní konference a založením časopisu *Words and Silences*. Názorová platforma paměťových studií byla vytvořena teprve nedávno: v roce 2008 vyšlo první číslo časopisu *Memory Studies* s mezinárodním a interdisciplinárním editorským týmem a v témže roce vyšla již citovaná zásadní antologie *Culture Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, která „představila interdisciplinární a mezinárodní studia kulturních paměťových studií poprvé a v jednom celku“.³⁵ V roce 2010 vydavatelství Palgrave Macmillan otevřelo novou ediční řadu zaměřenou na fenomén paměti, ve které vyšlo dosud přes dvacet pět titulů.

32 A. ERLI – A. NÜNNING (eds.), *Cultural Memory Studies*. Ansgar Nünning je profesorem anglofonních literatur a kulturních studií. Tento sborník však není prvním souborným dílem o paměťových studiích. Především na sklonku druhého tisíciletí se na pultech objevila celá řada příruček, sborníků, „readerů“ a dalších publikací, pojednávajících z interdisciplinárního pohledu o paměti a paměťových studiích. Za všechny jmenujme Henry L. ROEDIGER III – Yadin DUDAI – Susan M. FITZPATRICK (eds.), *Science of memory: Concepts*, New York 2007; Jeffrey K. OLICK – Vered VINITZKY-SEROUSSI – Daniel LEVY (eds.), *The Collective Memory Reader*, New York 2011.

33 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE – Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007; M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*.

34 Milan HLAVAČKA – Antoine MARČS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

35 Byť jsou v názvu publikace paměťová studia uvozena slovem „kulturní“, neznamená to, že se pozornost soustředí jen na ně. Politická, sociální, filozofická či psychologická paměťová studia, všechna našla v knize své místo.

Nebude tak různost obou disciplín dána spíše tím, že orální historikové a badatelé v paměťových studiích jsou součástí, slovy A. Thomsona, „jiného klanu“?³⁶ Na konferenci jiných oborů se nejezdí, v tomto jsme tak trochu „oběti své vlastní specializace“.³⁷ Každý „kmen“ má svou názorovou platformu, orální historikové své asociace, badatelé v paměťových studiích svá centra (byť na rozdíl od orální historie neexistuje ani jejich přehled, ani žádné ucelené pojednání o jejich vývoji). Upevňování vlastního diskurzu přispívá k izolovanosti a odloučenosti jednotlivých oborů a možná, že zde svou roli hraje rovněž identita té které skupiny spolu s pěstováním své vlastní kolektivní paměti.

Abychom však neuzavírali toto stručné zamyšlení konstatováním nesmiřitelnosti obou směrů, všimněme si jednoho z posledních čísel časopisu *Memory Studies*, které vyšlo v lednu 2013. Toto speciální číslo věnované roku 1968 nejenomže explicitně uznává význam orální historie,³⁸ navíc ale „potvrzuje zájem časopisu o orální historii“ a „vyzývá orální historiky, aby výsledky svého výzkumu do časopisu přispěli“.³⁹ Přejme si, aby se podobné výzvy objevily i v českých historických časopisech.

Summary

Oral history and memory studies: the diversity or convergence?

The purpose of this article is fourfold. First, it explores recent publications examining the relationship between two disciplines in historical research – a more traditional movement of oral history and a new field of memory studies – emphasizing the diversity of the publications' opinions and the difficulties to explore such a kind of relationship. Second, it discusses the diversities between two disciplines, describing briefly their births, their sources of inspiration and their developments. It considers a very recent periodization of the oral history movement as well as the predecessors of the new and quickly

expanding field of memory studies, f. i. M. Halbwachs, Fr. Bartlett and A. Warburg. Third, the article examines a „paradigmatic shift“ in the development of oral history, in the 1970s and the 1980s, and argues that this period enabled a very close relationship between two disciplines, many oral historians and social constructivists in memory studies shared the idea of the „performativeness“ of history. Fourth, the article discusses an ambivalent relationship between two disciplines at these days, demonstrating an absence of mutual exchange between two disciplines.

36 Alistair THOMSON, Review of Paula Hamilton and Linda Shopes' *Oral history and public memories*, *History Australia* 6, 2009/1, s. 21.1–21.2.

37 M. JOLY, *Oral history, life history*.

38 Andra HAJEK (ed.), *Challenging dominant discourses of the past: 1968 and the value of oral history*, *Memory Studies* 6, 2013/1. Všechny studie vycházejí z orálněhistorických výzkumů.

39 Tamtéž, s. 5.

Jiří HLAVÁČEK

Narace pražského jara ve vzpomínkách rehabilitovaných příslušníků Československé lidové armády

---

Abstract: Narration of the Prague Spring in the Stories of the Former Members of the Czechoslovak People's Army

This study focuses on the analysis of narrative patterns of the Prague Spring in the collective memory of former members of the Czechoslovak People's Army, who had been made redundant as result of their negative attitude towards the intervention of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia in August 1968. The analysis is based on interviews that were taken by oral history method. The subjects of the analysis are specific narrative method of construction, interpretation formulas, stereotypes and relationship of these elements to the collective memory of the selected group of narrators.

Key words: oral history – collective memory – Czechoslovak army – Prague spring – narrative analysis

---

Pražské jaro a následná intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 patří mezi významné události našich dějin, které i po více než pětadvaceti letech s periodickou pravidelností opakovaně přitahují pozornost médií a odborníků.¹ Rok 1968 se stává předmětem nejen vášnivých diskusí vojenských a soudobých historiků, ale také citlivým tématem mnoha vzpomínkových vyprávění pamětníků, dodnes vyvolávajícím řadu bouřlivých a rozporuplných emocí, obdobně jako další významné „osmičkové roky“ českých dějin. Pražské jaro je tak historickou událostí *par excellence*, která je ve vyprávění obestřena řadou mýtů, stereotypů a klišé, jež bezprostředně souvisí s problematikou kolektivní paměti a identity.

Kolektivní (sociální) paměť – čili „co a jak“ si společnost nebo skupina pamatuje a zapomíná, resp. jak tvoří své dějiny a pohlíží na svou historii – je vyjádřením identity, která je formována a udržována určitými skupinami, ať už oficiálního či neoficiálního

---

1 Tato studie byla podpořena FHS UK z Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT-2012) v rámci programu PRVOUK P20 *Kulturní, sociální a historická antropologie*.

charakteru.² V případě, že určitá vzpomínka nezapadá do komplexního rámce prezentovaného skupinou či její většinou, bývá zapomenuta nebo reinterpretována a následně opětovně uložena jako „pravdivá“, přičemž bílá místa v individuální paměti jsou nově „vyplněna“ verzí minulosti, kterou kolektiv přijímá jako obecně platnou.³ Sociální paměť daného společenství je tak třeba chápat jako určitou fiktivní jednotu, ke které se jednotliví členové vztahují se svými individuálními verzemi historie, jež považují za společnou pro daný kolektiv. V souladu s definicí Henryho Rousso je tedy jedním z úkolů kolektivní paměti „*strukturovat identitu skupiny*“, definovat a odlišit ji od jiných srovnatelných entit a v neposlední řadě také podat jistý obraz minulosti.⁴ Pokud přijmeme tezi, že individuální složka paměti je do určité míry ovlivňována také kolektivní pamětí skupin, k nimž člověk cítí během svého života nějakou vazbu či sympatii, můžeme se pokusit prostřednictvím narativní analýzy rozplést pavučinu významů, jež se ukrývá v každém vyprávění a rozkrýt tak jeho jednotlivé vrstvy.

Předmětem výzkumu jsou v našem případě konkrétní narace, způsob jejich konstrukce, výkladové vzorce, stereotypy a vzájemný vztah všech těchto prvků ke kolektivní paměti zkoumané skupiny. Narativem v této souvislosti rozumíme nejen narátorem ústně demonstrováný obraz jeho života, tj. jeho „*subjektivní představu o dlíčím aspektu minulosti*“,⁵ ale také samotnou strukturaci tohoto obrazu včetně jemu stabilně připisovaných významů. Každé vyprávění se skládá z narativ a je svým způsobem jedinečné, protože je vždy určeno pro někoho a za nějakým účelem.⁶ Není tedy neutrální a lze v něm vysledovat něco, co lze nazvat „strategií“.

Vhodný nástroj pro sběr narácí v tomto případě představuje metoda orální historie, která v sobě kombinuje spontánní biografické vyprávění a polostrukturované interview. Využití orální historie je přínosné zejména z toho důvodu, protože se primárně nezaměřuje na přesnou rekonstrukci historických událostí, ale spíše na jejich reflexi či prezentaci ve vyprávění členů dané skupiny. Vzpomínkové příběhy nepředstavují jen jednotlivé obrazy minulosti, ale současně také modely celkových postojů a chování skupiny.⁷ Důležitý je příběh, který je vyprávěn, a způsob, jakým je vyprávěn, nikoliv historická

2 Zdeněk KONOPÁSEK (ed.), *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*, Praha 2009, s. 88–89.

3 Viz např. Alessandro PORTELLI, *The death of Luigi Trastulli, and other stories*, New York 1991, s. 20.

4 Henry ROUSSO, *K dějinám kolektivní paměti*, in: Françoise Mayer (ed.), *Dějiny a paměť*, Praha 1993, s. 60.

5 Michal SVOBODA, *Biografická metoda v antropologii*, in: Přehledové studie FF ZČU Plzeň 7, 2012, s. 3.

6 Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají. Vždy lze příběh vyprávět jinak. Paul RICEOUR, *Křehká identita*, Třebenice 2000, s. 37.

7 Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL, „*Můj děda nebyl nácek*.“ *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Praha 2010, s. 21.

fakta v něm obsažená. Jak upozorňuje francouzská historička Françoise Mayer, při zkoumání paměti bychom neměli nikdy propadnout iluzi, že se setkáváme s autentickými vzpomínkami, vždy se jedná o vzpomínky nějakým způsobem zpracované a stylizované.⁸ Každé vyprávění tak minulost spíše interpretuje, než aby ji věrně reprodukovalo. Smyslem tedy není na základě narativu určit „jak to bylo doopravdy“, nýbrž odhalit konkrétní interpretaci zkoumané události vázanou na jedince nebo skupinu, která je předmětem výzkumu.

V tomto textu nás bude zajímat, jakým způsobem, a především prostřednictvím jakých narativ, reflektují období roku 1968 a jeho bezprostřední dopady členové poměrně specifické skupiny tehdejšího obyvatelstva, jakou představovali vojáci z povolání. Budeme přitom vycházet z narativní analýzy orálně-historických rozhovorů pořázených s příslušníky Československé lidové armády (ČSLA), kteří byli propuštěni v důsledku svého negativního postoje k srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy do Československa.⁹

Na rozdíl od „třídní armády“ dělnicko-rolnických kádrů padesátých let byla československá armáda na počátku šedesátých let již plně moderní a kvalitně vycvičenou armádou východního bloku. Komunistický režim přikládal armádě jako jednomu z nejdůležitějších mocenských orgánů v totalitní společnosti klíčový význam, což se podepsalo i na tvrdosti opatření přijatých vůči příslušníkům této profesní skupiny v období bezprostředně po srpnu 1968. Během normalizačních čistek v letech 1968–1974 tak bylo z armády propuštěno více než 10 000 vojáků z povolání.¹⁰ V drtivé většině případů se jednalo o členy komunistické strany.¹¹ V období tzv. normalizace byli příslušníci této skupiny různými způsoby v osobním i dalším profesním životě perzekvováni.¹² V prosinci 1989 založili vlastní organizaci s názvem Sdružení vojenská obroda a počátkem

8 Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009, s. 39.

9 V letech 2009–2012 bylo v rámci tohoto výzkumu pořázeno celkem 50 rozhovorů s 30 narátory ve věku od 75 do 95 let o průměrné délce okolo dvou hodin. Rozhovory byly realizovány metodou orální historie a v souladu s etickým kodexem České asociace orální historie, o. s. V prvním, narativním, rozhovoru byl narátor nejprve požádán, aby vlastními slovy převyprávěl svůj dosavadní život. V druhém polo-strukturovaném rozhovoru se narátor vyjadřoval k předem stanovenému okruhu témat. Rozhovory byly nahrány na diktafon, následně doslovně přepsány, anonymizovány a uloženy do autorova osobního archivu.

10 Na tomto místě je třeba uvést, že ne všichni vojáci, kteří byli v tomto období propuštěni z armády, přišli o své místo čistě z politických důvodů, přestože i oni se po roce 1989 zapojili do fungování Sdružení vojenské obrody.

11 Během prověrek celkově ztratilo členství v KSČ v rámci armády 10 465 straníků, což při celkovém 54 704 (k 1. 1. 1970) činilo téměř 20 %. Z tohoto počtu bylo 72,5 % vojáků z povolání, 21 % občanských zaměstnanců a 6,4 % vojáků základní služby. Sylvestr CHRASTIL, *Normalizace Československé armády na počátku 70. let*, Brno 2002, s. 125.

12 Pojem „normalizace“ užívám v rámci tohoto textu v „širším“ pojetí jako souvislou etapu československých dějin v letech 1969–1989.

devadesátých let se aktivně podíleli na transformaci armády, soudních či mimosoudních rehabilitacích a také na procesu reaktivace.¹³ Po rozpadu Československa došlo k přejmenování organizace na Vojenské sdružení rehabilitovaných (VSR), které je podle současných stanov možné charakterizovat jako „nezávislé, dobrovolné, politicko-nadstranické, profesní, neziskové a společenské sdružení, jež sdružuje bývalé vojáky z povolání a občanské pracovníky vojenské správy a občany České republiky, kteří byli v letech 1948 až 1989 z politických důvodů perzekuováni a podle zákona č. 87/91 Sb., nebo č. 119/90 Sb., mimosoudně či soudně rehabilitováni“.¹⁴ Organizace v současnosti čítá již jen necelou tisícovku členů a velikost členské základny se s ohledem na rostoucí věk pamětníků nadále rychle snižuje. Historickým a politickým odkazem se sdružení programově hlásí k odbojovým organizacím a ke kontinuě tzv. třetího (protikomunistického) odboje, s čímž souvisí i dlouhodobá snaha získat pro své členy finanční odškodnění za represe před rokem 1989.

Jedná se tedy o institucionalizovanou a profesně vymezenou sociální skupinu, která odvozuje svůj vznik od konkrétní historické události (srpnová intervence), podílí se na udržování a předávání svých jedinečných vzpomínek dalším generacím (osvětová činnost), ale především využívá k legitimizování a dosahování vlastních politických cílů (snaha o odškodnění) aktuálně sdílené představu o minulosti, čemuž přizpůsobuje i svou rétoriku. Skupina, která se konstituuje na bázi určitého pospolitého vzpomínání, svoji interpretaci minulosti ochraňuje a střeží. Důležité je jednak „vědomí jedinečnosti, pramenící z diferenciací vzhledem k okolnímu světu, jednak vědomí identity, trvání v čase, které je pěstováno s péčí o zapamatovaná fakta o jejich výběr“.¹⁵ V případě rehabilitovaných vojáků, jak se pokusím ukázat dále, je toto povědomí o jedinečnosti založeno na představě „vojáků, kteří neztratili svou čest“,¹⁶ když se dokázali postavit na odpor proti okupaci své vlasti. Tato interpretace minulosti je také formována, udržována a institucionálně podporována prostřednictvím Vojenského sdružení rehabilitovaných.

Jakým způsobem tedy příslušníci této skupiny ve svých vyprávěních reflektují období tzv. pražského jara? Jak vzpomínají na noc z 20. na 21. srpna 1968, která se stala

13 Celkem o rehabilitaci požádalo 11 710 bývalých vojáků z povolání a 1 400 žádostí bylo podáno „in memoriam“. Rehabilitováno bylo 9 138 žadatelů (tj. 78 %), přičemž zamítnuto bylo 2 572 těchto žádostí. Reaktivováno bylo 1 204 vojáků a další pracovali v resortu obrany jako občanskí zaměstnanci. Stanislav PROCHÁZKA – Jiří NOVOTNÍK, *Vzpomínka po 40 letech: komunistický režim, sovětská okupace, normalizace a jeho okupační sovětizace*, Brno 2009, s. 77.

14 *Stanovy Vojenského sdružení rehabilitovaných*, s. 1. Dostupné na URL: <<http://www.rehabilitovani-vojaci.cz/stanovy.html>> [cit. 2013-01-15].

15 Jiří ŠUBRT – Štěpánka PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: *Historická sociologie 1*, 2010, s. 16.

16 Viz např. Sylvestr CHRASTIL – Jiří NOVOTNÍK, *Vojáci, kteří neztratili svou čest. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná léta normalizace československé armády*, I a II, Praha 2002 a Brno 2006.

významným zlomem v jejich osobním i profesním životě? Jaké vzpomínky lze v této souvislosti považovat za signifikantní pro identitu rehabilitovaných vojáků?¹⁷

Pražské jaro v armádě a společnosti: naděje a nová očekávání

Politický vývoj v Československu od ledna do srpna 1968 (tzv. pražské jaro) byl ojedinelým pokusem o obrodný proces prováděný systémovou reformou řízenou „shora“, jež měl směřovat k celkové demokratizaci a uvolnění poměrů ve společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, což vedlo k široké aktivizaci obyvatelstva. Polednový vývoj však již od svého počátku narážel na značný odpor ze strany ostatních zemí východního bloku v čele se Sovětským svazem, a poměrně záhy byl proto jejich představiteli odsouzen jako proces ohrožující základy celého socialistického systému. Intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy ze srpna 1968 následně veškeré snahy československých reformních komunistů o „socialismus s lidskou tvář“ definitivně zlikvidovala.¹⁸ Pomocí této „slovníkové definice“ lze ve stručnosti převyprávět tradiční zápletku pražského jara jakožto dějinné události.

Pro větší názornost můžeme reflexi zkoumaného období ve vyprávění rehabilitovaných vojáků sledovat ve třech vzájemně se prolínajících rovinách: obecné (politické), profesní (vojenské) a osobní (individuální) rovině. První a druhá rovina je charakteristická svou vazbou na kolektivní identitu (narátoři jako příslušníci národa a profesní skupiny).¹⁹ Pamětníci si v tomto případě během vyprávění vypůjčují argumentační strategie a vzorce z bohaté kulturní zásobárny představ o českém národě a jeho minulosti. V poslední rovině je na místo kolektivity akcentována individuální identita aktéra, jeho osobní prožitky a zkušenosti, které činí každý životní příběh jedinečným. Ve vyprávění se tato rovina projevuje častější přítomností retrospektivy a bilancováním nad důležitými životními rozhodnutími.

Zajímavým metodologickým poznatkem, který se v rámci výzkumu opakovaně potvrzoval, se zdá být skutečnost, že pamětníci, již jsou členy určitých sociálních skupin, vnímají první (životopisný) a druhý (tematický) rozhovor v rámci terénního výzkumu odlišným způsobem. První rozhovor je v ideálním případě zcela v režii narátora, tazatel

17 V následující analýze záměrně ponechávám stranou otázku významu VSR pro komemoraci na období tzv. normalizace a také strategie k dosahování politických cílů sdružení (finančního odškodnění). Primárně se zaměřuji pouze na reflexi období od ledna do srpna 1968 ve vzpomínkách pamětníků, resp. na kolektivní rysy těchto vzpomínek.

18 Viz např. Marek PEČENKA – Petr LUŇÁK a kol., *Encyklopedie moderní historie*, Praha 2009, s. 386–388.

19 Identitou zde rozumím vědomí svébytné totožnosti stále v čase, tj. určení z hlediska příslušnosti k nějaké kategorii. Viz Milan NAKONEČNÝ, *Psychologie osobnosti*, Praha 2009, s. 353.

zde vystupuje pouze jako pasivní příjemce vyprávění a jeho aktivita se omezuje na minimum.²⁰ Pamětník může samostatně konstruovat svůj životní příběh a cítí-li, že mu tazatel naslouchá, postupně ztrácí svůj prvotní ostych a vytváří si k tazateli důvěrný vztah. Jeho vyprávění získává charakter osobní zpovědi. Narátor mluví o sobě a většinou i za sebe („já“). V druhém rozhovoru je naopak tazatel aktivním účastníkem rozhovoru, pokládá otázky a usiluje o to, aby byla odpověď narátora co nejobsažnější.²¹ Ačkoliv je atmosféra rozhovoru obvykle nadále uvolněná a přátelská, dochází zde přeci jen ke kvalitativnímu posunu v jeho vnímání ze strany narátora. Pamětník totiž nyní nejen že odpovídá na konkrétní, byť otevřené, otázky, ale zároveň také již více (ať už vědomě či nevědomě) přemýšlí nad jejich formulací. Zvažuje jednotlivé konotace, zabarvení použitých slov i jejich případný skrytý význam nejen pro tazatele, ale i pro třetí, zatím nezúčastněnou, osobu (budoucího čtenáře či posluchače). Rozhovor je v této fázi formalizovaný a sevřenější, zaměřuje se na konkrétní téma, které se navíc úzce dotýká sociální skupiny, jíž je narátor členem. Narátor je v tomto případě mnohem náchylnější k tomu, aby odpovídal na položené otázky podle předem připravené šablony. V některých případech navíc předpokládá, že tazatel chce slyšet určitou verzi příběhu. Skupinová příslušnost („my“) se tak v tuto chvíli stává dominantním prvkem ve vyprávění. V textu se proto budeme dále zaměřovat pouze na ty narace, které vykazují prvky kolektivně sdílených představ a názorů.

Pozornost by v tomto případě měla být věnována zejména jazyku, kterým narátor hovoří, resp. specifickým termínům, jež používá pro označení osob, věcí, jevů a událostí ve vyprávění. Za všechny uvedme jeden příklad. V narativním rozhovoru narátoremi mluví o zkoumaném období většinou neutrálně jen jako o „roce 1968“: „*No, a potom přišel ten osmašedesátý rok, který se na tom mém životě dost podepsal, ale to jsem tehdy ještě samozřejmě netušil, co všechno později přijde. Já jsem se o politiku koneckonců nijak zvlášť moc nezajímal. Byl jsem mladej kluk, takže já jsem se radši proměnával v uniformě někde před holkama, než abych řešil nějaký politický otázky* (smích).“²² Aby nedošlo ke zkreslení nebo podsunutí nějakého dalšího významu, byla v druhém rozhovoru otázka položena vždy tak, aby obsahovala konkrétní pojem, který k označení zkoumaného období použil v prvním rozhovoru sám narátor. V tomto případě tedy v rámci tematického interview zazněla otázka: „*Co pro vás znamenal rok 1968?*“, přičemž tentýž narátor odpověděl následovně: „*Podívejte se, tak pražské jaro, ano? Nebyl to rok, ale vlastně jen osm*

20 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2012, s. 149.

21 Tamtéž, s. 151.

22 Rozhovor s M. F., duben 2010, tazatel J. Hlaváček. Všechny citace z rozhovorů použité v této studii byly stylisticky a gramaticky upraveny tak, aby nebyl pozměněn jejich význam ani osobitost narátora sdělení, zároveň však byly vynechány opakující se výrazy, vatová slova, nedokončené věty apod.

měsíců, protože pak přišli Rusové. To pražské jaro, a hlavně pak ten srpen, to bylo pro nás rehabilitované opravdu zásadní období. Polednový vývoj a obrodný proces, jak se o tom tehdy mluvilo, a my jsme tomu fandili.²³ Nikoliv už „já“, ale „my“, nikoliv „rok 1968“, ale „pražské jaro“. Narátor jako by si byl vědom, že nyní již není předmětem výzkumu on sám, ale osudy všech rehabilitovaných vojáků, a cítí tak potřebu otevřeně deklarovat svou příslušnost k této skupině. Zároveň demonstruje znalost dobových termínů („polednový vývoj“, „obrodný proces“) a stylizuje se do role sympatizanta („fandili jsme tomu“), přestože předtím hovořil jinak („o politiku jsem se nezajímal“). V prvním rozhovoru mluvil za sebe, nyní vystupuje jako zástupce skupiny.

V první obecné rovině nás zajímá, jaké dobové události celospolečenského významu pamětníci ve svých vyprávěních zmiňují a jakým způsobem o nich hovoří. Pokud jde celkový pohled na demokratizační proces od ledna do srpna 1968, převažují tzv. emoční narace, jejichž cílem je tazateli, který zkoumané události vzhledem ke svému věku neměl možnost prožít, přiblížit jejich tehdejší jedinečnou a neopakovatelnou atmosféru: „Víte, kdo to [pražské jaro] nezažil, ten si nedokáže představit to obrovské společenské vzepětí. Dnešní mladá generace si nedovede představit to, čemu se říkalo třeba mítinky na Staroměstském náměstí. Denně, dá se říct, bylo náměstí ze dvou, někdy i ze tří čtvrtin plný lidí a diskutovaly se nejrůznější otázky.“²⁴

Pamětníci se při svém vzpomínání zmiňují o vlně všeobecné euforie a nadšení, která zachvátila tehdejší společnost, přičemž charakteristickým rysem tohoto entuziasmu byl zvýšený zájem o politické dění, nárůst občanské angažovanosti a očekávání zásadních změn v rámci politického systému. Silný pozitivní emoční náboj celého období je v rozhovorech opakovaně akcentován a objevuje se s různou mírou četnosti u každého z narátorů. V tomto kontextu je také celospolečenská nálada často zmiňována jako zdůvodnění pro vstup „mladších“ narátorů do KSČ: „Nastalo velké politické uvolnění a očekávalo se, že dojde k nové historické etapě. Rozhodl jsem se na té etapě aktivně podílet. Postupně jsem navštívil sekretariáty povolených politických stran Národní fronty. Ukázalo se, že lidovci i socialisté jsou jen vazaly KSČ. [...] Rozhodl jsem se proto vstoupit do KSČ, protože mi to umožnilo dostat se přímo do centra společenských změn. KSČ si získala za velmi krátkou dobu ve společnosti opět vysoký kredit a i mnoho dalších nestraníků jako já vstupovalo do KSČ.“²⁵ Obdobný argument však nepoužívají pouze „noví straníci“, ale také členové, kteří vstupovali do komunistické strany většinou na přelomu čtyřicátých a padesátých let.

23 Rozhovor s M. F., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

24 Určitou roli v tomto případě zcela jistě sehrává i značný generační rozdíl mezi tazatelem a narátory, který je na úrovni vztahu vnuka a prarodiče, což narátora přirozeně vede ke sklonu mentorovat, resp. předat své cenné rady a životní zkušenosti. Rozhovor s C. D., duben 2012, tazatel J. Hlaváček.

25 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

Také oni mají potřebu nějakým způsobem obhájit a legitimizovat své předcházející působení ve straně: „*Já jsem vstupoval do strany v únoru 1948. Podlehl jsem době, asi tedy spíš vlastně té ideologické propagandě, ale domníval jsem se, že dělám správnou věc. [...]* Později, během těch padesátých let a hlavně v šedesátých letech, jak začaly ty politické procesy a potom i rehabilitace, tak jsem toho samozřejmě litoval. To jsem si často říkal, a manželka ti to může potvrdit: *ježiši, co jsem to udělal, že jsem tam vlezl? Ale pak přišlo to [pražské] jaro a chvíli jsem byl dokonce i pyšnej, než to ten srpen zase pohřbil* (smích).“²⁶

Pro „osmašedesátníky“ je pražské jaro bezpochyby epifanií, tj. relevantním momentem jejich života, který paměť zaznamenala jako signifikantní a jehož prostřednictvím vysvětluje jejich další životní peripetie.²⁷ Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry jsou sympatie s obrodným procesem skutečným odrazem dobových názorů aktérů, resp. jak velký význam zde sehrává fakt, že příběh je vyprávěn vždy retrospektivně, tzn. s vědomím znalosti budoucího vývoje (ztráta zaměstnání a represe v důsledku tzv. normalizace, současně převážně antikomunistické nálady ve společnosti apod.).²⁸

Narátoři ve vyprávění také tematizují některé velké historické události zkoumaného období. Odkazy na tzv. velké dějiny však v naracích slouží spíše jako určitá vodítka (paměťové rámce), než že by představovaly souhrn přesných historiografických faktů.²⁹ Umožňují zasadit dílčí vyprávění do kontextu, umístit jej na pomyslnou časovou osu dějin a vypravěčova života. Základní znalost těchto rámců je pamětníkem obvykle považována za sdílený předpoklad vyprávění. Dále tyto dějinné události slouží pamětníkům jako zdroj legitimacy pro jejich aktéřská rozhodnutí, stávají se argumentační bází, na jejímž pozadí jsou jednotlivé narace rozvíjeny: „*Kdyby nebylo toho jara, tak ty Rusové v tom srpnu nepřijeli a já bych asi dál v klidu tomu režimu sloužil. Možná bych odešel z armády jako generál, kdo ví. Ale tím srpnem se to změnilo a já jsem dostal hroznej vztek, protože to [intervence] byla zrada, to se nedá nazvat jinak*.“³⁰

Pomineme-li samotný vstup intervenčních jednotek do Československa, kterému se budeme věnovat dále v textu podrobněji, patří mezi často zmiňované dobové události především výměna na postu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ, aféra generála

26 Rozhovor s J. N., říjen 2012, tazatel J. Hlaváček,

27 M. SVOBODA, *Biografická metoda*, s. 6.

28 Necelá třetina pamětníků nejprve v narativním rozhovoru spontánně popsala své sympatie s obrodným procesem, aby následně v druhém (tématickém) rozhovoru při konkrétních otázkách, které se zaměřovaly na jejich ideový vztah k reformnímu komunismu, přiznala, že se o politiku vlastně vůbec nezajímala a v srpnu 1968 se snažila jen „vyhnout problémům“ nebo „udělat správnou věc“.

29 Sociální rámce paměti lze definovat jako orientační body v prostoru a čase, historické, geografické, biografické, politické pojmy, běžnou zkušenost a známé způsoby nazírání. J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť*, s. 15.

30 Rozhovor s K. L., červen 2010, tazatel J. Hlaváček.

Šejny, vyhlášení dubnového Akčního programu („socialismus s lidskou tvář“), obnovení dříve zakázaných spolků a organizací v čele s Junákem a Sokolem, vznik Klubu angažovaných nestraníků (KAN), spojenecké cvičení ŠUMAVA, zrušení „cenzury“, finanční sbírka do tzv. Fondu republiky („zlatý poklad“), XIV. mimořádný („vysočanský“) sjezd ÚV KSČ a přijetí tzv. moskevského protokolu na konci srpna 1968.³¹ Pouze sporadicky se pak ve vyprávění objevují zmínky o dalších významných událostech, jako bylo například zvolení Ludvíka Svobody prezidentem, zveřejnění prohlášení *Dva tisíce slov* včetně dalších kulturních a intelektuálních aktivit. Stranou většího zájmu zůstala také, pro tehdejší politický vývoj z dnešního politicko-událostního pohledu klíčová, mezinárodní jednání státníků v Drážďanech, Moskvě, Varšavě, Čierné nad Tisou a Bratislavě.

Za jednu z nejvýznamnějších osobností pražského jara lze považovat nově zvoleného prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Alexandra Dubčeka. Ačkoliv celkově vychází Dubček z vyprávění jako kladná postava, názory narátorů na jeho osobu jsou značně ambivalentní. Nový první tajemník v narativech vystupuje ve dvou rolích, jako „dobrý“ člověk, ale také jako „špatný“ politik. Na jedné straně je Dubček vnímán pozitivně jako idealista, skvělý řečník, který umí naslouchat, přináší naději na změnu a těší se značné důvěře obyvatelstva; na straně druhé je kritizován pro svou emocionální labilitu, slabost, neprůbojnost a nerozhodnost při politických jednáních:³² „*Já měl pocit, že tomuhle člověku [Dubčekovi] můžu bezvýhradně důvěřovat, že tohle je důvěryhodná osobnost a přináší naprosto nové myšlenky, na které jsme čekali. On se stal symbolem té změny.*“³³ „*Dubček ale, jak se ukázalo, nebyl vyváženým politikem pro tuhle dobu [1968], protože byl slabý. Nejvíce se to ukázalo potom v tom dalším roce, kdy jim [normalizátorům] šel na ruku se vším.*“³⁴ Toto rozporuplné vnímání je výsledkem dalšího společenského vývoje a lze ho poměrně jasně ohraničit. Do srpna 1968 nejsou politické kroky reformních komunistů v čele s Dubčekem nijak zpochybňovány, ani kritizovány. Špatným politikem se Dubček stává teprve po svém návratu z Moskvy, a především pak v roce 1969, kdy již ve funkci předsedy Federálního shromáždění podepisuje tzv. pendrekový zákon (zákonné opatření č. 99/1969 Sb.). Pozitivní úlohu v procesu reinterpretace vzpomínek na jeho osobu sehrávají až události po roce 1989 a paradoxně také Dubčekova dodnes nevyjasněná smrt při autonehodě v roce 1992.³⁵

31 Řazeno chronologicky, nikoliv podle četnosti výskytu v rozhovorech.

32 Srov. např. Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremly*, Praha 1990, s. 139–141.

33 Rozhovor s J. M., září 2011, tazatel J. Hlaváček.

34 Rozhovor K. B., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

35 Pro část narátorů byla tato událost, dodnes opředěná řadou konspiračních teorií, důvodem pro opětovné přehodnocení jejich vztahu k Dubčekovi: „*Já jsem Dubčeka teda moc rád neměl, protože on jenom žvanil o socialismu, ale když bylo pak potřeba, aby se postavil za národ, tak se zhroutil. Ale teď zpětně si ho vážím, protože ty věci kolem jeho smrti, ta tragédie na 88. kilometru po revoluci, jestli vám*

Oproti obecné (politické) rovině, která v mnoha ohledech přebírá výrazy a obraty ze zásobárny toho, co můžeme nazvat společenským diskursem pražského jara, se profesní (vojenská) rovina vyznačuje spíše deskriptivními naracemi. Ve vyprávění tak převládá věcné a kritické líčení poměrů v armádě, které se zaměřuje především na materiální, logistické a personální nedostatky ve zkoumaném období. Sami narátoři jsou si této skutečnosti vědomi a obsahy svého vyprávění zdůvodňují nejčastěji poukazem na specifčnost vojenského povolání a izolovanost armádního prostředí: „*Armáda je relativně izolovanéj systém, ten náš život byl jinéj, úplně odtrženej od toho života vnějšího. Ten začátek [obrodný proces] třeba, ten se u nás [u pluku] ani nějak tak neprojevoval. Fakt je to, že jsme sledovali trochu tu [politickou] situaci, když odešel ten Novotnej, kterej tam byl strašně dlouho, tak se to bralo jako generační výměna a nutná výměna. A potvrdila to vlastně i volba prezidenta Svobody, že to bylo dobře. Ale jinak, my [vojáci] jsme měli vlastní problémy, ta intenzita a záběr té naší činnosti byla v té době ohromná.*“³⁶ Vojáci z povolání tak sice proces demokratizace přivítali, ale využívali jej především jako záminku pro řešení dlouhodobě nahromaděných problémů uvnitř resortu obrany.³⁷

Vzpomínky narátorů na období prvních měsíců roku 1968 se dotýkají výše zmiňovaných problémů, nicméně jejich konkrétní obsah se liší s ohledem na útvar, zařazení a druh vojska, u kterého pamětníci sloužili. O demokratizačním procesu v armádě tak například mnohem více hovořili příslušníci letectva než pozemního vojska. Téměř všichni narátoři však ve vyprávění nějakým způsobem akcentovali otázku oddělení stranické a služební linie v armádě: „*Ten rok šedesátosm se v armádě projevoval především tak, že se konečně začaly řešit ty problémy, které jsme jako vojáci měli. Mluvílo se o tom, jak zlepšit sociální podmínky vojáků, zakládaly se různé organizace, které nám měly pomoci. Nebyly to ale jen platové otázky a bydlení, začala se taky upozadovat role politického aparátu. Najednou to byl zase velitel, kdo o věcech rozhodoval a ne politruk za něj. Hodně jsme taky usilovali o to, aby se úplně zrušilo PŠM [politické školení mužstva], protože tam se akorát kecalo, kluci hráli karty, a nám to bralo čas na výcvik a údržbu techniky. A to vůbec nemlu-*

---

to něco říká. Tak to byla událost, která jako dost změnila moje hodnocení té jeho osoby. Vnímám ho teď jako svým způsobem mučedníka, protože on to neměl po tom roce šedesátosm taky lehký a zřejmě tady byly nějaký síly, který ho chtěly odstranit, a proto přece musel existovat nějakýj důvod.“ Rozhovor s J. P., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

36 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

37 ČSLA se v šedesátých letech musela potýkat s velkým množstvím důstojníků a poddůstojníků, kteří odcházeli na vlastní žádost do civilu. Značný podíl na odchodu z armády měla náročnost služby vojáka z povolání. Mezi nejzávažnější problémy patřila častá změna posádek, odloučenost od rodiny, neustálé stěhování, nutnost dojíždění v důsledku nedostatku bytů a především nepřiměřené požadavky ze strany velení kladené na výcvik a bojovou připravenost. Jiří BÍLEK et. al., *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968*, Praha 2008, s. 139.

vím o těch politrucích, protože na rozdíl od nás zavřeli šuple a měli odpracováno.“³⁸ Averse vůči představitelům politického aparátu v armádě je pro vyprávění rehabilitovaných vojáků typická, jakkoliv není jednoduché vždy rozlišit, zda se jedná o dobový prvek, nebo zpětnou projekci. V pozitivním slova smyslu se o funkci politických pracovníků vyjádřili pouze tři narátoři.³⁹

Stejně tak problematické je tematizování vlastního členství v KSČ, které je obvykle narátory zdůvodňováno prostřednictvím generalizací („v té době tam byl každý“). Ideologická interpretace stranictví se v profesní rovině (na rozdíl od obecné roviny) až na několik výjimek v podstatě neobjevuje. Ve většině rozhovorů převažuje výkladový vzorec vycházející z materiálně-existenčních příčin, který lze demonstrovat následujícím úryvkem: „Členská legitimace je pro vojáka něco jako pracovní knížka. Pokud si chtěl mít v armádě nějakou perspektivu, musel si dřív nebo později vstoupit do [komunistické] strany. To je fakt. A ti, co se dnes holedbají, že zůstali nestraníky, tak je to jenom kvůli tomu, že už tam vstoupit jednoduše nestihli, neměli ještě vlastní rodinu nebo se nesetkali s tím, že je na plánovaný funkci přeskočil nějaký blbec jenom proto, že byl straník.“⁴⁰

Událostí, která vtáhla armádu do středu společenského dění, se stala mediální kampaň sdělovacích prostředků, jež se rozpoutala kolem útěku generála Jana Šejny na Západ v únoru 1968. Tuto aféru lze z hlediska četnosti výskytu ve vyprávění považovat za svého druhu negativní průsečík obecné a profesní roviny. Narátoři se shodují na tom, že tato událost záporně ovlivnila názor obyvatelstva na armádu:⁴¹ „Celá ta věc okolo semínkového generála [Šejny] nás vojáky hodně poškodila. Lidi v nás ztratili důvěru, myslím tím v armádu jako celek. Spousta lidí si už tak myslela, že nic neděláme a jen vysáváme peníze z rozpočtu. Ono to vojenské povolání nebylo, mimo třeba pilotů, zrovna moc prestižní nebo ceněné u veřejnosti. Takže Šejna to odstartoval a ten srpen to vlastně pak dorazil.“⁴²

38 Rozhovor s P. S., červen 2011, tazatel J. Hlaváček.

39 „S politruky to byl většinou boj, ale našli se i dobří ZVP [zástupce velitele pro věci politické]. Bylo jich málo, ale byli. Ta funkce nebyla úplně špatná, protože ten důstojník měl řešit i osobní problémy mužstva, jak vojáků z povolání, tak i základáků [vojáci základní služby], šikanu a všechny ty věci. Když byl dobrej, tak to dělal a já jsem s ním vycházel. Většinou ale ty kluci měli důvěru spíš ke mně jako k veliteli, takže přišli za mnou. Já jsem ho pak musel dořvat, ale nikdy z toho nic nebylo, protože na štábu se vymluvili, že teď jsou jiné priority, že zrovna hoří spartakiáda nebo nějaký výročí.“ Rozhovor s J. M., září 2011, tazatel J. Hlaváček.

40 Rozhovor s P. S., červen 2011, tazatel J. Hlaváček.

41 Jakkoliv názory civilního obyvatelstva na armádu byly dlouhodobě spíše negativní: „moderní česká společnost vykazovala, byť v nestejně intenzitě a s určitými výjimkami (období Mnichova), kontinuální nedůvěru k armádě nebo alespoň odstup od ní bez ohledu na vládnoucí režim a také si nikdy vojenského stavu a povolání příliš necenila“. Viz Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 312.

42 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

Také profesní rovina má svého typického představitele, jehož lze v tomto případě považovat za určitou formu ztělesnění nejen dobových, ale také stavovských (vojenských) hodnot a ideálů. Je jím veterán první a druhé světové války a od 30. března 1968 nově též československý prezident Ludvík Svoboda. Tato postava je narátory vnímána v opozici vůči slabému Dubčekovi jako silná osobnost a неотředitelná autorita. Ve vyprávění vojáků Svoboda nevystupuje jen jako „prezident“ (vrchní velitel ozbrojených sil), ale především jako „generál“ (voják). Přestože i jeho obraz se ve vzpomínkách rehabilitovaných s odstupem času pod vlivem narůstající historické zkušenosti proměňuje, narátoři jsou k jeho dějinné úloze, vzhledem k vojenské minulosti (veterán 1. a 2. světové války), často smířlivější než k Dubčekovi:⁴³ *„My vojáci jsme ho [Svobodu] milovali, protože at měl jakékoliv nánosy, a všelijaké na něm byly, tak on odešel, aniž by musel, do Polska a jakožto nejvyšší šarže tam začal organizovat všechny vojáky, kteří cítili tu povinnost bojovat za naši republiku. [...] A potom, pro mě každý, kdo si proběhnul tu pláň zborovskou, tak prostě to byl hrdina. To se nedá nic dělat a Svoboda si to vyzkoušel na vlastní kůži a měl štěstí, že to přežil. Stejně jako tu Duklu potom.“*⁴⁴

Okupace Československa a mnichovský komplex

Zlomovým okamžikem pražského jara, který trvale ovlivnil další život narátorů, je vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Nejpoužívanějším termínem narátorů pro intervenci, která se odehrála v noci z 20. na 21. srpna 1968, je slovo „okupace“. V těsném závěsu následuje označení „bratrská pomoc“ se zřejmým ironickým zabarvením a teprve poté neutrální výrazy jako „intervence“, „vstup vojsk“, „invaze“ apod. Tato událost je ve všech vyprávěních považována za tragickou a je také příčinou pozdějšího definitivního rozchodu narátorů s komunistickou ideologií.

Klíčovou roli v těchto naracích opakovaně sehrává motiv „zrady“. V první fázi má tato zrada charakter něčeho, co přichází z vnějšku: Československo jako svrchovaný stát bylo „zákeřné“ (v noci a „ve spánku“) „přepaďeno“, navíc „spřátelenými armádami“ jiných (cizích) států a za „tichého souhlasu“ Západu. Zatímco při líčení událostí v srpnu 1968 převažuje pozitivní chápání kolektivní identity v národní i profesní rovině, v pozdější fázi v důsledku nástupu tzv. normalizace se zrada postupně stává „vnitřní“ záležitostí:

43 Výjimku představoval z celého vzorku jediný narátor, který se o Svobodovi vyjádřil negativně: „Svoboda? To byl agent KGB! V tom srpnu reagoval jako agent KGB, čili jejich člověk. Byl to omyl, že byl prezidentem. A v armádě taky moc populární v té době už nebyl. Říkalo se o něm asi tolik, že je to špatnej kantor a špatnej voják, protože on učil v Hranicích, že jo.“ Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

44 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

tím, kdo zrazuje, již nejsou „oni“ (Sověti, Varšavská smlouva, Západ), ale „my“ Češi (normalizátoři, kolegové, přátelé, komunisté). Srpen 1968 tak nabývá rozměrů individuální a kolektivní tragédie.

Významnou část vzpomínek rehabilitovaných vojáků tvoří emoční narace, které srovnávají srpnovou intervenci s obdobím tzv. mnichovského diktátu, konkrétně pak s vyhlášením všeobecné mobilizace v září 1938: „Bylo jasné, že bojovat nebudeme, ale můžu vám říct, že jsme chtěli! Ale nevěděli jsme jako, protože v armádě, i když vojsko bojovat chce, tak musí mít velitele, který je do toho boje povedou. Jestli se můžu tady trošičku vrátit zpátky do historie, nebude to dlouhý. Rok třicetosm, první, druhá mobilizace! Můj tatínek na ní byl, proti Němcům a přišel ten rozkaz prezidenta: všechno rozpustit, nebojovat. My jsme všichni chtěli jít bojovat, nám to bylo jedno, jestli přijdeme o život, nebo nepřijdeme, ale neměli jsme důstojníka žádného. Spousta důstojníků by i tenkrát se postavila do toho čela, ale zase ten malej důstojník potřebuje toho vyššího. A takhle to jde až nahoru, ale tam už to bylo uříznuté a prostě bojovat se nebude. Ale odhodlání bylo až na krev.“⁴⁵ Narátoři také věnují velký prostor podrobnému líčení svých pocitů a nálad z oné „osudové“ noci („měl jsem strach“, „obracel se mi žaludek“, „ta nejistota byla hrozná“) z 20. na 21. srpna 1968.

Rozhořčení nad tím, že československé armádě nebylo umožněno postavit se invazním jednotkám na odpor, je však narátory vždy zpětně racionalizováno prostřednictvím střízlivého rozboru situace, který (tradičně) obsahuje také podrobný přehled o počtech a složení intervenčních jednotek.⁴⁶ Tento výčet obvykle končí faktickým konstatováním, že jakýkoliv ozbrojený odpor ze strany Československé lidové armády by byl zbytečný a skončil by „obrovským krveprolitím“, takže z vojenského hlediska se vlastně nic jiného dělat nedalo: „Mnozí z nás si mysleli, že jsme do toho [ozbrojený odpor] měli jít. Ale ruku na srdce, šli by nám ty západáci na pomoc, nebo by to dopadlo jako s Mnichovem? Víš, to bylo prostě asi dost těžké rozhodování v té době. A jestli nás předtím [1938] prodal Chamberlain, tak tehdy [1968] v Americe by nad náma taky mávli rukou. Do toho otevřeného střetu s Rusama by kvůli takový malý zemičce asi nešli. [...] Tam byla ta velká zrada v tom, že s Rusama šel Varšavskej pakt. Co jsme mohli dělat? Ty by nás úplně převálcovali. Byl by to masakr. Svoboda rozhodl správně, jako voják to zhodnotil a věděl, že odpor by neměl smysl.“⁴⁷

V tomto okamžiku se také ve vyprávění nejčastěji objevují typické stereotypy o Čechích jakožto „servilním národu“. Tento stereotyp má u rehabilitovaných vojáků dokonce vlast-

45 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

46 První intervenční sled podle odhadů disponoval 27 vševojskovými divizemi (cca 150 000 vojáků), 6 300 tanky, 2 000 děly, 550 bojovými a 250 dopravními letouny. Karel ŠTĚPÁNEK – Pavel MINAŘÍK, *Československá lidová armáda na Rýnu*, Praha 2007, s. 121.

47 Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

ní tradovaný narativ v podobě příběhu o rozhovoru s polským důstojníkem, jehož zápletkou je důvěrný rozhovor mezi československým a polským důstojníkem o národní minulosti, z něhož vychází v konečném výsledku Poláci jako „statečný národ, který si nenechá nic líbit“, zatímco Češi jsou líčeni jako „národ, který vždy ohne páteř“.⁴⁸ Tento příběh lze nalézt s drobnými obměnami celkem u deseti narátorů bez ohledu na jejich hodnotu, funkci nebo útvar: „Zajímavá byla diskuse s jedním polským důstojníkem, který tedy měl pravdu, když mi řekl, že my [Češi] jsme vlastně zbabělý národ, který si nezaslouží svobody: Vy jste byli do této chvíle nejvěrnějšími spojenci Sovětského svazu, dělali jste přesně to, co oni [Rusové] chtěli. Vy jste nikdy za svoji svobodu nebojovali, vždycky jste složili zbraně! My [Poláci] jsme bojovali i v situaci, kdy jsme věděli, že nemůžeme uspět a bude nás to stát ohromné hodnoty. Pamatuje si, že za chvíli zase budete nejvěrnější spojenci a zase budete poslouchat! Tohle mi řekl a odešel pryč. Když si na to vzpomenu, tak si říkám, že měl pravdu. Poláci se osvobodili sami, Slováci se osvobodili sami. Možná, že je to tím osmatřicátým rokem, když se podíváte do dějin, tak my jsme v tom vždycky všelijak bruslili.“⁴⁹

Na druhé straně se u narátorů objevují i pozitivní stereotypy jako například opakované zmínky o tom, že Češi se umí ve chvíli největší krize semknout a držet jako národ pospolu: „A pak se ukázalo to standardní u nás Čechů, že když jsme v nějakém průšvihů, že ať je přesila, jaká chce, že něco vymyslíme, jak té přesile čelit.“⁵⁰ Vzápětí nicméně někteří dodávají, že poměrně zásadním problémem této proklamované národní jednoty je její dočasnost. Za zlom je v tomto případě považován návrat československé delegace z jednání v Moskvě, resp. oficiální vystoupení státních představitelů v čele s Dubčekem a Svobodou, na němž bylo oznámeno přijetí moskevského protokolu. Od této chvíle začíná aktivizace obyvatelstva podle narátorů postupně slábnout („jaro skončilo v srpnu“): „Po tom jejich návratu z Moskvy už to šlo všechno do kopru. Do té doby ty lidé ještě měli nějakou naději, drželi při sobě. Psaly se ty různé rezoluce na podporu obrodného procesu. Když se vrátili, tak se v tom ještě chvíli pokračovalo, ale už se ty názory začaly diferencovat. [...] Hrozně mě zklamal Dubček, když při tom projevu do mikrofonu brečel. To už nebyl státník, to byl zlomený člověk, troska. Svoboda za to mluvil rázně a rozumně. Bylo vidět, že dělal, co mohl, ale každé, kdo to poslouchal, tak mu bylo jasné, že s jarem je konec. Jedinej, kdo na mě udělal dojem, byl Kriegel. Ten prostě nepodepsal: klidně mě za-

48 Podle Welzera vyžaduje „tradování“ aktivní osvojení sdíleného, tzn. že příběhy širitelné ústním podáním potřebují nějaký styčný bod, který se napojí na vlastní životní zkušenost a svět představ posluchače, vyprávění přitom musí mít samo o sobě kvalitu zážitku. Za těchto podmínek se stává vyprávění tradovatelným, tzn. z cizího vyprávění se stává vlastní. Viz H. WELZER – S. MOLLER – K. TSCHUGGNALL, *Můj děda nebyl nácek*, s. 29.

49 Rozhovor s K. M., květen 2010, tazatel J. Hlaváček. Srov. např. viz Zbyněk ČEŘOVSKÝ, *Přepadení vojsky Varšavské smlouvy*, Olomouc 2001, s. 181, 197–198.

50 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

*střelte, dělejte si, co chcete, ale já to nepodepíšu! Toho jsme všichni obdivovali za ten jeho postoj.*⁵¹

Vedle již zmiňovaných postav „zlomeného“ Dubčka a „čestného“ Svobody se v této chvíli na scéně objevuje také nový „hrdina“ – František Kriegel, který jako jediný odmítá podepsat moskevský protokol. Postava Dubčka se následně z vyprávění zcela vytrácí a po roce 1970 je již Dubček definitivně považován za „odepsaného politika“. Jednání Svobody je pro většinu narátorů snáze pochopitelné, protože v jejich vnímání zůstává nadále více vojákem než prezidentem. Navíc je to právě on, kdo se vydává do Moskvy „zachránit“ Dubčka: *„Jak je unesli do Moskvy, aby to [moskevský protokol] podepsali, tak Svoboda tam pro ně letěl. Dokonce vyhrožoval, že se zastřelí, když je nepustí! To byla myslím ukázka cti z jeho strany a my [vojáci] jsme na něj za to byli hrdí. Nikdo mu nemůže vyčítat, že se zachoval, jak se zachoval, protože on viděl krve za ten svůj život dost. Navíc jako voják byl zvyklý plnit rozkazy. Problém teda byl v tom, že nerozlišil to, že rozkazy přicházely z Moskvy.*⁵²

Vedle kladných osobností (Dubček, Svoboda, Kriegel) začínají ve vyprávění narátorů v souvislosti s okupací poprvé vystupovat také záporné postavy: první tajemník ÚV KSSS Brežněv jako iniciátor intervence, autoři tzv. zvacího dopisu (Indra, Kolder, Švestka, Kapek, Bílák). S postupem času pak všechny zastihuje Gustav Husák jako „normalizátor“. Také příslušníci intervenčních jednotek „spřátelených armád“ jsou narátory vnímání nejprve negativně („Rusáci“, „okupanti“, „zrádci“), později se však jejich obraz proměňuje a stává se neutrálním, především z důvodu určité profesní sounáležitosti: *„Měli jsme na ně hroznej vztek, to je jasný. Na druhou stranu, byli to taky jen vojáci, plnili rozkazy. A když jsme se bavili s těmi jejich důstojníky o samotě, tak oni nevěděli, co je tady čeká. Řekli jim, že je tady kontrarevoluce a oni si mysleli, že nás jedou zachránit. A ti obyčejní vojáci jejich, to byli největší chudáci.*⁵³

Hrdinové a oběti: vojáci, kteří neztratili svou čest

V narativu pražského jara v podání rehabilitovaných vojáků sehrává stěžejní roli pojem (vojenské) „cti“. Právě na tuto charakterovou vlastnost se narátoři nejčastěji odvolávají, když zdůvodňují a vysvětlují své motivace pro odpor vůči okupaci Československa. Výkon vojenského povolání přitom nelze považovat za zaměstnání v klasickém slova smyslu, ale spíše za poslání či službu. Od vojáka se očekává, že bude připraven položit život za

51 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

52 Rozhovor s L. D., duben 2011, tazatel J. Hlaváček.

53 Rozhovor s K. L., červen 2010, tazatel J. Hlaváček.

obranu vlasti nebo národa, popř. padnout za dobové ideály. Jak upozornil britský historik Richard Holmes, primární funkce vojáka, tj. užití síly nebo hrozba silou, jej zcela odlišuje od všech ostatních civilních profesí.⁵⁴ Je to povolání, které předpokládá, či přímo vyžaduje identifikaci s určitým étosem, resp. souborem principů a pravidel, kterým se členové dané skupiny řídí. Čest tak představuje pro vojáky vysoce ceněnou hodnotu, která vychází z historických tradic „ducha sboru“ (*esprit de corps*). Vědomí vojenské, profesní a důstojnické hrdosti a cti přitom v případě narátorů není bezprostředně navázáno na vládnoucí režim, jakkoliv šlo v drtivé většině o organizované příslušníky komunistické strany.⁵⁵

Vzhledem k tomu, že vojákům nebyl dán přímý rozkaz k „obraně vlasti“, nemohli svůj odpor vůči intervenci vyjádřit aktivně („bojem“), ale pouze pasivně prostřednictvím svého nesouhlasného postoje. Podstatou „čestného“ jednání je pak osobní rozhodnutí jednotlivce důsledně zastávat své názory (podpora ideálů pražského jara, nesouhlas s intervencí) bez ohledu na průběh dalších stranických prověrek.⁵⁶ Důležitým prvkem v procesu rozhodování narátorů se stává vlastní pojetí morálky a svědomí:⁵⁷ „*Já jsem si vždycky myslel, že důstojník je od slova důstojnost. A když jste si chtěl zachovat svoji důstojnost, tak jste musel odejít.*“⁵⁸ [...] *Já jsem skládal v sedmnácti letech přísahu, kterou dodneška беру jako závaznou. A přísahal jsem, že nebudu litovati sil ani prostředků pro obranu své vlasti republiky Československa, lidově demokratické republiky Československé, a v případě potřeby nasadím i život za její obranu a za její svobodu, proto jsme nemohli [rehabilitovaní] souhlasit se vstupem vojsk, protože to by jsme šli proti přísaze.*“⁵⁹

Narátoři sami o sobě v několika případech hovoří jako o „vojácích, kteří neztratili svou čest“ a otevřeně se tak staví do opozice vůči těm vojákům, kteří po roce 1968 v armádě zůstali, což v jejich podání znamená, že museli s intervencí alespoň zdánlivě souhla-

54 Richard HOLMES, *Obrazy války: chování člověka v bitvě*, Praha 2011, s. 35.

55 Srpen 1968 přinesl krátkodobý, o to však významnější zlom ve vývoji identity důstojnického sboru ČSLA. Naprostá většina vojáků z povolání (95 %) se podle dobového průzkumu domnívala, že „*zásah cizích vojsk v ČSSR byl omylem, který poškodil prestiž socialismu ve světě*“. Viz M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 308.

56 Proverkové komise se zaměřovaly především na čtyři hlavní okruhy problémů: 1) potlačování vedoucí úlohy strany; 2) vyhraněné protisovětské postoje před srpnem, v srpnu a po něm; 3) nesouhlas s normalizační politikou a 4) narušování bojeschopnosti armády prostřednictvím zneužití armádních prostředků. S. CHRASTIL, *Normalizace Československé armády*, s. 125.

57 Každý čin člověka se stává součástí jeho osobní historie, kde bude stát vedle mnoha jiných, s nimiž bude také porovnáván. Pokud zde převládne závazek před sebou samým a vůči zavazující minulosti, vzniká etika cti. Jan SOKOL – Zdeněk PINC, *Antropologie a etika*, Praha 2003, s. 10.

58 Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

59 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

sit. Toto jejich jednání je pak narátory interpretováno jako „nečestné“ a „pokrytecké“.⁶⁰ Odsouzení vstupu vojsk se tak stává v jejich pojetí projevem „hrdinství“, zatímco tichý souhlas je chápán jako důkaz „zbabělosti“: „*Pro nás [rehabilitované] to byla otázka cti. Nejsm jako korouhvička ve větru támhle někde na kostele, abych měnil názory podle toho, odkud zrovna zafouká. [...] Přece nebudu podepisovat dodatek k životopisu, kde se píše, že v srpnu nás přišli Rusové zachránit, že to byla bratrská pomoc, když je naprosto jasný, že to byla obyčejná okupace! A ti, co to podepsali a ještě si pak posypali popel na hlavu, že byli pomýlení, jak se tomu říkalo, tak ti ztratili tu svoji čest, ale zase samozřejmě dál sloužili. Bylo na každém, jestli s tím dokáže žít.*“⁶¹ Většina narátorů nicméně zpětně přiznává, že v době nastupující normalizace vůbec netušila, jaké problémy jim může jejich (vojenská) „hrdost“ nakonec způsobit. Propuštění z armády a vyloučení z KSČ znamenalo nejen ztrátu jejich dosavadního zaměstnání, ale také potíže při hledání nového uplatnění v civilním životě, rodinné problémy a dlouhodobý dohled vojenské kontrarozvědky a státní bezpečnosti.⁶² Z „hrdinů“ okupace se tak v postupujícím vyprávění začínají stávat „oběti“ normalizace. Touto událostí se završuje a uzavírá tragický příběh roku 1968 v kolektivní paměti zkoumané skupiny.

Intepretace významu pražského jara z pohledu jeho přímých aktérů, rehabilitovaných vojáků, se nepochybně dlouhodobě vyvíjí a postupně nabývá obrysů jakéhosi skupinového mýtu. Tento více než čtyřicetiletý proces utváření zásadním způsobem ovlivnily především dva dějinné zlomy: nástup tzv. normalizace na přelomu let 1968/1969 a s ním spojené prověrky (popř. perzekuce) a sametová revoluce v listopadu 1989 včetně následné rehabilitace narátorů (popř. jejich reaktivace). Vyprávění rehabilitovaných vojáků potvrzuje závěry mnoha jiných paměťově orientovaných kvalitativních výzkumů, a sice skutečnost, že na vytváření jistého obrazu minulosti se podílí nejen samotní aktéři (tj. narátoři), ale i sama společnost (resp. představa veřejnosti o sdílené minulosti) a mediální diskurz (televizní pořady, novinové články, dostupná literatura). Výsledný obraz události či dějinného procesu je pak vždy průsečíkem těchto vlivů a jeho vyznění (akcent některých částí vyprávění, či naopak jejich upozadnění) se pružně přizpůsobuje aktuální

60 Nicméně paradoxně pouze tři narátoři z celkového počtu třiceti zvolili v této situaci možnost dobrovolného odchodu z armády ještě předtím, než začala být uváděna v praxi jednotlivá normalizační opatření (doplňky k životopisům, kádrové pohovory, výměna stranických legitimací aj.). V souvislosti s otázkou idealizace vlastní role narátorů v období v srpnu 1968 a po něm by bylo jistě zajímavé pokusit se vypovědi narátorů komparovat s informacemi, které jsou obsaženy v jejich osobních (služebních) spisech, popř. v prověřkových protokolech ze zkoumaného období, nicméně tyto materiály jsou s ohledem na svůj charakter a archivní zákon v současnosti jen obtížně dostupné.

61 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

62 Jindřich MADRY, *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, Praha 1994, s. 146.

situaci, dobovým náladám či politickým cílům skupiny, jíž je narátor členem. V případě rehabilitovaných vojáků sehrává klíčovou úlohu jejich profese, která zásadním způsobem ovlivňuje formu i obsah vyprávění a prostupuje všemi výše analyzovanými rovinnami rozhovoru (obecnou, profesní i individuální), zároveň však není v příkrém rozporu s jednotlivými kolektivními identitami narátorů (občané, vojáci, členové VSR, popř. „čestní“ lidé). Cílem tohoto textu přitom nebylo polemizovat nad pravdivostí či stylizací takto pojaté skupinové identity, ale spíše pokusit se na základě analýzy vyprávění identifikovat její zdroje.

Summary

Narration of the Prague Spring in the Stories of the Former Members of the Czechoslovak People's Army

The author of this study deals with the narration of the Prague Spring in the stories of specific group of narrators, members of the Czechoslovak People's Army, who had been made redundant as a result of their negative attitude towards the intervention of the Warsaw Pact troops into Czechoslovakia in August 1968. The introduction first briefly describes the study group and basic theoretical concepts (narrative analysis, identity, collective memory) and methodological issues (oral history) research. The second part of the text analyzes narratives in terms of their structure, language resources, and argumentative strategies generally shared discourses (the issue of national and professional identity). It also encompasses cultural concepts, stereotypes and clichés used by narrators

to explain some aspects of the historical events of 1968. The above-mentioned elements are monitored on two levels: social (political) and professional (military). It focuses on the reflection of period atmosphere, including narrators opinions of the important persons of analysis period (Dubček, Svoboda) and their positive or negative role played in the narrative. Great attention is paid to the occupation of Czechoslovakia, which represents key event in the life history narrators. The important concept in this context seems to be a military honor. At the end the thesis postulates that the Prague Spring in terms of plot can be seen as national tragedy, where the narrators (soldiers who didn't lost their honor) – considering the next historical development – play the roles of heroes and victims.

Monika HORÁKOVÁ

Tazatel(ka) z tábora nepřátel? K rozhovorům s vyhnanými a nuceně vysídlenými Němci vedeným tazatelkami narozenými v Československu¹

Abstract: Questioner from the Bloc of Enemies? On dialogues with the expelled and displaced Germans that are led by the questioners born in Czechoslovakia

It is a specific situation, when a Czech researcher interviews Sudeten German expellees. On the purely symbolic level, we can say „the representative of the expulsion“ meets the expellees who were displaced 1945 from Czechoslovakia. The author of the article presents its own (not yet finished) dissertation research. She deals with the Germans from Nová Bystřice and Jindřichův Hradec and their integration in Baden-Württemberg (Germany), from a historical anthropology point of view. The author compares own experiences with the oral history interviews with the experience of the ethnologist Libuše Volbrachtová who made also interviews with Sudeten German expellees, but already in the 1980s.

Key words: oral history – interview – Sudeten Germans – expulsion

---

V ýzkumy událostí souvisejících s koncem druhé světové války v Československu mohou kromě archivních pramenů zatím pracovat také se vzpomínkami přímých aktérů a akterek těchto událostí. Ke stále citlivým tématům v této kategorii patří vyhnání a nuceně vysídlení dvou až tří miliónů Němců² z Československa. Ti, kteří práci s přímými aktéry a aktérkami považují z odborného hlediska za přínosnou, mají vzhledem k délce lidského života omezené časové možnosti. Pro zmiňované výzkumy mají zásadní význam zejména narátoři a narátorky narození v letech 1920–1930, tedy generace dnešních devadesátníků a osmdesátníků, kteří v roce 1945 dospívali nebo stanuli na prahu dospělosti. Starší generaci lze do výzkumů zahrnout vzhledem k délce lidského života již jen v ojedinělých případech.

V případech, kdy se počet eventuálních narátorů postupně snižuje, se kvalitativní výzkum jeví v porovnání s kvantitativním výzkumem jako vhodnější. Jakýkoli kontakt se členy a členkami zkoumané a zároveň zmenšující se skupiny by mohl přinést širší

---

1 Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2013-267 704.

2 K obtížím při určování počtu vyhnaných a nuceně vysídlených Němců z Československa blíže Tomáš STANĚK, *Německá menšina v českých zemích, 1948–1989*, Praha 1993, s. 21–38.

spektrum informací, jež by se neměly omezovat pouze na ty, které považuje za významné autor či autorka (kvantitativního) výzkumu. Kvalitativní výzkum je ze své povahy schopen zachytit širokou paletu informací. Sebrané rozhovory poskytují řadu dat, která mohou být redundantní pro probíhající výzkum, ale mohou být analyzována opakovaně či později v době, kdy se žijících aktérů již nebudeme moci zeptat. Metoda (pokud možno minimálně řízeného) rozhovoru se v takové situaci jeví jako ideální. Jednou z možností, jak zkoumat minulé události a jejich současné reprezentace, je orálněhistorický rozhovor.

Zásadním pro každý orálněhistorický výzkum je z metodologického hlediska vztah mezi narátorem a tazatelem,³ někdy též označovaný jako vztah mezi objektem a subjektem,⁴ a pro milovníky jazykolamů označovaný anglickými ekvivalenty jako vztah mezi intervieweeem a interviewerem.⁵ Tento vztah je determinován četnými faktory, mezi neovlivnitelné⁶ patří např. věkový poměr narátora a tazatele, genderové hledisko či aktuální společenská a politická situace.⁷ K relativně ovlivnitelným faktorům můžeme počítat intenzitu příprav na setkání s narátory, místo setkání či atmosféru během rozhovoru. Zvláštní kategorií tvoří téma rozhovoru, které je závislé na cílech výzkumu. Předkládaný článek se na příkladu dvou případových studií zabývá vztahem narátora a tazatele v případě, kdy téma rozhovoru je předmětem sporu (společenského, politického), a tazatel a narátor navíc symbolicky „zastupují“ opačné strany domnělého konfliktu.

Sledovaným případem je setkání narátorů z řad Němců vyhnaných a nuceně vysídlených z Československa po druhé světové válce a tazatelek narozených v Československu a „zastupujících“ tedy stranu vyhánějících. V článku představím zkušenosti z vlastního (a zatím stále probíhajícího) dizertačního výzkumu zabývajícího se z historicko-antropologického hlediska integrací Němců z Novobystřicka a Jindřichohradecka v Bádensku-Württembersku a porovnáám je se situací, v níž se v osmdesátých letech 20. století ocitla (dnes již zesnulá) etnoložka Libuše Volbrachtová.⁸ Ta se sice rovněž zabývala integrací vyhnaných Němců v Bádensku-Württembersku, na rozdíl od mého výzkumu však výběr narátorů nepodmiňovala původem z jediné lokality. Zatímco mé dosavadní

3 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

4 Libuše VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung: Vor- und Nachteile eines subjektiven Erkenntnisprozesses am Beispiel der Integration der Sudetendeutschen in Baden-Württemberg*, in: Mathias BEER, *Zur Integration der Flüchtlinge und Vertriebenen im deutschen Südwesten nach 1945: Ergebnisse der Tagung vom 11. und 12. November 1993 in Tübingen, Sigmaringen 1994*, s. 167–177, zde s. 168.

5 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 129.

6 Byť tuto kategorii označujeme jako neovlivnitelnou, nutno dodat, že každý v ní obsažený faktor má mnoho modifikací. Alespoň s těmito modifikacemi je možné dále pracovat. Např. feminita se může projevat v různé intenzitě: tazatelka volí (ne)vyzývavý oděv, (ne)upozorňuje na své případné mateřství apod.

7 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*.

8 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*.

zkušenosti s narátory-vyhnanci lze označit za pozitivní, Libuše Volbrachtová se během rozhovorů musela vypořádávat i s agresivními slovními výpady některých narátorů. Protože je známo, že orálněhistorické příručky věnují pozornost především přípravě na osobu narátora,⁹ je příhodné, že je předkládaný článek psán z tazatelského pohledu a pokouší se vyvolat diskuzi s tazateli o tazatelích. Cílem článku není sumarizovat výsledky uvedených výzkumů, ale pojednat o specifické metodologické otázce, která je s těmito výzkumy spjata.

Na úvod shrňme dosavadní poznatky o vztahu tazatele a narátora v orálněhistorickém výzkumu a definujme význam sousloví „tábor nepřátel“.

Vztah mezi tazatelem a narátorem se do značné míry odvíjí od kvality přípravy tazatele na vzájemné setkání. Přípravu můžeme pro naše účely rozdělit na dvě části: informační a osobní. Informační přípravou rozumíme zejména sběr a analýzu dosud známých poznatků o zkoumané společnosti či události, rešerše v archivech, osvojení si patřičných jazykových dovedností apod.¹⁰ Druhá část přípravy, kterou jsme označili jako osobní, spočívá v pokud možno písemné formulaci vlastních předpokladů a možných předpokladů.¹¹ Zmíněná osobní příprava by neměla být zanedbávána. Nepříjemným důsledkem by totiž mohl být nečekaný nesoulad při setkání s narátory, případně interpretační posun v závěrech výzkumu. Osobnost a rozpoložení výzkumníka by měly být reflektovány po celou dobu trvání výzkumu: „*Jeho pocity, dojmy a nálady musí být pečlivě zaznamenány, neboť výzkumník sám je nejen nejdůležitějším nástrojem analýzy, ale i potenciálním zdrojem zkreslení empirických dat.*“¹² Pokud bychom se nechali tímto doporučením inspirovat, znamenalo by to věnovat více pozornosti v protokolech k orálněhistorickým rozhovorům nejen narátorovi, ale také tazateli.¹³

Příprava, kterou jsme se dosud zabývali, patří k faktorům, které lze v rámci možností ovlivnit. Jak už jsme zmínili v úvodu článku, je nutné počítat také s faktory neovlivnitelnými. Mezi ně patří například věk či pohlaví tazatelů i narátorů. V těchto případech nelze všeobecně predikovat, které kombinace věku a pohlaví jsou pro rozhovor nejvhodnější. Autoři publikace *Třetí strana trojúhelníku* se domnívají, že z hlediska věku je mírně výhodnější, pokud jsou tazatel a narátor vrstevníci.¹⁴ I zde bychom pochopitelně našli výjimky. Například rozhovory, při nichž narátor může považovat tazatele za zástupce „nepřátelského tábora“, by mohly probíhat klidněji, pokud by byl tazatel výrazně mladší, a tedy dozajista nezáčastněný na případném historickém konfliktu. V případě genderového hle-

9 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 136.

10 Srov. Václav SOUKUP, *Dějiny antropologie: Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*, Praha 2004, s. 290.

11 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 131.

12 V. SOUKUP, *Dějiny antropologie*, s. 292.

13 K protokolům v orální historii např. M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 154–156.

14 Tamtéž, s. 146.

diska se někteří autoři kloní k názoru, že nejsnadnější je vytvořit atmosféru vzájemné důvěry při rozhovoru, který spolu vedou dvě ženy či naopak dva muži.¹⁵ I na první pohled jasné rozložení genderových karet ovlivňují četné další faktory a jejich kombinace, zejména prolínání různých identit.

Ke zkoumání mnohorozměrných a prolínajících se mocenských vztahů můžeme jako analytický nástroj zvolit intersekcionalní přístup. Jak uvádí Marta Kolářová, vztahy nadřazenosti a podřazenosti se mohou projevovat jak v rámci genderových, rasových či třídních vztahů, tak i mezi nimi.¹⁶ Pro lepší ilustraci můžeme s inspirací v tomtéž článku aplikovat na setkání české tazatelky a narátora z řad vyhnaných Němců tzv. A/B/C analytický rámec: Narátor mužského pohlaví, vyhnaný Němec z nižší třídy (A) žije v domácnosti se svou německou manželkou (B). S narátorem přichází natáčet rozhovor česká tazatelka ženského pohlaví z vyšší třídy (C). Ve vztahu B a C zůstává gender stejný, liší se etnicita a třída. Ve vztahu A a B se projevuje genderová odlišnost, etnicita a třída zůstávají stejné. Pro nás zajímavý vztah mezi A a C je determinován genderovým, třídním i etnickým rozdílem, přičemž některý z nich může být dočasně marginalizován působením zbylých dvou.¹⁷ Identita je složena z mnoha částí. Která z těchto částí je v určitý okamžik nejsilnější, je dáno habitem aktérů rozhovoru.

Posledním neovlivnitelným faktorem determinujícím vztah mezi tazateli a narátory, kterému se budeme věnovat, je střet mezi identitami (rozumějme kolektivními), které jsou navázány jak na narátora, tak na tazatele. Tyto kolektivní identity vedou během rozhovoru k jevu popisovanému jako vztahový trojúhelník či trojjediná vazba.¹⁸ Narátor zároveň hovoří ke skupině, kterou si představuje za osobou tazatele (ke kolektivní identitě, kterou přiřazuje narátor tazateli), ale také ke skupině, jíž je sám členem.¹⁹ Jürgen Straub upozorňuje na nepřesné připisování jediné identity jednomu kolektivu. Je sice pravdou, že se větší počet lidí identifikuje se specifickou skupinou, tento příklon však každý z členů dané skupiny interpretuje zcela odlišně.²⁰ Je ovšem zřejmé, že individuální

15 Tamtéž.

16 Marta KOLÁŘOVÁ, *Na křižovatkách nerovnosti: gender, třída a rasa/etnicita*, in: Gender. Rovné příležitosti. Výzkum: Marginalizované skupiny žen (a mužů) [online] 9, 2008, č. 2, s. 1–10. Dostupné z URL: <http://www.genderonline.cz/uploads/1fc5997dc3eb6aeab17bf255e04d353f72db88cb_nakrizovatkach-nerovnosti.pdf> [cit. 2013-11-14].

17 Tamtéž.

18 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 129–130.

19 Sarah SCHOLL-SCHNEIDER – Miroslav SCHNEIDER – Matěj SPURNÝ, *Jeden region – jeden domov: Vzpomínky jako klíč k minulosti. Sudetské příběhy: vyhnančí, starousedlíci, osídlenci*, Praha 2010, s. 11–18, zde s. 17.

20 Viz také koncept seriality a sociálních kolektivit.

obraz kolektivu, který si jednotliví členové vytvářejí, je spoluutvářen představami ostatních členů skupiny, a obzvláště jejím vedením.²¹

Téma kolektivní identity nám může posloužit jako můstek k poslední teoretické otázce: Co může v orálněhistorickém výzkumu znamenat sousloví „tábor nepřátel“? V některých výzkumech se setkávají tazatelé a narátoři náležející ke skupinám, které mohou být na makroúrovni považovány za antagonistické, a to z politických, společenských, genderových a dalších důvodů. Můžeme rozlišovat případy, kdy je příslušnost ke skupině věcí volby, a kdy nikoli. Do první kategorie můžeme zařadit například voliče rozdílných politických stran (v českém prostředí by mohla být zajímavá situace, kdy by komunisticky smýšlející tazatel připravoval rozhovor s příznivcem již zrušené Dělnické strany sociální spravedlnosti). Do druhé kategorie patří například gender. Samozřejmě není automaticky konfliktní, pokud jakýkoli muž dělá rozhovor s jakoukoli ženou. Mohou však nastat případy, kdy dochází mezi oběma skupinami k napětí. „Tábory nepřátel“ vznikají tam, kde se jedna ze dvou skupin snaží získat (ať už oprávněně, či nikoli) mocenskou převahu nad druhou, přičemž tato snaha může být v některých okamžicích oboustranná. Rozlišit, zda antagonismus projevující se na makroúrovni nemá žádné dopady na individuální mezilidský kontakt realizovaný například během orálněhistorického interview, není snadné. U faktorů určujících příslušnost k té či oné skupině (např. etnicita), které mohou být zároveň zdrojem potenciačního „nepřátelství“, může docházet k určité kompenzaci například prostřednictvím habitů²² tazatele. Ukáže-li se například, že tazatel i narátor pochází z lékařské rodiny, může tato skutečnost kompenzovat jiné „nepřející“ faktory.

V následujících pasážích popíši dva výzkumy, v nichž figurují osoby, které by na makroúrovni mohly být považovány za zástupkyně nepřátelských táborů, a to zejména z politického, příp. společenského pohledu.

Z mnoha výzkumů věnujících se integraci vyhnaných Němců v Bádensku-Württembersku po roce 1945²³ se nyní zabývejme těmi dvěma, u nichž lze v základních parametrech vztahu tazatel-narátor nalézt zajímavou paralelu. V obou vystupuje tazatelka narozená na území dnešní České republiky, jejíž mateřtinou je čeština. Narátoři se rovněž narodili na území dnešní České republiky, jejich mateřtinou je však němčina a od čtyřicátých

21 Jürgen STRAUB, *Personale und kollektive Identität: Zur Analyse eines theoretischen Begriffs*, in: Aleida Assmann – Heidrun Friese (Hg.), *Identitäten: Erinnerung, Geschichte, Identität 3*, Frankfurt am Main 1998, s. 73–104, zde s. 96 a 102.

22 Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998.

23 Např. Thomas GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden (1945–1961)*, Stuttgart 2006. S lokálním zaměřením např. Christian JUNG et al., *Zukunft mit Heimweh: Integration und Aufbauleistung der Heimatvertriebenen und Flüchtlinge im Neckar-Odenwald-Kreis*, Heidelberg u. a. 2013.

let 20. století žijí – donuceni okolnostmi – v Bádensku-Württembersku. Nyní tedy nejprve popíší základní parametry obou výzkumů a poté je budu teprve analyzovat.

Na prvním z těchto dvou výzkumů se pod vedením Utze Jeggla podílela etnoložka Libuše Volbrachtová v osmdesátých letech 20. století. V této době žila v Německu v emigraci. Výzkum s názvem „*Sudetendeutsche*“ nach 1945. *Einlebensprozesse deutsch-böhmischer Flüchtlinge. Distinktions- und Integrationschwierigkeiten einer Flüchtlingsgruppe in den Westzonen der Bundesrepublik* vznikl na půdě Institutu Ludwiga Uhlanda pro empirické kulturní vědy (Ludwig-Uhland-Institut für empirische Kulturwissenschaften) na univerzitě v Tübingenu.²⁴ Ačkoli se v názvu výzkumu explicitně neobjevuje, bylo Bádensko-Württembersko jeho součástí, a to právě tou, na níž se podílela Libuše Volbrachtová.²⁵

Z článku shrnujícího okolnosti výzkumu vyplývá,²⁶ že narátoři přistupovali k natáčení rozhovorů velmi negativně. Tento antagonismus se projevoval dvěma způsoby. Prvním projevem bylo, že třicet oslovených osob rozhovor hned na začátku odmítlo (Libuše Volbrachtová však neuvádí, kolik oslovených s rozhovorem celkem souhlasilo). Druhým projevem byly agresivní slovní výpady ze strany narátorů vůči tazatelce. Věnujme se nyní oběma projevům podrobněji (v míře, v jaké nám to dostupné informace o výzkumu umožňují).

Příčinu odmítnutí rozhovoru hned po prvním vzájemném kontaktu tazatele a narátora můžeme hledat na obou stranách. Zajímavé jsou pro nás však zejména ty, které lze z tazatelské pozice ovlivnit. Důležitou roli hraje již výběr a s ním spojený způsob oslovení případných narátorů. V popisovaném výzkumu došlo k náhodnému seskupení pravděpodobně vyššího počtu osob. Výzkumný tým oslovil Sudetoněmecké krajanské sdružení, Ackermannovu obec a Seligerovu obec. Některé narátory přivedla k výzkumu osobní známost s některým z členů výzkumného týmu. Zastoupeny byly zároveň všechny významné oblasti, v nichž čeští Němci do roku 1945 žili. Protože z článku Libuše Volbrachtové²⁷ není patrné, co přesně „kontaktování“ jmenovaných organizací znamená, nelze postup posuzovat detailněji (požádal např. výzkumný tým o rozeslání vlastnoručně formulovaného dopisu, či požádal o ústní reprodukování informace o chystaném výzkumu?). Jisté však je, že v úvodní komunikaci s případnými narátory došlo z dnešního pohledu k některým chybám.²⁸ Libuše Volbrachtová například kriticky hodnotí skutečnost, že někteří narátoři nevěděli, že partnerkou v rozhovoru jim bude Češka. Osobní setkání

24 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 176.

25 Sborníkový příspěvek Libuše Volbrachtové, z něhož vychází také předkládaný článek (viz citace výše), na výzkum v Bádensku-Württembersku explicitně odkazuje.

26 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*.

27 Tamtéž.

28 Orální historie byla v Německu na konci osmdesátých let 20. století poměrně čerstvě zformována (podrobněji M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 39–42). Lze proto předpokládat,

pak bylo podle Vollbrachtové rozpačité a nepřipravenost narátora na situaci rozhovor (minimálně na jeho počátku) negativně ovlivnila.²⁹

Jak už bylo řečeno, během některých rozhovorů se tazatelka musela vyrovnávat také s agresivními slovními výpady ze strany některých narátorů. Pro ilustraci uvedme citaci části rozhovoru s narátorkou narozenou v roce 1913 v Liberci.³⁰

U: „Also Ihr Volk war auch nicht eines der besten. Und [...] das ist ein Schandfleck [...], der bleiben wird. [...] Das läßt sich nicht mehr gutmachen; der Havel hat 's ja auch gesagt, Sie müssen sich schämen. [...] Meine Verwandten saßen 500 Jahre auf demselben Hof und wurden rausgejagt wie die Hunde [...]. Ja, aber sagen Sie, was war das für Sie für ein Gefühl, daß Sie nach Deutschland kamen?“

I: „Wieso Gefühl?“

U: „Na ja, ich meine, Sie wußten doch, was uns bei ihrem Volk angetan wurde. Und dann, daß Sie hierherkommen. Das ist, das erstaunt mich immer wieder: wir waren so schlecht und wir waren der letzte Dreck unter Gottes Sonn und dann kommen die dahin. Denn es sind ja viele, die da kommen.“³¹

Uvedená citace vyžaduje několik poznámek. Narátorka se narodila v roce 1913. Patří tedy ke generaci, která s nuceným opuštěním svého původního domova po druhé světové válce přišla o zázemí, na jehož vytváření se již několik let aktivně podílela (ať už máme na mysli práci na rodném statku, či společenské vazby v nejbližším okolí). Po příchodu do Bádenska-Württemberska museli lidé s nižším ročníkem narození začít budovat všechno podruhé a ne vždy se jim to podařilo (např. obtížné hledání zaměstnání u starší generace již bylo v literatuře dostatečně popsáno).³² Relativně snadnější pozici mohli mít lidé narození o generaci později, kteří sice také přišli o svůj původní domov, vstup do aktivní fáze života je však teprve čekal. Odmitavou reakci narátorky by tak bylo možné vysvětlovat mimo jiné i existenční frustrací.

že v této době ještě nepředstavovala pro výzkumníky a výzkumnice dostatečně silnou metodologickou oporu.

29 Tamtéž, s. 171.

30 Tamtéž, s. 174.

31 Překlad Moniky Horákové: Narátorka: „Váš národ tedy také nepatřil k nejlepším. A to je hanba, která zůstane. To už se nedá napravit. Havel to přece také říkal, že se musíte stydět. Moji příbuzní žili 500 let na jednom statku a byli vyhnáni jako psi. Ano, ale řekněte, jak jste se cítila, když jste přišla do Německa?“ Tazatelka: „Jak to myslíte?“ Narátorka: „Věděla jste přece, co nám váš národ udělal. A pak přijdete zrovna sem. To mě nepřestane udivovat. Nejdřív jsme byli ta poslední špina pod božím sluncem a vy sem pak přijdete. Protože těch je mnoho, kteří sem přicházejí.“

32 T. GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden*.

Libuše Volbrachtová zvolila jako strategii přiblížení se k narátorům (a sloužící k překonání hranice mezi dvěma „nepřátelskými tábory“) svůj příběh emigrantky, tedy člověka, který také musel opustit svůj původní domov. Z citátu však vyplývá, že tato strategie byla nefunkční. Narátorka naopak fakt, že si tazatelka k emigraci „zvolila“ právě „jejich“ Německo, považovala vzhledem ke vzájemným špatným vztahům mezi sudetskými Němci a Českoslováky za jakousi bezpáteřnost. Narátorčinu obranu Německa před československými emigranty můžeme dále interpretovat dvěma způsoby. Spíše odvážnější interpretace by mohla naznačovat, že narátorka klade rovnítko mezi vyhnance a Německo, jako by se vyhnanci stali jeho nedílnou součástí a nebyli ze zdejší společnosti vytlačováni na okraj. Není naším úkolem posuzovat, zda vyhnanci byli (či jsou) ostrakizovanou skupinou v německé společnosti. Významný je ovšem fakt, že v sebe prezentaci v jiných situacích sudetští Němci na jisté vydělování z německé společnosti často upozorňují. Proč je tomu v uvedené citaci naopak a nakolik může tato poloha souviset s konfrontací s českou tazatelkou, tomu se budeme podrobněji věnovat v analytické kapitole. Druhá interpretace je jednodušší: Narátorka se přítomností Čechoslováků, kteří ji už jednou „připravili o domov“, cítí ohrožena, bez ohledu na to, jak se jí v Německu daří. Zároveň je z citace (a nakonec i mé předešlé věty) patrné, že narátorka uplatňuje koncept kolektivní viny.

Orálněhistorický výzkum zabývající se integrací Němců z Novobystřicka a Jindřichohradecka v Bádensku-Württembersku probíhá v rámci mého doktorského studia oboru historická antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V dizertační práci se zabývám tezí, nakolik lze dnes Němce pocházející ze zmíněné oblasti považovat v Bádensku-Württembersku za cizí sociální skupinu. Na rozdíl od dalších nikoli nečetných prací zejména německé provenience, které se integrací vyhnanců rovněž zabývají, se popisovaný výzkum omezuje pouze na vyhnance žijící do roku 1945 v jediné lokalitě. Ostatní autoři se ve svých pracích orientují pouze podle nového místa bydliště vyhnanců po roce 1945. Zabývají se tedy například vyhnanci přišedšími do Bavorska bez ohledu na místo jejich původního domova.³³

Místo původu lze ovšem považovat za významný determinant zaujímaných strategií jakékoli nuceně přesídlené skupiny v jejím novém domově. Německy hovořící obyvatelstvo Novobystřicka a Jindřichohradecka tvořili do roku 1945 zejména rolníci a drobní živnostníci, přímo v Nové Bystřici a jejím okolí žil větší počet průmyslových dělníků.³⁴

33 Např. Marita KRAUSS, *Integrationen: Vertriebene in den deutschen Ländern nach 1945*, Göttingen 2008. Příchodem několika milionů nových obyvatel po roce 1945, ovšem rovněž bez důrazu na jejich původní domov, se zabývá také např. sborník Sylvia SCHRAUT – Thomas GROSSER, *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*, Mannheim 1996.

34 David KOVAŘÍK, *Němci na Jindřichohradecku po roce 1945*, in: Adrian von Arburg – Tomáš Dvořák – David Kovařík, *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 152–171, zde s. 159.

Na území dnešního Bádenska-Württemberska, kam se zkoumaná skupina po roce 1945 dostala, byl podle Thomase Grossera pracovních míst v zemědělství dostatek. Ani to však ještě nezaručovalo nově příchozím dobré uplatnění. Majitelé zemědělských usedlostí měli zájem zejména o zdravé muže v produktivním věku, kteří se však převážně zatím nevrátili z války. Transportem přijely ženy s dětmi a také starší a nemocní lidé.³⁵

V otázce konfese představovala zkoumaná skupina téměř monolitickou římsko-katolickou komunitu.³⁶ V Bádensku-Württembersku naopak převažovalo obyvatelstvo s evangelickým vyznáním, a to jak při sčítání v roce 1939, tak v roce 1950.³⁷

Cílem výzkumu je natočit kolem patnácti rozhovorů, a ty následně podrobit analýze. Sběr rozhovorů je dosud hotov z poloviny.

Posuzujeme-li u konkrétního výzkumu vztah narátora a tazatele, je vždy dobré znát motivaci tazatele k výběru daného tématu. Zásadní pak může být i otázka, zda jako první vzniklo téma výzkumu, a teprve potom navazoval tazatel vztah k narátorům, či tomu bylo naopak. V případě svého výzkumu jsem některé narátory znala dříve, než jsem s disertačním projektem začala, a nutno dodat, že právě oni mě k výběru tématu výzkumu inspirovali. Předchozí znalost zkoumaného prostředí dále usnadňovala pohyb mezi narátory (a to i mezi těmi, které jsem poprvé oslovila teprve v souvislosti s výzkumem). Jeden z narátorů naše vzájemné seznámení spontánně zakomponoval do závěru rozhovoru: „*Und irgendwann ist dann eine schwarzhaarige junge Frau aufgetaucht und hat gesagt, sie heisst Monika Horakova. Dann hat sie es uns aufgeklärt, dass heisst Horáková. Das habe ich ein paar mal eingeübt, und seit dem haben wir uns auch gut angefreundet.*“³⁸

Přátelský vztah mezi tazatelem a narátory může nabývat různé intenzity. V této souvislosti připomeňme norskou-švédský film *Povídky z kuchyně*,³⁹ který zpracovává dilema zajímavé zejména pro antropology a antropoložky využívající metodu zúčastněného pozorování. Nakolik se má výzkumník stát součástí prostředí, které zkoumá? Jak přílišná identifikace s objekty výzkumu ovlivňuje analytický úsudek? Jak přátelské vztahy „vylepšují“ – někdy i nevědomě – obraz zkoumaného? Ve svém výzkumu popisují vztahy s narátory jako velmi přátelské. Nejen, že žádný z narátorů rozhovor neodmítl. Všechna

35 T. GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden*, s. 69–70.

36 Gerald FRODL – Walfried BLASCHKA, *Der Kreis Neubistritz (Südböhmen) und das Zlabingser Ländchen von A bis Z*. Geislingen an der Steige 2008, s. 23. Dostupné z URL: <http://www.suedmaehren.eu/images/stories/suedmaehren_az/neubistritz_abisz.pdf> [cit. 2014-09-04].

37 Walter MENGES, *Wandel und Auflösung der Konfessionszonen*, in: Eugen Lemberg – Friedrich Edding (Hg.), *Die Vertriebenen in Westdeutschland*, Kiel 1959, s. 1–22, zde s. 6.

38 Rozhovor s E. V., říjen 2011. Překlad Moniky Horákové: „*A pak se jednou objevila černovlasá mladá paní a řekla, že se jmenuje Monika Horakova. Vysvětlila nám ale, že příjmení se vyslovuje Horáková. Několikrát jsem si to procvičil. Od té doby jsme se také spřátelili.*“

39 *Povídky z kuchyně* (v originále Salmer fra kjøkkenet), režie: Bent Hamer, 2003.

setkání se zatím nesla v přátelském duchu, pohoštění či drobné dárky nebyly výjimkou. To mělo vliv i na protokoly z rozhovorů, které se rozrostly až do podoby antropologických terénních deníků. Bylo například zajímavé sledovat, jaké pohoštění narátoři připravují. Někteří se pyšnili bábovkou podle jihomoravského receptu své babičky, odkazovali tím tedy na svůj původní domov. Jiní naopak záměrně připravili preclíky s máslem, pečivo hojně rozšířené v Bádensku-Württembersku, tedy už v novém domově. Deklarovaným cílem v takovém případě bylo seznámit českou tazatelku s lokální specialitou.

Jak jsem již jednou zmínila, tyto vztahy vznikly v některých případech ještě před začátkem výzkumu, a to na základě několikaleté profesní spolupráce s organizací Heimatkreis Neubistritz. Pod vedením rakouského historika Niklase Perziho jsem se podílela na realizaci přeshraniční Stezky 20. století, která mapuje život Němců, Čechů a Rakušanů na Novobystřicku a Jindřichohradecku a v přílehlých rakouském přihraníčí. Součástí projektu byla také rekonstrukce muzea v Reingers (nejseverněji položená obec v Rakousku, těsně u hranice s Českou republikou), jehož expozice se detailně zabývá životem Němců na Novobystřicku a Jindřichohradecku do roku 1945. O několik let později jsem editovala publikaci popisující téměř šedesát vesnic na stejném území, které byly do roku 1945 převážně německé.⁴⁰ Ve všech zmíněných projektech jsme spolupracovali s organizací Heimatkreis Neubistritz, která Němce (a jejich potomky) z daného území sdružuje. Za tímto účelem jsme se opakovaně účastnili také setkání bývalých jihomoravských Němců ve městě Geislingen/Steige v Bádensku-Württembersku. V roce 2012 mi předseda organizace Heimatkreis Neubistritz Franz Schöberl předal ocenění „za práci pro náš domov“.⁴¹ S některými narátory udržuji i soukromé vztahy na úrovni zasílání vánočních a novoročních přání a drobné vzájemné výpomoci (z mé strany nejčastěji pomoc s tlumočením např. v kontaktu vyhnanců Němců s jejich českými příbuznými, v kontaktu s místními samosprávami ve vsích, kde vyhnanci do roku 1945 žili apod.). To je pochopitelně zcela jiná výchozí pozice pro výzkum, než v jaké se nachází ten, kdo nejdříve určí téma, a teprve potom zjišťuje, zda je možné získat k němu narátory, s nimiž se poté více či méně úspěšně seznamuje.

Někteří mohou označit takto blízký vztah s narátory za nevhodný, a to s výtkou, že v takové fázi již není možné prostředí zkoumat kriticky a výsledek se může v nejkrajnějším případě stát spíše zprávou vyhnanců Němců o tom, jací si přejí v očích českého publika být. Výhodou však je naopak možnost prostoupit do vyhnaneckého prostředí, vést s některými narátory více interview než dvě standardní, upřesňovat získané informace

40 Monika HORÁKOVÁ, *Heimatkreis Neubistritz in Wort und Bild. Domovský okres Nová Bystřice slovem a obrazem: 1945–2010*, Geislingen/Steige 2010.

41 Třístupňové ocenění (zlaté, stříbrné a bronzové) předává každoročně předseda organizace Heimatkreis Neubistritz při setkání v Geislingenu/Steige na přelomu července a srpna.

během neformálních rozhovorů atd. Za pomoci terénního deníku (s inspirací v antropologii) je pak možné zohledňovat při výzkumu vliv prostředí na rozhovor a na narátory. O výhodách přátelských (rodinných) vazeb uvažuje také Lenka Krátká ve svém příspěvku pro sborník *Deset let na cestě*.⁴² Uvádí, že tazatelova osobní zainteresovanost může přinášet do výzkumu určité zkreslení, protože osobně blízcí narátoři se více než ti neznámí snaží popsat „sebe sama v co nejlepším světle“ a může se u nich projevovat snaha „ovlivňovat vztahy v rodině“.⁴³

V každém případě se tak naskýtá příležitost získat informace, které by soukromě nezainteresovaný výzkumník nezískal. Pro tazatelku pochopitelně vyvstává v této souvislosti problém etický. Je nutné vyřešit otázku, kde je hranice, za níž končí narátor jako dobrý známý a začíná narátor jako objekt výzkumu.

Závěrem těchto úvah konstatujeme, že blízký vztah s narátory přináší více výhod než nevýhod. Zásadní je však tuto propojenost dostatečně reflektovat. Texty vzniklé z takového výzkumu se pak nakonec samy mohou stát dalším předmětem vědeckého zájmu, a to nejen na úrovni odborných recenzí.

Nyní se pokusme analyzovat, co ze dvou výše popsanych případů vyplývá. Srovnáváme dva výzkumy, v nichž tazatelky učinily se sudetoněmeckými narátory rozdílnou zkušenost. Obě byly během výzkumu vnímány jako Češky, a splňovaly tedy podmínku pro zajímavé napětí vznikající při rozhovoru dvou osob, které mohou být na makroúrovni považovány za zástupkyně „nepřátelských táborů“. Chceme-li popisy z uvedených dvou příkladů zobecnit do všeobecně platných tezí, je řešením zaměřit se na rozdíly, které oba výzkumy charakterizují. A to jak po stránce situační – tedy v jakých pozicích a rolích jednotlivé aktérky vystupovaly, tak i podle způsobu technické realizace výzkumu. V závěru textu se pokusím analytická zjištění promítnout do sady doporučení, která by mohla výzkumníkovi či výzkumníci realizující výzkum – jsouce vnímáni jako zástupci nepřátelského tábora – napomoci překonat některá úskalí, která při takovém výzkumu mohou vzniknout.

Následuje výčet rozdílů mezi oběma výzkumy:

1. Libuše Volbrachtová nezohledňovala při výběru narátorů přesné místo jejich původního domova. Jedinou podmínkou bylo, aby narátoři pocházeli odkudkoli z Československa. Měla tedy mnohem širší pole výběru, než se nabízelo u druhého výzkumu, který zohledňoval pouze narátory žijící do roku 1945 na území Jindřichohradecka a Novobystricka. Tento rozdíl se však pro naše úvahy jeví jako nevýznamný.

42 Lenka KRÁTKÁ, *Nejsou mezi námi jen slova. O některých úskalích využívání metody orální historie*, in: Miroslav Vaněk – Přemysl Houda – Pavel Mücke (edd.), *Deset let na cestě: orální historie na Sovinci 2002-2011*, Praha 2011, s. 42–55.

43 Tamtéž, s. 45.

2. Výzkum Libuše Volbrachtové probíhal v osmdesátých letech 20. století, kdy bylo ještě v mnohem vyšší míře možné setkání s narátory narozenými před rokem 1920, tedy těmi, kteří s rokem 1945 přišli jak o hmotný majetek, tak o velkou část vybudovaných sociálních vazeb. Některé ztráty se pro ně ukázaly jako definitivně nevratné, např. společenská prestiž. Druhý výzkum zahrnuje, vzhledem k pozdější době, v níž probíhá, pouze narátory mladších generací, kteří se svým aktivním životem v roce 1945 teprve začínali. Také Libuše Volbrachtová zaznamenala, že narátoři mladší generace se během rozhovoru chovali přátelštěji.⁴⁴ z výše uvedeného vyplývá, že u starších narátorů je nutné uvažovat o určité míře frustrace.

3. Způsob oslovování narátorů byl u obou výzkumů rovněž odlišný. Zatímco výzkumný tým, jehož členkou byla Libuše Volbrachtová, se spoléhal z velké části na kontakty získané zprostředkovaně z několika vyhnaneckých organizací, druhý výzkum pracoval z větší části s kontakty založenými buď na osobní známosti tazatelky a narátorů, nebo založenými na doporučení od dalších vyhnanců. Bylo tedy již možné kalkulovat se vzájemnou důvěrou a rozhovory se mohly nést v přátelské atmosféře. A to se týká i rozhovorů realizovaných s narátory, které jsem doposud neznala. I zde sehrála pozitivní roli moje obeznámenost s prostředím organizace či možnost se odkázat na společné známé (jedná se o relativně kompaktní a nominálně ne příliš početné sdružení), případně snadno získat doporučení pro realizaci rozhovoru od osob, které znám dlouhodobě.

4. Libuše Volbrachtová popisuje, že nepřátelská atmosféra panovala během rozhovorů zejména u narátorů, na něž získal výzkumný tým kontakt prostřednictvím Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Volbrachtová píše o „*die Landsmannschaften*“⁴⁵). Zdůvodňuje to „rozdílným pohledem na novodobé dějiny“:⁴⁶ „*Bei ihnen spürte man immer den Abstand, der meiner Ansicht nach in der unterschiedlichen Geschichtsauffassung über die jüngere Geschichte begründet war. Was für mich und meine tschechischen Landsleute ein Grund der Begeisterung ist, nämlich die Gründung der Tschechoslowakischen Republik im Jahre 1918, und damit die staatliche Eigenständigkeit, ist für die Sudetendeutschen der Anfang ihrer Tragödie.*“⁴⁷

44 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 173.

45 Libuše Volbrachtová zde nemá na mysli výhradně členskou základnu Sudetoněmeckého krajanského sdružení, ale i „nahestehende Gruppierungen“ (spřízněná uskupení). Jedná se o důležitý dodatek. Silná a aktivní síť skupin zvaných Heimatkreise, které fungují pro většinu dříve převážně německojazyčných míst ležících dnes na území České republiky, není totožná s organizační strukturou Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Člen skupiny Heimatkreis nemusí být nutně členem Sudetoněmeckého krajanského sdružení.

46 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 173.

47 Tamtéž. Překlad Moniky Horákové: „*Byl u nich vždy cítit jistý odstup, který byl podle mého názoru zapříčiněn rozdílným pohledem na novodobé dějiny. Založení Československa v roce 1918 a s ním*

Takové tvrzení by ovšem znamenalo, že zmiňovaní narátoři se seznámili s pohledem, jaký měla na novodobou historii Libuše Volbrachtová. Pouze s touto znalostí mohli zaujmout „rozdílný pohled“. Předpokládejme také, že Libuše Volbrachtová už před začátkem výzkumu interpretaci dějin z pohledu krajanského sdružení znala. Taková konfrontace však situaci během rozhovoru mohla jen zkomplikovat. Další možnou interpretací je, že Libuše Volbrachtová svůj pohled na novodobé dějiny explicitně před narátory neprezentovala. Vycházela ovšem z předpokladu, že sudetští Němci se domnívají, že všichni Češi považují vznik Československa za „důvod k nadšení“, přičemž Libuše Volbrachtová se sama k tomuto pojetí shodou okolností také hlásí. I zde by však mělo platit, že názor tazatelky na vznik Československa či čehokoli jiného je nepodstatný, protože tazatelčiny postoje nejsou v popisovaném případě předmětem výzkumu.⁴⁸

Dále: tvrdí-li Libuše Volbrachtová, že mladší generace jednaly během rozhovorů přátelštěji, zatímco narátoři navázaní na Sudetoněmecké krajanské sdružení napjatěji, znamená to, že se výzkum nezabýval mladšími generacemi navázanými na sdružení? To se jeví jako nepravděpodobné, ovšem dokázat to zatím nemůžeme. Přidejme také argument, že druhý výzkum, jímž se tento článek zabývá, pracoval zatím výhradně se členy a členkami Sudetoněmeckého krajanského sdružení a členy a členkami organizace Heimatkreis Neubistritz, kterou je možné považovat za spřízněnou krajanskému sdružení. Přesto během rozhovorů žádná nepřátelská atmosféra dosud nevznikla. Zdá se tedy, že prubířským kamenem není, jak uvádí Volbrachtová, členství v organizaci.

5. Obě tazatelky se lišily ročníkem narození. Zatímco Libuše Volbrachtová se v některých případech mohla setkávat i se svými vrstevníky, já jsem se vůči narátorům nacházela v pozici „tázající se vnučky“. Setkání, při němž popisují starší narátoři mladší tazatelce události, které nemohla zažít, se může odehrávat v přátelštější atmosféře než rozhovor mezi dvěma vrstevníky, kteří oba dva popisovanou dobu zažili a již v jejím průběhu si na ni mohli utvářet názor. Aby však naše úvahy byly pestřejší, zmiňme ještě soubor rozhovorů, který koncem osmdesátých let 20. století sestavila Alena Wagnerová. Rovněž z pozice české tazatelky publikovala patnáct rozhovorů se sudetskými Němci, kteří jsou příslušníky tzv. druhé generace vyhnaných. Jak autorka zdůrazňuje, jako tazatelka se v tomto případě setkávala se svými vrstevníky: „*Den Schwerpunkt des vorliegenden Buches bilden Gespräche mit den aus Böhmen und Mähren stammenden Deutschen der Jahrgänge 1930-1940, die heute in einem der beiden deutschen Staaten leben. [...] Wesentlich für die Konzeption des vorliegenden Buches ist, daß sich hier als Gesprächspartner zum erstenmal in dieser Form Landsleute und Generationsgenossen begegnen: die Angehörigen*

---

státní samostatnost, které jsou pro mě a mé české krajany důvodem k nadšení, je pro sudetské Němce počátkem jejich tragédie.“

48 K subjektivitě výzkumníka podrobně M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 131.

der zweiten Generation der Vertriebenen mit der Autorin, die als Tschechin sozusagen der zweiten Generation der „Vertreiber“ angehört.“⁴⁹

V úvodu ke knize se Alena Wagnerová o žádných případných konfliktech nezmiňuje, pouze děkuje narátorům a narátorkám za vstřícnost při poskytování rozhovoru. Zdůrazníme však, že Alena Wagnerová pracovala na rozdíl od Libuše Volbrachtové rovněž s mladší generací vyhnanců. V každém případě se lze domnívat, že čím mladší je tazatel/ka a narátoři, o to méně je uplatnitelný princip kolektivní viny, protože poválečné události jsou již vzdálenější.

6. Významný rozdíl mezi výzkumy tkví v jejich samotné organizaci. Libuše Volbrachtová byla členkou širšího týmu a pravděpodobně neměla výlučné slovo při designu výzkumu a organizaci sběru dat. Vzhledem k tomu, že výzkumnice s „českou“ identitou se dostávala během realizace výzkumu do složitější situace, měla být tato skutečnost při sběru rozhovorů reflektována. Dopustit situaci, kdy je respondent jakkoliv nepříjemně překvapen, například tím, že domluvený rozhovor realizuje osoba, která je v symbolické rovině nositelkou zdroje negativních emocí, lze z dnešního pohledu označit za chybu výzkumu. Tento bod – tedy existence jisté chyby – jsem zařadila jako poslední a zdráhám se ho explicitně označit za rozdíl mezi oběma výzkumy ve smyslu absence chyb v mém vlastním výzkumu. Je zřejmé, že každý výzkum obsahuje řadu chybných kroků a není nikdy po metodologické či faktické stránce zcela bezchybný.

Načrtnutých šest aspektů zachycujících rozdíl mezi dvěma výzkumy působí na první pohled poněkud nesourodě. Pro další práci s nimi je analyticky rozdělme do tří kategorií, se kterými budeme následně pracovat jako s celky. První a zároveň nejmenší kategorie obsahuje aspekty nemající žádný impakt na vztah mezi tazatelkami a narátory. Projde-li identifikovaný aspekt „sítím relevance“, bude rozdělen do zbylých dvou kategorií. Druhou kategorii tvoří aspekty, které jsou dány rozhodnutím či jiným přímým konáním výzkumníka. Do třetí a poslední kategorie přiřadíme aspekty s nezměnitelným základem. Ten je dán konfigurační stavu, situací, která není přímo ovlivnitelná výzkumníkem.

Do první kategorie „bezvýznamných“ aspektů lze zařadit bod č. 1 – geografická specifiky výběru narátorů jsou v tomto ohledu nevýznamná a nadále si jich už nebudeme všimát. Je pravděpodobné, že do této kategorie by bylo možno identifikovat a zařadit daleko více aspektů, které nemají žádný dopad na téma pojednávané v tomto textu. Je tedy zřejmé, že tato kategorie není vyčerpávajícím způsobem naplněna, přesto se zdá být účelnější upřít pozornost spíše na zbylé dvě kategorie.

49 Překlad Moniky Horákové: „*Těžištěm předkládané knihy jsou rozhovory s Němci, kteří pocházejí z Čech a Moravy, narodili se v letech 1930–1940 a dnes žijí v jednom ze dvou německých států. Podstatné je, že se při rozhovorech poprvé setkali krajané a vrstevníci: příslušníci druhé generace vyhnanců a česká autorka nepřímo zastupující druhou generaci vyhánějících.*“

Do druhé kategorie, která sdružuje aspekty aktivně ovlivňované výzkumníkem, přiřadíme body 3 a 6. Aspekt označený číslem 3 (osobní známosti ve zkoumané skupině) je dán odlišnou dobou přípravné fáze u obou projektů. Zatímco mému výzkumu předcházela několikaletá spolupráce se zkoumanou skupinou, a z ní plynoucí existence důvěry, výzkum, na němž participovala Libuše Volbrachtová, byl charakteristický tím, že lidé, s nimiž měla dělat rozhovor, ji vůbec neznali, dokonce byli i v některých případech překvapeni, že se jedná o Češku (viz kapitola popisující zmiňovaný výzkum).

Aspekty s číslem 3 a 6 mají v případě výzkumu Libuše Volbrachtové jednoho společného jmenovatele. Jedná se o problémy vzniklé nedostatečnou přípravou na vstup do terénu. Vstup do terénu nelze vnímat staticky, ale jako proces, který není nikdy dokonalý a dokončený. Vedlejším produktem časové investice je bezesporu i lepší poznání terénu.

Je-li možné shrnout výše uvedené do jistého doporučení pro výzkumníky a výzkumnice, ukazuje se, že pokud výzkumník předpokládá či v začátcích výzkumu identifikuje možnou antipatii vůči své identitě, musí si uvědomit, že chce-li opravdu realizovat tento výzkum, bude muset investovat více energie a času vstupování do terénu, aby jeho pozice byla stabilnější a sociální vazby intenzivnější. Klíčové je, aby měl tazatel ve výzkumných strukturách vlastní důvěryhodnou reputaci a nebyl pouze nositelem abstraktní identity. Je zřejmé, že časové dispozice většiny výzkumů jsou omezené, proto existence zmíněných averzí může být problémem takové úrovně, že logickým závěrem může být i opuštění záměru výzkum realizovat.

Vzhledem k tomu, že klíč druhé kategorie leží v rukou výzkumníka, protože se jedná o rozdíly dané volbami a rozhodnutím při výzkumu, měla by být cílem snaha identifikovat možný problém a hledání jeho řešení. Naopak třetí kategorie sdružuje aspekty, které jsou statictější, zdánlivě neměnné a předurčené externími faktory. Z našeho přehledu sem patří body 2, 4 a 5.

Do třetí pomyslné kategorie externích aspektů neovlivnitelných výzkumníkem můžeme zařadit aspekt č. 2 (starší vs. mladší narátoři). Můžeme jej pozorovat díky tomu, že oba výzkumy probíhaly s více než dvacetiletým časovým odstupem. V bodě č. 5 se naopak věnujeme věku tazatelek. Do této kategorie lze zařadit i případné genderové rozdíly, které mají strukturálně podobný dopad na vztah tazajícího a dotazovaného. S těmito parametry lze do jisté míry rovněž pracovat s tím, že zohledňujeme jisté genderové či věkové stereotypy. Při snaze o zobecnění můžeme tvrdit, že například věkový (ne)poměr není pro vztah mezi tazateli a narátory určující v tom smyslu, zda bude vztah konfliktní či přátelský. Věk tazatele i narátora určuje pouze rámeček, v němž bude rozhovor probíhat (vrstevníci se mohou odvolávat na některé aspekty, s nimiž mají oba dva zkušenost. Starší narátor popisuje mladšímu tazateli okolnosti, které sám tazatel nemohl zažít. Mladší narátor popisuje staršímu tazateli fenomény, které tazatel může vzhledem ke generační

bariéry jen obtížně pozorovat). Významná je však nakonec především komplikovaná kombinace individuálních vlastností, sociálního citu, badatelské strategie a mnoha dalších faktorů.

Posledním nepojednaným bodem v kategorii externích aspektů jsou rozdílné názory mezi tazatelem a narátorem (aspekt č. 4). Pro tazatele je vhodné zaujmout pozici pozorovatele, nikoli spoludiskutujícího. Snaha jakkoli polemizovat s narátorem by měla být potlačena. Pokud tazatele některé narátorovy věcné argumenty vnitřně iritují (a neshledává je „pouze“ zajímavými z výzkumného hlediska), je nutné hledat chybu hluboko v „genetickém kódu“ vzniklé situace, a to zejména na straně tazatelky/tazatele. Tato teze však nezahrnuje osobní urážky. V případě, že narátor tazatele slovně napadá a porušuje v daném kulturním prostředí obecně přijímané hranice zdvořilosti, závisí dokončení rozhovoru již jen na tazatelově ochotě či neochotě za daných okolností v rozhovoru pokračovat.

Pokud bychom měli vše shrnout, pak je jasné, že výsledky orálněhistorických výzkumů se odvíjejí mimo jiné od podmínek, za nichž rozhovory s narátory a narátorkami vznikají. Porovnáním dvou výzkumů, v nichž české tazatelky navštěvovaly narátory z řad sudetských Němců vyhnaných po druhé světové válce z Československa do Bádenska-Württemberska, jsme došli k závěru, že významný determinativní potenciál pro vztah tazatele a narátora může mít v případě sudetoněmeckého tématu věk narátorů, okrajově také věk tazatelů. Lze se domnívat, že čím mladší je tazatel/ka a narátoři, o to méně je uplatnitelný princip kolektivní viny, protože poválečné události jsou již vzdálenější.

Naopak propojení narátorů se Sudetoněmeckým krajanským sdružením se nepodařilo identifikovat jako jednoznačně pozitivní či jednoznačně negativní faktor pro rozhovor s českými tazatelkami.

Rozhovory, které spolu vedou tazatelky/tazatelé, kteří jsou vnímáni jako Češi, a narátoři z řad Němců vyhnaných z Československa, patří do kategorie vyžadující zvláštní pozornost. V rámci takového výzkumu se totiž setkávají osoby reprezentující v symbolické rovině skupiny, které mohou být na makroúrovni vnímány jako antagonistické. Pro rozhovor je žádoucí, aby obě strany na začátku vysvětlily své motivace pro uskutečnění rozhovoru a našly společnou základnu, na níž se může vztah rozvíjet. Zároveň je zřejmé, že pochopení pro druhou stranu musí vyjadřovat zejména tazatel, který situaci inicioval za účelem získání rozhovoru. Je výhradně tazatelovým úkolem včas identifikovat (a pokud možno překonat) překážky vyplývající z konstelace setkání dvou „nepřátelských táborů“. Jedním ze způsobů, jak zejména svoji osobní pozici v průběhu výzkumu neustále kriticky nazírat, je podrobné vedení protokolu k rozhovoru, v němž tazatel věnuje dostatečný prostor sebereflexi.

Srovnáním dvou výzkumů se rovněž ukázalo, že první kontaktování potenciálních narátorů by mělo probíhat mimořádně citlivě, protože v případě chyby je riziko odmítnutí

rozhovoru vyšší než u výzkumů, kde nedochází ke konfrontaci dvou „nepřátelských“ táborů. Předchozí znalost zkoumané skupiny může průběh výzkumu usnadnit.

Praktická poznámka na závěr: Předkládaný článek se opírá pouze o publikovanou (jakkoliv podrobnou) zprávu etnoložky Libuše Volbrachtové o průběhu orálněhistorického výzkumu, jehož tématem byla integrace sudetských Němců ve Spolkové republice Německo po roce 1945. Na výzkumu se podílelo kromě Libuše Volbrachtové několik osob pod vedením Utze Jeggla na univerzitě v Tübingenu. Vzhledem k tomu, že některé indicie v publikovaném textu naznačují, že se během zmiňovaného výzkumu podařilo shromáždit větší počet rozhovorů, a navíc i s narátory, kteří přelomový rok 1945 zažili ve zralém věku (narození v letech 1910–1920), bylo by jistě zajímavé soubor rozhovorů včetně případných dalších výstupů z něj dohledat. To se pro potřeby předkládaného článku nepodařilo.

Zusammenfassung

ForscherIn als FeindIn für die Zeitzeugen? Zum oralhistorischen Interview zwischen vertriebenen Deutschen und tschechischen ForscherInnen

Das Ergebnis einer oralhistorischen Forschung hängt unter anderem davon ab, unter welchen Bedingungen die Interviews mit den Zeitzeugen entstehen. Die Beziehung zwischen dem/der ForscherIn und den Zeitzeugen gilt dabei als einer der wichtigsten Faktoren. Diese Beziehung wird von zahlreichen Faktoren beeinflusst, die weiter in zwei Gruppen geteilt werden können: erste Gruppe bilden die sog. unbeeinflussbaren und die zweite Gruppe die sgn. beeinflussbaren Faktoren. Unter die unbeeinflussbaren Faktoren gehören z. B. das Altersverhältnis zwischen den Gesprächspartnern, das Genderverhältnis oder die aktuelle gesellschaftliche und politische Lage. Zu den beeinflussbaren Faktoren zählen die Intensität der Vorbereitungen des Forschers/der Forscherin vor dem Treffen mit dem Zeitzeugen und teilweise auch die Stelle, wo das Interview stattfindet, oder die Atmosphäre während des Gespräches. Eine Kategorie für sich stellt das Thema des Interviews dar, das vom Forschungsziel abhängt. Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit einer Beziehung zwischen dem Forscher und dem Zeitzeugen in dem Fall, wenn die beiden ein Gespräch zu einem auf der Makroebene umstrittenen Thema führen, und die beiden Gesprächspartner dabei aus den Gegnerlagern stammen – symbolisch gemeint. Es kann sich um einen politischen, gesellschaftlichen, gender-orientierten usw. Konflikt handeln.

Der vorliegende Artikel beschreibt eine konkrete Situation, und zwar wenn eine tschechische Forscherin Gespräche mit sudetendeutschen Vertriebenen führt. Auf der rein symbolischen Ebene heisst es, „die Vertreterin der Vertreiber“ bege-

gnet den Vertriebenen, die 1945 aus der Tschechoslowakei vertrieben wurden. Die Autorin des Artikels stellt ihre eigene (noch nicht beendete) Dissertationforschung vor. Sie beschäftigt sich mit den vertriebenen Neubistritzer Deutschen und ihrer Integration in Baden-Württemberg, und zwar aus einer historisch-anthropologischen Sicht. Eigene Erfahrungen vergleicht die Autorin mit den Erfahrungen, die die leider schon verstorbene Ethnologin Libuše Volbrachtová in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts gemacht hat. Libuše Volbrachtová hat sich genauso mit der Integration der vertriebenen Deutschen in Baden-Württemberg beschäftigt, ihre Forschung wurde allerdings nicht durch ein einziges Abstammungsgebiet der Zeitzeugen bedingt. Beide Forscherinnen machten Interviews mit mehreren Zeitzeugen. Der Unterschied besteht darin, dass die Autorin des vorliegenden Artikels mit den Vertriebenen im großen und ganzen eine positive Erfahrung gemacht hat, während die Ethnologin Libuše Volbrachtová sogar einige Aggressionsattacken seitens der Zeitzeugen bewältigen musste.

Im umfangreichsten Kapitel des Artikels widmet sich die Autorin einer ganzen Reihe von Unterschieden zwischen ihrer eigenen Forschung und der Forschung von Libuše Volbrachtová. Die Unterschiede lassen sich als interne und externe beschreiben. Die internen Unterschiede entstanden durch die Tätigkeit der Forscherinnen oder des Forschungskollektives. Die externen Unterschiede wurden schon vor dem eigenen Anfang der Forschungsarbeiten vorprogrammiert. Zu den internen Unterschieden gehörte vor allem die Kommu-

nikationsart mit den Zeitzeugen. Während die Autorin des Artikels mit einer Gruppe gearbeitet hat, die sie schon vorher persönlich bei einer anderen Gelegenheit kennengelernt hatte, und jeden Termin hat sie mit den Zeitzeugen persönlich vereinbart, Libuše Volbrachtová hat die meisten Zeitzeugen am Tag des Interviews zum erstenmal im Leben gesehen. Der vorherige Kontakt (erste Anfragen) wurde auch von mehreren Mitgliedern des Forschungskollektives durchgeführt. Zu den externen Unterschieden gehörte vor allem der Alter der Zeit-

zeugen. Die Autorin des vorliegenden Artikels führte alle Gespräche mit der Generation der Vertriebenen, die 1945 erst im späteren Kindes- oder Teenageralter gewesen waren. Libuše Volbrachtová führte ihre Forschung um mehr als zwanzig Jahre früher durch. Somit konnte sie auch mit den Zeitzeugen sprechen, die ihre Heimat als Erwachsene verlassen mussten. Der soziale Abstieg nach ihrem Ankommen in Deutschland (ohne jede Eigentum) war darum grösser, und dadurch war auch die geistige Frustration tiefer.

Lenka KRÁTKÁ

Jejich osudy jsou tak rozdílné, a přesto tak podobné. Komparace životopisných vyprávění dvou žen, které se věnují umělecké profesi

---

Abstract: Their life stories are so different and yet so similar. Comparative biographical story of two women-artists (photographer and painter) from the former Czechoslovakia

Comparing two life stories (one woman-photographer, one woman-painter), the author handles the topic of limits and possibilities of art production in Czechoslovakia/Czech Republic as they were experienced before and after year 1989. There are discussed issues of institutional restrictions, (self)censorship in the past and market environment today. The comparison includes also women's personal fates because family backgrounds, families' attitudes towards the ruling regime as well as motherhood fundamentally affected their career.

Key words: Czechoslovakia – fine arts – medal-making – painting – photographing – oral history – women-artists.

Ta nezákladnější definice umění říká, že se jedná o lidskou činnost vytvářející slovesná, výtvarná, hudební a jiná díla jako „specifický, esteticky působivý odraz skutečnosti“.¹ Tedy činnost, kde je v tvůrčím procesu vyžadována originalita, individualita, tvořivost... Jak se ale originalita či individualita mohly rozvíjet a prosazovat ve veřejném prostoru v historickém kontextu komunistického Československa? Jak (pokud vůbec) byl slučitelný tvůrčí proces na straně jedné a kontrola, cenzura a institucionální omezení tohoto procesu na straně druhé? Na tyto otázky budou hledány odpovědi prostřednictvím životních příběhů lidí uměleckých profesí.

V rámci projektu *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*² autorka této studie provedla 16 orálněhistorických interview s lidmi, kteří se v období před i po roce 1989 věnovali některému z oborů výtvarného umění. Rozhovory byly realizovány s třemi malíři a jednou malířkou, čtyřmi grafiky, dvěma fotografy, třemi fotografkami, jedním sochařem, jednou restaurátorkou a jednou grafičkou,

---

1 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2003, s. 469.

2 Text vyšel za podpory Grantové agentury České republiky: grant č. P410/11/1352 *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*.

kteřá se vřak po studiu střední průmyslové školy grafické věnovala řurnalistice. Celkem byly uskutečněny rozhovory se řesti řženami a deseti muži. Pokud jde o regionální zastoupení narátorek/narátorů, v 11 případech se jednalo o ty, kteří pocházejí z Prahy či zde trvale řijí. Asi polovina těchto „Pražáků“ se narodila či vyrostla v jiném regionu, nicméně v rámci studia přesídlili do Prahy a zde si pak zařídili další řivot, často v souvislosti se založením rodiny. Dva narátoři pocházeli ze Středočeského kraje, jeden z Českých Budějovic, jeden z Brna a jeden z Olomouce. Z hlediska věkového lze celou skupinu narátorů/narátorek pomyslně rozdělit do dvou věkových kohort: řest těch, kteří se narodili v letech 1935 až 1946, a deset mladřích, narozených v letech 1959 až 1960.

Tito lidé pocházejí z různých sociálních poměrů, měli různé intelektuální zázemí a poté, co absolvovali dobově podmíněné řkolní curriculum, se snařili (dřívě či později) nějakým způsobem uplatnit ve světě výtvarného umění. Těměř všichni se určitou část svého řivota řivili také tzv. „užitým uměním“ – pracovali jako redaktóři, návrhářii etiket, obalů, plakátů, jako komerční fotografové a fotografky apod. A vedle této „tvorby na objednávku“ se věnovali vlastní umělecké práci, protože lidé umělecky nadaní mají trvalou potřebu se výtvarnými prostředky vyjadřovat, zpodobňovat své názory, emoce či vnitřní prořitky.

I když někteří z nich uvádějí, ře je pro ně nejdůležitějšii právě vnitřní tvůrčí proces („*prostor, do kterého unikám z toho světa běžného, v kterém bych nemohl existovat*“³), z důvodů existenčních téměř všichni potřebovali proniknout se svou tvorbou i do veřejného prostoru. Dostáváme se tak k problematice institucionálního systému, který rámoval (a také kontroloval a korigoval) sfěru výtvarné tvorby. Na podzim roku 1947 byl založen Svaz řeskoslovenských výtvarných umělců (SČSVU), který po únoru 1948 převzal „*působnost zrušených Bloků výtvarných umělců,⁴ Syndikátu výtvarníků řeskoslovenských a dalších výtvarnických organizací. Svaz se postupně stal jedinou celostátnii vrcholnou výtvarnickou organizací.*“⁵ V roce 1954 pak ze zákona vznikl Český fond výtvarných umění (ČFVU), který byl monopolní organizací na zprostředkování výtvarných děl a s tím souvisejících

3 Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (dále jen AV ČR), Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor se Zbyňkem Hrabou nahrála Lenka Krátká 1. 8. 2012.

4 *Revoluční události roku 1945 vedly „k výstavbě silných kulturních organizací, které vznikaly buď slučováním dosavadních, nebo vytvářením zcela nových. Tak například [...] výtvarní umělci se sdružili v Bloku výtvarných umělců a sjednotili kolem sebe 2000 umělců různých směrů, přičemž zůstávaly tradiční spolky jako Mánes, Umělecká beseda aj.“* Karel KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968, s. 107.

5 Jiří ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění 1938–1989*, Praha 2001, s. 430.

služeb.⁶ Byl ideově řízen ústředním svazem (ÚSČSVU⁷), spadal však do pravomoci ministerstva kultury. Po rozpadu ústředního svazu na Svaz československých výtvarných umělců (SČSVU) a Svaz československých architektů⁸ v roce 1956 „[o]ba svazy ovládaly fond svými členy tak, že navrhovaly státu vedení fondu (výbor) a obsazovaly později se rozvíjející soustavu uměleckých komisí“.⁹ V souvislosti s federací států vznikl 21. prosince 1970 usnesením Ministerstva vnitra České socialistické republiky Svaz českých výtvarných umělců (SČVU), který (jako produkt tzv. normalizace) „byl přísně výběrový (na základě stranických hledisek), jeho členy se stalo pouze 8 % bývalých členů. Ostatní členové a kandidáti bývalého SČSVU, výtvarníci z povolání, tzv. registrovaní, byli po prověření odborné způsobilosti Svazem doporučení do evidence Českého fondu výtvarných umění.“¹⁰ To bylo velmi důležité, protože evidence v ČFVU (nebo členství v SČVU) „vyvazovala umělce z všeobecné pracovní povinnosti“.¹¹ U ČFVU bylo zároveň zřízeno „zúčtovací středisko daně z literární a umělecké činnosti. [...] [Fond tak] umožňoval činnost v tzv. svobodném povolání (registrace, politicky korigovaná tvůrčím svazem)“.¹² Federální svaz (ustaven 1978) zajišťoval zahraniční vztahy, členství v mezinárodních organizacích a kontrolu nad národními svazy.

Odpovědi na otázky, jak institucionální struktura omezující volnou tvorbu působila v praxi, jak se s ní setkávali výtvarní umělci a umělkyně v každodenním životě, jak se (ne)přizpůsobovali oficiálním požadavkům, jak se vyrovnávali s činností schvalovacích komisí či jak zažívali proces autocenzury, budou hlavním tématem připravované studie pro publikaci k již zmiňovanému projektu. V tomto příspěvku bude problematika výtvarné tvorby v období tzv. normalizace i transformace reflektována prostřednictvím životních příběhů dvou žen – jedné fotografky a jedné malířky. Zatímco fotografka Petra Skoupirová je do značné míry autodidaktičkou, Marie Zábranská studovala na Vysoké škole uměleckoprůmyslové. Zatímco první žena pochází z rodiny venkovské „buržoazie“, což po roce 1948 zásadním způsobem změnilo její život, ta druhá je sice z rodiny samostatně hospodařícího rolníka (prarodiče), ale její otec byl po válce příslušníkem útvaru Ozbrojených strážních oddílů železnic; její „třídní původ“ tedy nebyl v pounorovém

6 Tamtéž, s. 434.

7 V roce 1952 byl Svaz československých výtvarných umělců (SČSVU) přejmenován na Ústřední svaz československých výtvarných umělců (ÚSČSVU) v důsledku požadavku II. celostátní konference, aby se Svaz přeměnil na výběrový, a to v duchu kádrové politiky KSČ. J. ŠEVČÍK – P. MORGANOVÁ – D. DUŠKOVÁ, *České umění 1938–1989*, s. 432.

8 Tamtéž, s. 435.

9 Oskar BRŮŽA, *Právní předchůdce unie výtvarných umělců české republiky*, in: Unie výtvarných umělců české republiky. URL: <http://www.uvucr.cz/archiv/pravni_predchudci_uvucr.html> [cit. 2013-07-30].

10 J. ŠEVČÍK – P. MORGANOVÁ – D. DUŠKOVÁ, *České umění 1938–1989*, s. 459.

11 Tamtéž.

12 O. BRŮŽA, *Právní předchůdce unie výtvarných umělců české republiky*, [online].

režimu natolik stigmatizující jako u té první. Obě si nakonec našly své místo ve světě umění.

Následující text formou biografické komparace přiblíží jejich osudy, nabídne pohled na odlišné životní trajektorie, ale i společné rysy těchto životů. Možných přístupů k interpretaci se zde nabízí více – z těch nevhodnějších (s ohledem na předběžnou analýzu rozhovorů) uveďme koncept kulturního kapitálu Pierra Bourdieu¹³ a přístup Normana Denzina, který se soustředí na rozhodující okamžiky (zlomové body) života jedince¹⁴. Pro následující studii byla vybrána metoda „klasická“ – představení životního příběhu, od jeho počátků, tedy rodinného zázemí, až do současnosti; její výhodou je, že sleduje linii vyprávění tak, jak je strukturovaly narátorky, tudíž zohledňuje jejich pojetí životního příběhu. V rámci analýzy a interpretace rozhovoru je pak možné zaměřit se i na to, jak narátorky vědomě či nevědomě hierarchizují jednotlivé životní etapy – podle toho, jak přizpůsobují rozsah vyprávění o daném životním období¹⁵. Při využití některé z výše uvedených koncepcí by mohlo dojít k tomu, že by životní příběhy byly interpretovány spíše „vedle sebe“ než ve vzájemné komparaci, jelikož zmiňované koncepty v některých částech příběhů vystupují „na povrch“ velmi jasně, v jiných však tak zřetelné nejsou. Podívejme se tedy, jak se životní příběhy obou žen postupně rozvíjely.

Děti naděje

V roce 1944 se Petra Skoupilová (později fotografka) narodila jako třetí dcera dvaapadesátiletému otci a jednačtyřicetileté matce. Petra Skoupilová dodává, že se takto na konci války děti rodily – jako výraz „*beznaděje nebo naopak naděje*“. Ona je snad tím dítětem naděje; alespoň tak působí. Z jejího životního příběhu výrazným způsobem vystupuje matka, Věra Hružová, která byla tajnou láskou Karla Čapka.¹⁶ To je určitou předzvěstí intelektuálního prostředí, které matka vytvářela ve mlýně ve Skalici nad Svitavou, kam se po svatbě s těžařem Skoupilem nastěhovala. „*Celý můj mládí se o tom mluvilo, jak k nám jezdil, já nevím, Miloš Sádlo* [významný violoncellista – pozn. aut.],

13 Pierre BOURDIEU, *Cultural Reproduction and Social Reproduction*, in: Richard Brown (ed.), *Knowledge, Education and Cultural Change*, London 1973, s. 71–84.

14 Denzin hovoří o tzv. epifaniích, které rozděluje do čtyř skupin: 1) momenty, které změnil život jedince; 2) momenty, kdy si člověk uvědomí, že změna je nevratná; 3) vhléd a porozumění ve vztahu k událostem i lidem; 4) epizody, které vedou k ulehčení a k tomu, že člověk dá události význam. Srov. Norman K. DENZIN, *Interpetive Interactionism*, SAGE Publications 2001, s. 145.

15 Blíže Miroslav VANĚK – Pavel MŮCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 124–126.

16 Jiří OPELÍK (ed.), *Dopisy ze zásuvky. Karel Čapek Věře Hružové*, Praha 1980 či Praha 2000 (druhé, revidované vydání).

Rafael Kubelík, Alfréd Holeček [klavírista – pozn. aut.]. [...] [Tak to mě] *během života jako kulturně, dá se říct, poznamenalo.*“ Stejně významně ale život Petry Skoupilové poznamenal únor 1948, respektive znárodnění: rodina o mlýn přišla a byla vystěhována do malého domku, který byl situován tak, že „*kdykoli jste se podívala z okna, tak jste viděla ten mlýn, tu nádhernou zahradu s tenisovejma kurtama, se skleníkem*“. Kromě materiálních ztrát se únorové události projevy i v životě každého člena rodiny: ostrakizace malé Petry ve škole, posměch vesnických lidí, že matka musí manuálně pracovat („*se pásli na tom, že ona neví, jak se okopává řepa*“), otec musel začít pracovat jako topič na lokomotivě, což podlomilo jeho zdraví i sebevědomí (dopisy, „*kde se otec omlouvá matce a mně, že je zoufalejší, že nemůže nám vydělat dost na živobytí a že nás musí podporovat můj starší sestry*“). V souvislosti s těmito událostmi narátorka zpětně hovoří o celoživotní křivdě, kterou, především skrz ponížení svých rodičů, pociťovala. Následně však rodinné utrpení relativizuje: „*naše křivdy zůstaly, ale v podstatě nebyly tak šílený jak u některých lidí*“.¹⁷

O tři roky dříve než Petra, v roce 1941, se v západních Čechách jako jediné dítě v rodině narodila pozdější malířka Marie Záborská. Její dětství bylo ještě poznamenané koncem války, ale především tím, že po válce se rodiče rozhodli „*osídlit pohraničí*“. Rodina se tak stěhovala do jiné části regionu, kde si otec, původním povoláním truhlář, našel zaměstnání jako člen silových složek – Ozbrojených strážních oddílů železnic¹⁸ (nelze spolehlivě doložit, zda se takto rozhodl z nutnosti, či s vidinou lepšího zaměstnání a jistoty služby ve státní správě). Vzhledem k úmrtí otce někdy na přelomu let 1948/1949, kterému předcházely dlouhodobější zdravotní potíže (pravděpodobnou příčinou byla zhoubná nemoc), se narátorka ve svém životním příběhu nemusí vyrovnávat s tím, že by se otec stal součástí silových (represivních) složek poúnorového režimu, jeho práci charakterizuje především s ohledem na ochranu železnic před Němci v poválečném období. V rodině tedy nedošlo k (s největší pravděpodobností) očekávané vztupné sociální mobilitě, kterou by toto zaměstnání mohlo přinést (ale v dospělosti narátorky by možná znamenalo i určitá dilemata o povolání otce a snahu o racionalizaci jeho aktivit); událo se však to, že se rodina (matka s dcerou) odstěhovala zpět k prarodičům z matčiny strany (matka nebyla schopná sama se v pohraničí o rodinu postarat, uživit ji).

17 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Petrou Skoupilovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

18 Tyto oddíly byly zřízeny již v roce 1935. „*Šlo o ozbrojené strážní oddíly vytvářené přímo ze zaměstnanců železnice. Předpis vydaný ministerstvem železnic po dohodě s ministerstvem vnitra a národní obrany upravoval organizaci, pravomoci, výcvik, výkon služby, výstroj a výzbroj těchto oddílů u ČSD.*“ Srov. Návrh 623/1991 poslanců Federálního shromáždění Františka Pernici, Ing. Jaroslava Hladíka a Michala Malého na vydání zákona o Železniční policii; *Obecná část*, in: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, URL: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0623_02.htm> [cit. 2014-09-29].

A tak se přibližně ve stejné době jedna z žen vyrovnávala se ztrátou domova v důsledku znárodnění a druhá zažila podobnou zkušenost v důsledku stěhování (bez ohledu na příčiny a historický kontext, z hlediska prožitků malých dívek se jedná o emocionálně podobné zážitky). Velmi záhy také oběma zemřel otec (Marii bylo osm, Petře dvanáct let); přesto se zdá, že tato skutečnost nebyla pro jejich životy určující, že ztrátu otce vnímají jako přirozený běh života, jako důsledek vnějších okolností. Zatímco Petra Skoupilová byla stigmatizována jako dítě z „buržoazní“ rodiny, Marie Zábranská v dětství trpěla stigmatizací kvůli svým zrzavým vlasům (i tyto hendikepy srovnávat lze, díváme-li se na ně očima dětí, nikoli z hlediska „velké“ historie). Marii hendikep zároveň motivoval k tomu, aby se snažila ve své činnosti uspět (*„ten hendikep, že jsem furt chtěla nějak vyniknout, to byl takovej hnací motor asi“*¹⁹). Snad ještě silnější motivací ale byla její touha odejít ze vsi. A odejít odtud buď jako malířka, nebo jako operní pěvkyně (pro obě činnosti měla předpoklady a nadání). Měla svůj cíl, který záhy začala naplňovat. Petra Skoupilová takový cíl neměla.

Škola života vs. vzdělání

Částečně kvůli „buržoaznímu“ původu, částečně kvůli ne úplně skvělému prospěchu a částečně právě kvůli tomu, že neměla jasný cíl, se Petra Skoupilová vyučila fotografkou. V té době již s matkou bydlely u příbuzných v Praze a v souvislosti se společným bydlením se poprvé v jejich vzpomínkách objevuje téma soudržnosti celé rodiny (*„v tom domku bydlel teda švagr, manžel má sestry, jejich dvě děti, jeho matka a já s mou mámou [...] a vycházeli jsme“*). Ani coby vyučená fotografka fotografií stále nevnímala jako něco víc než jen prostředek obživy. Možná i pro to, že učení pro ni nebylo velkým přínosem (*„houby jsem uměla“*) a že pracovní uplatnění, které získala, byla jen nudná práce přefocování zahraničních publikací ve Výzkumném ústavu cukrovarnickém (později i v jiných výzkumných institucích). Výsledkem bylo, že v té době *„flámovala“* a *„žila teda hodně divokej život, [...] nosila fotoaparát, že to bylo dobrý nechat v hospodě, když člověk neměl na zaplacení“*. Vedle toho na ni však působily i vlivy rodiny, která si zachovala některé ze svých „buržoazních“ zvyků: i nadále se například stýkali s inspirativními lidmi (každý týden se hrál bridž, jedním ze zmiňovaných návštěvníků byl profesor Cibulka, významný historik umění, archeolog a kněz). V roce 1964 navštívila Petra svou sestru, která se legálně provdala do Francie; Petra Skoupilová zde zůstala půl roku, což dále přispělo k jejímu vnitřnímu rozvoji. S dalšími zajímavými lidmi se setkávala i při svém „divokém“ životě

19 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sbirka Rozhovory, rozhovor s Marií Zábranskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

(„člověk jakoby nabaloval lidi, protože první věc byla chodit jako do Slávie“). Užívala si života a do značné míry byla nevědomě kultivována prostředím, v němž měla to štěstí pobývat.²⁰

Také Marie Záborská se po smrti otce stěhovala – s matkou začaly opět žít se širší rodinou, s matčinými rodiči. Je jedináček, a tak si vytvořila hezký vztah ke zvrátům, který si pěstuje celý život; byla stigmatizovaná svými zrzavými vlasy, a tak se snažila vyniknout ve všem, co dělala; bydlela na vsi, kde musela poměrně těžce pracovat v zemědělském hospodářství, a tak se snažila uniknout. Její velkou výhodou byl talent. Jeden z učitelů na základní škole jí pověděl o možnosti studovat výtvarný obor, navíc v Praze. Uspěla u talentových zkoušek na Střední uměleckoprůmyslové škole v Praze na Žižkově. Škola však tehdy neměla dívčí internát a bydlení v soukromí bylo pro matku nepřijatelné. A tak rodina rozhodla, že Marie půjde studovat Střední průmyslovou školu stavební v Plzni (nedaleko svého bydliště), když „chtěla tu užitou malbu v architektuře“.

Tady opět vystupuje jistá podobnost mezi oběma ženami: ačkoli Marie měla zpočátku cíl a jasnou představu, čím chce být, co chce studovat (a navíc dobré vyhlídky na přijetí díky talentu i „původu“ – rodina zemědělského dělníka), také v jejím případě, stejně jako v případě Petry, to byla nakonec především matka (a širší příbuzenstvo), kdo rozhodl, kterým směrem se dívka v profesní kariéře vydá. A obě rodiny při tomto rozhodování vycházely z pragmatických hledisek – tedy zvažovaly nejen schopnosti a případně přání dívek, ale především praktická hlediska a reálné možnosti přijetí. A tak se pro Marii v tomto stěžejním okamžiku života stalo velkým hendikepem, že rodina nebydlela v hlavním městě. Problémy s internátem (finanční náklady, strach o dceru atd.) nakonec vedly k tomu, že pro Marii byla vybrána stavební průmyslovka. V tomto ohledu životní příběh narátorky není nikterak výjimečný; upozorňuje však na význam rodinného zázemí (ať již ve smyslu intelektuálním či finančním a zde dokonce i regionálním), které může rozvoj talentu či kreativních schopností brzdit nebo mu naopak velmi napomáhat. U Marie byly rodinné faktory spíše těmi „brzdícími“ (intelektuálně ne příliš podnětné zázemí, problémy s financemi, bydliště ve velké vzdálenosti od vhodného vzdělávacího zařízení). A tak v konečném důsledku to, že rodina nepocítovala problémy související s působením komunistického režimu, pro ni nebylo dostatečnou zárukou pro možnost studovat vysněnou školu.

Marie Záborská však díky své ctižádosti úspěšně vystudovala i stavební průmyslovku, ačkoliv to znamenalo učit se místo vysněné malby technickému kreslení a dalším exaktním předmětům. Petra se ubírala zcela jiným směrem: nenašla-li zaujetí pro svou práci, vrhla se do nejrůznějších zábav („pro mě byli ty mužský a ty večírky a flámování,

²⁰ Srov. tamtéž, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

*já prostě opravdu jsem tím žila*²¹). Marie byla v tomto ohledu klidnější. Velmi záhy však, snad jen z nerozvážnosti, snad kvůli tomu, že byla odkloněna od svého cíle, zažila Marie to, co tehdy prožilo mnoho dalších mladých dívek – „zkrátka když jsem dělala maturitu, tak už já jsem byla v jiném stavu“. S kým otěhotněla? S mužem, který ji zaujal na první pohled, protože „měl obrovskou sílu, byl to tamější mistr“. Provdlala se za něj, porodila syna.²²

Matky

Proč je důležité reflektovat osudy obou žen také optikou jejich mateřství (potažmo jejich rodinného života), hovoříme-li zde především o možnostech a podmínkách umělecké tvorby před rokem 1989? Jde o to, že jejich mateřství jednak odpovídá dobovému „populačnímu trendu“²³, jednak je do značné míry odrazem skutečnosti, že ani jedna ze zmínovaných žen se nevydala na profesní výtvarnou dráhu přímo. Jiné studijní (a posléze profesní) zaměření by mohlo vést k jinému partnerskému či rodinnému chování (postojům), ale možná by také ovlivnilo výběr partnera – v obou případech by tedy „vychýlilo“ životní trajektorie jiným směrem. Péče o rodinu také značně limituje možnosti vykonávat výtvarné povolání (časově neohraňované, časově náročné). A v obou životních přibězích je další významnou překážkou (tou první bylo rodinné zázemí, respektive rodinný původ reflektovaný v dobovém kontextu) omezující výtvarnou tvorbu. Institucionální omezení, o nichž budeme hovořit dále, jsou vlastně až na pomyslném vrcholu „pyramidy“ nejrůznějších jiných překážek. Proto je důležité tematizovat osobní život narátorek jako manželek a matek.

Zatímco Marie Záborská přišla velmi záhy do jiného stavu, a proto se vdala, Petra Skoupilová se provdala až mnohem později a v necelých 30 letech (1973) se i jí narodil syn. V porovnání s Marií tedy byla již zralou matkou; mnohem méně zralosti však prokázala při výběru partnera: „v další hospodě ve Staré Boleslavi [jsem se] seznámila s hrozně hezkým mužským, kterej pak se stal mým manželem“. Dlužno dodat, že jí imponoval i tím, že v srpnu 1968 po invazi vojsk Varšavské smlouvy byl asi měsíc ve vězení („v srpnu prostě byl na Václaváku a házel dlažebníma kostkama, až ho teda pak jako sbalili“), zatímco ona

21 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

22 Není-li uvedeno jinak, text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Marií Záborskou. Tamtéž, rozhovor s Marií Záborskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

23 „Zhruba devět procent z žen narozených roku 1930 zůstávalo celoživotně bezdětných. U žen narozených v roce 1960 to je už jen šest procent.“ Ivo MOŽNÝ, *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*, Praha 2002, s. 27. Narátkorky se narodily v letech čtyřicátých, kdy lze na základě výše uvedených údajů předpokládat, že přibližně 91 až 92 % žen porodilo alespoň jedno dítě.

tyto události probrečela kvůli tomu, že její tehdejší přítel „chodil ještě s jednou holkou [...] a nakonec o ní měl větší strach“. S odstupem doby pak cítí značný hendikep, že důležité dějinné momenty vlastně neprožila, ale sobecky se soustředila na své (v porovnání s okolnostmi srpna 1968) malicherné problémy. Spojením s mužem, který se na událostech aktivně podílel, se tyto pocity měly zmírnit (a na čas tomu asi také tak bylo, dnes už Petra Skoupilová dokáže věci jasně pojmenovat, své tehdejší postoje vysvětlit a akceptovat.

Mladí manželé koupili polorozbořený dům v Kladně a pět let spolu vydrželi žít. Manžel se však ukázal být nezodpovědným „hochštaplerem“, což pro rodinu minimálně znamenalo velké finanční problémy a pro ženu velkou zátěž („prostě byl schopen přinést mi, já nevím, obří kytici a tak dále nebo zastavit taxíka, že přece nebudeme chodit. Ale najednou bylo dítě, a když vám přijede manžel z Prahy do Kladna s kyticí a taxíkem, ale nepřiveze dětskou krupičku nebo prostě v podstatě nebylo co jíst, tak to bylo hodně tvrdý, hodně.“).²⁴ Zatímco však ona jako matka dospěla (byť i z nutnosti) a své chování změnila, jelikož se musela postarat o dítě a rodinu, její partner se v tomto ohledu nezměnil, stal se tak pro narátorku zátěží, nikoliv oporou.

V porovnání s tím Marie Zábranská žila hezký rodinný život, protože její partner byl „skvělejší táta a výbornej manžel“. Přesto už velice záhy zjistila, že si s partnerem rozumět nebude; snad kvůli tomu, že chtěla něco víc, než „obyčejný“ klidný manželský život – „hlavně jsem chtěla na to studium jednou jít“. Zde můžeme zřetelně sledovat, že její kreativní část a její touha tvořit se „derou na povrch“ v podstatě ihned poté, co k tomu má tato žena příležitost – již nemusí poslechnout matku, kam půjde studovat, a v návaznosti na to si vybrat zaměstnání; má svoji rodinu, je dospělá, zodpovědná za sebe (i za druhé), může o sobě rozhodovat. A tak – vedena touhou věnovat se malířství – se po narození syna nestává odevzdanou matkou, manželkou a pečovatelkou, ale absolvuje všemožné kurzy malování, soustředí se na dosažení jediného cíle – stát se malířkou. Může se touto cestou vydat, jelikož její partner, ať již měl pro její aktivity pochopení, či neměl, je dobrým otcem a manželem, takže na ní neleží všechna starost o rodinu, jako to bylo v případě Petry. Je to spíše náhoda, vezmeme-li v úvahu okolnosti výběru partnera, těhotenství a následného sňatku, ale náhoda velmi důležitá.

Po několika letech je její snaha završena úspěchem – v druhé polovině šedesátých let byla Marie Zábranská přijata na Vysokou školu uměleckoprůmyslovou, i když jen do distanční formy studia. V ročníku bylo sedm míst a ta byla vyhrazena klukům, „který prostě tomu dají všechno“, jak jí sdělil jeden z profesorů. Mateřství a rodičovství bylo profesory

24 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Petrou Skoupilovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

vnímáno jako něco, co Marii nedovolí naplno se věnovat studiu a umělecké práci. Ale i Marie Zábranská „tomu dala (téměř) všecko“. Manžel ji podpořil, zajistil si pracovní místo u Pražské stavební obnovy, aby rodina získala v Praze byt a Marie mohla studovat. Tu největší obět v tuto chvíli přinesl asi její syn, protože v polovině první třídy se stěhoval, měnil prostředí, školu a kamarády. „*Dodneška mi to vyčítá. Nebo vnučka kolikrát, jaká jsem byla máma, že jsem prostě toho tátu...*, [byl z toho] *úplně vykulenej, protože tam zřejmě měl kamarády ještě z mateřský školky, prostě najednou jsem je vytrhla do cizího prostředí.*“ Manželovi se však ani tímto krokem nepodařilo rodinu „zachránit“: „*Dodneška si říkám, jak ten můj manžel zřejmě pořád netušil, že to naše manželství se zachránit nedá, že míříme každéj někam jinam.*“

Je to výraz sobectví? Možná by tito muži řekli, že ano. Celé je to však především důsledek nedostatečné sexuální výchovy („*já jsem furt chodila a říkala jsem – no to přece není možný, abych otěhotněla zároveň se ztrátou panenství*“) a rozhodnutí dítě si ponechat, které mohlo být do určité míry i rozhodnutím partnera či širšího okolí, vezmeme-li v úvahu, že otěhotněla v 18 letech (jako ekonomicky neaktivní neměla možnost rozhodovat o sobě zcela samostatně). Možná zde hrála roli i dobová sociální očekávání (vysoká sňatečnost²⁵) a s tím související tlak okolí (vezmeme-li navíc v úvahu, že žila na malém městě). Přesto nakonec v ní samotné „zvítězila“ umělkyně. „*Vidíte, najednou, jak i z toho máho vyprávění je vidět, jak mi ten soukromej život najednou byl vedlejší. [...] Já jsem se mezi tou dobou rozvedla, [...] najednou je [to] pro mě nepodstatný, úspěch na nějaký výstavě tady vyzdvihuju.*“ Manžel si našel druhou ženu, která naplnila jeho představy o rodině, syn vystudoval, našel si dobré zaměstnání, má svoji rodinu, ale určité trauma z dětství si pravděpodobně nese celý život. Tento příběh jasně ukazuje, jak moc je důležitá svobodná, skutečně svobodná volba ženy, jestli se chce, nebo nechce stát matkou.²⁶

Umělkyně

Marie Zábranská pak studovala u malířů-grafiků Cyrila Boudy a Josefa Weniga a u významného medailéra Milana Knoblocha. Tvorba medailí se stala jednou z jejich hlavních uměleckých disciplín, jimž se věnovala. Opět zde hrála roli náhoda: jako zaměstnankyně

25 V roce, kdy se vdávala Marie, byla sňatečnost svobodných žen 87,3 %, což je jedna z nejvyšších hodnot v období 1950–2011; mírně klesat začíná sňatečnost až od druhé poloviny šedesátých let. *Sňatky*, in: Demografická příručka 2011, URL: <<http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4032-12>> [cit. 2013-08-03].

26 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Marií Zábranskou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Marií Zábranskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

Vojenského projektového ústavu se podílela (z titulu své profese, kterou získala na stavební průmyslovce) na výstavbě pražského metra. A když přišel nápad, že by u příležitosti dokončení trasy A měla být udělena medaile zasloužilým zaměstnancům, díky nedostatku času vypsát soutěž získala zakázku ona. Pro pražské metro pak vytvořila celou sérii medailí, stejně jako pro různé vědecké ústavy. Postupně se, kromě vlastní tvorby, začala věnovat také dětské ilustraci. Měla talent, zvládla techniku, měla „dobrý původ“ a pracovala pro pražské metro (nejen medaile, ale i spoluautorství při výtvarném řešení některých stanic), což je v dobovém kontextu potřeba vnímat jako práci prestižní; a tak docílila toho, že ji umělecká tvorba užívala.

Součástí její tvorby byla i některá „angažovaná“ díla (kolektivní výstavy Lidice, 1974; Výtvarní umělci k 30. výročí osvobození ČSSR, 1975; Vyznání životu a míru, 1985).²⁷ Na první pohled by se témata (názvy) těchto tří výstav nemusela zdát vyloženě prorežimně angažovaná; je však potřeba mít na paměti nejen to, jak je využívala dobová komunistická propaganda, ale i období jejich vzniku, kontext tzv. normalizace. Pro narátorku uvedené práce (v rozhovoru zmiňuje jen výstavu v Lidicích) znamenaly především finanční přínos („*první moje velká soutěž byly Lidice; [...] to byla soutěž, kdy se opravdu... my jsme dostávali stipendia a já jsem už začala dostávat stipendia*“²⁸), ale i možnost (i když v rozhovoru explicitně nereflktovanou) lépe se prosadit při získávání zakázek či ve snaze o vstup do svazu výtvarných umělců atd. Toto však nevylučuje, že i tematicky „angažovaná“ díla měla (mohla mít) vysokou uměleckou úroveň.²⁹ O kvalitě její práce svědčí také to, že i po roce 1989 jsou díla Marie Zábranské uznávána (ocenění za medailéřskou tvorbu v roce 1993 a 1998; světová cena Alliance Salvador Dalí International, 2008; Cena Franze Kafky udělovaná Evropským kruhem umění, 2009 atd.³⁰) a nacházejí své místo ve veřejném prostoru.

Jak již bylo uvedeno výše, Petra Skoupilová po divokém životě plném večírků v mateřství dospěla, protože se musela postarat o syna, protože měla zodpovědnost za jeho život. Nenašla však podporu ve svém nejbližším okolí, rodinný život ji po všech stránkách vyčerpával a jakýsi protipól každodenním starostem postupně našla v obrazovém vyjádření. („*No tak to bylo hodně takový těžký období. Ale v té době už jsem... zase mně hrozně pomáhala ta fotka.*“) Ještě před mateřskou dovolenou se jí totiž podařilo získat místo v hudebním vydavatelství Supraphon, kde si shodou náhod někdo všiml její kvalifikace

27 Marie Zábranská, in: Společnost pro současné umění, URL: <<http://www.sca-art.cz/artists/list/363.htm>> [cit. 2014-09-29].

28 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Marií Zábranskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

29 Zajímavá by v této souvislosti byla obrazová či obsahová analýza děl, jimiž se narátorka na těchto soutěžích prezentovala, a diskuse nad poměrem prvků explicitně „prorežimně angažovaných“.

30 Podrobněji viz URL <<http://www.mariezabranska.com>>.

a jí bylo umožněno věnovat se fotografování (zejména koncerty, portrétní fotografie populárních zpěváků a zpěvaček). „*A vlastně se skutečně mně začal proměňovat život v tý fotce.*“ Zatímco Marie Zábranská měla bezpochyby talent a byla velmi cílevědomá a ctižadostivá, Petra Skoupilová měla vedle talentu (určitých schopností) ještě něco, co bychom nazvali citem, výtvarnou duší, vštípenou kultivovaností. A prostřednictvím fotografie, jejíž technologický proces výroby zvládala, se najednou toto vše začalo objevovat. A ona začala zjišťovat, že ji to naplňuje, povznáší, že se takto chce o světě a vůči světu vyjadřovat. Matka jí zakoupila kvalitní fotoaparát Ashai Pentax „*a ten [fotoaparát] opravdu jako [jí] začal měnit život*“. Petra Skoupilová, opět především díky tomu, že její rodina byla ukotvena v intelektuálním prostředí a ona k němu přirozeně tíhla, se v roce 1970 seznámila s členy Ashai Pentax FOMA klubu (k nejznámějším z nich patřil Taras Kuščynskij) a dále se v tomto oboru rozvíjela.³¹

Cesta Petry Skoupilové k výtvarné fotografii však nebyla přímočará. Poté, co vyřešila své soukromé problémy, mohla se díky podpoře rodiny a známých vrátit do Prahy a získat zde dvoupokojový byt, v němž bydlí dodnes (a který jí dlouhá léta sloužil i jako ateliér). Shodou okolností se jí po mateřské dovolené podařilo vrátit do Supraphonu, tentokrát na pozici sekretářky ředitele. Ovšem nikoli kvůli kvalifikaci či schopnostem, ale „*zní to absurdně, protože [...] měla vystupování jako ta právě v uvozovkách buržoazní žena*“. Ještě dnes, téměř v 70 letech, je to šarmantní dáma, která o sebe dbá a snaží se hezky vypadat (to je ostatně společné oběma ženám). Před více než 40 lety to muselo být potvrzeno ještě jejím mládím a celkovou šedí (vnější i vnitřní) prostředí. Nelze se tedy divit „normalizačnímu“ vedení Supraphonu, že si pro reprezentaci vybralo právě ženu, která svým zjevem, chováním a vystupováním vnášela do kanceláře eleganci a noblesu („*čili ten ředitel vlastně mě měl, když tam chodili ty jako různý papaláši*“). Postupně se ale z místa sekretářky opět dostala více k fotografování. Fotografovala pro Supraphon a zároveň začala pronikat do „světa módy“. Nejdříve fotografovala módní přehlídky (nazývané legendární, alternativní či amatérské) na Bertramce (od roku 1976) a postupně se od této alternativní scény dostala i do etablovaných časopisů *Žena a móda*, *Praktická žena* či *Mladý svět* („*nejvíc se mi dařilo na Slovensku, ve slovenský módě [...] a pak jsem takzvané zabodovala, kdy jsem velmi drze došla do Praktické ženy*“). Později spolupracovala také s časopisem *Kinorevue*. A nevyhnutelně směřovala k volné tvorbě, k fotografii ženského aktu (respektive prohlubovala tuto část své tvorby).³²

31 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Petrou Skoupilovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

32 Tamtéž.

Na „volné noze“

Taková práce (fotografie pro módní či filmové časopisy) však vyžaduje čas; proto Petra Skoupilová začala usilovat o to, aby se stala členkou Českého svazu výtvarných umělců; protože členství, jak bylo uvedeno v úvodu, „osvobozovalo“ od povinnosti mít stálé zaměstnání a v pracovním životě umožňovalo tak vzácnou volnost. Jelikož neměla vysokoškolské vzdělání (absolventi a absolventky vysokých uměleckých škol byli přijímáni automaticky, pokud tedy nebyli pro režim nepřijatelní), musela projít složitým přijímacím řízením a uspěla až napodruhé, v roce 1985. Sebekriticky přiznává, že důvodem prvního nepřijetí mohly být především její profesní nedostatky, protože byla autodidaktičkou. Pro další kolo přijímacího řízení se spojila s Fredem Kramerem, externím spolupracovníkem pražské FAMU, který zde „v letech 1967–1980 vedl předmět reklamní fotografie“³³. Tady opět lze sledovat, jak silné vazby k výrazným postavám kulturního a intelektuálního života Petra Skoupilová měla. Ať již to bylo díky jejímu rodinnému zázemí či později v souvislosti s jejím působením v oblasti hudebního vydavatelství, v Ashai Pentax FOMA klubu či jinými aktivitami. I ona však musela být pro tyto osobnosti inspirací a přínosem, jinak by ke vzájemným vazbám nemohlo dojít. Jako členka Svazu již nemusela řešit také praktické materiální problémy, které doposud měla, stejně jako ostatní umělci a umělkyně, kteří nezískali registraci SČVU či ČFVU: „filmy Kodak, Agfa, Fuji, tak to bylo jenom v Řempu. A měli přednost tyhle [organizovaní ve svazech – pozn. aut.] výtvarníci. [...] Když jsem nebyla ve Svazu výtvarných umělců, tak mně nemohli v laboratoři na Petřínách vyvolat film. [...] Já jsem neměla žádný profesionální světla ze začátku, protože zase, to vám muselo povolit Řempe. Takže já jsem hrozně dlouhou dobu svítila s halogenovým světlem, který mi kamarád přinesl ze stavby.“ Jak bylo možné tyto problémy řešit? Svědectví Petry Skoupilové i vyprávění jiných výtvarníků hovoří o dvou způsobech – penězích a známostech (v případě krásné Petry třeba i osobní sympatie); naprosto stejné mechanismy jako u kteréhokoli jiného nedostatkového zboží.³⁴

I Marie Zábranská nakonec musela podstoupit proces přijímání do SČVU, jelikož studium Vysoké školy uměleckoprůmyslové nedokončila. Snad kvůli mnoha povinnostem rozvedené matky, která měla stálé zaměstnání, a umělkyně zároveň. Členství nepotřebovala kvůli praktickým problémům se sháněním různého materiálu (pravděpodobně hlavně pro to, že výtvarná práce tvořila i součást jejího zaměstnání, takže potřebné

33 Fred Kramer, *reklamní fotograf v době nedostatku*, in: Photorevue, URL: <<http://www.photorevue.com/phprs/view.php?cisloclanku=2010030013>> [cit. 2008-08-03].

34 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Petrou Skoupilovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

vybavení mohla získat prostřednictvím zaměstnavatele); nejdůležitější pro ni bylo získat volnost v práci, vyvázat se z všeobecné pracovní povinnosti. V tuto chvíli pro ni byla opět důležitá spoluúčast při řešení výtvarné stránky stanic metra, kde se seznámila s mnoha zajímavými lidmi a ti jí „poradili, jak se do toho Svazu dostat, jak požádat o prominutí toho vzdělání“.³⁵ I zde jsou si životní dráhy obou žen podobné – při proceduře přijímání do SČVU našly oporu v síti známých lidí, kteří jim poradili, možná i pomohli.

V polovině osmdesátých let se obě staly umělkyněmi na „volné noze“ a byly ve svém výtvarném počinání úspěšné. Věnovaly se tomu, co bychom nazvali užité umění, populární kultura; a samozřejmě obě pracovaly i na vlastní originální tvorbě. Oběma se dařilo určitým způsobem „proplouvat“ systémem omezení, daných režimem (především tzv. schvalovací komise ČFVU, bez jejichž souhlasu nemohlo být žádné dílo realizováno, a především proplaceno zadavatelem); snad i pro to, že druhá polovina osmdesátých let je dobou uvolňování režimu. Takže pro Petru Skoupilovou již tehdy nebyl „špatný“ původ hendikepem a před Marií Záborskou se otvíraly nové a nové možnosti. Částečně i pro to, že se seznámila s malířem, národním umělcem Adolfem Záborským (později se za něj provdala), který na jedné straně nezpochybnitelně byl vynikajícím malířem, a to především v oblasti dětské ilustrace,³⁶ na druhé straně je však vnímán jako autor poplatný komunistickému režimu. Byl to šťastný svazek, bohužel ale netrval dlouho – Adolf Záborský zemřel, když bylo Marii 40 let. Také druhý manžel Petry Skoupilové má stejnou profesi – je profesionální fotograf a specializuje se na focení skla (k sňatku došlo v roce 2001). Neznamená to automaticky, že jen s partnerem stejné profese může být žena-umělkyně šťastná. Ovšem v případě těchto dvou žen tomu tak je.

A najednou byli na „volné noze“ všichni

Po celé období trvání komunistického režimu se malířka Marie Záborská a fotografka Petra Skoupilová jakoby nacházely na odlišných pólech společnosti. Jedna, která šla jasně za svým cílem a režim jí v podstatě nekladal překážky, spíše naopak. Druhá, pro kterou byl vládnoucí režim hendikepem především na počátku života, ale s pomocí silného „kulturního kapitálu“ a soudržnosti rodiny toto znevýhodnění nakonec úspěšně překonala. A jelikož se ani jedna z nich neangažovala politicky, jejich životní trajektorie se přibližovaly. Jak toto změnil rok 1989?

35 Tamtéž, rozhovor s Marií Záborskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

36 Cena Hanse Christiana Andersena (1972), evropská cena International Board on Books for Young People (1974).

Pro Marii Zábranskou z hlediska profesního velký zlom nenastal především proto, že jednak její tvorba nebyla příliš angažovaná a poplatná komunistickému režimu (soustředila se velkou měrou na dětskou ilustraci, na pražské motivy, na práci pro výzkumné ústavy apod.), jednak byla jednou z předních výtvarnic v oboru medaile (po roce 1989 největších úspěchů dosáhla právě v tomto oboru). V rámci své výtvarné profese aktivně participuje ve veřejném prostoru – je zakládající členkou výtvarné skupiny Femina (1994), angažuje se v „boji“ za změny v autorském právu (jde jí především o to, aby autor měl právo po určitou dobu sledovat, co se s jeho dílem děje). Vedle toho se aktivně stará o umělecký odkaz malíře Adolfa Zábranského (úcta k jeho dílu, jistě ne neoprávněná, pomíneme-li Zábranského prorežimní angažovanost v pozdějším věku, byla patrná v průběhu celého rozhovoru). Největší „událostí“ jejího uměleckého života v posledních letech pak bylo uspořádání výstavy k jejím 70. narozeninám v Clam-Gallasově paláci v Praze.

Pokud jde o sdružení Femina, u příležitosti 15. výročí aktivit této výtvarné skupiny Marie Zábranská řekla, že na začátku spolupráce 12 výtvarnic (malířky, sochařky, textilní výtvarnice) „byla touha zviditelnit určitou odlišnost, kterou by tvorba žen měla mít. Žena-matka má mnoho možností ve svém projevu vyjádřit lásku, obětavost i houževnatost. [...] Vždyť přece výtvarnice-žena svou životní roli prezentuje i ve své tvorbě! Naše životní hodnoty – láska k muži a následně mateřství – jsou velké role. Zvládáme je někdy lépe, někdy hůře.“³⁷ Porovnejme toto tvrzení s životním příběhem Marie Zábranské, v němž stěžejní roli hrála touha po uplatnění ve výtvarné profesi, což narátorka v rozhovoru více či méně skrytě přiznává. Láska k muži, o které hovoří, v jejím příběhu došla naplnění ve vztahu s druhým manželem, Adolfem Zábranským. Pokud jde o mateřství, tato žena zřejmě (stejně jako čtenář či čtenářka jejího příběhu) cítí, že neobstála tak, jak by si sama přála, nebo možná tak, jak by býval potřeboval její syn. „Dnes po všech životních zkušenostech vím, že mateřství je nejkrásnější role. Za kariéru ji není radno obětovat.“³⁸ To, že i v pokročilém věku je stále umělecky, ale i společensky činná a její život se nemezuje jen na nejbližší rodinu (někdy rodiče, kteří cítí, že v rodičovské roli selhali, bývají velmi dobrými prarodiči³⁹), však svědčí spíše o tom, že pokud by volila podruhé v životě, asi by se rozhodla stejně. Anebo by si zvolila mateřství až poté, co by uspěla ve světě umění.

37 V hlavní roli žena, in: Haló noviny, 3. 6. 2011, URL: <<http://www.halonoviny.cz/articles/view/222017>> [cit. 2013-08-14].

38 Tamtéž.

39 Potvrdilo se to například při analýzách orálněhistorických interview s bývalými československými námořníky. Srov. Lenka KRÁTKÁ, *Československá námořní plavba očima československých námořníků 1959–1989*, Praha 2011, diplomová práce Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, s. 107–114; téma je artikulováno například v rozhovoru s Milanem Bláhou.

V druhé polovině osmdesátých let si Petra Skoupilová v oboru módní a reklamní fotografie (a fotografie známých osobností pro časopisy jako *Kinorevue* nebo *Film a divadlo*) získala takové renomé, že se nakonec „prodrala horko těžko do toho Centrotexu“, tedy že začala fotografovat pro podnik zahraničního obchodu, což znamenalo nejen určitou prestiž v oboru, ale také finanční přínos. „[M]ě to ohromně bavilo, uživilo mě to, to prostě bylo pro mě neuvěřitelné, že jsem se tím jako já, bejvalá sekretářka a poskok uživila.“ Ještě po roce 1989 zažívala určitý, jak sama říká, boom, především v propagační a módní fotografii. Udržela si pozici u svých stávajících zákazníků a na začátku devadesátých let zažila expanzi jejich potřeb reklamy (kalendáře, plakáty, katalogy, materiály na veletrhy apod.). Přibližně od konce devadesátých let práce ubývalo, a to ze dvou důvodů – jednak přišla nová, „dravá“ generace fotografů a zakázek bylo spíše méně, protože reklamu často přebíraly velké zahraniční agentury; jednak došlo k určité technologické revoluci. „A digitál není vůbec jakoby problém fotit. Ale problém pro lidi mé generace je počítač. [...] [P]rostě byla to v té fotce revoluce a takže vlastně já jsem zase už s tou módou, už jsem vlastně byla jakoby mimo.“ Nicméně si v této době splnila ještě jeden profesní sen. „A blížil se rok 2004, kdy mně bylo šedesát, no ale... a teďka vlastně já jsem začala trochu bojovat s tím, že kdo vlastně já jsem jako ta fotografka. Protože když třeba Birgus udělal výstavu na Hradě v té bejvalý konírně,⁴⁰ akt, tak tam byl kdekdo, ale mě nepozval, protože prostě nemám FAMU a nejsem v jeho zorném hledáčku. A to mě teda hodně se dotklo, hodně mě to jako... a vlastně to do mě zdravým způsobem rejple, že jsem říkala – tak teda ne, tak já si udělám výstavu sama.“ „Sama“ především znamená, že výstavu a vydání doprovodného katalogu sama financovala, „protože jsem vůbec nevěděla, jak by se žádalo o grant“.⁴¹ Tuto retrospektivní výstavu volné tvorby, tedy ženského aktu, Petry Skoupilové lze pokládat za úspěšnou, přinejmenším měříme-li ji diváckým ohlasem. I v tom, že se rozhodly prezentovat svou práci u příležitosti životního jubilea, s cílem ukázat, čemu se celé ty roky věnovaly, ukázat, že za nimi stojí kvalitní práce, i v tom jsou si obě ženy podobné. Marie Zábranská však, možná proto, že se více angažuje v různých sdruženích a asociacích a snad se umí lépe pohybovat ve veřejném prostoru institucí a úřadů, pro svou výstavu získala grant od hlavního města Prahy.

40 Výstava *Akt v české fotografii*, Císařská konírna Pražského hradu, 2000–2001, kurátory výstavy byli fotograf, historik fotografie a pedagog Vladimír Birgus a teoretik umělecké fotografie Jan Mlčoch.

41 Text kurzívou vyznačuje přímé citace z rozhovoru s Petrou Skoupilovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

Kruh se uzavírá

Petru Skoupilovou po roce 1989 zaměstnávala ještě jedna „povinnost“. V restituci získala zpět rodinný mlýn ve Skalici nad Svitavou. „A pochopitelně všechno v absolutně dezolátním jakoby stavu. [...] [N]ajednou jsem něco měla a nevěděla jsem, co s tím a musela jsem se o to starat.“ Necítí nějaké zadostiučinění či „nápravu křivdy“, jen zodpovědnost za svěřený majetek. Vzhledem ke stavu objektu, k vlastní životní trajektorii i k finančním možnostem těžko lze předpokládat, že by ve zdevastovaném objektu s problémovými nájemníky, s pozemky, na nichž byly postaveny kravíny (ty postupně přeměny v garáže a učiliště), opět budovala rodinné venkovské sídlo s kurty, kde by žila sama. Pronájem nemovitosti byl nerentabilní, takže se rozhodla v objektu obnovit malou vodní elektrárnu. „A pustila jsem se do něčeho, o čem jsem vůbec nic nevěděla. [...] A na jednu stranu to bylo úžasný dobrodružství, na druhou stranu jsem opravdu dopadla jako hrozně jako špatně.“ Špatně pro to, že se jednalo o finančně náročný a v letech, kdy narátorka takto podnikala, stále nerentabilní podnik. Ztížený tím, že na vše byla sama, že nebyla zvyklá žít na vsi, že část domu, kde mohla přebývat, byla vybydlená, bez základního vybavení, že v mnoha případech s ní jako se ženou nechtěli vůbec komunikovat. „A opravdu byly firmy, třeba když jsem... protože jsem musela nakupovat jako třeba beton, tak tam se se mnou nebavili.“⁴²

I život Marie Zábranské poznamenaly restituce. Dům naproti pražskému Mánesu, kde měl ateliér Adolf Zábranský a v němž Marie po smrti manžela zůstala, byl v rámci restitucí vrácen původnímu majiteli. A pro ateliér vyměřeno nájemné jako pro podnikatelský prostor. Z finančních důvodů musela tedy ateliér opustit. Ta ztráta byla tak zásadní a zřejmě i emotivní, že Marie Zábranská nereflektovala realitu, nedokázala porozumět restitučním nárokům, tržnímu prostředí, ani tomu, že ČFVU již výtvarníky „nechrání“. „[J]enomže já jsem si nedala říct, na rady právníků z Mánesa jsem nedala a já jsem to hnala k soudu. No to jsem opravdu neměla dělat. [...] Ne, já to podám, já jsem tam udělala adaptaci celkovou toho ateliéru, to prostě není možné. [...] Prostě já jsem ten spor prohrála.“⁴³ S touto prohrou pak souvisela další finanční ztráta za výlohy soudního řízení. Je patrné, že se jednalo o ztrátu velmi citelnou, jelikož právě zde „zapustila kořeny“, měla svůj domov, vzpomínky, prostor pro život i práci. Je to analogické tomu, když rodina Petry Skoupilové musela po znárodnění opustit rodinný mlýn. I když je rozdíl v tom, že Skoupilovi přišli o mlýn, který jim skutečně patřil, zatímco Marie Zábranská přišla o prostor, který, nebýt komunistického režimu, by patřil někomu jinému, jejich pocity ztráty a vykořenění jsou srovnatelné.

42 Tamtéž.

43 Tamtéž, rozhovor s Marií Zábranskou nahrála Lenka Krátká 14. 2. 2012.

A i když jedna žena svůj majetek získala zpět a druhá musela vyhovět oprávněným restitučním nárokům, pokud jde o majetek, v konečném důsledku ztrácejí obě (a obě ztráty hradí z toho, co vydělaly výtvarnou tvorbou). Docházejí k tomu, že štěstí a spokojenost je třeba hledat uvnitř sama sebe. A tak se Marie Zábranská, i když v prostorách dvoupokojového bytu, dál věnuje své umělecké tvorbě. A Petra Skoupilová již dávno necítí křivdu. A není to v důsledku restitucí, ale vnitřního smíření, uvědomění si, že „*jsem hrozně spokojená s životem*“. A opět přitom čerpá z rodiny: z toho, že se věnuje svým dvěma vnučkám a vnukovi, z partnerství a z velmi soudržné širší rodiny („*vlastně jsme všichni jako propojení*“), která je tak pevná možná i v důsledku toho, co vše si prožili.⁴⁴

Čím jsou tyto dva životy charakteristické? V první řadě vitálností a určitou nezlomností. A pak talentem, výtvarným i estetickým cítěním. Ale to až v druhé řadě, jelikož tyto schopnosti se mohly prosadit jen na základě prvně jmenovaných osobních charakteristik. Dostáváme se tak k úvodní otázce studie – jak se mohla tvořivost či individualita rozvíjet a prosazovat v kontextu komunistického Československa, jeho institucionálních omezení, cenzury, ale i autocenzury. Zde prezentované osudy dvou žen ukazují, že omezení výtvarné tvorby (individuální tvůrčí činnosti obecně) nezačínají u institucionálních bariér (dnes do značné míry nahrazených „diktátem“ trhu⁴⁵), ale – stejně jako životní příběhy – v rodině, v rodinném zázemí. Tedy v podpoře (finanční i intelektuální), kterou zde člověk může získat, ale i v okolnostech vnějších – v tomto textu byl například tematizován vztah rodin k předlistopadovému režimu. Zatímco v dnešní demokratické společnosti poslední jmenované omezení zmizelo, ta ostatní (nedostatek peněz, podpory rodiny, zázemí atd.) přetrvávají.

Vrátíme-li se k ženám-umělkyním, o nichž zde hovoříme, a na pomyslné časové ose se posuneme dál, můžeme sledovat i některé problémy, jimž ve své tvorbě čelily v souvislosti s institucionálními omezeními výtvarné práce před rokem 1989. Narátorky se v praktické rovině setkaly především s potížemi při snaze o přijetí do uměleckého svazu (či Českého fondu výtvarných umění). Nevnímají je však jako omezení kladená ze strany režimu, ale proces vstupu do oficiálních uměleckých organizací reflektují spíše ve formě „přijetí do uměleckého cechu“, které je pro ně důležité z praktického hlediska (vyvázání z povinnosti mít stálé zaměstnání, časová flexibilita pro realizaci zakázek, možnost samostatné fakturace); má ovšem i svou profesní hodnotu – je dokladem toho, že ženy byly přijaty mezi „opravdové“ umělce. I přes to, že jsou ženy, i přes to, že nemají akademické vzdělání. Což je pro ně určité potvrzení schopností a dovedností v oboru. Pravděpodobně proto ani jedna z nich nespojuje proces přijímání do těchto organizací

44 Tamtéž, rozhovor s Petrou Skoupilovou nahrála Lenka Krátká 22. 11. 2012.

45 Lenka KRÁTKÁ, *Chránit si své tužky a štětce*, in: Miroslav Vaněk – Lenka Krátká (eds.), *Příběhy (ne)obyčejných profesí*, Praha 2014, rukopis v tisku.

s možným znevýhodněním (či zvýhodněním u Marie), jež by plynulo z jejich pozice v rámci tehdejšího vládnoucího režimu. Na základě vzpomínek ostatních narátorů a narátorek totiž lze tvrdit, že zastřešující instituce ve výtvarném umění na straně jedné skutečně zastávaly svoji „kontrolní“ roli a zamezovaly osobám „režimu nepohodlným“ ve veřejné produkci jejich děl. Na druhé straně však sloužily i jako určitý „korektiv“ umělecké úrovně veřejně prezentované tvorby.

Je poměrně překvapivé, že se ani jedna z žen v podstatě nezmínila o systému schvalovacích komisí ČFVU pro výtvarná díla, bez jejichž souhlasu nemohla být žádná práce s grafickým motivem realizována (a fakturována). To je poměrně zásadní zjištění, zvláště vezmeme-li v úvahu, že obě ženy pracovaly tzv. na volné noze, takže schválení a proplacení zakázek pro ně bylo existenční nutností. Nejpravděpodobnější vysvětlení této skutečnosti nabízí výrok jednoho narátora-grafika, který na otázku týkající se restriktivní funkce uměleckých komisí řekl, že „*lidi byli tak vycepaný, že moc neprovokovali*“⁴⁶ – akcentoval tak působení autocenzury. Možná právě autocenzura (vypěstovaná působením cenzurních a dalších restriktivních opatření) pak byla hlavním korektivem ve výtvarné tvorbě; přinejmenším u těch jedinců, kteří se chtěli ve veřejném prostoru prezentovat. Znamená to, že je předlistopadová produkce nekvalitní? Spíše naopak, jak se shodují někteří výtvarníci, především grafici. Právě pro to, že komise „hlídaly“ nejen ideologickou správnost, ale především výtvarnou stránku věci (je však nutno zmínit ještě funkci „ochrany trhu“ ze strany svazů, fondu či komisí). Tento stav však nelze idealizovat, jelikož institucionální omezení nepochybně znemožňovala rovné příležitosti pro uplatnění talentu či schopností. Na druhé straně je ale nutné vidět i případné další konsekvence jejich působení.

A pokud jde o samotný rozvoj tvořivosti, individuality a originality, ať již se jedná o malířku Marii, fotografku Petru či o další výtvarníky a výtvarnice, kteří poskytli rozhovor, vnější omezení mohla působit na jejich veřejně prezentovanou tvorbu, nikoliv na to, co vytvářeli „mimo“, ve svém volném čase, z té bytostné potřeby a touhy tvořit.

46 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Archiv Centra orální historie, Sběrka Rozhovory, rozhovor s Petrem Palmou nahrála Lenka Krátká 28. 7. 2012.

Summary

Their life stories are so different and yet so similar.

**Comparative biographical story of two women-artists (photographer and painter)
from the former Czechoslovakia**

The paper is based on the oral history project aimed at lives of Czech artists (graphic artists, photographers, painters and sculptor), realized within the wide-range grant project *The Czech Society in the Period of the so called Normalization and Transformation*. At the beginning of the paper, the project scope and narrators are introduced. Thus, a reader can get a general overview about the presented oral history subproject reflected living and working conditions of artists in the former Czechoslovakia as well as about the group of narrators (age, gender, profession, region). A short description of institutional framework controlling and restricting fine arts production makes an indispensable part of the initial chapter of the paper. In the second part, the author presents individual

biographies, as reflected in oral history interviews, of two women-artists (photographer vs. painter, medal-maker). Interpretation of the life stories is concentrated on several basic topics: childhood and possibilities for education; specific features of motherhood when mother is an artist; career in art branch; changes in their lives and works after year 1989. The most important thing when observing these two life trajectories is to follow mainly their similarities which occur in spite the fact that each woman comes from a different background: the photographer from an upper-class background (rural bourgeoisie) liquidated by the communist regime after 1948 February coup and the painter from that background accepted by the regime.

Michaela KOLLEROVÁ

Doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. Historička a univerzitní pedagožka nejen pohledem pamětníků

Abstract: Doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. Historian and university teacher witnessed by her contemporaries

This study looks at the life, scientific and pedagogical activity of doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. (1921–2005), a historian, who worked for more than forty years at the Department of History at the Faculty of Arts, Palacký University in Olomouc. The author of this study also tries to describe the personality of doc. Holinková. One of the methods used during the research was oral history, therefore the first part of this study is focused on using this method and its importance for this specific research.

Key words: Palacký University in Olomouc – personalities – historians – oral history – doc. PaedDr. Jiřina Holinková

Na Univerzitě Palackého v Olomouci působila od doby jejího obnovení v roce 1946 již celá řada významných osobností v různých oborech. Univerzita prošla od onoho roku svým vývojem a lze říci, že osudy univerzity se promítaly jistým způsobem do životních osudů zde působících akademických pracovníků. Poznat blíže osudy vybraných osobností Filozofické fakulty Univerzity Palackého si položil za cíl výzkumný projekt s názvem *Nový pohled na významné události a osobnosti Univerzity Palackého a její filozofické fakulty*. Jednalo se o krátkodobý, jednoletý projekt realizovaný v úzkém řešitelském kolektivu a těmto okolnostem musel být uzpůsoben i vlastní obsah výzkumu.¹ Tříčlenný řešitelský tým byl tvořen prof. Davidem Papajíkem, Mgr. Michaelou Kollerovou a Mgr. Zuzanou Haraštovou. Všichni členové řešitelského týmu působí na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého a právě jejich vazba na toto pracoviště ovlivnila i výběr osobností k výzkumu. Po rozsáhlých debatách byly nakonec vybrány dvě osobnosti historiků, jejichž badatelská činnost je spojená s výzkumem

---

1 Realizace tohoto výzkumu byla umožněna díky podpoře na specifický výzkum udělené v roce 2012 Univerzitě Palackého v Olomouci prostřednictvím Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

starších dějin a v jejich rámci také dějin regionálních, a to prof. PhDr. Ladislav Hosák, CSc. a doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. Nespojovalo je pouze pracoviště, tedy katedra historie, a badatelský zájem o stejné období dějin, ale vztahy mezi nimi lze definovat i jako vztah učitel a jeho žákyně a dále jako nadřízený a jeho podřízená. Následující text je věnován osobnosti a osudům doc. Jiřiny Holinkové, která téměř celý svůj profesní život působila právě na katedře historie. Nejdříve však několik slov k metodám užitých během výzkumu.

K dějinám Univerzity Palackého v Olomouci bylo napsáno již mnoho odborných článků i monografií,² ale osudy řady zde působících pedagogů zůstávají dosud neznámé, či jim není věnována náležitá pozornost, jakou si tyto osobnosti bezesporu zaslouhují. V řadě případů lze sice dohledat sborníky a články vydané u příležitosti jejich životních jubileí, takové publikační počiny však nemohou vystihnout ze své podstaty všechny aspekty ze života oslavence, některé jsou zmíněny pouze okrajově a jiné pak zcela vynechány.³ Pochopitelně i samotní pedagogové se snaží sepsat své vlastní paměti, zanechat po sobě dílo autobiografické povahy, které zahrnuje buď celý jejich životní příběh, nebo z něj vybrané období, spojené např. s působením v určité instituci. Na taková díla je však potřeba dívat se přece jen s určitou dávkou kritičnosti, neboť se jedná o díla individuální povahy a ne všechny skutečnosti jsou nahlíženy objektivně. Nicméně díla tohoto typu představují velmi cenný zdroj informací nejen o životě a profesní dráze autora, ale velmi často také přinášejí vzpomínky na spolupracovníky a v této souvislosti tedy i určité poznatky o poměrech na pracovišti.⁴

Při zkoumání osobnosti se však pochopitelně nelze opírat pouze o výše zmíněné zdroje, pokud jsou k dispozici. Je potřeba přistoupit k již tradičnímu výzkumu archivních dokumentů, mezi něž patří dokumenty vztahující se k profesní dráze a výkonu povolání a dále také písemnosti a materiály uložené v pozůstalostních fondech, pokud ovšem tyto

2 Jiří FIALA a kol., *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009; *Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973*, Ostrava 1973; *Padesát let z dějin obnovené univerzity*, Olomouc 1996; Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC a kol., *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003 a další.

3 Univerzita Palackého v Olomouci vydala u příležitosti svého 50. výročí od obnovení sborník vzpomínkových medailonů připomínajících významné osobnosti, které působily na univerzitě od roku 1946: *Zakladatelé a pokračovatelé. Památník osobností obnovené univerzity*, Olomouc 1996.

4 V souvislosti s konkrétním výzkumem představují velice cenný zdroj publikace doc. Josefa Bieberleho, které se věnují nejen jeho vlastnímu životu, ale také vývoji univerzity, např. Josef BIEBERLE, *Letopis intelektuála ze zatracené generace*, Olomouc 2010; TÝŽ, *Univerzita Palackého vážně i s úsměvem: univerzitní léta 1945–1990 pohledem historika a bývalého děkana Filozofické fakulty*, Olomouc 2010. K dění na univerzitě v padesátých letech, především k výuce klasické filologie a starověkých dějin a v této souvislosti i na katedře historie je možno využít i publikaci: Julie NOVÁKOVÁ, *Paměti aneb Autobiografie – Třináct olomouckých let (1948–1961)*, Olomouc 2008.

posledně jmenované fondy existují. Archivní prameny nejsou však schopny vypovědět o konkrétní osobnosti vše. Z tohoto důvodu je velice přínosné využívat metody orální historie, která může přinést zcela nové a zajímavé poznatky o zkoumané osobnosti. V tomto ohledu je také velmi výhodné, pokud může badatel získat životní vzpomínky přímo od této osobnosti, což však v řadě případů již není možno uskutečnit.

Životní osudy Jiřiny Holinkové byly sledovány v první řadě z dokumentů uložených v příslušných fondech v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci. Jednalo se o osobní spis a dále spisy kvalifikační. Bohužel při studiu písemných pramenů nemohla být využita její pozůstalost. Dosud nebyl v žádném z archivů zaevidován fond, jenž by písemnosti takové povahy obsahoval. Je pochopitelné, že cesta ke zjištění informací o případné pozůstalosti Jiřiny Holinkové by vedla přes rodinu, v tomto případě se však nepodařilo i přes několikrát pokusy navázat kontakt s rodinnými příslušníky. Studium písemných dokumentů z pozůstalosti by bezesporu přineslo mnohé, jistě velmi zajímavé poznatky. Jestliže rodina nekomunikovala s řešitelským týmem v souvislosti s pozůstalostí, tak bez odezvy zůstaly i žádosti o případné poskytnutí vzpomínek na osobnost Jiřiny Holinkové.

Právě vzpomínky pamětníků tvořily důležitou součást výzkumu o osobě Jiřiny Holinkové. O jejich poskytnutí byli požádáni především její bývalí studenti a kolegové a pak také, jak bylo uvedeno výše, rodinní příslušníci. Ze strany posledně jmenovaných se tento záměr nezdařil. Badatel však nemůže nutit soukromou osobu, aby se s ním podělila o informace z rodinného života, byť by takto poskytnuté údaje mohly být pro konkrétní výzkum jakkoli důležité. V daném případě absence vzpomínek rodiny ochudila poznání osobnosti Jiřiny Holinkové o charakteristiku, jaká byla v soukromí, jaká byla vlastně manželka, sestra, teta (stát se matkou jí bohužel osud nedopřál). Rozhovory s rodinnými příslušníky mohly přinést také pohled na „soukromé“ prožívání mnoha událostí, které ovlivnily nejen život a práci samotné Jiřiny Holinkové, ale vlastně celé tehdejší společnosti. Mezi tyto události je potřeba zařadit především rok 1968 a následující období normalizace, dále rok 1989 a po něm nastalé období znovubudování demokracie. Jak bude rozebráno na následujících stránkách, uvedené události měly svůj dopad, a ne vždy příznivý, i na osudy Jiřiny Holinkové. Určité poznatky k otázkám, jak tyto události prožívala, lze hledat ve vzpomínkách jejích kolegů, nicméně vzhledem k dobovým okolnostem mohla být opatrná ve svém vyjadřování a projevování pocitů mimo okruh svých nejbližších.

Za dobu trvání výzkumu se podařilo nashromáždit formou rozhovorů vzpomínky od deseti pamětníků, kteří projevíli zájem a ochotu zavzpomínat na svou kolegyni a učitelku. Jejich výběr se soustředil především na bývalé kolegy nejen z katedry, ale i oboru historie či historii příbuzných oborů. Všechny navíc spojuje (až na jednu výjimku) i skutečnost, že patřili k jejím studentům. Z katedry historie se jednalo o tyto historiky:

prof. PhDr. Janu Burešovou, CSc., prof. PhDr. Libuši Hrabovou, CSc, prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. a doc. PhDr. Jindřicha Schulze, CSc.⁵ Z bývalých studentů pak rozhovory poskytl⁶ prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc. (Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého), prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. (Slezská univerzita v Opavě), PhDr. Karel Müller (Zemský archiv v Opavě), doc. PhDr. Milada Písková, CSc. (Slezská univerzita v Opavě), PhDr. Pavel Urbásek, Ph.D (Archiv Univerzity Palackého v Olomouci), prof. PhDr. Vladimír Wolf (Slezská univerzita v Opavě). Za účelem poskytnutí vzpomínek byli osloveni ještě další pamětníci, s nimiž nedošlo k uskutečnění rozhovorů z důvodu odmítavého postoje nebo ze zdravotních důvodů.⁷

Vlastnímu provedení rozhovorů předcházelo studium příslušné metodologické literatury.⁸ Vzhledem ke krátké době trvání výzkumu a jeho tématu bylo v tomto případě přistoupeno k užití orálněhistoricky zaměřeného rozhovoru. Jednotlivé rozhovory byly nahrány během jednoho setkání, přičemž všichni narátoři byli předem seznámeni s dílčími tématy či bližšími otázkami.⁹ Záleželo na každém z nich, jak dalece se k nim vyjádří a zda přidají ještě další témata. Všichni ovšem svými ochotnými výpověďmi inspirovali tazatelku k položení dalších doplňujících otázek a sdělili mnohé zajímavosti převážně z osobního života Jiřiny Holinkové. V průběhu všech rozhovorů byly probírány otázky spojené se studiem historie (přijímací zkoušky, organizace a průběh studia, odborné exkurze, případně mimoškolní aktivity), s poměry na katedře (často doplněné vzpomínkami na ostatní tehdejší členy této instituce) a pochopitelně byly zaměřeny na charakteristiku osobnosti Jiřiny Holinkové a zhodnocení její výuky a přístupu ke studentům. Na základě rozboru výpovědí k jednotlivým tématům pak bylo možno tyto poznatky porovnat a sestavit tak nejen portrét Jiřiny Holinkové, ale přinést alespoň částečný hodnotící pohled na některé aspekty studia historie.

5 Prof. Hrabová studovala na přelomu čtyřicátých a padesátých let nejdříve na Univerzitě Karlově v Praze, později přestoupila na Univerzitu Palackého v Olomouci, kde studia dokončila v roce 1952 získáním doktorského titulu. Stalo se tak téměř ve stejnou dobu, kdy Jiřina Holinková sama dokončovala svá studia. Jiřina HOLINKOVÁ, *K životnímu jubileu profesorky Libuše Hrabové*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (dále AUPO), Historica 28, Sborník prací historických 26, Olomouc 1998, s. 11–15.

6 V závorce uvedeno současné pracoviště nebo pracoviště naposledy uváděné.

7 Členové katedry historie byli o poskytnutí rozhovoru požádáni cestou osobního setkání, neboť tazatelka a současně autorka této studie zde působila v době výzkumu jako interní doktorandka. Z jejich strany vzešly také návrhy na oslovení dalších pamětníků, přičemž zároveň poskytlí potřebné kontakty na tyto osoby, příp. je tazatelka našla na internetu.

8 Miroslav VANĚK, *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy*, Olomouc 2003; Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

9 Rozhovor s M. Traplem byl vzhledem k jeho rozsahu nahráván ve dvou termínech.

Tazatelka se během rozhovorů snažila zachytit do jisté míry také osobnost samotného narátora. V největší míře se to podařilo v případě rozhovorů s Milošem Traplem, Vladimírem Wolfem a Pavlem Urbáškem, které patří k časově nejdelším nahrávkám a které se nejvíce přiblížily životopisnému vyprávění, respektive interview. V rámci těchto tří rozhovorů byly totiž získány i údaje o vlastních životních osudech, respektive profesních dráhách narátorů v dosti širokém rozsahu. Ostatní rozhovory o tyto údaje nebyly taktéž ochuzeny, ale byly již obsaženy v menší míře. Rozhovory nebyly takto koncipovány pro zachycení osobnosti Jiřiny Holinkové a samotného narátora náhodně. Sami narátoři totiž představují významné osobnosti oboru historie a někteří z nich spojili své profesní dráhy právě s olomouckou univerzitou. Jejich vzpomínky na dobu studia i své bývalé učitele a kolegy proto mohou být případně využity při dalším výzkumu nejen osobností katedry historie, ale do jisté míry i při výzkumu dějin Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. V případě pokračování v takto pojatém výzkumu by pochopitelně byla sbírka rozhovorů rozšířena o další záznamy vzpomínek nejen akademických pracovníků především zmíněné filozofické fakulty, ale i jejich absolventů. To je také důvod, proč získané nahrávky rozhovorů a jejich přepisy nezůstanou v držení autorky tohoto článku, ale budou předány do správy Archivu Univerzity Palackého v Olomouci.

Tolik tedy k metodickému uchopení výzkumu osobnosti historičky doc. Jiřiny Holinkové a nyní již k konkrétně k jejím životním osudům.

Jiřina Holinková zahájila svá vysokoškolská studia na půdě Univerzity Palackého v roce 1948 coby sedmadvacetiletá mladá dáma. Na Pedagogické fakultě zvolila studium oborů dějepis, zeměpis a občanská nauka. Studia zakončila v roce 1952 získáním titulu PaedDr., který jí byl udělen po obhájení rigorózní práce věnované problematice zařazení regionálních dějin do výuky dějepisu. Výběr tohoto tématu jistě ovlivnila skutečnost, že v době dokončování studia již pracovala na částečný úvazek v Ústavu pro historickou vlastivědu vedeném prof. Ladislavem Hosákem. Přijetím na místo asistentky v tomto ústavu vlastně začalo její dlouholeté působení na olomoucké univerzitě.¹⁰ Možná se jeví jako trochu překvapující věk i rok, kdy Jiřina Holinková začala studovat. V období po skončení druhé světové války nebylo příliš neobvyklé potkávat starší studenty v prostorách českých univerzit. Patřili mezi ně studenti, kteří buď dokončovali svá studia nedobrovolně přerušena uzavřením vysokých škol v Protektorátu Čechy a Morava v listopadu 1939, nebo kteří v důsledku jejich uzavření nemohli vůbec začít studovat. Většina z nich však studia zahájila bezprostředně po válce v roce 1945.¹¹ Důvody, proč tak neučinila i Jiřina Holinková,

10 Archiv Univerzity Palackého v Olomouci (dále Archiv UP Olomouc), Pedagogická fakulta I, inv. č. 784, kart. 32.

11 Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 47; J. PULEC – P. URBÁŠEK a kol., *Kapitoly z dějin*, s. 80.

mohly spočívat v rodinných poměrech. V době nástupu ke studiu už byla totiž téměř tři roky vdanou paní.

Budoucí historička přišla na svět 27. října 1921 v Hranicích na Moravě. Její otec Jaroslav Včelař provozoval ve městě obchod s obuví. Rodina, která se v roce 1924 rozrostla o druhou dceru Dagmar, obývala domek v Jurikově ulici v blízkosti vlakového nádraží. Jiřina Včelařová navštěvovala v Hranicích nejdříve školu obecnou a pak začala studovat na místním gymnáziu, kde složila maturitní zkoušku v roce 1941. Bylo to bohužel právě v době, kdy již byly vysoké školy uzavřeny. Absolvovala alespoň jednoletý kurz pro abiturienty při Obchodní akademii v Přerově a od roku 1942 pracovala jako prodavačka v otcově obchodě. V samotném závěru roku 1945 se provdala za lesnického inženýra Oldřicha Holinku, o šest let staršího rodáka z Hranic. Manželský pár se usadil na konci čtyřicátých let v Olomouci, kde ing. Holinka pracoval jako úředník a inspektor lesnických škol na odboru zemědělství a lesního hospodářství při Krajském národním výboru v Olomouci. Manželé si v tomto městě zařídili byt v jednom z bytových domů v ulici Starodružiníků. Jednalo se o dvoupokojový byt, kde si Jiřina Holinková postupem času v jedné z místností vybudovala svou rozsáhlou knihovnu čítající na konci jejího života téměř 2000 výtisků knih i odborných časopisů. Mezi převážně odbornou historickou literaturou se nacházely i publikace se spíše přírodovědným obsahem, které četl její manžel. Po územně správní reformě v roce 1960, v jejímž důsledku zanikly krajské národní výbory, získal ing. Holinka místo ředitele Střední lesnické technické školy v Hranicích. V únoru roku 1964 jej však zastihla náhlá smrt. Olomoucký byt udržovala Jiřina Holinková až do konce svého života, byť poslední léta trávila vesměs v rodných Hranicích ve společnosti své sestry MUDr. Dagmar Včelařové.¹² Zmíněný byt se také stával dějištěm posezení dr. Holinkové se svými přáteli i oblíbenými a nadanými studenty, během nichž se vedly debaty na různá témata. Díky těmto návštěvám mohli pozvaní studenti poznat i ing. Holinku, dokud ještě žil, kterého si pamatují jako charismatického a přátelského muže.¹³

Počátky profesní kariéry budoucí docentky jsou spojeny s již zmíněným Ústavem pro historickou vlastivědu. Toto pracoviště založil v roce 1950 a posléze řídil Ladislav Hosák. Jiřina Holinková zde pracovala od počátku v pozici asistentky. K hlavní náplni činnosti ústavu patřilo vedle studia regionálních dějin také shromažďování literatury,

12 Archiv UP Olomouc, Rektorát Univerzity Palackého (dále RUP), inv. č. 8197, kart. 431; Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2966, sign. 206.9, kart. 2569. Seznam knih poskytl Mgr. Pavla Dubská dne 26. 12. 2012, tento seznam vznikl v rámci inventarizace knihovny doc. Holinkové v roce 2007 za účelem předání těchto knih z její pozůstalosti Vědecké knihovně v Olomouci.

13 Rozhovory s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci, s prof. Vladimírem Wolfem, 18. 7. 2012 v Trutnově a s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci.

mapového, obrazového i jiného materiálu vztahujícího se k dané problematice. Zároveň byla zajišťována výuka semináře regionálních dějin pro studenty, kteří tak měli možnost zapojit se do výzkumné činnosti ústavu. Pro mnohé to byla velmi příjemná a užitečná zkušenost, neboť měli příležitost prezentovat výsledky svého snažení na studentských soutěžích a případně je publikovat. Tak byly také často položeny základy jejich vlastní badatelské činnosti. K dalším činnostem pracovníků ústavu patřilo proškolení stávajících i budoucích učitelů dějepisu v problematice zařazování regionálních dějin do výuky.¹⁴ Tuto otázku řešila Jiřina Holinková i ve své rigorózní práci, jak již bylo zmíněno. Později se k tématu regionálních dějin ve výuce dějepisu vracela ve svých příspěvcích v odborných časopisech nebo na konferencích věnovaných tomuto tématu.¹⁵ Na počátku šedesátých let se na půdě katedry historie a vlastně i ve vedení Filozofické fakulty Univerzity Palackého rozvinuly diskuze o možnostech pokračování v rozsáhlém díle Ladislava Hosáka, který ještě před začátkem druhé světové války vydal své úctyhodné dílo *Historický místopis země Moravskoslezské*, přičemž časový rozsah této práce byl vymezen do roku 1848 a v dalším pokračování tohoto díla se počítalo se zachycením období od tohoto roku do roku 1960.¹⁶ Nakonec se tyto plány podařilo prosadit a při katedře historie vzniklo nové pracoviště, nesoucí od roku 1963 označení Kabinet regionálních dějin.¹⁷ Jiřina Holinková sama myšlenku zřízení takového pracoviště podporovala a pomáhala ji prosadit. Na přípravách nových publikací *Historického místopisu Moravy a Slezska 1848–1960* se již sice přímo nepodílela, udržovala však dobré kontakty s pracovníky kabinetu, kteří se s ní mnohdy radili v některých otázkách. Jiřina Holinková využívala také tímto pracovištěm pořádaných konferencí k pronesení příspěvků věnovaných právě otázce regionálních dějin ve výuce dějepisu. S vedoucím pracovníkem Kabinetu regionálních dějin, doc. Josefem Bartošem, pak připravila kapitolu věnovanou tomuto tématu do příručky o regionálních dějinách určené pro studenty historie.¹⁸

- 14 Archiv UP Olomouc, RUP, inv. č. 8197, kart. 431. Zprávy o činnosti Ústavu pro historickou vlastivědu sestavovala dr. Holinková a byly otiskovány nejdříve v Časopise společnosti přátel starožitností, od roku 1954 pak ve Sborníku Vysoké školy pedagogické v Olomouci-Historie, poslední zpráva byla otištěna v roce 1961 již v AUPO, *Historica* II. Ke studentské vědecké činnosti viz např. Vladimír WOLF, *Profesor Ladislav Hosák a mladá generace historiků 60. let*, AUPO, *Historica* 28, Sborník prací historických 16, 1998, s. 137–139; Rozhovor s prof. Vladimírem Wolfem 18. 7. 2012 v Trutnově.
- 15 Jiřina HOLINKOVÁ, *Regionální dějiny a vyučování dějepisu*, *Listy Kabinetu regionálních dějin* 1977, č. 27, s. 3–6; TÁŽ, *Výchova posluchačů vysokých škol k využívání regionálních prvků ve vyučování a osvětové práci*, in: *Konference o regionálních dějinách*, Olomouc 1963, s. 80–84.
- 16 Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Brno 1938.
- 17 David PAPAJÍK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Přípravy, problémy, realizace, dokončení*, *Jižní Morava* 48, 2012, sv. 51, s. 124–125.
- 18 Viz pozn. 10; Josef BARTOŠ – Jiřina HOLINKOVÁ, *Regionální dějiny a vyučování dějepisu*, in: *Metodické otázky regionálních dějin*. Skriptum, Olomouc 1981, s. 67–70; Rozhovory s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. 2012 a 13. 8. 2012 v Olomouci.

Příprava budoucích učitelů dějepisu k výkonu jejich povolání patřila k důležitým úkolům pracovníků nejen zmiňovaného ústavu, ale vlastně také katedry historie, kde od roku 1955 působila Jiřina Holinková na pozici odborné asistentky. Velký důraz na výchovu budoucích učitelů byl zapříčiněn vznikem Vysoké školy pedagogické v Olomouci v roce 1953. Školy tohoto typu vznikly i na jiných místech republiky a jejich hlavním úkolem bylo vzdělávat učitele pro poslední tři ročníky jedenáctiletých škol. Vysoká škola pedagogická v Olomouci se dělila na dvě fakulty, a to na Fakultu společenských věd, jejíž součástí byla i katedra historie, a Fakultu přírodních věd. Pro samotnou Univerzitu Palackého však takové změny neměly rozhodně příznivý dopad, neboť ji po roce 1953 tvořila svým způsobem pouze lékařská fakulta; filozofická fakulta sice stále existovala, ale byla určena k zániku. Tím se univerzita ocitla na samé hranici své existence. V roce 1958 byly naštěstí vysoké školy pedagogické zrušeny. V Olomouci se fakulty této již zrušené školy navrátily zpět pod Univerzitu Palackého, přičemž samotná pedagogická fakulta byla obnovena až v roce 1964.¹⁹ Tento krátký exkurz do historie Univerzity Palackého v padesátých letech je určitým způsobem důležitý pro pedagogickou činnost Jiřiny Holinkové. V této době totiž začala vyučovat metodiku dějepisu²⁰ a zároveň také zajišťovala pedagogické praxe svých studentů. Její jméno bylo s výukou tohoto předmětu spjata dlouhá léta, vyučovala jej až téměř do konce osmdesátých let. Studenti sice občas mívali pocit, že její výuka nepřinášela vše potřebné a považovali za nevýhodnou její nezkušenost s praktickou výukou ve škole, ale nemohli jí upřít dobře zvládnutou teoretickou znalost dané problematiky. Jiřina Holinková se v hojné míře zajímala o dění na školách a udržovala kontakty s učiteli.²¹ Bylo to možné i díky jejímu zapojení se do činnosti Krajského pedagogického ústavu v Olomouci. Od roku 1958 vedla jako externí pracovnice při tomto ústavu kabinet dějepisu, a to až do roku 1969, kdy byla vystřídána pracovníkem interním. Během svého působení se podílela na organizaci několika konferencí a seminářů metodiků dějepisu a s učiteli se setkávala i při různých přednáškách, seminářích a exkurzích pořádaných právě pro učitele.²²

19 Archiv UP Olomouc, RUP, inv. č. 8197, kart. 431; J. PULEC – P. URBÁŠEK a kol., *Kapitoly z dějin*, s. 173, 187 a 191; Rozhovor s prof. Libuší Hrabovou, 26. 9. 2012 v Olomouci.

20 Dnes je tento předmět nazýván didaktika dějepisu.

21 Rozhovory s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci; s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. 2012 a 13. 8. 2012 v Olomouci.

22 Krajský pedagogický ústav v Olomouci změnil během své existence několikrát název. Dosud nezpracovaný fond tohoto původce je uložen v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě. O činnosti dr. Holinkové v rámci této instituce jsou dochovány zprávy v jejím osobním spisu, viz Archiv UP Olomouc, RUP, inv. č. 8197, kart. 431.

Kromě metodiky dějepisu se Jiřina Holinková věnovala také výuce předmětů souvisejících s československými dějinami středověku.²³ Zpočátku vedl přednášky o tomto historickém období Ladislav Hosák a Jiřina Holinková pak vyučovala v seminářích. Po roce 1970 převzala i přednášky z československých dějin středověku, přednášky k obecným dějinám vedl od této doby Jindřich Schulz, který patřil ke kmenovým pracovníkům výše zmíněného Kabinetu regionálních dějin. Jiřina Holinková se snažila obsah přednášek uzpůsobit svému badatelskému zaměření, kdy výklad doplňovala o poznatky získané během vlastních výzkumů.²⁴ Zabývala se regionálními dějinami středověku a v jejich rámci pak blíže kulturními dějinami a zvláště zaměřila svou pozornost na dějiny školství před rokem 1620. Takto zaměřeným výzkumům se začala věnovat již od konce padesátých let a z této činnosti pak vzešly její dvě nejvýznamnější práce, které vznikly primárně jako práce kvalifikační. V jejím badatelském úsilí ji také výrazně podporoval Ladislav Hosák, i když, jak sama později uvedla v jednom článku věnovaném jeho osobnosti, nebyl zpočátku nadšen její orientací na kulturní dějiny. Předal jí a také řadě dalších studentů mnoho cenných rad, jak pracovat s historickým materiálem a interpretovat dějiny.²⁵

V roce 1966 předložila Jiřina Holinková kandidátskou práci s názvem *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*. V této práci se snažila vystihnout problematiku městských škol na území Moravy, především z dostupných pramenů rekonstruovat jejich síť a analyzovat také podmínky materiálního zabezpečení a vlastního provozu škol.²⁶ Po úspěšné obhajobě a zisku titulu CSc. naplnila Jiřina Holinková své síly na výzkum dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci, a to s důrazem na období humanismu a protireformace. Výsledkem této činnosti byla práce nazvaná *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice*, která byla v roce 1970 předložena k posouzení jako práce habilitační. Jedním z oponentů práce byl i Ladislav Hosák, který napsal nejvíce kritický posudek, ale v závěru práci ohodnotil jako vyhovující.²⁷

Rok 1970 se však již na Univerzitě Palackého nesl v duchu normalizačních čistek, během kterých byli prověřeni všichni zaměstnanci i studenti univerzity. Prověrkám neunikla ani Jiřina Holinková a její situace nebyla z počátku vůbec jednoduchá. Při prověrkách

23 Tehdejší marxistická historiografie užívala spíše pojmu feudalismus, který označoval období zhruba od 5. století do roku 1642.

24 Rozhovory s prof. Zdeňkem Jiráskem, 9. 8. 2012 v Opavě; s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci; s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci; s prof. Libuší Hrabovou, 26. 9. 2012 v Olomouci.

25 Jiřina HOLINKOVÁ, *Ladislav Hosák*, in: *Zakladatelé a pokračovatelé*, s. 63–64.

26 Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, AUPO, *Historica XII*, Olomouc 1967; kandidátský spis uložen v: Archiv UP Olomouc, Filozofická fakulta (dále FF), inv. č. 15, kart. 5.

27 Jiřina HOLINKOVÁ, *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice*, AUPO, *Historica XVI*, Olomouc 1970; habilitační spis uložen v: Archiv UP Olomouc, FF, inv. č. 69, kart. 5.

byla posuzována především její činnost v rámci výkonu funkce vedoucí stranické skupiny na katedře historie. Členkou KSČ byla již od roku 1948²⁸ a kromě vedení stranické skupiny byla také v polovině šedesátých let členkou výboru Závodní organizace KSČ na Filozofické fakultě. Při hodnocení její činnosti jí bylo kladeno za vinu především to, že v roce 1968 a také v období po srpnových událostech téhož roku pouze pasivně přenášela usnesení a rezoluce Závodní organizace KSČ, mezi jejíž členy v onu kritickou dobu patřili další členové katedry historie, a to doc. Josef Bieberle a Libuše Hrabová. Ačkoli tyto „nesprávné“ postoje sama aktivně nepodporovala, nevystoupila ani na obranu těch „správných“ postojů. Za tato provinění byla ze strany vyloučena. Tento trest lze označit za likvidační, neboť takto potrestaní lidé museli opustit své dosavadní pozice a hledat si práci jinde, ovšem zcela mimo obor a dosaženou kvalifikaci.²⁹ Jiřina Holinková se však nevzdala a podala si odvolání, kterým se v roce 1972 zabývala Ústřední kontrolní a revizní komise Ústředního výboru KSČ v Praze. V srpnu onoho roku vydala komise rozhodnutí, že původní trest byl příliš přísný. Komise uznala argumenty uvedené Jiřinou Holinkovou na její obranu a v průběhu šetření se také nepodařilo prokázat určité výroky namířené proti její osobě ze strany některých fakultních funkcionářů (jmenovitě historika a děkana Filozofické fakulty prof. Dimitrije Krandžalova³⁰) jako pravdivé. Původní trest vyloučení byl rozhodnutím této komise změněn na vyškrtnutí. Jiřina Holinková sice mohla zůstat nadále na univerzitě, ovšem byl jí zastaven kvalifikační růst. V důsledku toho ani nemohlo být habilitační řízení dovedeno do konce, titul docentky jí nemohl být za těchto podmínek udělen. Vyškrtnutí ze strany s sebou neslo řadu dalších omezení v profesní činnosti a nad těmito lidmi se stále vznášela hrozba nuceného odchodu z univerzity.³¹ Období normalizačních čistek nebylo pro Jiřinu Holinkovou jednoduché a bezesporu ani pro její kolegy, nicméně je prý nesla poměrně statečně. Jak však tuto dobu skutečně prožívala ve svém soukromí, není možno říci.³²

V období sedmdesátých a osmdesátých let se Jiřina Holinková věnovala nadále své publikační³³ a pedagogické činnosti. Po roce 1970 přednášela československé dějiny stře-

28 Archiv UP v Olomouc, RUP, inv. č. 8197, kart. 431.

29 Národní archiv Praha (dále NA Praha), Komunistická strana Československa – Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ Praha (dále jen KSČ – ÚKRK KSČ Praha), sv. V 76; Archiv UP Olomouc, FF, inv. č. 69, kart. 5; J. BIEBERLE, *Letopis intelektuála*, s. 41; J. PULEC – P. URBÁŠEK a kol., *Kapitoly z dějin*, s. 285.

30 Funkci děkana vykonával v letech 1969–1971.

31 NA Praha, KSČ – ÚKRK KSČ Praha, sv. V 76; Archiv UP Olomouc, FF, inv. č. 69, kart. 5; Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008, s. 150–152.

32 Rozhovory s prof. Libuší Hrabovou, 26. 9. 2012 v Olomouci; s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 1012 v Olomouci.

33 Bibliografie prací doc. Holinkové např. Vladimír WOLF – Miloš KOUŘIL, *Jubileum dr. Jiřiny Holinkové*, CSc., Trutnov 1986; Ivo BARTĚČEK, *Životní jubileum docentky Jiřiny Holinkové*, AUPO, Histo-

dověku a vedla semináře věnované tomuto období, kromě těchto předmětů vyučovala stále metodiku dějepisu a zajišťovala pedagogické praxe studentů dvouoborového studia, které bylo koncipováno v té době jako výhradně učitelské studium. V souvislosti s výukou seminářů k československým dějinám středověku nelze přehlédnout v tehdejší době jistě velmi originální pojetí programu jednoho ze seminářů. Na konci šedesátých let připravila Jiřina Holinková ve spolupráci s tehdejší ředitelem okresního archivu v Olomouci dr. Vladimírem Spáčilem výuku semináře přímo v prostorách archivu. Studentům byly předkládány rejstříky městských dávek (tzv. lózunků) měšťanů královského města Olomouce a jejich úkolem bylo, aby se je snažili číst a následně přepisovat. Někteří studenti se pak zabývali i testamenty olomouckých měšťanů. Tímto způsobem se učili číst stará písmena, pracovat s daným typem pramene a skrze tuto činnost vlastně prováděli určitou sondu do sociálních poměrů panujících ve městě Olomouci v 16. století. Jiřina Holinková také publikovala o tomto semináři několik příspěvků v odborném tisku, přičemž se zmínila o nadšení studentů z docházky do takto pojaté výuky semináře.³⁴

Ovšem nadšení studentů nebylo tak všeobecné. Jistě bylo pro ně velmi příjemné opustit na chvíli zaběhnutý stereotyp univerzitních poslucháren a seminárních pracoven, nicméně přístup k práci s vybraným pramenem se do jisté míry odvíjel od vlastního zájmu studenta o období starších dějin. Takto zaměření studenti vnímali seminář velmi pozitivně a vytvářeli si zde základy pro svou studentskou vědeckou činnost a především pro tvorbu budoucí diplomové práce. Naopak studenti se zájmem o novější dějiny již takové nadšení nesdíleli. Nicméně dnes uznávají užitečnost takto prakticky orientovaného semináře, protože schopnost číst stará písmena a pracovat s těmito prameny nebylo možno získat v běžné výuce. Studenti historie museli totiž kromě vlastních odborných předmětů absolvovat poměrně časově náročnou výuku marxismu-leninismu, která sestávala z několika disciplin. V sedmdesátých letech navíc došlo ke zkrácení délky studia z pěti na čtyři roky, čímž se situace ještě zhoršila, protože objem výuky zůstal zachován. Studenti pak často stěžovali hledali čas pro přípravu a psaní svých diplomových prací. V posledním ročníku studia bývali členové katedry historie shovívavější ke studentům, pokud se nedostavili do výuky kvůli návštěvě archivu. Tehdy se totiž vyžadovala a tedy i kontrolovala pravidelná docházka na přednášky.³⁵

---

rica 27, Sborník prací historických 15, Olomouc 1996, s. 147–149.

- 34 Jiřina HOLINKOVÁ, *Historický seminář v olomouckém okresním archivu*, Okresní archiv v Olomouci 1975, Olomouc 1976, s. 13–14; TÁŽ, *Podíl olomouckého okresního archivu na světonázorové výchově posluchačů historie FF UP v Olomouci*, Okresní archiv v Olomouci 1980, Olomouc 1981, s. 24–28; TÁŽ, *Historický seminář a jeho realizace v archivu*, Archivní časopis 36, 1986, č. 1, s. 18–24.
- 35 P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 80–81; Rozhovory s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci, s prof. Zdeňkem Jiráskem, 9. 8. 2012 v Opavě, s prof. Janou Burešovou, 16. 7. 2012 v Olomouci a dr. Pavlem Urbáškem, 17. 5. 2012 v Olomouci.

Ke studijním povinnostem posluchačů historie patřila od šedesátých let účast na odborné exkurzi po historických památkách naší vlasti. Tradici těchto exkurzí založil již Ladislav Hosák, který v průběhu padesátých let organizoval, za pomoci Jiřiny Holinkové, tyto výpravy a sám je doprovázel odborným výkladem. Tehdy však byla účast studentů dobrovolná. Ladislav Hosák usiloval o zařazení odborné exkurze do studijního plánu, neboť cestou této formy výuky bylo možno prohloubit znalosti studentů o konkrétních historických událostech. Jeho úsilí se nakonec setkalo s úspěchem a od šedesátých let se studenti účastnili exkurzí již povinně. Náklady na cestování a ubytování hradila univerzita, studenti si platili pouze výdaje za stravu. Jiřina Holinková se tedy exkurzí vedených Ladislavem Hosákem také účastnila a později jejich organizaci a vedení převzala. S organizací jí pomáhali pracovníci Kabinetu regionálních dějin Miloš Trapl a Jindřich Schulz. Exkurze obvykle směřovaly do oblasti jižních nebo západních Čech, v průběhu cesty se zastavovalo i na památných lokalitách jižní Moravy, jezdilo se také na Slovensko. V průběhu exkurzí byly navštěvovány významné hrady a zámky, dále muzea a archivy, přičemž studenti během cest přednášeli své předem připravené referáty. Po bezesporu náročném denním programu následovalo večerní posezení třeba u ohně v kempu, kde právě nocovali. Exkurze vlastně představovala pro studenty možnost poznat své učitele trochu blíže. Na tyto exkurze rádi vzpomínají jejich bývalí organizátoři i účastníci z řad studentů, v jejich vzpomínkách utkvěly mnohdy zcela nevšední, až dobrodružné zážitky z těchto cest. Jistě stojí za zmínku, že tehdejší politické poměry nedovolovaly uskutečnit cestu za památkami do zahraničí, tato možnost se objevila až po roce 1989. Tehdy se však přestaly ze strany univerzity hradit náklady s exkurzemi spojené a exkurze také přestala být povinnou součástí studia historie.³⁶ Sama Jiřina Holinková měla možnost před rokem 1989 vycestovat do zahraničí, a to několikrát. Většinou se však jednalo o krátkodobé cesty do zemí východního bloku za účelem přednesení přednášky z oblasti regionálních dějin nebo metodiky dějepisu. Delší pobyt v zahraničí mohla absolvovat díky snaze Josefa Bieberleho, který zajistil během svého pobytu v západoněmecké Mohuči stáž pro další členy katedry historie. Jiřina Holinková tak dostala příležitost strávit v roce 1969 šest týdnů ve zdejším Ústavu pro evropské dějiny, kterou pochopitelně využila. Účast na této stáži použila později při své obraně proti vyloučení ze strany (viz výše). Vlivem tohoto

36 Jiřina HOLINKOVÁ, *K sedmdesátinám univ. prof. dr. Ladislava Hosáka*, in: Tulák minulostí, Trutnov 1968, s. 12; TÁŽ, *Exkurze jako součást výuky historie na vysokých školách*, AUPO, *Historica* 28, Sborník prací historických 16, Olomouc 1998, s. 159–160; Rozhovory s prof. Janou Burešovou, 16. 7. 2012 v Olomouci, s. dr. Pavlem Urbáškem, 17. 5. 2012 v Olomouci, s. doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci, s. prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci.

„*dlouhodobého pobytu*“, jak jej sama v textu svého odvolání označila, nemohla mít tak zásadní vliv na dění na fakultě, jak jí bylo při prověrkách vytýkáno.³⁷

Exkurze však nepředstavovaly jedinou možnost setkání studentů a jejich učitelů mimo univerzitní půdu. Studenti historie se mohli s Jiřinou Holinkovou a dalšími členy katedry historie setkávat u příležitosti akcí pořádaných Vlastivědnou společností muzejní v Olomouci (VSMO), respektive její historickou sekcí. Společnost obnovila svou činnost v roce 1968 a navazovala na tradici Vlasteneckého spolku muzejního, založeného v Olomouci již v roce 1883. Spolek však musel v nových politických podmínkách po roce 1948 svou činnost ukončit. V atmosféře uvolněných šedesátých let se naskytla příležitost k jeho obnovení, ovšem pod pozměněným názvem. Vlastivědná společnost se vnitřně dělila do několika sekcí, jejichž počet se postupem času zvyšoval. Mezi nejpočetnější sekce patřila sekce historická, jejíž předsedkyní byla od roku 1972 právě Jiřina Holinková. S vedením a organizací jednotlivých akcí jí velmi zdatně pomáhal archivář doc. Miloš Kouřil v roli jednatele. Historická sekce pořádala několikrát do roka přednášky, k jejichž proslovení byli zváni historici, případně další odborníci z historii blízkých oborů nejen z Univerzity Palackého, ale i dalších pracovišť v republice. Přednášky se konaly v rámci tzv. muzejních čtvrtků. Dále sekce pořádala jednodenní exkurze po významných památkách Moravy. Tyto exkurze se setkávaly s velkým úspěchem a zájemců o účast na nich bývalo vždy mnoho.³⁸ Při jejich organizaci Jiřina Holinková bezesporu zúročila své bohaté zkušenosti získané přípravou exkurzí pro studenty historie. A právě tyto studenty také zvala na akce pořádané historickou sekcí VSMO, zvláště na zmiňované přednášky. Pokud její pozvání ve větší míře ignorovali, dokázala svou nespokojenost s jejich přístupem dát citelně najevo. Účast na přednášce ovšem nebyl zbytečně promarněný čas. Pozvání k pronesení přednášky často přijímali skutečně uznávaní odborníci, které by studenti snad ani během svého studia osobně potkat nemohli.³⁹ Jiřina Holinková se po roce 1990 ujala vedení celé VSMO, přičemž vedení sekce historické převzal Miloš Kouřil. Předsedkyní společnosti zůstala až do roku 1997, kdy tuto funkci opustila a zůstala již jen řadovou členkou.⁴⁰

37 Archiv UP Olomouc, FF, inv. č. 69, kart. 5; NA Praha, KSČ – ÚKRK KSČ Praha, sv. V76; J. BIEBERLE, *Letopis intelektuála*, s. 34–37, 141.

38 Milan TICHÁK, *Čtení o Vlastivědné společnosti muzejní 1883–2003*, Olomouc 2003, s. 5, 30–39. Velmi bohatý zdroj informací o činnosti VSMO a v jejím rámci i historické sekce představuje Zpravodaj Vlastivědné společnosti muzejní, který byl vydáván mezi lety 1972 a 1987. Řadu podkladů k dějinám této společnosti lze dohledat v jejím archivu, uloženém v kanceláři na adrese Nám. Republiky 5, 771 80 Olomouc.

39 Rozhovory s dr. Pavlem Urbáškem, 17. 5. 2012 v Olomouci; s prof. Zdeňkem Jiráskem, 9. 8. 2012 v Opavě; s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci.

40 M. TICHÁK, *Čtení o Vlastivědné společnosti*, s. 38; *Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci 1998–2000*, s. 2.

Ve zmíněném roce 1997 ukončila Jiřina Holinková také svou univerzitní kariéru a odešla do důchodu. Poprvé však opustila místo na katedře již v roce 1987, loučení tehdy nebylo jednoduché ani pro ni samotnou, ani pro její kolegy. Dosáhla však již zákonem stanovené důchodové hranice (vlastně ji přesáhla) a dalšímu působení na fakultě bránil její postih z doby normalizačních prověrek.⁴¹ Své první penze si ale dlouho neužila, protože po pádu režimu v roce 1989 se poměry na univerzitách zásadně změnily. První polovina následujícího roku se nesla ve znamení probíhajících rehabilitačních procesů, jejichž cílem bylo odstranění křivd napáchaných komunistickým režimem v řadách vysokoškolských pedagogů. Týkalo se to především těch, kteří byli v důsledku normalizačních čistek nuceni opustit vysokoškolské prostředí, či jim byl z politických důvodů zastaven kvalifikační růst. Vlivem rehabilitací se tak řada pedagogů mohla opět vrátit na svá původní pracoviště a kvalifikační křivdy byly napraveny udělením příslušných titulů. Praxe udělování vědeckopedagogických titulů (docent, profesor) se opírala o ještě stále platnou vyhlášku Ministerstva školství ČSR č. 111/1989 Sb., na jejímž základě bylo možno udělit uvedené tituly pouhým jmenováním bez řádného řízení.⁴² Návrh na dodatečné jmenování Jiřiny Holinkové docentkou pro obor československých dějin vzešel od tříčlenné komise jmenované tehdejším děkanem Ludvíkem Václavkem. Komise ve svém ujednání z března 1990 zhodnotila její dosavadní pedagogickou a vědeckou činnost. Opomenut nebyl ani její postih z dob normalizace, který byl příčinou zastavení tehdy probíhajícího habilitačního řízení. Komise uznala, že již tehdy splňovala Jiřina Holinková všechny podmínky pro získání titulu a návrh je třeba považovat za spravedlivou nápravu onoho postihu. Titul docentky si pak Jiřina Holinková převzala v létě téhož roku při slavnostním aktu v pražském Karolinu.⁴³ Zároveň jí bylo v této době nabídnuto vrátit se na katedru historie a pokračovat v přerušené práci. Tuto nabídku přijala s velkou radostí a vřele ji mezi sebou přivítali i její staronoví kolegové. Opět začala vyučovat a publikovat, ale její pracovní úvazek byl již zkrácený. V roce 1997 se rozhodla odejít definitivně na odpočinek, k tomuto rozhodnutí ji přinutilo zhoršující se zdraví. Kontakty s členy katedry udržovala nadále, kdy je buď sama navštěvovala na katedře, nebo za ní její kolegové dojížděli do Hranic, kde trávila svá důchodcovská léta, jak o tom bude pojednáno ještě níže.⁴⁴

Jaká osobnost tehdy z katedry odcházela? Bývalí kolegové i studenti vzpomínají na Jiřinu Holinkovou jako na dámu, které nechyběla energičnost a rozhodnost a která vždy

41 Zákon o vysokých školách č. 39/1980 Sb. Hranicí pro odchod do důchodu bylo dle tohoto zákona dosažení věku 65 let. Rozhovor s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci.

42 Více o procesu rehabilitací srov. P. URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 166–167; J. PULEC – P. URBÁŠEK a kol., *Kapitoly z dějin*, s. 341.

43 Archiv UP Olomouc, FF, inv. č. 69, kart. 5.

44 Archiv UP Olomouc, RUP, inv. č. 8197, kart. 431; Rozhovor s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci.

dbala na svůj zevnějšek a styl odívání. Na veřejnosti se zásadně pohybovala vkusně a vhodně oděná, povětšinou v kostýmku. Typické pro ni byly velké brýlové obroučky a pozornost upoutával také výrazný červený přeliv jejích vlasů. Pověstná byla rovněž její vášeň pro cigarety, které kouřivala nejen ve své pracovně, ale také během výuky. Kouřivali i další členové katedry, ovšem ve výuce většinou ne. Na odklepávání popela si s sebou všude nosila malé popelníčky, nejčastěji ve tvaru mušličky. Jak sama dbala na vhodnost svého oděvu, tak totéž vyžadovala od svých studentů. Stávalo se, že pokud student přišel nevhodně oblečen ke zkoušce nebo na pedagogickou praxi, byla schopná ho dokonce vykázat se slovy, že se má nejdříve upravit, jak se sluší, a pak přijít. Studenty pokárala i ve výuce, pokud jejich vzhled neodpovídal jejím představám. Pochopitelně dávala najevo také svou případnou nespokojenost s chováním studentů, a to nejen ve výuce, ale ve své podstatě v prostorách univerzity vůbec. Autoritu a respekt si u studentů dokázala získat. Ti samozřejmě nebývali vždy zcela nadšení z jejich připomínek, ovšem s odstupem času si uvědomují určitou významnost těchto výtek. Zvláště v dnešní době, kdy se sami v pozici univerzitních pedagogů setkávají s mnoha prohřešky studentů. Jiřina Holinková si ovšem neodpustila kritické (a ne vždy zcela taktí) poznámky i vůči svým kolegům. Ke studentům ve výuce bývala náročná a přísná, totéž platilo u zkoušek. Snažila se však pomáhat nadějným studentům v začátcích jejich vlastní odborné práce a s některými svými studenty nadále udržovala kontakty po skončení jejich univerzitního studia.

Nicméně i ti, s nimiž mívala dobré vztahy, připouštějí, že její osobnost měla také své stinné stránky. Komunikaci s Jiřinou Holinkovou občas ztěžovala její náladovost a někteří studenti se potýkali s obtížemi při vypracovávání svých diplomových prací, jejichž dokončení komplikovaly mnohé připomínky ze strany Jiřiny Holinkové coby vedoucí těchto prací.⁴⁵ I přes tyto stinné stránky se však bývalí studenti snažili vzdát poctu své vyučující, což za minulého režimu nebylo vůbec snadné, už vzhledem k jejímu postihu z dob normalizačních čistek. Přesto se v průběhu osmdesátých let podařilo vydat dva sborníčky věnované právě Jiřině Holinkové. První z nich vyšel roku 1985 péčí Karla Müllera jako příloha zpravodaje Klubu genealogů a heraldiků Ostrava, do něhož přispěla řada jejích žáků.⁴⁶ Druhý sborníček se podařilo vydat o rok později z iniciativy dalšího jejího žáka, a to Vladimíra Wolfa, který v té době pracoval jako archivář v národním podniku Texlen Trutnov. Toto dílko obsahuje stručný životopis Jiřiny Holinkové a při-

45 Rozhovory s prof. Janou Burešovou, 16. 7. 2012 v Olomouci; s prof. Jiřím Fialou, 18. 6. 2012 v Olomouci; s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci; s doc. Jindřichem Schulzem, 4. 10. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci; s dr. Pavlem Urbáškem, 17. 5. 2012 v Olomouci; s prof. Vladimírem Wolfem, 18. 7. 2012 v Trutnově.

46 *Pocta PaedDr. Jiřině Holinkové, CSc.*, příloha Zpravodaje č. III. Klubu genealogů a heraldiků Ostrava, Ostrava 1985; Rozhovor s dr. Karlem Müllerem, 21. 6. 2012 v Olomouci.

pojena je i bibliografie jejich prací do roku 1986, kterou Vladimír Wolf sestavil společně s Milošem Kouřilem. Tato práce byla vydána jako příloha sborníku *Lnářský průmysl*, který byl vydáván v Trutnově coby výstup z odborných setkání historiků Lnářského průmyslu. Do tohoto sborníku přispívali pod pseudonymy také mnozí v té době zakazovaní historici (František Spurný, Josef Bieberle, Vladimír Lesák) a mimo jiné i absolventi studia historie v Olomouci. Jiřina Holinková se těchto setkání také jednou zúčastnila, a to v roce 1988.⁴⁷

Nejen bývalí studenti se jí snažili vzdát poctu. I její kolegové připravili sborník prací věnovaný Jiřině Holinkové u příležitosti jejích 65. narozenin, který však vyšel pouze jako samizdat v několika exemplářích. Nesl název *Amici Amicae*. O deset let později jí k 75. narozeninám věnovali kolegové z katedry sborník *Dílo Františka Palackého*. Sama Jiřina Holinková se podobně podílela svými příspěvky na vzniku jiných samizdatových sborníků věnovaných k poctě svých kolegů, v té době zakazovaných či jinak omezených historiků.⁴⁸

Jiřina Holinková udržovala se svými kolegy z katedry přátelské vztahy, potkávali se nejen na pracovišti, ale i v soukromí. Někteří kolegové za ní dojížděli na chatu v lesích u obce Leskovec v blízkosti vodní nádrže Slezská Harta v podhůří Jeseníků, kterou získal do dlouhodobého nájmu ještě její manžel ing. Holinka a kterou využívala po jeho smrti. Byť cesta k chatě byla trochu obtížnější, její kolegové tam za ní rádi dojížděli a Jiřina Holinková se zde setkávala i s ostatními svými přáteli. K setkávání s kolegy docházelo také v rodném městě Hranicích, kde si Jiřina Holinková spolu se svou sestrou opravily domek po rodičích, v němž obě trávily svá důchodcovská léta. K domku patřila i zahrada, o kterou se staraly a také zde chovaly domácí zvířata, především psy. K návštěvám ze strany kolegů docházelo zvláště u příležitosti jejích narozenin, ale mnozí se u ní zastavovali i individuálně.⁴⁹

Jiřina Holinková zemřela 3. srpna 2005 v rodných Hranicích. Smuteční obřad se uskutečnil v chrámu sv. Mořice v Olomouci o týden později. Na jeho organizaci se podílela i Filozofická fakulta Univerzity Palackého, za níž promluvil jeden z tehdejších proděkanů doc. Dušan Šimek. Další projev měl Miloš Trapl. Pohřební hostina se konala v restauraci Konvikt, která je součástí objektu Uměleckého centra Univerzity Palackého. Zde na osob-

47 Vladimír WOLF – Miloš KOUŘIL, *Jubileum dr. Jiřiny Holinkové, CSc.*, Trutnov 1986; Rozhovor s prof. Vladimírem Wolfem, 18. 7. 2012 v Trutnově. Více o odborných setkáních a vydávání sborníku *Lnářský průmysl* viz Jaroslav ŠŮLA – Vladimír WOLF, *Obstáli jsme? Jak jsme v letech 1975–1990 pracovali na dějinách textilu aneb mezi vzpomínkami a historickou statí*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2011, č. 2, s. 175–190.

48 I. BARTEČEK, *Životní jubileum*, s. 146–147.

49 Rozhovory s prof. Libuší Hrabovou, 26. 9. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci; s prof. Vladimírem Wolfem, 18. 7. 2012 v Trutnově.

nost Jiřiny Holinkové zavzpomínal ve svém proslavu Vladimír Wolf. Jiřina Holinková byla pohřbena na hřbitově v Hranicích.⁵⁰

Shrnutí

Doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. spojila celý svůj profesní život s Katedrou historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého. Během své kariéry předala poznatky a zkušenosti mnoha studentům. Jako historička se věnovala výzkumům v oblasti regionálních dějin, zaměřovala se na období starších dějin, konkrétně tedy na kulturní dějiny a blíže pak na dějiny městského školství na Moravě. Prostřednictvím těchto výzkumů obohatila moravskou historiografii o díla vztahující se k této problematice v předbělohorském období. Její kariéru však poznamenaly normalizační čistky na počátku sedmdesátých let, kdy jí byl zastaven kvalifikační růst v důsledku jejího vyškrtnutí ze strany. I v tomto nelehkém období tzv. normalizace se však dokázala zapojit do veřejného života především v rámci své činnosti ve Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci a věnovat se naplno své pedagogické činnosti na katedře historie. Jiřina Holinková byla bezesporu velmi silnou osobností, která se nesmazatelně zapsala do paměti svých bývalých studentů i kolegů.

50 *Za doc. Jiřinou Holinkovou*, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2005, č. 290, s. 86–87; Rozhovory s prof. Janou Burešovou, 16. 7. 2012 v Olomouci; s prof. Milošem Traplem, 9. 7. a 13. 8. 2012 v Olomouci; s prof. Vladimírem Wolfem, 18. 7. 2012 v Trutnově.

Zusammenfassung

**Doc. PaedDr. Jiřina Holinková, CSc. Historička a univerzitní pedagožka
nejen pohledem pamětníků**

Die Autorin dieses Artikels beschäftigt sich mit der Persönlichkeit der Dozentin Jiřina Holinková (27. 10. 1921 – 3. 8. 2005). Der Text wurde auf dem Grund der Forschung der Archivquellen und auch auf dem Grund der Gespräche mit den Zeitgenossen ausgearbeitet. Die Mitarbeit mit den ehemaligen Studenten und Kollegen der Dozentin brachte viele wichtige Erkenntnisse über die Persönlichkeit der Dozentin.

Jiřina Holinková ist im Jahre 1921 in der Stadt Hranice (Mähren) geboren. Sie studierte in den Jahren 1948–1952 an der Pädagogischen Fakultät der Palacký Universität in Olmütz. Als sie das Studium beendete, arbeitete sie in den 50er Jahren als Assistentin von Professor Ladislav Hosák im Institut für historische Heimatkunde. Sie wirkte dann als Assistentin am Lehrstuhl für Geschichte mehr als vierzig Jahre. Sie hielt vor allem die Vorlesungen über die tschechoslowakische mittelalterliche und frühneuzeitliche Geschichte. Sie hielt auch die Vorlesungen über die Geschichtsmethodik. Ihr Se-

minar zur mittelalterlichen Geschichte, das sie in den 70er und 80er Jahren im Bezirksarchiv in Olmütz führte, wurde damals für außerordentlich gehalten. Dozentin Holinková organisierte auch die Exkursionen des Lehrstuhls für Geschichte. Ihre wissenschaftliche Tätigkeit wurde auf die Forschung des mährischen Stadtschulwesens vor dem Jahre 1620 konzentriert. Sie schrieb zwei Monographien, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období* (1967) und *Čtyři kapitoly z dějin školy u sv. Mořice* (1970), aber sie war auch die Autorin von viele Artikeln. Sie bekam erst im Jahre 1990 den Titel Dozentin, weil ihr Habilitationsverfahren im Jahre 1970 infolge der Normalisierung eingestellt wurde. Dozentin Holinková war auch ein langjährige Mitglied der Heimatkundlichen Museums-gesellschaft in Olmütz. Sie war eine strenge und anspruchsvolle Pädagogin, aber sie half den Studenten bei Anfängen ihrer eigenen wissenschaftlichen Tätigkeit. Sie starb im Jahre 2005 in Hranice, wo sie auch begraben wurde.

Michal LOUČ

Oživlá historie Ratenic. Orální historie jako nástroj komunitního zkoumání lokální historie

---

Abstract: Living History of Ratenice. Oral History as a Research Key to Community History

The study deals with the topic of the community oral history projects. It describes the Czech community local oral history project the Living History of Ratenice its methodology and outcomes. The author summarizes the historical development of oral history with the special attention to the community history in the first chapters. He also discusses the main methodological issues of this kind of projects. The following part is dedicated to the development of the project the Living History of Ratenice and its methodology. Then the article presents the project outcomes on the three selected topics – the historical changes of landscape and public space, the working life and finally the life during the Second World War.

Key words: Czechoslovakia – oral history – community history – local history – Ratenice

---

„Jednoho však jest litovati, že nebylo dříve pochopení pro to, aby zachovány byly staré knihy, protokoly a jiné dokumenty o vedení zdejší obce, a byly ničeny, takže archiv zdejší jest chudý. Tudíž jest na budoucí generaci, aby tuto věc vedla v patrnosti a důležité spisy ukládala, a vzala si za příklad obce, které uchovaly zápisy i několik desetiletí, ba i století. Nezapomínejme, že po Vás přijdou jiní, kteří budou pátrati po historii obce, a nechtějte, aby byli zklamáni, tak jako jsme nyní my.“¹

zápis kronikáře Karla Chrastného v *Pamětní knize obce Ratenice* z roku 1940

O d počátků vývoje světové orální historie tvořilo jeden ze tří hlavních proudů jejího zájmu zkoumání lokální historie, tradic a osudů místních lidí regionálními organizacemi a institucemi (muzei, historickými společnostmi a sdruženími).² Jednou z četných variant těchto projektů jsou projekty komunitní, ať už realizované příslušníky těchto komunit či ve spolupráci s akademickou sférou. Impulz, vedoucí k jejich vzniku, přitom mnohdy vychází ze samotných komunit. Řada těchto výzkumů se primárně orientuje na informování široké veřejnosti a až poté na sféru od-

---

1 Obecni úřad Ratenice, *Pamětní kniha obce Ratenice* (léta 1934–1952), s. 145.

2 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 33.

bornou. Tyto projekty prošly ve Spojených státech a Velké Británii od šedesátých let 20. století velkým rozvojem a výraznou měrou přispěly k etablování této relativně nové metody a výchově nové generace profesionálních orální historiků působících na univerzitách, v archivech či jinde.

Česká orální historie se v posledních desetiletích dynamicky rozvíjí. Její těžiště tvoří především pečlivě teoreticky ukotvené projekty akademiků, doplněné rozličnými projekty neziskových organizací využívajících metod orální historie a zaměřených především na otázky bezpráví a lidských práv. Projekty zastupující mírně aktivistickou komunitní orální historii v pojetí, které popisuje zahraniční literatura, však existují i u nás. Jmenovat lze například projekty *Skautské století*, spřízněné projekty *Živá paměť Liberec-Reichenberg* a *Živá paměť Ve(selská)* či *Oživlá historie Ratenic – Living History of Ratenice*. Do přípravy a realizace posledního uvedeného projektu jsem se rovněž zapojil – jednak jako aktér místního spolkového života, jednak jako odborník – sociální antropolog a orální historik se zkušenostmi z terénních výzkumů prováděných mezi československými politickými vězni. Přestože jsem svou účast na poznání lokální historie Ratenic nejprve chápal jako relativně nekomplikovaný, občanský úkol, záhy jsem si uvědomil, že na mě klade nároky i jako na vědeckého pracovníka a že tento typ komunitních projektů a jejich metodologické vedení vlastně zatím není v české odborné literatuře příliš reflektován. Rozhodl jsem se proto na následujících stranách zachytit postup realizace a vybrané výstupy již zmíněného a právě dokončovaného projektu sdružení Ratenická včela *Oživlá historie Ratenic – Living History of Ratenice*. Projekt je založen na dobrovolnické práci samotných obyvatel Ratenic, přičemž autor tohoto článku měl jako jediný předchozí zkušenosti se zkoumáním historie prostřednictvím pamětnických narativů. Navzdory snaze o co nejlepší metodologické ukotvení a využití rozmanitých pramenů při přípravě i realizaci projektu nebylo jeho cílem vyčerpávající historické poznání, ale spíše ohledání zajímavých témat a kapitol z historie obce, které by jinak upadly v zapomnění.

Komunitní projekty v orální historii

Komunitní orálně-historické projekty jsou specifické vymezením své hlavní cílové skupiny. Podle orální historičky Lindy Shopesové je charakterizuje konkrétní geografické určení, přičemž komunitou může být i skupina lidí sdílející určitou sociální identitu. Nejčastěji se jedná o kombinaci obou těchto příznaků – například to jsou jazzoví hudebníci z Los Angeles.³ Podobně definuje komunitní projekty i Mary Larsonová, která dodává, že kro-

3 Linda SHOPES, *Oral History and the Study of Communities: Problems, Paradoxes and Possibilities*, *The Journal of American History* 89, 2002, č. 2, s. 588.

mě geografického ohraničení lze navíc zkoumat skupiny obyvatel definované na základě jiných znaků – rasy, věku, genderu, třídy, zaměstnání atd.⁴ V obou případech se předpokládá, že zkoumaná komunita sdílí určitou specifickou identitu či kolektivní paměť.⁵ Obvykle jde pak o projekty, jejichž výstupy jsou určeny široké veřejnosti, nikoli primárně k prohloubení odborného vědění. V tomto ohledu lze mj. spatřovat souvislost s tzv. public history, tj. s popularizačními historickými pracemi vytvářenými mimo historická badatelská centra.⁶ Podobné typy projektů vycházejí z předpokladu, že města či vesnice díky komunitním projektům lépe poznají svůj historický vývoj a nově příchozí získají ukotvení v nové komunitě.⁷ Toto východisko ostatně stálo i u zrodu projektu *Oživlá historie Ratenic*.

Jiným dělítkem mezi různými druhy komunitních projektů je míra zapojení univerzitně vzdělaných orálních-historiků profesionálů. Nejčastěji na realizaci těchto projektů spolupracují laici s odborníky.⁸ V rámci této spolupráce je klíčové obsazení pozice interpretativní autority – míry vlivu všech aktérů na tvorbu, zpracování rozhovorů a výstupů z nich vytvořených.⁹ Tradičně obsazuje pozici interpretativní autority historik-odborník. Příkladem odlišného přístupu je například kanadský projekt *The Salvadoran Voices of Manitoba*. Jeho základním principem je snaha o maximální zapojení zkoumané komunity, tedy ne-akademiků do všech fází projektu. Tento přístup nazývá orální historik Alexander Freund *Participatory Action Research* (PAC). Autor uznává, že veškeré bádání a vytváření výstupů projektu je na jedné straně mnohem obtížnější, než když si plnou kontrolu drží „objektivní a školený“ badatel, na druhou stranu podařený projekt tohoto typu nepřináší pouze zajímavé historické poznatky, ale je pro danou komunitu přínosem i v jiných oblastech.¹⁰ Takový projekt umožňuje oboustranný obohacující dialog, podobný konceptu „sdílené autority“, jak ji popisuje Michael Frisch.¹¹

Nemálo projektů pak realizují sami amatérští badatelé či příslušníci komunity zajímající se o lokální historii. Narušuje se tak tradiční představa, že by historii měli zkoumat

4 Mary A. LARSON, *Research Design and Strategies*, in: Thomas L. Carlton – Lois E. Myers – Rebecca Sharpless (eds.), *History of Oral History: Foundations and Methodology*, Lanham 2007, s. 100.

5 Valerie R. YOW, *Recording Oral History*, Walnut Creek 2005, s. 188.

6 Graham SMITH, *Toward a Public Oral History*, in: *The Oxford Handbook of Oral History*, Oxford 2011, s. 429.

7 Paul THOMPSON, *The Voice of the Past*, Oxford 2000, s. 3.

8 L. SHOPES, *Oral History and the Study of Communities*, s. 588.

9 Tamtéž, s. 589.

10 Alexander FREUND – Mario JIMENEZ, *Working Toward Trust and Structural Healing: Oral History as Participatory Action Research* [CD-ROM], in: 17^a Conferencia Internacional de Historia Oral: los retos de la historia oral en el siglo XXI: diversidades, desigualdades y la construcción de identidades, Buenos Aires 2012, s. 7.

11 V. R. YOW, *Recording Oral History*, s. 191.

pouze univerzitně školení odborníci.¹² Vždy je však žádoucí, aby si účastníci komunitních projektů osvojili nezbytné minimum metodologických a historických znalostí. Poté, jak uvádí Paul Thompson, mohou celou řadu aktivit spojených s poznáváním minulosti vykonávat i laičtí badatelé: „V komunitním projektu mohou členové skupiny starých lidí navzájem zaznamenávat své vzpomínky, diskutovat o nich, vybrat ty nejvhodnější pro publikaci, opravovat přepisy apod.“¹³ Thompson je dále přesvědčen, že svůj význam má samotný výzkumný proces – například pro školní projekt může být společná práce na zpracování rozhovorů stejně přínosná jako nahrávání samotné.¹⁴ V každém případě by se použitá metodologie u projektů vedených ať odborníky, nebo poučenými laiky neměla výrazně lišit.¹⁵ V tom se zahraniční autoři shodují s českými orálními historiky.¹⁶

Jakou roli vlastně hrají komunitní projekty ve vývoji orální historie? Komunitní projekty jsou s vývojem světové orální historie úzce spjaty už od jejich počátků. Komunitní historikové si totiž brzy uvědomili hodnotu orální historie při zkoumání lokální historie. V jejich pojetí se orální historie stala způsobem, jak vrátit historii zpět dané komunitě a zároveň ji posílit.¹⁷ Kolébkou moderní orální historie jsou Spojené státy, kde se v polovině šedesátých let minulého století mohutně rozšířily lokálně zaměřené orálněhistorické projekty. Významně k tomu přispěl například školský *The Foxfire Project* celostátně podněcující studenty k aktivnímu zkoumání minulosti. O dekádu později vyvolalo podobný zájem blížící se 200. výročí vyhlášení nezávislosti země.¹⁸

Rychlý rozvoj orální historie v šedesátých a sedmdesátých letech inspiroval řadu knihoven, historických společností a neziskových organizací k zahájení jejich vlastních lokálních orálněhistorických projektů, zaměřených zejména na sociální dějiny a každodenní život.¹⁹ Příkladem může být *The Living History of Homer* – projekt, který je v mnoha ohledech blízký pojetí projektu *Oživlá historie Ratenic*. Na jeho počátku v sedmdesátých letech 20. století stál nápad starosty amerického zemědělského městečka Homer v Illinois na opravu bývalého koncertního sálu a vytvoření historické expozice. Nedostatek psaných pramenů přivedl místní obyvatele k orální historii. Ti díky přednáškám odborníků získali

12 G. SMITH, *Toward a Public Oral History*, s. 441.

13 P. THOMPSON, *The Voice of the Past*, s. 266.

14 Tamtéž.

15 V. R. YOW, *Recording Oral History*, s. 189.

16 Miroslav VANĚK, *Sběrači a lovci a „vědecký“ antikomunismus... Aneb o některých problémech orální historie při výzkumu naší nedávné minulosti*, in: Jiří Petráš a kol., *Příběh je základ... A lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie*, České Budějovice 2010, s. 23.

17 Rebecca SHARPLESS, *The History of Oral History*, in: T. L. Carlton – L. E. Myers – R. Sharpless (eds.), *History of Oral History*, s. 19.

18 M. A. LARSON, *Research Design and Strategies*, s. 100.

19 Ronald J. GRELE, *Oral History as Evidence*, in: T. L. Carlton – L. E. Myers – R. Sharpless (eds.), *History of Oral History*, s. 41.

znalosti metody a záběr projektu se postupně významně rozšířil (každodenní život, festivity, Ku-klux-klan atd.). Projekt realizovali obyvatelé obce a jeho hlavní cílovou skupinou byli jejich sousedé a širší veřejnost.²⁰ Získaný materiál dodnes využívá místní *The Homer Historical Society*.²¹

Velký rozvoj projektů lokální historie ve Spojených státech a Velké Británii nastal zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech, přičemž takové projekty díky vládní podpoře v mnohém předstihly vývoj v akademické sféře. Ve Velké Británii v osmdesátých letech dokonce existovaly vládní programy podporující komunitní orálněhistorické výzkumy. Protože na univerzitách se orální historie stále střetávala s nedůvěrou, řada orálních historiků zpočátku sbírala cenné zkušenosti právě v komunitních projektech, aby později nastoupila do vedení archivů a univerzitních studijních programů.²² (Naopak v České republice v počátcích rozvoje orální historie stáli spíše profesionální historikové a další typy projektů se začaly objevovat až o něco později.) Ani v devadesátých letech zájem o tento typ projektů neustal, což dokládá například existence *The Heritance Lottery Fund*, jenž v letech 1994–2009 přispěl 60 miliony liber na komunitní projekty splňující následující cíle – podpora identity, soudržnosti komunit a dobrovolnictví.²³ V současnosti zase vědečtí pracovníci propagují metodu orální historie na veřejnosti a vedou i laiky k jejímu správnému užívání. Kupříkladu britská *The Oral History Society* informuje širokou veřejnost o základních principech orální historie a povzbuzuje zájemce k zahájení jejich vlastních projektů.

V českém prostředí není pojem komunitní historie ustálen a projekty odpovídající západnímu pojetí nejsou hojně rozšířené. Přesto již můžeme několik takových projektů, které splňují kritéria zkoumání vymezené skupiny (komunity), lokality a primárního zaměření na veřejnost, zaznamenat. Studenti Gymnázia J. K. Tyla v Hradci Králové zpracovali na základě vzpomínek pamětníků jeho historii v letech 1945–1989.²⁴ Projekt *Skautské století* vznikl z iniciativy samotných skautů, je skauty realizován a tito tvoří také jeho hlavní cílovou skupinu – poměrně mne však překvapilo zjištění, že se skauti nesnaží s jeho pomocí představit svou historii široké veřejnosti.²⁵ Jiným příkladem je projekt

20 Larry DANIELSON, *The Folklorist, the Oral Historian, and Local History*, in: David K. Dunaway – Willa K. Baum (eds.), *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, Nashville 1996, s. 191.

21 E-mailová komunikace autora článku s Rayem Cunninghame, starostou obce Homer a předsedou *The Homer Historical Society*.

22 G. SMITH, *Toward a Public Oral History*, s. 411.

23 Tamtéž, s. 442.

24 Lukáš DULÍČEK – Jan HUTLA – Roman RUFFER, *Dějiny Gymnázia J. K. Tyla v období totality očima pamětníků*, Hradec Králové 2008.

25 *Skautské století*, Skautský institut (online), URL: <<http://www.skautskyinstitut.cz/skautske-stoleti/>> [cit. 2014-09-06].

Živá paměť Liberec-Reichenberg, který je iniciativou občanského sdružení LOS – Liberecká občanská společnost, jehož členové se rozhodli připomenout německou a židovskou minulost města. Jeho autoři mimo jiné vytvořili naučnou stezku s audioprůvodcem, kterou je možné projet na zapůjčené koloběžce a pořádali setkání s pamětníky na způsob tzv. živé knihovny.²⁶ Projekt *Živá paměť Ve(selská)* občanského sdružení Veselá vesnice je personálně propojen s projektem předcházejícím, je ovšem zaměřen na lokální historii obce Veselá (okr. Mnichovo Hradiště). Prvním výstupem projektu se stala naučná stezka se šesti zastávkami výtvarně inspirovanými okny tamní lidové architektury.²⁷ Mezi komunitní projekty je možné zařadit též širokou škálu školních projektů využívajících metody orální historie při zkoumání lokální historie, většinou však zaměřených značně monotematicky na perzekuci nacistickou nebo komunistickou (*Zmizelí sousedé*, *Stopy totality*, *Příběhy bezpráví – Z místa, kde žijeme* aj.). Velmi přínosnou inspirací pro české orálněhistorické komunitní projekty mohou být dnes již klasické historiografické výstupy z oblasti historické regionalistiky, mikrohistorie a dále práce na téma dějin každodennosti (např. práce Josefa Petráně o historii obce Ouběnice²⁸ nebo *Paměť hor* Eduarda Maura²⁹).

Metodologické otázky komunitních orálněhistorických projektů

Jak už bylo uvedeno výše, komunitní projekty významně přispěly k rozvoji světové orální historie. Dle Ronalda Greleho měly pozitivní vliv i v dalších oblastech: „*Z dlouhodobého hlediska může být za největší zásluhu orální historie považováno právě oživení zájmu o lokální historii.*“³⁰ Komunitní projekty jsou mnohdy spojeny s určitou mírou aktivismu a snahou o vyvolání společenské změny. Dle Greleho taková orální historie znamenala posílení snah o politické užívání historie k vštěpování hrdosti, posilování určitých identit a byla nositelem politické agendy. Mnohé lokální orálněhistorické projekty tak neměly ani tak povahu historickou, jako politicky-mobilizační či sociálně-terapeutickou, což vyvolávalo napětí mezi profesionálními a komunitními historiky.³¹

V lokálních orálněhistorických projektech se střetávají odlišné zájmy jednotlivých aktérů. Jak uvedla Linda Shopesová: „*Otázka interpretativní autority – rozhodování o ob-*

26 *O projektu, Živá paměť Liberec-Reichenberg* (online), URL: <<http://www.zivapamet-liberec.cz/cs/o-projektu.html>> [cit. 2014-09-06].

27 *O projektu, Živá paměť Ve(selská)* (online), URL: <<http://www.zivapamet-vesela.cz/cs/o-projektu.html>> [cit. 2014-09-06].

28 Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic: Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001.

29 Eduard MAUR, *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*, Praha 2006.

30 R. J. GRELE, *Oral History as Evidence*, s. 41.

31 Tamtéž.

sahu projektu – je obzvláště složitá v případě komunitních projektů a v oblasti public history, kde nejrůznější zainteresované subjekty vznášejí své požadavky. Zatímco sami narátoři se chtějí ukázat v pozitivním světle a tazatelé chtějí prokázat své profesní znalosti a dovednosti, samo publikum chce jednoduše slyšet dobrý příběh.³² S tím souvisí i častý rozpor mezi tím, jakou historii chce zkoumat projekt a o čem si přejí nejvíce vyprávět oslovení narátoři.³³ Je snadnější připomínat si pozitivní události než vzpomínat na doby konfliktů a traumat. Chování všech zúčastněných nadto determinuje i očekávaná reakce publika, která tazatele i narátory může vést k různé míře sebestylizace a autocenzury. Například na menší vesnici může být konfliktní dotazovat se na dobu kolektivizace, odsun Němců, stejně jako případné kontroverzní poznatky dále prezentovat místní komunitě.

Lišit se ovšem může i způsob kladení otázek. Školený historik klade odlišné otázky než amatérský badatel a s největší pravděpodobností se bude lišit i výsledné zpracování a interpretace daného příběhu. Pro laiky bez patřičné přípravy je takřka nemožné vést rozhovor do hloubky. Přitom pouze připravené a detailní dotazování vede k tomu, že lidé nedávají obecně přijatelné standardizované odpovědi. Ale i práce dokonale připraveného profesionálního historika má své limity. Problémem čistě akademických projektů může být jednostranné zaměření na jedno konkrétní téma, což může vyústit v ignorování témat subjektivně důležitých pro narátory a zároveň k malému přínosu takových rozhovorů pro jiné projekty.³⁴

Jiný okruh problémů představuje odborná erudice do projektu zapojených badatelů. Dle kritiky Lindy Shopesové lokální orálněhistorické projekty často vycházejí z naivních představ amatérských badatelů o podstatě historie a historického bádání. Provedené rozhovory jsou tak často pouze v zajetí životního příběhu narátora a opomíjejí konfliktní a průřezová historická témata, jež nejsou laičtí tazatelé s to za příběhem jednotlivce sledovat. Zaznamenané příběhy se pak vyznačují nespojitou akumulací historických faktů bez pochopení mnohavrstevných historických procesů.³⁵ Ve stejném duchu se vyjádřil i Ronald Grele ve své studii *Oral History as Evidence*, kde poukázal na to, že orální historici častěji tíhnou ke sběru více či méně pravdivých výroků o minulosti než k analýze toho, jak jsou identity konstruovány pomocí různých verzí minulosti.³⁶ Nedostatečná orientace tazatelů v historických tématech tedy může vést spíše k vytváření mýtů o minulosti než k hlubšímu poznání sociální reality.³⁷ Na druhou stranu přejímání tvrzení narátorů

32 Linda SHOPEs, *Legal and Ethical Issues in Oral History*, in: T. L. Carlton – L. E. Myers – R. Sharpless (eds.), *History of Oral History*, s. 125–159, zde s. 152.

33 V. R. YOW, *Recording Oral History*, s. 195.

34 L. SHOPEs, *Oral History and the Study of Communities*, s. 590.

35 Tamtéž.

36 R. J. GRELE, *Oral History as Evidence*, s. 71.

37 P. THOMPSON, *The Voice of the Past*, s. 212.

bez hlubší analýzy jejich výroků není zcela neobvyklé ani pro nejednu odbornou práci. Tomuto ledabylému přístupu napomáhá i snadnost, s jakou lze v dnešní době jednoduše vyvěsit přepsané rozhovory na internet a zpřístupnit je široké veřejnosti. Přepis rozhovoru by však měl být teprve prvním krokem pro jeho další analýzu a využití. Pečlivé zmapování všech dostupných pramenů pro náležité zhodnocení daného rozhovoru a jeho přínosu pro zkoumané téma přináší ovšem velké nároky na čas a užitou metodologii.

Podobu řady projektů rovněž citelně ovlivňuje tendence k heroizaci minulosti: „*Velkou výzvou pro komunitní orální historii je její sklon k oslavě minulosti, namísto kritického zkoumání, jakým způsobem je v rozhovorech konstruována minulost.*“³⁸ Konkrétní narativy tedy nelze nekriticky přijímat, ale je třeba na ně nahlížet jako na sociálně podmíněné konstrukty minulosti viděné z perspektivy současnosti.³⁹ Dle Greleho už italská historička Luisa Passerini a britská *The Popular Memory Group* před mnoha lety kritizovali orální historiky, kteří ve své práci nerefletovali problematiku fungování paměti. Taková orální historie se pak může změnit v nekritické nostalgické ohlížení do minulosti.

Výše uvedeným metodologickým obtížím komunitních orálněhistorických projektů se lze podle Lindy Shopesové vyhnout dodržením čtyř základních principů. Za prvé, zaměřit se raději na zkoumání konkrétních problémů než pouze sbírat rozhovory bez jakéhokoliv tematického vymezení. Za druhé, použít pestrý vzorek narátorů, který umožní podívat se na daný problém z různých úhlů. Za třetí, být kritický, nebát se těžkých otázek a kontroverzních témat. A za čtvrté, pracovat se zkoumanou komunitou, dostatečně ji informovat o projektu a podělit se s ní o zjištěné poznatky.⁴⁰

Projekt *Oživlá historie Ratenic*

Středočeská obec Ratenice leží v Polabské nížině v okrese Kolín, necelých 40 km východně od Prahy a jeden kilometr východně od Peček. V obci mající mírně přes 500 obyvatel je nyní evidováno 249 adres (roku 1930 to bylo 899 obyvatel žijících na 524 adresách). Občanské sdružení Ratenická včela vzniklo roku 2009 jako neformální spolek ratenických občanů usilujících o zlepšení života v obci a doplnilo již existující tradiční místní spolky (dobrovolní hasiči, myslivci, fotbalisté atd.). Zprvu se zaměřovalo na rozvíjení tradic, ekologická témata a udržitelný rozvoj. K hlavním aktivitám té doby patřil úklid okolí obce, obnova alejí podél cest, opravy kostela a každoroční pořádání společného zpěvu vánočních koled. Jak tomu u podobných projektů často bývá, hlavním impulzem ke zkou-

38 G. SMITH, *Toward a Public Oral History*, s. 442.

39 Tamtéž, s. 441.

40 L. SHOPEs, *Oral History and the Study of Communities*, s. 596–597.

mání lokální historie se pro sdružení stala oslava historického výročí – v tomto případě připomenutí 670. let od první písemné zmínky o obci – uspořádaná v říjnu 2010. Součástí programu oslav byla výstava historických fotografií, kterých bylo zpočátku k dispozici jen omezené množství. Sdružení proto oslovilo občany s prosbou o zapůjčení obrazů, fotografií a dalších písemností z jejich rodinných archivů. Takto se podařilo shromáždit mnoho cenného materiálu, včetně několika hodin amatérských filmových záběrů z let 1986–1990, které byly následně během oslav veřejně promítnuty. Pro návštěvníky navíc vznikla brožura *Rukověť Rateňáka aneb Ratenice dávné i nedávné*⁴¹ shrnující historii obce, důležitých budov (kostel, škola, fara atd.) a také životy ratenických obyvatel. Při psaní *Rukověti* její autoři získali části obecní kroniky, kroniky Svazarmu, různé novinové články a ve Státním okresním archivu Nymburk našli sérii historických prací napsaných v osmdesátých letech ratenickým rodákem a amatérským historikem Karlem Pokorným.⁴² S pozdější Pokorného pomocí také získali paměti ratenického starosty Jaroslava Miškovského z přelomu 19. a 20. století. Pro zpřístupnění informací o historii obce široké veřejnosti založili internetové *Ekomuzeum Ratenice*, inspirované virtuálním e-muzeem obce Senorady. Virtuální muzeum je řešením v situaci, kdy vytvoření malé expozice o historii obce prozatím brání nedostatek financí či vhodných prostor.

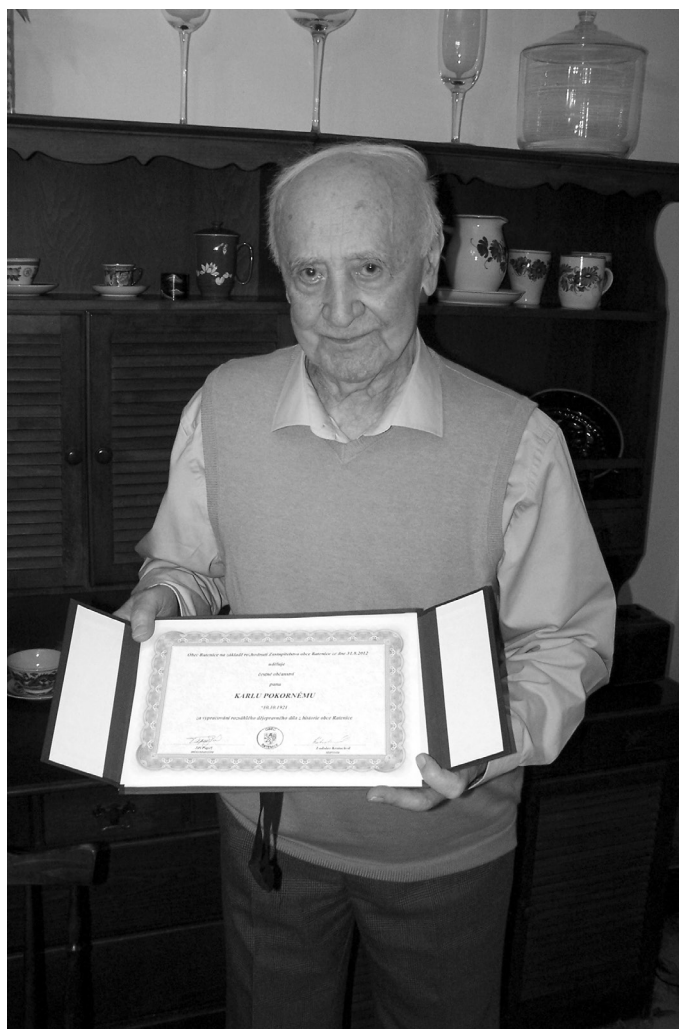

41 Luděk KUDLÁČEK – Pavel REK, *Rukověť Rateňáka, aneb Ratenice dávné i nedávné*, Ratenice 2010.

42 Karlu Pokornému bylo roku 2012 uděleno čestné občanství obce. Návrh na jeho udělení podalo sdružení s poukazem na Pokorného historickou práci. Naskenované historické práce Karla Pokorného lze nalézt na webových stránkách *Ekomuzea Ratenice* v sekci „knihovna“. Viz URL: <<http://www.ekomuzeum.ratenice.cz/knihovna>> [cit. 2014-09-03].

Uvedené prameny mj. poskytly cenné informace o minulosti Ratenic, zůstalo v nich však stále mnoho nejasností. Stejná situace panuje i v obecní kronice, která nebyla převážnou část druhá světová válka vůbec vedena a roky 1940–1945 byly až dodatečně sepsány kronikářem a zároveň předsedou Revolučního národního výboru Karlem Chrastným, jedním ze zakladatelů KSČ v obci. Řadu témat, jako je například každodennost, kronika navíc reflektuje jen minimálně či z pochopitelných důvodů tendenčně (kolektivizace). Historické texty Karla Pokorného z doby pozdní normalizace sice obsahují mnoho užitečných faktů, ale i řadu ideologicky zabarvených pasáží. Odlišný pohled přinášejí ony prameny osobní povahy – paměti bývalého ratenického starosty Jaroslava Miškovského *Z mých pamětí* zachycující každodenní život na konci 19. století a paměti Karla Pokorného *Z mého života* shrnující jeho život do konce druhé světové války.

Mapování historie obce autory *Rukověti* brzy přivedlo k domněnce, že mnoho zajímavého by se mohli dozvědět z vyprávění samotných pamětníků – například o židovské rodině Lustigových, jejíž členové se stali obětmi holokaustu, nebo o ratenickém učiteli Blahoslavu Formanovi, bratrovi režiséra Miloše Formana, který svého bratra mj. v Ratenicích o prázdninách několikrát navštívil. Podrobnosti o osudech těchto osob, v dostupných pramenech opomíjených, se podařilo zakrátko prostřednictvím jednoduchého dotazování pamětníků doplnit, a proto se sdružení rozhodlo pokračovat v bádání tímto směrem. Na základě shromážděné literatury byly připraveny podrobné okruhy otázek, které byly využity v pilotním rozhovoru s tehdejší nejstarší obyvatelkou obce Boženou Volákovou. V té době jsem se do projektu zapojil i já, přičemž jsem se rozhodl pomoci s metodologií orálně-historické části projektu.

Debaty nad plány sdružení a možnostmi orální historie ve výzkumu nedávné historie obce vyústily ve vznik komunitního projektu *Oživlá historie Ratenic – Living History of Ratenice*. Počátkem roku 2012 projekt získal grant z programu Mládež v akci pro období srpen 2012 až prosinec 2013. V době psaní tohoto článku probíhalo dokončování hlavních projektových výstupů (kniha, naučná stezka). Projekt se od počátku řídil předpokladem, že díky vyprávění pamětníků lze prokázat, že i malá, zdánlivě bezdějinná obec má svou unikátní historii a tradice.

Projekt měl šest základních částí. Hlavní realizovanou aktivitou byl sběr životních příběhů s využitím metody orální historie (tzv. vyprávěnky). Další tři části projektu souvisely s nutností informovat širokou veřejnost o projektu a jeho výstupech. Navázaly na dřívější aktivity sdružení v oblasti popularizace historie obce.⁴³ V této části byly dokončeny chybějící části internetového *Ekomuzea Ratenice* (oficiálně otevřeno dne 17. listopadu 2013) a k vydání připravena publikace s pracovním názvem *Oživlá historie Ratenic* obsahující již zmíněné paměti Jaroslava Miškovského a Karla Pokorného, doplněné o třetí oddíl vycházející ze vzpomínek narátorů. Archivní materiály a informace z rozhovorů byly rovněž využity k vytvoření historické naučné stezky *Marobudovi v patách* (otevřena v říjnu 2013).⁴⁴

43 Sdružení například zorganizovalo dvě přednášky archeologa Andreje Lamprechta z Polabského muzea na téma keltské Ratenice a germánské Ratenice. Ke stoletému výročí vzniku nástropní fresky v místním kostele namaloval vnuk jejího autora, malíře Adolfa Liebschera, *Ratenický včelařský betlém*, na němž byly vyobrazeny místní významné osobnosti a budovy.

44 Název stezky odkazuje na fakt, že v bezprostřední blízkosti Ratenic je celá řada archeologických nalezišť a nedaleký Dobříchov je jedním z míst, kde se dle názoru odborníků mohlo nacházet někdejší centrum Markomanské říše, tzv. Marobudum.

Pátou částí projektu bylo připomenutí ratenických židovských obětí holocaustu – tříčlenné rodiny Lustigových – formou položení Kamenů zmizelých (tzv. Stolpersteine) před jejich domem č. p. 9. K položení těchto kamenů došlo 28. října 2012 v rámci vzpomínkového setkání, kterého se zúčastnili i pamětníci, kteří se s ostatními účastníky podělili o své vzpomínky na Lustigovi a dokonce přinesli několik artefaktů – například dochovanou vycházkovou hůlku Otty Lustiga, kterou její majitel daroval svému blízkému sousedovi krátce před transportem.

Poslední částí projektu bylo pokračování sběru informací o šlechtickém rodu Stillfried-Ratenicz, jehož představitelé v obci žili v 13.–15. století. V rámci této aktivity byla 27. října 2013 uspořádána společná exkurze za lokálním amatérským historikem Heřmanem Kramlem do Červených Peček, kde je mj. pochována komtesa Maria Bukůvková z Bukůvky, rozená baronka ze Stillfriedu a Ratenic (1845–1929).

Nad rámec samotného grantu sdružení uspořádalo další dvě vzpomínkové akce. Při první z nich členové připravili protokolární dar ministru zahraničí pro Miloše Forma-

na, tvořený písemnostmi jeho bratra Blahoslava nalezenými na půdě statku č. p. 8 jeho novými majiteli. Dar byl nakonec předán českým velvyslancem v rámci festivalu *Mutual Inspirations 2012 – Miloš Forman*. (Členové sdružení rovněž navázali kontakt s dcerou Blahoslava Formana a na jaře 2014 uspořádali její setkání s někdejšími Formanovými žáky z ratenické školy.) Druhou akcí byl seminář *Zapomenuté fotografie* z března 2013. Setkání rodáků a nejstarších ratenických obyvatel doprovodila projekce historických fotografií, které pamětníci živě komentovali, a bezděky tak doplnili řadu zajímavých faktů. Všechny zmíněné akce se nakonec staly i vítanou příležitostí pro setkání se současnými i potenciálními narátory, stejně jako pro informování obyvatel obce o cílech a průběhu projektu.

Do budoucna jsou zvažovány další možnosti využití získaného historického materiálu k prohloubení zájmu o historii obce a k vytvoření dalších zastavení naučné stezky, vybudování geocachingové stezky, označení zajímavých míst QR kódy, vytvoření interaktivní internetové mapy či jednoduchého audioprůvodce. Členové projektu už mimo jiné tyto a další možnosti konzultovali a sdíleli se zástupci podobně zaměřených projektů, vystupujících na mezinárodním semináři *Good Practices in Oral History Methodology*, uspořádaném v Liberci dne 4. března 2013 v rámci projektu *Živá paměť Liberec-Reichenberg*.

Průběh výzkumu

Do všech fází realizace projektu se zapojilo deset osob ve věku od 15 do 45 let.⁴⁵ Nejprve byly na základě zkušeností s prvním rozhovorem aktualizovány okruhy otázek. Ty nakonec zahrnuly devět hlavních okruhů, které se dělily na další podotázky. Šlo o: dětství, léta v ratenické škole, zemědělské práce, život na návsi a v hostinci, život v církvi, obecní úřad, spolkový život, o lidech z Ratenic a o důležitých dějinných událostech. Jelikož tazatelé při své práci v počátcích postupovali čistě intuitivně a sami projevíli zájem o bližší poznání metody orální historie, byl pro ně uspořádán jednodenní orálněhistorický seminář s účastí studentů oboru Orální historie – soudobé dějiny z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Na semináři byl diskutován výběr vhodných narátorů, způsob jejich oslovení i otázka dalšího zpracování a archivace získaných rozhovorů. Velkou diskusi vyvolala otázka, zda se ptát i na kontroverzní historické události – například na kolektivizaci a život za komunismu. Nakonec byl tento typ otázek zařazen. Nicméně okruhy otázek k tématům kolektivizace a života po roce 1948 nebyly dostatečně rozpracovány, takže výsledné výpovědi narátorů na tato témata postrádají patřičnou hloubku.

45 *Ekomuzealisté*, Ekomuzeum Ratenice (online), URL: <<http://ekomuzeum.ratenice.cz/ekomuzealiste>> [cit. 2013-09-05].

V průběhu projektu byly vedeny rozhovory s osmi narátory (čtyři muži, čtyři ženy). Jako první byli osloveni převážně ti obyvatelé obce, které členové sdružení již osobně znali. Kontakty na další narátory pak byly získány přímo od nich. Vyhledání byli spíše starší pamětníci. Zastoupeni byli jak ti, kdo v obci stále žijí, tak ti, kteří se odstěhovali (Praha, Pečky, Velim, Pardubice). Jedním z kritérií bylo i to, zda tito narátoři mohli poskytnout informace o některých specifických tématech, například osudu ratenických Židů nebo návštěvách režiséra Miloše Formana za druhé světové války. Narátoři byli o rozhovor požádáni při osobním setkání, pouze v některých případech telefonicky. Dříve než se rozhovor uskutečnil, bylo jim předáno písemné shrnutí cílů projektu a hlavních okruhů otázek. Z oslovených osob rozhovor odmítla pouze bývalá starostka obce, kterou nepřesvědčilo ani ujištění, že bude moci rozhovor autorizovat.

Ve všech případech se ukázalo, že je nutné narátory podrobně informovat o všech aspektech projektu, aby nedocházelo k budoucím nedorozuměním. V jednom případě se narátor domníval, že hlavním výzkumným zájmem je pouze jedna konkrétní osoba z historie obce (Blahoslav Forman). Z tohoto důvodu při následné opravě a autorizaci přepisu nesouhlasil s publikací větší části rozhovoru týkajícího se však rovněž života v obci. Získání narátorova souhlasu se zveřejněním alespoň části ostatních témat si vyžádalo dvě dodatečná setkání a pečlivé vysvětlení projektových cílů.

S jednotlivými narátory proběhly jeden až tři rozhovory, a to bez využití předběžné písemné smlouvy o poskytnutí rozhovoru, která byla sice připravena, ale nakonec nebyla využita. Od klasického formátu setkání tazatel-narátor se naše práce s pamětníky lišila v tom, že rozhovoru se vždy účastnilo více osob. Obvykle byl setkání s narátorem přítomen některý zkušenější člen projektu (s širší znalostí metodologie a obecné historie obce), starousedlík (orientující se ve spletnosti vztahů v místním prostředí) a některý z mladých členů projektového týmu. Při polovině setkání byli přítomni příbuzní narátorů (dcera, vnučka, manželka atd.), obvykle v roli zaujatého posluchače a podporovatele. Vždy byl určen hlavní tazatel vedoucí rozhovor, přičemž ostatní přítomní do něj zasahovali jen v omezené míře. Hlavním vodítkem pro vedení rozhovoru se staly připravené okruhy otázek. Během rozhovoru tazatelé naráželi na nová témata, která byla v některých případech zařazena i do okruhů pro rozhovory s dalšími osobami. Příkladem může být týdenní pobyt polských partyzánů v obci v březnu 1945 či zmínky o okresním vedoucím kuratoria Josefu Chalupovi narozeném v Ratenicích.

Všechny rozhovory byly zaznamenávány na diktafon. Kameru členové sdružení odmítli použít, protože se obávali, že by její přítomnost negativně ovlivnila vedený rozhovor. Hotové rozhovory byly přepsány a narátorům vždy poskytnuty k opravě a autorizaci. Ve většině případů byly přepisovány celé rozhovory, pouze některé rušivé či osobní pasáže byly z přepisu vynechány a označeny stopáží. Tazatelé dále v přepisu označili pasáže

rozhovorů, které pokládali za vhodnou zvukovou ukázkou pro web *Ekomuzea Ratenice* a pro plánovanou publikaci. Tato fáze projektu nebyla zcela jednoduchá. Přepisování rozhovorů bylo pro zapojené dobrovolníky náročné na čas i motivaci. Novou zkušeností pro ně byly i debaty s narátory nad přepisy rozhovorů a získávání informovaného souhlasu. Obvykle narátoři zdůrazňovali svou důvěru v autory projektu a neměli zásadnějších připomínek, avšak jedna narátorka byla naopak nepříjemně překvapena formou přepisu se zachováním specifik mluvené řeči. S využitím přepisu nesouhlasila a rozhodla se odpovědi na tazatelovy otázky zpracovat raději znovu, písemně. Teprve po dalším ujištění, že přepis sice odpovídá mluvenému projevu narátorky, ale jeho části použité pro další publikaci budou ještě stylisticky upraveny, narátorka rozhovor autorizovala. V této fázi si tazatelé uvědomili, že informování narátorů o povaze a výstupech projektu nelze podcenit. Publikování vzpomínek narátorů totiž může vyvolat četné kontroverze, a je proto nutné k němu přistupovat zodpovědně. Jedna z narátorek při podepisování souhlasu s publikací uvedla: „*Já toho napovídám, snad toho nebudu litovat. Doufám ve Váš rozum.*“

V konečné fázi každý narátor podepsal informovaný souhlas se zpracováním a publikací získaných údajů, který mu poskytoval několik možností omezení způsobů publikace – některé části jednoho rozhovoru nám bylo povoleno publikovat pouze v anonymizované podobě. Často také byla zakázána publikace těch částí rozhovorů ovlivněných tím, že setkání s narátorem je i setkáním dobrých sousedů, takže se diskutovala i témata s projektem nesouvisející nebo osobní.

V prvotních fázích projektu byla poněkud opomenuta problematika archivace a zpřístupnění rozhovorů budoucím badatelům. První úvahy směřovaly k vyvěšení nahrávek celých rozhovorů na webové stránky *Ekomuzea Ratenice*, na semináři se studenty orální historie ovšem bylo poukázáno na četná rizika tohoto přístupu (etické hledisko i uživatelská nevstřícnost takového řešení). Zvažováno je proto vytvoření fyzického archivu u sdružení Ratenická včela, uložení rozhovorů na některém akademickém pracovišti (například Centrum orální historie AV ČR), popřípadě jejich vložení (s patřičným ošetřením autorských práv) na některý online pamětnický portál (například CVH Malach, Paměť národa, v případě archivu COH AV ČR je online přístup už také možný). Je nepochybné, že i v případě komunitních projektů, opírajících se primárně o dobrovolnickou práci laických badatelů, je nutné otázku archivace a využití rozhovorů důkladně koncepčně promýšlet už při plánování projektu.

Klíčová témata z ratenických orálněhistorických rozhovorů

Vyčerpávající popis všech tematických oblastí orálněhistorických rozhovorů vedených v ratenické lokalitě není možné kvůli omezenému rozsahu této studie poskytnout – v tom-

to ohledu odkazují na výše zmíněnou publikaci, která historii Ratenic zkoumá ve větší tematické šíři zahrnující například vzpomínky na dětství a studium v ratenické škole, každodenní život, festivity, náboženský život, anebo události velké historie, promítající se do života obce. V další části tohoto příspěvku tedy budou přiblíženy jen tři z okruhů, jež v průběhu projektu přinesly největší prohloubení znalostí o historii a proměnách obce. Prvním tematickým celkem je paměť míst – proměny krajiny a částí veřejného prostoru, plnící dnes odlišnou funkci než v minulosti. Druhým tématem je každodenní život, v tomto případě práce v továrnách a zemědělství. Těžištěm zájmu této studie pak bude třetí okruh, tzv. velké dějiny a jejich interakce se životy ratenických obyvatel.

1) Krajina a veřejný prostor

Nížinná krajina v okolí Ratenic se za poslední století výrazně proměnila.⁴⁶ Nedaleko obce byla postavena železniční trať a zkušební železniční okruh, byly vybudovány rozvody elektřiny, regulován potok Výrovka, vysušena pole, vykáceny aleje a ovocné sady, vyasfaltovány silnice, rozorány meze a polní cesty. Současný stav obyvatelé obce považují za „normální“, a proto tazatele zajímalo, jak budou proměny krajiny reflektovány ve vzpomínkách narátorů. Kromě proměn okolí obce byla také věnována pozornost změnám využívání veřejného prostoru přímo v samotné obci.

Proměny okolní přírody lze z vyprávění pamětníků doložit na příkladu zavezení blízkého kamenolomu, omezení druhové pestrosti ryb v potoku Výrovka či vykácení ovocných sadů v blízkosti obce v šedesátých letech 20. století: „*V poli byly zahrady, ale předseda pan Navrátil to všechno vykácel. [...] Muselo to jít od něho, kácelo se za něj. Kysilkovi měli tam, jak se šlo k Borku. Tam měli ovocné stromy. Všechno je pryč. Udělalo se z toho pole.*“⁴⁷ Ve všech případech se narátoři shodli, že iniciativa k likvidaci sadů přišla z místního jednotného zemědělského družstva.

V samotné obci bylo několik významných prostorů, z nichž centrální úlohu plnila návěs s kostelem, hostincem a školou. Příkladem místa, ke kterému se pojila celá řada vzpomínek narátorů, je bývalá obecní louž. Tato vodní nádrž nacházející se v dolní části obce sloužila především k zadržení vody svedené z okolních podmáčených luk. Písemné prameny dále uvádí například to, že po roce 1920 bylo prostranství u louže vykazováno potulným komediantům.⁴⁸ V současnosti však žádnou specifickou funkci neplní a místní dlouhá léta zvažují, jak ji využívat (včetně alternativy jejího úplného zavezení). Z toho

46 Viz Václav ZIEGLER, *Přírodou Pečecka*, Praha 2002, s. 172–176.

47 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Petrou Čáslavovou, Ivanou Jirků a Michalem Loučem s Marií Zvířecí v Ratenicích dne 12. května 2013.

48 Karel POKORNÝ, *Ratenice po roce 1918*, Ratenice 1986, s. 33.

důvodu bylo překvapivé, jak často narátoři o louži vyprávěli a jak rozmanité funkce v minulosti plnila. Nějakou vzpomínku na louž měl prakticky každý z narátorů. Louž v nich vystupuje především jako místo koupání koní, namáčení povozů, napájení zvířectva, praní prádla a dětských her: „Kočí do toho zajel i s žebříňákem [...], tam vzadu vylezli. Anebo samotný koně taky tam šly, on koně držel, šly podle břehu, jak je podél zábradlí. [...] Ono to nebylo tak hluboký, jenom..., no kola se schovaly ty od vozu. [...] Když bylo teplo, tak aby se nerozeschly, tak vždycky kočí se tam brodili s vozama. My jsme tam chodili koupat husy a taky jsme se tam někdy i my koupali. Plavali jsme taky. [...] Jo, tam byl led, tam mrzlo, tak tam bruslili, chodili tam bruslit.“⁴⁹ V zimě však louž nesloužila jen k bruslení, nýbrž i k těžbě ledu pro chlazení piva v ratenických hospodách,⁵⁰ což popsala jedna z narátorek: „A jinak ještě musím říct, že ten rybník, to bylo kouzlo. Ten zamrzal každý rok, oni to potom ledaři sekali a háky to vytahovali a měli to u Linhartů u piva. Býval tam takhle silný led. [...] Kluci tam hráli hokej a opravdu jsem si tam užili. Také se tam koně plavili, ženské tam na žně pytle praly, to se dalo na zábradlí, žádný to neukradl.“⁵¹ Děti byly ve svých hrách značně vynalézavé. Jeden z narátorů se podělil o vzpomínku na vskutku kuriózní využití přídatné nádrže odhozené americkou stíhačkou za druhé světové

49 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

50 K. POKORNÝ, *Ratenice po roce 1918*, s. 37.

51 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucíí Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

války: „Který kluk se zmocnil té nádrže, pamatuji si, že jednu měl Olda Němců, tak do toho vyřízl otvor, aby si do té nádrže mohl sednout a jezdil s tím hrdinně po louži. Všichni jsme mu to záviděli.“⁵² Pohyb v okolí louže však měl i svá rizika, o čemž nejvíce vypověděla paní Kolářová: „Ty, který pobírali ten důchod [za hospodářské krize, pozn. aut.], zalévali šoufkama z obecní voznice obecní stromky. [...] Vodou z louže. [...] My jsme tam koupali husy. [...] Jak se ten kovaný těžký šoufek spouštěl na vodu, šla jsem zahnat husy, aby mi je nezabil. [...] Rozrazilo mi to hlavu, ale ne natolik, abych tam zvoněla. Tak mě matka vzala, odvedla mě naproti k Němcovům, nastavili mě pod pumpu a pumpovali na mě vodu, převázali mě ručníkem a já šla druhý den do školy. Tam mi to nějak nešlo, musela jsem k doktorovi, tam mi to vyřezali, to bylo už zanícení.“⁵³ Louž byla v té době také domovem různých druhů fauny a flory. Jedna z narátorek například vyprávěla, že v louži chytala „čmelíky“ (dafnie), které na přilepšenou prodávala do prodejen chovatelských potřeb. Podle výpovědi narátorky však po několika letech lidé začali více používat automatické pračky a chemikálie tekoucí do nádrže tamější ekosystém značně poškodily.⁵⁴

Rozhovory s pamětníky nakonec ve vztahu ke krajině a veřejnému prostoru otevřely také důležité toponomastické téma, tj. místních pojmenování v obci a jejím okolí. Ratenické ulice nenesou žádná jména, zvláště starší lidé jsou uvyklí označovat je číslem popisným, příjmením rodin zde žijících či dobově ustáleným názvem (např. Marouškova ulice – podle zde v minulosti žijícího pekaře). Z tohoto důvodu byla velmi užitečná přítomnost starousedlíka v týmu tazatelů. I přesto bylo někdy nutné dodatečně zjišťovat, o kterém místě narátor vlastně hovořil. Totéž platilo pro okolí obce: „Říkávalo se k Domku, nebo se spíš mluvilo o polnosti, protože se vlastně žilo v polích. Řeklo se, že jdeme do Kopců, do Lán, na Rybníčka, nebo k Cerhenicím. Tak nějak oblastně a každý věděl, kde to je. [...] Na Mokrejch se říkalo, protože dokud tam za války nezavedli melioraci, bylo tam věčně vlhko.“⁵⁵ Rozhovory se staršími pamětníky tak nejenže poskytly soubor cenných místopisných značení, ale částečně i ozřejmily jejich etymologii, z větší části pozapomenutou.

2) Život mezi průmyslem a zemědělstvím

V Ratenicích v minulosti žili především drobní zemědělci a dělníci z továren (sousedním Pečkám se ostatně říkalo malé Kladno). Řada lidí musela za práci dojíždět: „Tady

52 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

53 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

54 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

55 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

bylo těch hospodářů, kteří byli živi jenom z toho zemědělství, jen pár. To byly větší statky a jinak tady byli kovozeďělci nebo takový drobní kravičkáři, jak se říkalo, anebo řemeslníci, který buď jezdili za prací do Peček k Jouzovům nebo Matičkovům, to byli zámečníci, nebo ty lepší, mladší řemeslníci od toho černého řemesla už jezdili do ČKD až do Prahy.⁵⁶ Za první republiky pak byly v horní části obce postaveny dělnické domky. „Tady na hořejšku byla za první republiky postavena řada dělnických domků. Všechny měly stejný styl odpovídající tehdejšímu životnímu standardu. Sedlová střecha, vpředu do štítu parádní pokoj, pak kuchyňka a další pokoje jako komora a dost. Záchod byl suchý, to se muselo přes dvůr. Přestože nebyla kanalizace, hloubková kanalizace, ani čističky, je zajímavé, že vody byly čisté.“⁵⁷ Některé rodiny ale bydlely jen v jedné místnosti: „Byli jsme pro lidi jenom Slováci. [...] Šli jsme z nájmu do nájmu. Nikdo nás nechtěl a vždycky jen jednu místnost. U Nehasilů se narodil Pavel a už nás bylo sedm. Pět dětí a rodiče. Vždycky v jedné místnosti.“⁵⁸

Jakkoli v rozhovorech nebyla tematizována světová hospodářská krize, narátoři často hovořili o špatných materiálních podmínkách svých rodin a těžké práci svých rodičů ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Statků bylo v obci vlastně jen několik (Holdů, Mrázů atd.), ale malé hospodářství měla v podstatě každá zdejší rodina. Život na vesnici tak znamenal trávení značné části dne a volného času venku pod širým nebem a namáhavou práci na rodinném poli: „Děda pracoval v Pečkách u Jouzů. [...] On byl slévač. Já si pamatuji, že jsme mu s tetou v poledne nosili oběd. Chodilo se pěšky, každý den. [...] On ráno šel pěšky do práce, tam sedřenej, skutečně sedřenej, protože ta slévačina není žádná legrace, zpátky se vrátil navečer, lehl si na tvrdou podlahu, aby si srovnal záda, a když se trošku zmátořil, zapřáhl kravku a jel k Výrovce na krmení. Vrátil se zpátky a ještě měl nějakou práci kolem hospodářství, poněvadž babička musela zvládat zase to ostatní.“⁵⁹ Důležitý byl chov zvířectva, které bylo zdrojem potravy i pracovní silou: „Naši měli dvě krávy – všechny rodiny to měly po dvou – protože měli políčko a sami si to obdělávali, tak měli jenom ty dvě kravičky, vůz, a tím obdělávali.“⁶⁰ Pokud rodina tažná zvířata nechovála, mohl jí pomoci souseď, ovšem nikoliv bez protislužby: „Maminka chodila celoročně pomáhat na pole těm, kdo nám to na jaře oral... Ale měli jsme z toho úrody, že jsme měli

56 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

57 Tamtéž.

58 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Petrou Čáslavovou, Ivanou Jirků a Michalem Loučem s Marií Zvířecí v Ratenicích dne 12. května 2013.

59 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Pavlem Boháčem v Pečkách dne 27. března 2013.

60 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

*sklep plný až po strop.*⁶¹ Po žních proběhlo mlácení obilí. Mlátičku mělo jen několik hospodářů, jedna z mlátiček ve spolkovém vlastnictví ale byla dostupná i ostatním zemědělcům: *„Velcí hospodáři si založili takový spolek a koupili si dohromady velkou mlátičku, byli asi tři nebo čtyři, náš a Rejholcovi. No a ta mlátila na návsi a taky chodila po stodolách.*⁶² Mlácení obilí na návsi se přitom obvykle překrývalo s ratenickou svatojakubskou poutí: *„No, to byla také estráda. Pěkné počasí vždycky vyšlo na pouť. Potřebovali přijet kolotočáři. Ti, co neměli své stodoly, všechno se to za pěkného počasí rychle dalo do snopů, do panáků a honem odvézt to žebříňákem na návěs, že tam bude mlátička. Všichni chtěli. Jeden to táhl za oj a kolik nás to tlačilo, než jsme to dostali na návěs. Šli jsme postupně, někdo předbíhal, někdo ne. Zrní bylo většinou hodně. Tam se to rovnou vážilo. Právě bezruká Anna přišla u téhle mlátičky o ruku, jak tam strkala slámu. [...] Takže to bylo na pouť. Plná návěs slámy, krámů a všeho. To se tak fofrovalo, aby se to všechno těm, co neměli stodoly, vymlátilo, rozvezlo, hned se to uklidilo a přijeli kolotočáři.*⁶³ Jak nás upozornila jedna z pamětnic, ne všechny plodiny bylo možné vymlít s pomocí strojů. Mechanické mlátičky lidskou práci zcela nenahradily: *„Cepama se mlátilo jenom žito, to bylo zvlášť posekaný a cepama ho vymlátily ženský. Čtyři nebo šest. Děly se z toho povřísla, kterýma se vázalo obilí do snopů.*⁶⁴ Právě rozhovor s Boženou Volákovou napověděl více o náročném životě na větším ratenickém statku.

Naši narátoři byli dále často přítomni draní perí, které se odehrávalo v jednotlivých domácnostech: *„Maminka dělala peřiny pro nás, když bylo tolik holek, tak musela dát každý peřiny. Vždycky se dralo od jedné hodiny do devíti večír vcelku, ani dračky nešly domů, maminka uvařila kafe a chleba, nebo měly buchty nebo sypánek, tak jim dala. A pak byla doderná, když se to dodralo, tak byly buchty a kafe a nějaký to štamprdle taky bylo, připíjelo se.*⁶⁵ Draní perí nebylo jen příležitostí k setkání a výměně noviněk mezi dospělými, ale i živého kontaktu s dětmi: *„Vždycky, když bylo draní, jsme byli rádi, že my jsme výš, protože ženský draly pod námi u stolu, a to víte, že se tam rozebíraly veškeré ratenické drby, kterým my jsme nerozuměli. A také nás ženské strašily. Vyprávěly o strašidlech, kde že všude jsou.*⁶⁶ Existenci originální místní pověsti či pohádky narátoři nepotvrdili.

61 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

62 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

63 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

64 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

65 Tamtéž.

66 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

Každodenní život ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století byl pro narátory velkým tématem a zejména příležitostí připomenout si dětská léta strávená v Ratenicích. Tento typ vzpomínání mimo jiné odpovídá jejich věku, ve kterém nabývá na síle efekt reminiscence.⁶⁷ Příznačná je v tomto ohledu poznámka manželky jednoho z narátorů, že neví, co dělal předchozího dne, ale o prvních několika třídách obecné školy vypráví neustále a velmi podrobně (této vazby paměti na věk je využíváno i v reminiscenční terapii). Obzvláště velký prostor narátoři věnovali dále dětským hrám, jídlu, volnočasovým aktivitám, školní docházce, svatbám, světským i církevním festivitám (poutě, slavnosti Těla a Krve Páně atd.).

3) Velké dějiny – druhá světová válka

Válečné roky pohledem obyvatel Ratenic dosud nebyly podrobněji zmapovány. Obecní kronika k celému válečnému období poskytuje jen stručné zápisy, obsahující odkazy na pomnichovské projevy vlastenectví, vysoké válečné odvody zemědělských komodit, rozmary počasí ovlivňující úrodu a všeobecně rostoucí materiální nedostatek. Kronikářův zápis z období po německé okupaci a vyhlášení protektorátu například oznamuje, že do Národního souručenství dobrovolně vstoupili všichni muži, načež následuje později dodatečně vlepený list, který tuto dobrovolnost popírá. Řadu dalších témat v kronice postrádáme (např. osud ratenických Židů), a proto bylo k alespoň částečnému doplnění informací o válečných událostech využito cenných vzpomínek ratenických pamětníků.

Ratenická pamětní kniha nezachycuje reakci obyvatel na přijetí mnichovské dohody, uvádí však, že se do obce přistěhovalo několik rodin českých uprchlíků z odstoupeného pohraničí.⁶⁸ „V Ratenicích byli v osmatřicátém roce ubytovaní sudetští vystěhovalci, to byli hodný lidi. Rodiny Turkovu a Bradáčovu jsem osobně znala. A jak bylo po pětáctýřicátém a pohraničí se nám vrátilo, tak tam odešli.“⁶⁹ Dále přišla rodina Divíškova nebo bývalý námořník Salač: „Z pohraničí přišel pan Salač, byl to bývalý námořník rakouské kriegsmariny, který o sobě tvrdil, a já mu to věřím, že se účastnil povstání v Boce Kotorské. Kdysi jsem dostal pojednání o Boce Kotorské a tam se opravdu jeho jméno vyskytovalo ve stávkovém výboru. Přežil to, protože včas uznal, že to nemá cenu, a zůstalo tam jen tvrdé jádro, které bylo popravené. Včas se vzdal na tu první výzvu.“⁷⁰ Jedním z opatření na jejich podporu bylo propuštění vdaných učitelek ze zaměstnání, které umožnilo jejich místa

67 Douwe DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, Praha 2009, s. 208.

68 Karel POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (2. díl)*, Ratenice 1984, s. 17.

69 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

70 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

přenechat učitelům z pohraničí – do Ratenic se touto cestou dostal například později dětmi oblíbený učitel Jaroslav Božovský.⁷¹

V březnu 1939 došlo k německé okupaci a vytvoření protektorátu Čechy a Morava. Německé vojsko obsadilo sousední Pečky, které měly velký význam pro svůj průmysl a polohu na železnici. O této události narátoři vyprávěli jen málo, obecní kronika věnuje značnou pozornost založení pobočky Národního souručenství, do kterého v obci vstoupili všichni muži. Pamětníci nahlízejí na toto období z dětské perspektivy: „*Když přijeli Němci, po tom 15. březnu, od Vrbové Lhoty přijela kolona vojenských aut a zaparkovali na návsi, byl takový hezký jarní den, tak ti vojáci kluci, všichni v poustkách na sluníčku, tam u Hlaváčů se slunili, vyhřívali a my jako kluci mezi nimi, a oni už měli z nás srandu, to jsme navazovali takový ty kontakty, to ještě jsme nebyli poznamenaní válkou ani my, ani oni. To jsme se s nimi normálně kamarádili a oni z nás měli legraci.*“⁷² Wehrmacht obcí jen projel. V týž den byli rateničtí funkcionáři KSČ zatčeni a odvezeni na Pankrác. Obec byla podřízena nacistické okupační správě, ze školy bylo odstraněno všechno, co připomínalo první československou republiku a její představitele. Z knihovny byly vyřazeny knihy s protiněmeckým zaměřením.

Vzhledem k tomu, že v obci žilo mnoho chudých rolníků a dělníků, odešlo jich po vzniku protektorátu mnoho do Německa za prací.⁷³ Reagovali tak na vysokou německou poptávku po českých pracovnících ať už v protektorátu, či přímo v Říši. Například za první tři měsíce okupace nezaměstnanost v protektorátu klesla o přibližně 80 % (z 92 000 na 17 000 nezaměstnaných).⁷⁴ „*Byli tu lidi, kteří odešli dobrovolně do Německa za prací, protože tam měli lepší podmínky. Když přišel Hitler, tak vyhlásil směnný kurz deset korun za jednu marku a že kvalifikovaní pracovníci mohou odejít do Německa za prací, že tam budou vítáni.*“⁷⁵ Příkladem může být Karel Pokorný, který se v květnu 1939 přihlásil v náboru na práci v Kielu a s dalšími devíti ratenickými občany odcestoval do Německa, kde pracoval až do poloviny roku 1942. Pochvaloval si přitom dobrý plat.⁷⁶ Brzy po návratu byl ale nuceně nasazen. Nucené nasazení se ostatně dotklo řady obyvatel obce. Zážitky ze svého pracovního nasazení v Německu a pohraničí zachytil Karel Pokorný s odstupem ve svých memoárech *Z mého života*.

71 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (2. díl)*, s. 18.

72 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

73 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 146.

74 Marie MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, Řitka 2012, s. 63.

75 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

76 Karel POKORNÝ, *Z mého života* (rukopis), 1990.

Drobné projevy odporu

Do konce války v obci nejspíše výrazné odbojové hnutí nebylo. Různé odbojové skupiny se ale v oblasti vyskytovaly. V Pečkách, Přnově-Předhradí a Sokolči působily podskupiny poděbradské odbojové organizace Uher-Šíma 777, založené roku 1943. Skupina byla pomocí vysílačky v kontaktu s Londýnem a vyráběla i vlastní výbušniny.⁷⁷ Gestapo její většinu zlikvidovalo v lednu 1945. V sousedních Cerhenicích v letech 1941–1944 existovala pobočka skupiny Hasičský odboj (později součást Rady tří) a do odboje se zde zapojila například tehdejší majitelka velkostatku Anna Rývová.⁷⁸

O žádných odbojových aktivitách v Ratenicích v prvních letech války se ale pamětníci nezmiňují, sami byli v té době ještě příliš mladí. Jeden z narátorů, kterému však bylo na konci války 12 let, svůj pohled shrnul následujícím způsobem: „*Odboj byl viditelný jedině v tom, že se zabíjela načerno prasata, nenahlašoval se plný stav slepic a drůbeže, zkrátka takhle se snažili ti okupační moc ošudit. Cizí rozhlas se poslouchal bez problémů. Otec si nechal zhotovit rádio speciálně na to, aby dobře slyšel Londýn, přitom stačilo přehodit páčkou a už mluvila Praha. [...] Myslel si, že by na to Němci nepřišli. Na knoflíku u rádia ale opravdu visela červená cedulka: „Pamatuj, že poslouchání cizího rozhlasu se trestá i smrtí.“*“⁷⁹ Poslouchání západního rozhlasu bylo v protektorátu vskutku velmi rozšířené.⁸⁰ Podvádění při odvodu kontribucí si však podle všeho vyžádalo jednu oběť. Dle obecní kroniky byl roku 1942 zatčen ratenický občan, dělník a bývalý ruský legionář Josef Poula. Poula byl odveden do Kutné Hory a později převezen do Říše.⁸¹ Dne 1. září 1943 Josef Poula zemřel v německém pracovním táboře.⁸² Příčina jeho zatčení nebyla dosud spolehlivě objasněna, ale pravděpodobně souvisela s kontribucemi. Karel Chrastný ji v kronice popsal takto: „*Důvody jeho zatčení se různě komentují, že prý udával některé zdejší občany za nedovolený prodej, jest jen záhadou, že právě byl...*“⁸³ (dále je záznam nečitelný) Nejrozsáhlejší informaci nám k tomuto případu podal jeden z narátorů: „*Slyšel jsem případ, ale to nechci jmenovat, já jsem to od svých rodičů ani nijak neslyšel, ale z druhé ruky jsem slyšel, že tu byl jeden, který poslal udání na starostu a některý lidi, že kryjou tyhle ty černoty atd., a prý na to sám doplatil, protože Němci přijeli a spíš věřili tomu starostovi a obecnímu zastupitelstvu tehdejšímu, že oni jsou ty, kteří pro blaho Říše dělají,*

77 Michal PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, Brno 2005, s. 30.

78 Břetislav DITRYCH, *Co se stalo v Cerhenicích*, Cerhenice 2006, s. 133.

79 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

80 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 24.

81 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 150.

82 Tamtéž, s. 152.

83 Tamtéž, s. 150.

co mohou, a že tohle to udání je nepravda a šlendrián. A ty Němci si ho odvezli a víckrát se nevrátil.⁸⁴ Velmi podobně příčiny Poulova zatčení popsal v osobním rozhovoru i pan Karel Pokorný: „Poula byl legionář, jenže ve válce, přišlo se na něj, udával lidi. Poula. To na něj prasklo po válce. Děda se s ním kamarádil, byli legionáři, a teď povídá: ‚Ježíšmarja, co to ten Poula provedl?‘ Němci ho dali do tábora v Pardubicích a nějak ho zlikvidovali. [...] Děda pak říkal: ‚Já tomu nevěřím, to na něj musel někdo nahrát.‘ Protože Poula neměl rád toho Šnajberka [tehdejšího starostu obce, pozn. aut.].⁸⁵

Výpovědi narátorů obsahují řadu příběhů spojených s obtížným každodenním získáváním jídla a nedostatkových komodit, například mouky a oleje. Odpovídalo to obecní situaci na protektorátním venkově, kde „zemědělcům zbývalo jen tolik potravin, aby přežili, to, co schovali, mohli ilegálně prodat nebo dát příbuzným z města, kteří využívali různých triků, aby jim potraviny nevzali na nádraží.“⁸⁶ V této souvislosti je narátory opakovaně zmiňován mlynář z Křížova mlýna v Pečkách, který lidem často tajně mlel mouku: „Dobrodinec pro lidi byl pečecký pan Bělovský. [...] On měl známost s pečeckým Křížem – Křížův mlejní! A ten mlel na svoje triko. Měl zákaz mlet a semlel tomu panu Bělovskému vždycky. S obtížema, ale jednou, [...] pan Bělovský byl svědkem naší svatby a říkal, že měl jednou hroznej strach. Měl od Kříže semletou mouku pro lidi a Němci tehdy v Pečkách udělali kontroly. On nemohl domů a celou tu dobu, nevím jaký čas, jezdil po Pečkách.“⁸⁷

V řadě rozhovorů se také často objevuje motiv pašování potravin a všudypřítomných kontrol (například na nádražích).

Učitel Blahoslav Forman

Část vzpomínek narátorů na období druhé světové války se vztahovala k působení jejich oblíbeného učitele na ratenické škole Blahoslava Formana. Tento muž se narodil do evangelické rodiny Formanových, pocházejících z Čáslavi. Vyučoval v Čáslavi, Chotěšicích, Skochovicích, Sokolči a Běrunicích, odkud odešel do Ratenic, kde žil v podnájmu na statku č.p. 8, patřícím evangelické rodině Hlaváčových. S Hlaváčovými Forman udržoval velmi přátelské vztahy, i v pozdější době se navštěvovali a korespondovali si. Za Formanem do Ratenic o prázdninách jezdili jeho bratři Pavel a Miloš – první se později stal malířem a druhý filmovým režisérem. „Já vám mohu říci především to, jak pan učitel

84 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

85 Soukromý archiv autora, zápis ze setkání s Karlem Pokorným v Ústí nad Labem ze dne 9. prosince 2012.

86 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 88.

87 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

Blahoslav Forman přišel k nám do Ratenic. Byl tehdy hodně mladý, bylo mu teprve 23 let, ale už tehdy jsme si uvědomili, že máme dobrého učitele. On to byl nejenom učitel, ale i velký vlastenec. [...] Formanovi rodiče byli politicky aktivní, takže se stalo, že byli odvezeni do koncentračního tábora, kde zahynuli. Pan učitel se stal takovým pěstounem svého bratra Miloše Formana, kterého také vozil do Ratenic. Jemu bylo tenkrát osm let. Vždyť to byl rok 1940. [...] Umělecké sklony ale byly vidět v celé jejich rodině. [...] Jeho bratr Pavel Forman byl akademický malíř.⁸⁸ Rodina Hlaváčova a některé ratenické děti rovněž navštívily domov Blahoslava Formana v Čáslavi a rodinný penzion Rut ve Starých Splavech. „On nás pozval už po škole, že můžeme jet jakoby na dovolenou k jeho bratrovi na Splavy, on tam měl restauraci, a přitom my jsme tam byly, oni tam měli jeden, dva baráky vedle sebe, v jednom se vařilo a v druhém se bydlelo přes víkend, a my jsme tam myly nádobí. Když se umylo nádobí, tak se šlo k jezeru. A oni bydleli naproti v lese, ten Pavel. Ale hlavně ten Blahoslav to zprostředkoval. Byla jsem tam týden, byla jsem tam já, Boža Němcová, sestřenice, a Milka Marušková, myslím že i Olina Chládová, že jsme tam byly čtyři.“⁸⁹

Blahoslav Forman v obci prožil větší část války, jeho rodina byla nacistickým režimem tvrdě postižena. Blahoslav Forman, sám mj. působící v odboji, své protinacistické postoje neskrýval ani ve výuce. Dokládají to vzpomínky pamětníků, kteří například uvedli, že s nimi Forman zpíval vlastenecké písně, což bylo za protektorátu zakázáno. (Školy dokonce nesměly také jezdit na výlety do míst spjatých s českou historií – třeba na horu Říp.): „Za okupace pořádal besídky svých žáků, na kterých byly recitovány básně takové, které by byly z hlediska Němců závadné. Mě požádal, protože věděl, že hraji na housle, abych tam hrál písničky jako od Karla Hašlera – Ta naše písnička česká, Čechy krásné, Čechy mé a takové písně, které byly zabarvené, ze kterých čišelo vlastenectví.“⁹⁰ Faktem je, že za protektorátu byly zakázány písně vyjadřující národní myšlenky.⁹¹

Přesvědčení narátorů o zapojení Blahoslava Formana do odbojové činnosti potvrzuje také publikace pečeckého odbojáře Vladislava Zalabáka: „Kromě toho měl styk spojení s Čáslavskem Vlad. Zalabák přes Blázu Formana, který pocházel z Čáslavi a učil na škole v blízké obci Ratenicích. S nimi spolupracoval i František Veselý z Ratenic. [...] Rodina Blázi Formana byla během okupace persekvována. Byl velmi citlivým, čestným a odpovědným vlastencem, který nikdy nesklonil hlavu před agresivními nacisty, proti nimž bojoval celým svým srdcem. Teprve po osvobození bylo z části zjištěno, že spolupráce pečecké organizace

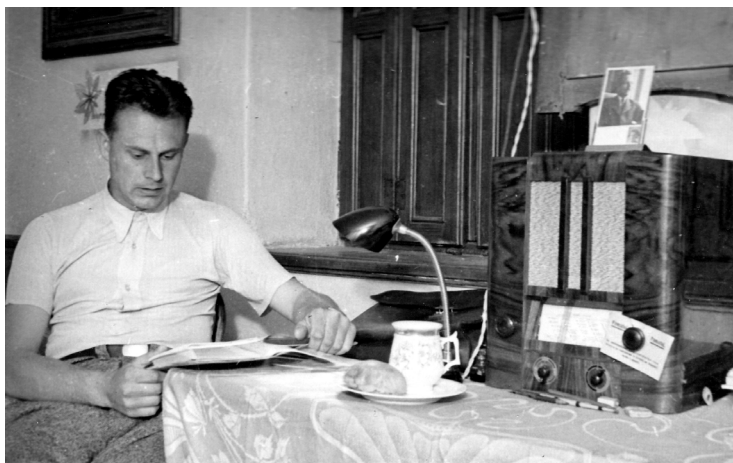
88 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

89 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ivanou Jirků a Alicí Šmejkalovou s Vlastou Faltovou v Ratenicích v červnu 2013.

90 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

91 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 43.

s Čáslavskem a Železnými horami byla oblastí, kde bylo ukrýváno několik sovětských a jiných zajatců.⁹²

Ratenickým učitelem byl Blahoslav Forman až do počátku roku 1944, pak ho úřad práce přidělil do továrny v Hedvíkově u Čáslavi, kam nastoupil koncem března a pracoval tam v laboratoři.⁹³ Kontakt s Ratenicemi neztratil ani v poválečných letech. Roku 1960 však, se třemi svými žáky, tragicky zemřel během školního výletu v Nízkých Tatrách.⁹⁴

Farář Msgre. P. Vladimír Jeřábek

Zajímavou osobností spojenou s druhoválečnou historií Ratenic byl Vladimír Jeřábek, který byl jmenován ratenickým farářem po skandálu svého předchůdce Bedřicha Mráze, který v lednu 1921 „opustil kněžské povolání a oženil se s bohatou místní vdovou Sixtovou z č.p. 22“.⁹⁵ Jeřábek byl aktivním členem lidové strany, za kterou byl v komunálních volbách roku 1923 zvolen do obecního zastupitelstva.⁹⁶ Brzy se stal jedním z aktérů střetů konzervativně a levicově založených obyvatel obce. Například roku 1924 vydal společně s Josefem Folbergerem z národně-socialistické strany leták, v kterém kritizovali, že v Ratenicích „rozmáhá se kvapně duch pokrokářský a volnomyšlenkářství“. Leták vyvolal nejen kritický komentář *Poděbradských novin*, ale i soudní spor, který musel projednat soud v Kutné Hoře.⁹⁷

92 Vladislav ZALABÁK, *Pečecko v boji za svobodu*, Pečky 1979, s. 229.

93 Karel POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, Ratenice 1984, s. 3.

94 K okolnostem smrti Blahoslava Formana viz Roman KALISKÝ, *Dlouhá cesta*, Praha 1962, s. 170–181.

95 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (2. díl)*, s. 27.

96 K. POKORNÝ, *Ratenice po roce 1918*, s. 103.

97 K. POKORNÝ, *Dějiny kostela sv. Jakuba Většího*, Ústí nad Labem 1987, s. 50.

K jinému konfliktu došlo roku 1931, kdy se novým učitelem stal Jaroslav Procházka, příznivec husitů, zaměřený kriticky vůči katolické církvi. Ve stejné době Jeřábek na škole učil náboženství. Jednoho dne Procházka sejmul ze zdi v učebně krucifix a nahradil ho portrétem Jana Husa. Pobouřený Jeřábek školu okamžitě opustil a incident vyšetřoval i školní inspektor. „Učitel Procházka byl Žižkův ctitel. Jednou přinesl Alšův obraz, je známý, jak tam je s palcátem. Vpředu byl vždycky pověšený kříž, Procházka se podíval, rozhlédl se a pro sebe si nahlas říkal: ‚No tohle. Já to nějak předělám.‘ Vzal ten kříž, dal ho stranou a dopředu pověsil obraz toho Žižky. Přišel farář na náboženství, vstali jsme a modlili jsme se otčenáš. On také vstal, modlil se a teď se na to podíval a začal: ‚Jejej, fuj, fuj!‘ a utekl. Samo sebou, že mezi ním a učitelem byl velký konflikt, ale škola i vesnice stály za Procházkou. Byl to učitel, který naučil.“⁹⁸ Petici za Procházkovo setrvání učitelem tehdy podepsalo 135 obyvatel, přesto byl Procházka přeložen do Slovice.⁹⁹

Vzpomínky narátorů ale poukázaly na další dosud neznámé stránky osobnosti faráře Jeřábka. Jeden z narátorů zdůrazňoval jeho hudební nadání, jiná narátorka zase zmínila, že několik obyvatel obce Jeřábek inspiroval k zasvěcení životu církvi a sám je rovněž finančně podporoval: „Monsignor Jeřábek pomáhal lidem na studiích. Josef Sršeň byl farářem u Českého Brodu, pak dal na studia Zelenýho a potom tam byl doktor Antonín, který byl v Pečkách farářem a který pak unikl Němcům. [...] Kluci ministrovali, ponejvíce bratr Rosti, který byl v Pečkách knězem, mladší se jmenoval Pepa Zelený a ministroval hodně. Hoši se střídali a byli ponejvíce z katolických rodin. Pepa vedl, i když bylo poděkování, koledování na Velikonoce, a když vykoledovali, tak se u kříže před kostelem modlili a Pepa to opět vedl. Ten vše znal.“¹⁰⁰

Narátory byla v případě faráře Jeřábka zmiňována rovněž jeho určitá prchlivost a náchyllost k alkoholu: „On občas jezdil na kole do Peček. Byla tam totiž drogerie, kde prodával materialista Votava, a on si tam jezdil vypíjet kořalku. Družil se s místním pobudou, který tvrdil, že byl jeho spolužák. Asi byl, ale on tam chodil, protože chlastal s ním. A zpátky jsem monsignora potkával, když jsem šel s houslema do Peček. Obvykle jsem ho potkával u Křížova mlýna. Odehrávalo se toto. K mlýnu jel monsignore od škarpy ke škarpe, tam seskočil z kola, zatáčku vyšel s kolem pěšky a pak nasedl ‚na špačka‘ a ne jinak. A zase takovým způsobem, přičemž si povídal. Jednou jsem ho slyšel, že si povídal: ‚Ten kostelíček se v Ratenicích tak pěkně vyjímá!‘“¹⁰¹

98 Soukromý archiv autora, zápis ze setkání s Karlem Pokorným v Ústí nad Labem ze dne 9. prosince 2012.

99 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (2. díl)*, s. 30.

100 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

101 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

Ve svém vyprávění o době válečné však také dva z narátorů hovořili o Jeřábkových vlasteneckých postojích, které dával veřejně najevo ve svých kázáních: „*Monsignor Jeřábek byl takovej vlastenec, že nevím, nevím, jestli by se dočkal konce války. On se nebál! On tak zaujatě mluvil! Tenkrát vím, že při mši řekl: ‚Napoleon taky nevyhrál válku!‘*“¹⁰² Jeřábek byl také znám svým odporem vůči vyvěšování německých nápisů v obci, jež neměla německou menšinu: „*Musím ale říct, že on byl slušný člověk. Byl to také vlastenec. Tenkrát v té době měl mít na faře německý nápis ‚Pfarramt‘ a to on nechtěl a také to tam za něho nebylo.*“¹⁰³

Konce války se Vladimír Jeřábek nedožil. Zemřel roku 1943, což okomentovala i obecní kronika: „*V květnu na to rozloučila se obec s Msgr. Vladimírem Jeřábkem, zdejším farářem, vlastencem, který v poslední době netěšil se důvěře protektorátních úřadů.*“¹⁰⁴ Jeřábkova pohřbu se vprostřed války zúčastnily stovky lidí a byl fotograficky velice dobře zdokumentován. Faru pak nějaký čas vedl starý farář Karel Svoboda. Když odešel do důchodu, zůstala fara dlouho neobsazena a roku 1952 byla adaptována na školu.¹⁰⁵

102 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

103 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

104 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 149.

105 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (2. díl)*, s. 26.

Pekař Josef Maroušek

Zvláště rozporuplné vzpomínky na každodennost v protektorátu se vztahovaly k postavě ratenického pekaře Josefa Marouška. V několika vyprávěních na něj bylo vzpomínáno jako na dobrého člověka, u kterého lidé ve třicátých a čtyřicátých letech pekli chléb a svačební koláče. Řada pamětníků nezávisle na sobě uvedla, že pekař Maroušek jim pak za války pomohl tím, že jim pekl chleba i bez potravinových lístků. „Maroušek pekl, na rozdíl od ostatních měl pekárnu. Zadělal se v díži chleba, po celou válku, a tam jsme mu na ošatkách nalepili štítek se jménem a ten se lepil moukou a vodou. [...] Na rozdíl od ostatních, jen Maroušek pekl a zásoboval celou válku lidi chlebem. I bez lístků. Sice do něj dával brambory, ale kupovali ho ti, kteří měli v rajchu děti a ten jim došel. Pomáhal i lidem ve válce, ten chleba, ať třeba později říkali, že on inklinoval k Němcům. Ale on byl z té oblasti přistěhován, dalo by se říct, že to byl domorodec ze Sudet. Nikoho neudal, nikoho neobvinil, ale dost lidí říkalo, že... Nesudme, nebudeme souzeni.“¹⁰⁶

106 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Vlastou Kolářovou ve Velimi dne 10. února 2013.

Ovšem dle obecní kroniky byl po válce Maroušek v rámci retribuční zatčen „pro vyvěšení čistě německé firmy na svém domě (Marouschek) a pro intimní styk s důstojníkem ? okupační armády.“¹⁰⁷ Už samotný otazník v zápise kronikáře vyvolává určité pochybnosti, zda nešlo o projev poválečného vyřizování účtů. Například dvojjazyčné nápisy byly za protektorátu povinné.¹⁰⁸ K celé věci se například vrátil narátor pan Katrnoška: „Bydleli tam také Marouškovi a tenkrát bylo velké pozdvižení, když oni se přejmenovali jako Marouschek. No, ale oni to nebyli špatní lidé, to se nedá říct. Nic protistátního určitě neudělali, ale bohužel tím, že se takhle přejmenovali, tak to lidé vzali tak, že kolaborovali, což pravda nebyla. [...] Totiž on si ho změnil, protože jeho bratr byl jako Němec, myslím ve vojsku. Myslím, že to udělal spíše z nějakých obranných důvodů. Že to nemyslel vůbec nějak zle a podle toho jsem to posuzoval. [...] Já bych řekl, že byli šikanováni většinou neprávem, že to byli jinak solidní lidi.“¹⁰⁹ Podobné zdůvodnění nabízí i výpověď jiné narátorky: „To je pravda. To tam měl na firmě a o pouti přijel jeho příbuzný v důstojnické uniformě a producovali se po městě. Pak mu to lidi zazlivali. On snad Maroušek nebyl zlý, ani jeho žena. Ale tohle jsou fakta.“¹¹⁰ Podobně výpověď pana Gallera hovoří o poněmčeném jménu na vývěšním štítě pekárny a návštěvě německého důstojníka, pan Galler ale uvádí poněkud jiné souvislosti. Josef Maroušek dle jeho vyprávění do obce přišel z pohraničí i s německou manželkou a právě její bratr, důstojník a pilot Luftwaffe, byl onou osobou, kterou za války po obci provázel. „Byla tady nějaká rodina Maroušková a jezdil sem paní Marouškové bratr, který byl válečný hrdina, letec, kulhal, několikrát ho asi sestřelili. Měli syna Jostu, který za války, protože měl strejdu u Luftwaffe, byl na něj samozřejmě hrdej. On byl Messerschmitt a my jsme byli zase spitfiry a na sokolišti jsme vždycky lítali s roztaženými rukama a hráli si na letecké souboje. Chudák Josta musel vždycky utéct domů přes zed, protože jsme se na něj sesypali moc. Ne ve zlém, zkrátka, byl to Němec.“¹¹¹ Kromě poněmčení názvu živnosti a návštěvu švagra se zatím neobjevila další „provinění“ pekaře Marouška, která by zavdávala příčinu k poválečnému postihu.

107 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 160.

108 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 71.

109 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

110 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

111 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Luděkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

Holokaust

Rasová politika nacistického Německa krutě zasáhla do života obce i v případě Ratenic. Nepříliš známou kapitolou obce byl osud židovské rodiny Lustigových. Letmá zmínka o této rodině jedním z místních obyvatel členy spolku přiměla k zařazení holokaustu jako jednoho z výzkumných témat komunitního projektu. Berta, Ota a Josef Lustigovi byli dne 9. června 1942 transporty AAc, č. 299 a č. 300 deportováni do Terezína. Berta byla poté zavražděna v Treblince, Ota v Trawnících a Josef zemřel nedlouho po válce, protože jeho zdraví bylo podlomeno pobytem v koncentračním táboře. Všichni narátoři byli později na tuto rodinu dotazováni, většinou však věděli jen to, že za války zmizela. Pouze výjimečně se objevil drobný, zpřesňující detail: „Ano, Lustigovi tam bydleli. To byl Ota Lustig a jeho matka Berta Lustigová. [...] Já jsem Lustiga viděl, jak chodil nakupovat. Blízcí jsme si moc nebyli, protože já jsem byl tenkrát kluk. Ale pak jsem ho viděl, jak chodil již se žlutou hvězdou, a pak se ztratil a oba bohužel skončili v koncentráku.“¹¹² Jedna narátorka byla jako dívka přítomna deportaci paní Lustigové: „Nevymizí mi ale z hlavy, když jsem šla dolů do krámu a nakládali Lustigovi. Když Němci přijeli a na to auto nakládali starou babičku, ona nemohla, i s tím křeslem ji nakládali na vůz. To vidím jako dnes.“¹¹³ Naopak narátor pan Pokorný vyprávěl o běžném životě Lustigových: „Měla dva syny. Jeden se jmenoval Ota a druhý Josef. Josef se odstěhoval do Prahy, byl vyučený řezníkem a dělal na jatkách. Vzal si křesťanku a později proto nešel do koncentráku, to šla Berta s Otou. Jak si to útržkovitě pamatují, tak tam bydleli Lustigovi. Číslo devět. Starý Lustig se rád napil a vím, že vždycky chodil domů a ona mu zamkla. Říkal jí: ‚Bertinko, otevři svému Rudolfovi.‘ A ona ho potom pustila. Oni byli židovská rodina. Je zajímavé, že Židi nepili a byli velmi šetrní. On ale byl Lustig takovou výjimkou. Chodil do Peček, jeden krok dopředu a druhý dozadu. No nebyl sám.“¹¹⁴

Na památku těchto obyvatel byly roku 2012 do obecního chodníku zasazeny tzv. kameny zmizelých („Stolpersteine“).

Heydrichiáda a založení kuratoria

Do vzpomínek narátorů se výrazně zapsalo období po spáchání atentátu na zastupujícího říšského protektora Reynharda Heydricha. V obci byly vyvěšovány seznamy po-

112 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnošskou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

113 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Petrou Čáslavovou, Ivanou Jirků a Michalem Loučem s Marií Zvířecí v Ratenicích dne 12. května 2013.

114 Soukromý archiv autora, zápis ze setkání s Karlem Pokorným v Ústí nad Labem ze dne 9. prosince 2012.

pravených: „*Za heydrichiády tady byla vývěsní tabule, byla o něco blíže k šupárně. Na ní byly vyvěšovány červené plakáty se seznamy popravených.*“¹¹⁵ Okrajově sem dolehlo i rozsáhlé pátrání po pachatelích: „*Pak byla ještě jedna taková špatná doba. Bylo to v období, kdy byl spáchán atentát na Heydricha. Po staveních chodil četník z Peček, ukazoval kolo a ptal se, jestli to kolo lidi neviděli. Ptal se děti i mě se ptal, bylo třeba držet pusy.*“¹¹⁶ Patrně nejemotivnější vzpomínku na toto období měla narátorka, jejíž otec si pro svůj slovenský původ za života v obci vytrpěl řadu posměšků a ústrků: „*Když udělali atentát na Heydricha, Němci chodili a legitimovali lidi. Tady byl nějaký pan Vít, můj tatínek byl Slovák a jel z práce, oni je legitimovali a Vít říkal: ‚Toho si seberte, toho si seberte, to je Slovák!‘ Jenže se popletl. Tatínek vytáhl svou pracovní knížku a cizinecký pas. V pracovní knížce měl napsáno, že byl v Praze-Libni vaříč barev a laků, tu továrnu měli zabranou Němci. Když to zjistili, zasalutovali mu a pustili ho. [...] Neměli jsme hezké vzpomínky. Tatínek tenkrát přišel a byl z toho nešťastný.*“¹¹⁷

Den po atentátu na Heydricha bylo zřízeno Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě,¹¹⁸ jehož pobočka vznikla také v Ratenicích. V čele okresního kuratoria mládeže stanul ratenický rodák Josef Chalupa: „*Stojí za zmínku, že z naší obce p. Josef Chalupa byl ustanoven jako přidělenec tohoto kuratoria při okresním úřadě v Poděbradech a v Nymburce. Uniforma mu pěkně sluší.*“¹¹⁹ K činnosti kuratoria se kronika vrací ještě jednou, a to konstatováním rozkladu jeho činnosti v roce 1944: „*Sportovní klub musel zanechat činnosti a kuratorium mládeže, tomu dal poslední ránu Chalupa Josef, takto okresní přidělenec, svým chováním, takže mládež se nařízených cvičení nezúčastňovala, neboť prý dotyčný i fackováním zjednatí si chtěl autoritu.*“¹²⁰

Sám Josef Chalupa se s úpadkem organizace a nekázní mladých těžce smířoval. V odborné literatuře je hojně citována ukázka z jeho zprávy ze setkání studentů s prezidentem Háchou na Pražském hradě na začátku prosince 1943: „*Již během nástupu jsem pozoroval žalostné zjevy. Profesoři nevěnovali pořádku vůbec žádnou pozornost. Sedmá třída reálného gymnázia ve Vršovicích nastoupila s deštníky zavěšenými na ramena. Jiná třída nesla klobouky dnem vzhůru jako talíře. Když měli zpívat, dělali poznámky: Nechceme zpívat, nechceme pochodovat. Poměry mezi mládeží byly nemožné a stísněující. Mu-*

115 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

116 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

117 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Petrou Čáslavovou, Ivanou Jirků a Michalem Loučem s Marií Zvířecí v Ratenicích dne 12. května 2013.

118 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 52.

119 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 150.

120 Tamtéž, s. 155.

sel jsem bohužel zjistit, že jde o téměř organizovanou a hluboce zakořeněnou recesi, jíž se účastnilo dobrých 60–70 % žáků. Na instruktory se volalo: Co si ten vůl v uniformě dovoluje. Děti se praly, jeden student se procházel s nalepeným plnovousem... Byl ještě čas říci lidem, že při objevení státního prezidenta musí jásat a zdravít pravicí, ale neodvážil jsem se toho, abych nezesměšnil árijský pozdrav.¹²¹

K tomuto tématu se vztahuje rovněž vzpomínka jednoho z narátorů, který na cvičení kuratoria docházel: „V Ratenicích bylo založeno také kuratorium. Museli jsme do něj chodit s bratrem, a nám to bylo protivné, protože nešlo jen o cvičení, ale i o ty besedy, na kterých byly vždy rozebírány úspěchy Velkoněmecké říše. Nás to s bratrem přestalo bavit a bylo zle. Hned byli rodiče interpelováni, že jinak bude zle, a pak to nějak zmizelo.“¹²² Uvedená vzpomínka reflektuje jak poslání kuratoria jako organizace vštěpující mládeži nacistickou ideologii, tak i fakt, že se činnost kuratoria obecně minula účinkem.¹²³ Neméně zajímavým tématem by bylo rovněž sledování dalších osudů Josefa Chalupy, který dle vyprávění narátorů po válce odešel do pohraničí: „V Ratenicích to vedl nějaký Pepíček Chalupa. Rateňák. To byla taková figura, on tehdy za okupace chodil oblečený do vojenské uniformy, měl na boku takový mečík. [...] Co se s ním stalo? Stal se členem československé komunistické strany. [...] Potom zmizel do pohraničí a už v Ratenicích nebyl. Tam otočilo hodně lidí, kteří byli předtím namočení a najednou jsme tedy koukali, kam až se dostali.“¹²⁴ Dle výpovědi jiného narátora byl Chalupa v rámci retribuční odsouzen na jeden rok a později se v pohraničí stal národním správcem.¹²⁵ Od narátorů pochází také zjištění, že z obce pocházel normalizační ministr spojů Vlastimil Chalupa. Jeho příbuzenské vazby na Josefa Chalupu se dosud nepodařilo ověřit.

Blížící se konec války

Ve svém vyprávění se narátoři věnovali zejména posledním dvěma válečným letům. Je to pochopitelné, protože válečné události začaly bezprostředně zasahovat do života obce. Protektorát byl do počátku roku 1945 hlubokým týlem a v okolí obce nebylo moc německých jednotek. Německo se již bránilo s vědomím nezadržitelné porážky, válka byla skutečně totální. Po prolomení německé fronty ve Slezsku v únoru 1945 do Polabí ustupovaly

121 Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999, s. 357.

122 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

123 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 53.

124 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

125 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

německé jednotky, aby vytvořily novou obrannou linii. Před sebou tlačily bezpočet německých uprchlíků.¹²⁶

Narůstala rovněž intenzita operací spojeneckého letectva. Narátor Pavel Boháč byl do Ratenic koncem války poslán rodinou, protože na Prahu dolehlo několik náletů. Nálety byly dle jeho svědectví opravdu slyšet až v Ratenicích.¹²⁷ Protektorát byl skutečně bombardován až v závěru války. Jeden z náletů zaznamenala i obecní kronika: „*O květné neděli pak nálet na Prahu zanechal i zde velké zděšení a nechť k práci vůbec. Z hranic za nočních večerů směrem přes Poděbrady a Nymburk slyšeti bylo silné výbuchy a ohnivé záře. To ruská armáda postupovala za utíkající armádou německou.*“¹²⁸ Jak uvedl Jaroslav Galler, od roku 1944 byla výuka ve škole často přerušována kvůli riziku náletu. V okolí obce s frekventovanou železniční tratí operovala často spojenecká letadla: „*Objevili se také kotláři, to byli stíhači, kteří volně prolétávali nad územím protektorátu a hledali si cíle. Nejvhodnější cíle pro ně byly lokomotivy a vlaky, aby tu dopravu těm Němcům znemožňovali. Toho jsem byl jednou přímým svědkem, že jsem šel odpoledne z houslí a oni přiletěli ve směru od Plaňan. Bylo jich osm, létaly takové drobné skupinky. No a čtyři letěli dál a čtyři letěli sem, protože na ně začal nějaký vlak střílet od Peček. Tehdejší vojenské vlaky jezdily ozbrojené, měly na přídí a na zádi protiletadlový vagón s kanónem nebo se čtyřčetem. Nějaký divoch po nich začal střílet, oni zatočili a letíc směrem od Cerhenic rozstříleli lokomotivu, která stála na konci nádraží u návěstidel směrem na Prahu. To jsem sledoval od mlýna z příkopu. Viděl jsem krásně zblízka ty piloty v kabinách. No a hned jsme tam všichni kluci z dolejška Peček, já mezi nimi, běželi, abysme se podívali, jak to s tou lokomotivou vypadá. Stála tam rozstřílená, voda z ní tekla a pára syčela.*“¹²⁹ Hloubkaři strojevůdce obvykle varovali, aby stihl odpojit lokomotivu a poodjet od vagónů s lidmi. Jejich útoky si přesto vyžádaly nemálo obětí. V širším okolí Ratenic měl nejvíce obětí 28. prosince 1944 útok na osobní vlak číslo 805 jedoucí mezi Libicí nad Cidlinou a Velkým Osekem. Stíhací letoun P-51 Mustang nad vlakem přelétl, strojvedoucí se soupravou popojel za nádraží, než ale stihl lokomotivu odpojit, pilot dokončil obrat a jeho šest kulometů ráže 12,7 mm zasáhlo nejen lokomotivu, ale i několik vagónů. Zemřelo 26 osob a dalších 62 bylo zraněno.¹³⁰

V září roku 1944 se v obci odehrála jedna nečekaná návštěva, jejíž průběh popsal Karel Pokorný: „*V neděli 7. září 1944 přijeli na návštěvu do Ratenic dva němečtí důstojníci. Protože neznali česky, přivezli je lidé k řídicímu učiteli Božovskému, který ovládal*

126 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 19.

127 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Pavlem Boháčem v Pečkách dne 27. března 2013.

128 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 156.

129 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

130 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 14.

němčinu. Byli to poněmčelí potomci starého českého rodu, který sídlil v Ratenicích, otec se synem. V roce 1472 dostal jejich předek Jiřík Štylfríd z Ratenic od syna Jiřího z Poděbrad, Jindřicha staršího, panství Nová Ruda v Kladsku, kde tento rod žil do roku 1945. Oba dva důstojníci si prohlédli ratenský kostel a nejstarší část vsi. V rukou učitele Božovského zanechali vizitku s uvedením jména: Graf von Stillfried und Rattonitz, Generalmajor a. D., Berlin W. 30, Barbarossastrasse 42.¹³¹ Co oba muže přivedlo do Ratenic, nevíme. Jen několik dní před jejich příjezdem však skončila sovětská operace Bagration, která Rudé armádě otevřela cestu do Východního Pruska a Polska. Karlu Pokornému nebylo známo, kdo přesně oni potomci dávného ratenického šlechtického rodu byli. Nyní se však podařilo dohledat, že prvním byl generálmajor wehrmachtu Waldemar, hrabě von Stillfried und Rattonitz (1877–1960) a druhým pak jeho syn Dieter (1914–1945), který na konci války padl v hodnosti kapitána v Grossbockenheimu.¹³²

Svatokřížská brigáda

Ve vyprávění narátorů o konci války se dále vícekrát objevila zmínka o oddílu banderovců či vlasovců projíždějících obcí. „Ještě než přišli Němci, tak se sem nastěhovali, říkali jsme jim vlasovci, ale podle mě to vlasovci nebyli, spíš to byla Ukrajinská osvobozenecká armáda nebo něco takového, protože nosili polské uniformy, světle zelené, konfederatky, ty čtverhranný čepice ty důstojníci měli a sídlili tady takhle po barákách, různě, a ve škole taky.“¹³³ Tvrzení o průchodu vlasovců se vyskytla i u pamětníků v nedaleké Radimi. Dostupná literatura tato tvrzení zpochybnila, protože výrok pamětníka dobové reality neodpovídal časově, ani prostorově – Ruská osvobozenecká armáda (tzv. vlasovci) se v květnu 1945 pohybovala k Praze ze zcela jiných směrů. Lapidárně věc shrnuje ratenický kronikář Karel Chrastný: „Za poznámku stojí, že v blízkém okolí uhnízдила se smečka vlasovců, tj. Rusů proradných, které německá vláda chtěla použití proti Rudé armádě. Byli v blízkých Chotuticích a v kouřimském okrese, rovněž i v naší obci několik dnů usadila se smečka proradných a ozbrojených Poláků, kteří rovněž k tomu účelu byli Němci trpění a z nich někteří i drze si počínali.“¹³⁴ Kdo byli oni „proradní Poláci“ plně nevysvětluje ani Karel

131 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, s. 3.

132 *Unbekannter Stammbaum*, Homepage des Familienverbandes (online), URL: <<http://www.stillfried.de/jupgrade/index.php/34-geschichte/allgemeing/73-unbekstammbaum>> [cit. 2014-09-06]; *Stillfried und Rattonitz, Waldemar Bolko Egon Julius Georg Graf von*, World War II Graves (online), URL: <<http://ww2gravestone.com/general/stillfried-und-rattonitz-waldemar-bolko-egon-julius-georg-graf-von>> [cit. 2014-09-06].

133 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

134 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 157.

Pokorný, který se omezil na to, že „[p]očátkem března 1945 byla školní budova zabrána pro vojsko, které bylo v obci ubytováno téměř celý týden. Byl to polský oddíl, který byl do německé armády zařazen pro zvláštní nasazení.“¹³⁵ Celou záležitost pomohly objasnit až další rozhovory.

Důležitým vodítkem byla zejména výpověď narátorky paní Řehákové, která vyprávěla o jednotce Poláků, kterou do jejich domu přišli ubytovat němečtí vojáci: „Jeden večer k nám přišli Němci. Byla jsem doma. Měli kožený bičík, pes šel po něm, a šli zabírat místnost pro vojsko. Pro jaké, jsem nevěděla. [...] Maminka slíbila tenhle první pokoj. Přijel tatínek, maminka mu to říkala a on na to: ‚Nic! Co oni tu mají co dělat?‘ Maminka na to: ‚Ježišmarja, ještě nás zavřou.‘ Tatínek tam šel a říkal: ‚Ty jim tu necháš i peřiny? Prokristapána!‘ Tak i ty peřiny musely pryč. [...] Druhý večer jsem přijela z Prahy z ordinace. Tady puška, tady puška, tam seděl vojáček a tatínek s ním švitořil. Sestra Věra s nimi také hovořila. Já si povídala: ‚Ježišmarja, to je nějaká změna! Nejdřív je vyhazuje, a teď s nimi mluví?‘ To byli, jak bych to řekla, on to ani tatínek nevěděl. Někteří byli obyčejní a jiní študovaní. Němec je nechal ozbrojené, ale nikam je nepustil. Oni nikam nemohli. Tatínek měl mapu Evropy, posunoval po ní špendlíkem, kde je Rudá armáda, kde se bojuje a oni mu zase ukazovali, kde všude byli. Tatínek z toho poznal, že on je Němec trpěl. Byli to Poláci. Tady měl panenku Čenstochovskou. Mše dělali u Semerádů, u nás ve stodole také dělali mši. Semerádovi je ale do baráku nepustili, museli spát na slámě. Já jsem z toho byla úplně okrnělá, že se tatínek nejdříve vzteká, a teď s nimi mluví. A oni to byli Poláci. Potom odtáhli a ani nevěděl kam. To nebyli vlasovci. [...] Byli od Němců trpění. Asi jim něco slibovali. Jak viděl tatínek, tak nic, pořád chodili dokola, a nic. Zůstali tu pár dní a pak odešli. Bylo to nějak na konci války.“¹³⁶ Tato vzpomínka obsáhla důležité poukazy na polskou národnost ubytovaných vojáků, pořádání mší a Pannu Marii Čenstochovskou, která, jak se vzápětí ukázalo, byla skutečně vyobrazena ve znaku oné jednotky. Obsáhlejší výpověď na toto téma poskytl rovněž narátor Jaroslav Galler: „Na konci války se tu objevili vlasovci. Přišla rota, nebo prapor vlasovců, ale myslím si, že to nebyli čistí vlasovci, ale spíše ta Ukrajinská osvobozená armáda. Byli to totiž římskí katolíci a každý večer měli na plácku před kostelem mši. Měli svého faráře, byli ubytováni ve škole a u lidí po barákách. Byli tu určitý čas a nějak v dubnu odešli. Říkali, že jdou na frontu k Ostravě a do Slezska. S lidmi se tu spřátelili, pamatují si jak sousedka, když ten její Michal odcházel, plakala a loučila se s ním. On jí také psal z té fronty a pak to ustalo, protože je asi zlikvidovali při nějaké ruské

135 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, s. 9.

136 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucíí Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

ofenzivě.¹³⁷ Další zajímavou vzpomínkou přispěl pan Boháč: „*To bylo asi v polovině dubna, zhruba, možná začátkem dubna, poněvadž bylo ještě chladno, do Ratenic se dostala polská armáda. Nevím, co to bylo za jednotku, ale bylo to tak. Pluk to nebyl, rota nebo jaký útvar. Ti totiž zase utíkali před Rusama, neutíkali před Němcema, a chtěli se dostat na západ. Víím, že ten velitel bydlel u matčina bratra [...]. Ti tam mohli být tak týden a pak zmizeli.*“¹³⁸ O této jednotce se nakonec zmínilo pět různých narátorů.

Jednoznačné identifikaci této polské jednotky, prošedší Ratenicemi, napomohl článek v denním tisku informující o osvobození koncentračního tábora v Holýšově u Plzně polskými partyzány ze Svatokřížské brigády.¹³⁹ Existence této jednotky u nás není obecně příliš známa.¹⁴⁰ *Svatokřížská brigáda (Brygada Świętokrzyska)* byla polovojenská organizace polského domácího odboje, která se na sklonku války ocitla na československém území. Brigáda vznikla v srpnu 1944 v prostoru Svatokřížských hor v blízkosti města Kielce z jednotek radikálně pravicové odštěpené frakce polské odbojové podzemní armády Národní ozbrojené síly (*Narodowe siły zbrojne, NSZ-ZJ*). Zbytek NSZ se spojil se Zemskou armádou (*Armia Krajowa*). Brigáda bojovala jak s německými vojsky, tak se sovětskými oddíly SMĚŘŠ, NKVD a komunistickými partyzány. V lednu 1945 brigáda v počtu necelého tisíce mužů ustoupila před postupující Rudou armádou do protektorátu a s německým souhlasem se v něm několik měsíců pohybovala. Jednotka se chtěla připojit k polské armádě na západní frontě. Pobyt v německém zázemí znamenal časté vyjednávání s německými orgány, které chtěly jednotku využít v boji proti Rudé armádě, což ona odmítala. Německá letadla ovšem dopravila do sovětského týlu několik výsadků členů brigády se zpravodajskými úkoly.¹⁴¹ Brigáda se ze Slezska pohybovala přes Starou Boleslav a Pečky do moravských Boskovic, kde její velení přehodnotilo své záměry a jednotka změnila směr svého putování na Plzeň, s cílem dostat se do kontaktu s americkou armádou. Několik dní před německou kapitulací brigáda osvobodila vězně z koncentračního tábora v Holýšově a byla Američany uznána za spojeneckou jednotku. Kvůli vyjednávání kompromisů s Němci ale bývá někdy jednotka podezřívána z kolaborace.

137 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

138 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Pavlem Boháčem v Pečkách dne 27. března 2013.

139 Luboš PALATA, *V Čechách osvobozovali i Poláci, z konce války ale radost neměli*, Lidové noviny (online), URL: <http://www.lidovky.cz/zapadni-cechy-osvobozovali-take-polaci-z-konce-valky-radost-nemeli-1d8-/zpravy-svet.aspx?c=A130509_113604_ln_zahranici_jv> [cit. 2013-08-09].

140 Více viz Jiří FRIEDL, *Svatokřížská brigáda NSZ v Československu: Hlášení čs. styčného důstojníka (červen–červenec 1945)*, Slovánský přehled 91, 2005, č. 2, s. 267–286.

141 Miroslav KRYL, *Síla naděje*, Soudobé dějiny 17, 2010, č. 4, s. 720.

O pobytu jednotky v Ratenicích se záhy podařilo dohledat záznam přímého účastníka – člena brigády Bolesława Kempy, který si do svého deníku zapsal: „*Odjíždíme ze Staré Boleslavi, míříme na jihovýchod, míjíme z východu Prahu a zastavujeme se v Bylanech, nevelké obci východně od Prahy. [...] Chlapci říkají, že máme jít stále stejným směrem až do Brna. Během pochodu nás budou mundúrovat. Máme z toho radost, protože kupříkladu já chodím úplně bez kalhot. 8. března okolo 10. hodiny opouštíme Bylany a pochodujeme jihovýchodním směrem, jdeme přes Klučov, Skramníky, Milčice, Velké Chvalovice, Pečky, Ratenice, zde se zdržujeme pravděpodobně na několikadenní přestávku. Naše skupina se ubytovává v soukromých domech, dostane se nám přinejmenším nějakého tepla a odpočinku. Češi se k nám chovají laskavě, znovu se sytíme českým národním pokrmem – plněnými knedlíky sypanými mákem. Neděle 11. března, stále jsme v Ratenicích. Dnes večer zřejmě odjedeme do Brna. Včera několik chlapců odjelo do Polska. Můj někdejší velitel také odjel. Náš vedoucí Wladek ‚Szczerba‘, ‚Bąk‘, ‚Lisowczyk‘ a další s námi po přistání mají navázat kontakt. Prosil jsem je, aby o mně dali doma vědět. Dnes ráno jsme byli v kostele a vrátili jsme se na oběd, který byl v duchu všech českých tradic, tzn. s knedlíky a buchtami (s mákem) a skvělým domácím pivem, v jehož výrobě jsou Češi mistry. Včera večer jsem byl v Pečkách v kině a na večeři. Češi tu žijí stejně jako Poláci v Generálním gouvernementu, možná o něco lépe. U nás si všichni nemohou dovolit pirohy z bílé mouky, a zde mají knedlíky a buchty v každé domácnosti. U bohatších hospodářů mají koláče a dorty první třídy, které by si sotvakdo u nás mohl dovolit. Takže zde v Čechách se to dá ještě vydržet.*“¹⁴²

Ačkoliv to obecní kronika vůbec neuvádí, Rateničtí patrně polské vojáky přijali dobře: „*To si pamatuji, [...] když táhli ti Poláci, celá řada Poláků, a bydleli, co je obecní úřad. Ti lepší, hlavní velitelé, v barácích. Vím, že Němcovi tady taky měli nějakého z Varšavy, až bude po válce po všem, že nás tam pozve. Byli tomu rádi, že jsme se k nim dobře chovali.*“¹⁴³

K historii *Svatokřížské brigády* a její protektorátní anabázi existuje řada pramenů a literatury v polském jazyce, dohledání podrobnějších informací vztahujících se k jejímu pobytu v Ratenicích a v okolí bude následovat.

Národní hosté

S prolomením obrany ve Slezsku v únoru 1945 se v oblasti začaly objevovat kolony německých uprchlíků z Východu, kterým se říkalo „národní hosté“. Tito uprchlíci se na Poděbradsku pohybovali od února 1945 až do konce války a v obci byli ubytováni nedlouho

142 Jan MARYN, *Dramatyczny marsz, czyli Brygada Świątokrzyska od wewnątrz*, Biuletyn IPN, 2002, č. 8–9, s. 105. Překlad s laskavou pomocí Mgr. et Mgr. Jaroslava Vaňouse.

143 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ivou Jirků a Alicí Šmejkalovou s Vlastou Faltovou v Ratenicích v červnu 2013.

po Svatokřížské brigádě. Karel Pokorný jejich příchod datuje do března 1945 a odhaduje počet v obci ubytovaných uprchlíků na 80 osob.¹⁴⁴ „*Ono potom nakonec, jak šla fronta, přišli i takový napůl Němci. Takový starý lidi, které neměli kde odložit. Tak i takový tam přišli. Ale ani nevím, kde bydleli. [...] Myslím, že to byli takový slušný, no, starý lidi. Chudáci.*“¹⁴⁵ Dle poválečného zápisu v kronice pocházeli z Polska a Maďarska, přičemž kronikář si neodpustil jízlivou poznámku, že tehdejší vedení obce uprchlíkům vycházelo vstříc.¹⁴⁶ Celou situaci nám popsali i pamětníci: „*Po nich se tu objevili ‚národní hosté‘. To zase byli lidi, kteří prchali před frontou ze Slezska. Byli to Němci, kteří se sem dostali až z Východního Pruska. Měli své povozy, takové těžké velké sedlácké vozy, těžké koně a vezli peřiny, nábytek a takové ty cennosti, co měli. I oni byli ubytováni ve škole a takhle porůznu, byli tady ve statku. Já si myslím, že to byl původně Kulačův statek. Těsně před revolucí práskli do koní a odjeli ze vsi. [...] Už se projevoval ten nacionalismus i v nás, to národní uvědomění i v klukách, a oni měli taky svoje děti. Tak si pamatuji, že jsme už normálně sváděli bitvy s nimi, rvačky takový, a ty kluci německý chránili vrata, abychom tam nevníkli, a my házeli kamením a vzájemně si nadávali. Tak to nebyla taková ta pohoda, ty vztahy byly i mezi těmi dětmi vyhraněné.*“¹⁴⁷ Uprchlíci byli ubytováni ve škole i v jednotlivých staveních. Další vzpomínky na ně ale byly pouze obecné a mlhavé.

Květnové povstání

V prvních květnových dnech už obyvatelé obce považovali válečnou situaci za zoufalou a očekávali německou kapitulaci.¹⁴⁸ Ve stejné době vypuklo květnové povstání, na které dle vzpomínek pamětníků řada lidí reagovala. Dva narátoři například uvedli poněkud úsměvný fakt, že jejich rodiny v době přerovského povstání vyrobily československé vlajky z pánských trenýrek.

Po vypuknutí pražského povstání dne 5. května 1945 v Ratenicích vystoupil dosud ilegální Revoluční národní výbor.¹⁴⁹ Do odporu se dle svých možností zapojilo mnoho lidí. Ratenický kovář Pivoňka zase ukoval hřebíky, které byly položeny na silnici, aby zabránily průjezdu německých vozidel (později byly zase odstraněny). „*V sobotu v poledne vyhlásili, že je v Praze povstání. Pamatuji si, že v kovárně, hned v tom revolučním rozpoložení,*

144 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, s. 9.

145 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

146 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 157.

147 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

148 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 157.

149 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, s. 10.

*pan Pivoňka vykoval hřebíky. Špičku měly vysoko a podstavec do tvaru es, aby dobře stály. Byly postaveny do prachu na silnici, protože tady byla štětová silnice. Kdyby Němci jeli, propíchnali by si pneumatiky. Nevydržely tam ale do konce revoluce. Zřejmě na to někdo rozumný přišel, že kdyby si Němci propíchnali pneumatiky, mohly z toho být nepřijemné sankce. Už tam tedy nebyly, protože Němci klidně projeli od Peček.*¹⁵⁰

V oblasti se pohybovaly německé kolony,¹⁵¹ proto byla vytvořena domobrana vedená Jindřichem Koldou a „z řad občanů byly tvořeny ozbrojené dvojice, které strážily všechny hlavní vchody do obce. Na silnicích došlo i k postavení barikád z trámův“.¹⁵² Opatření odpovídala vážnosti situace i možnostem lidí. Pro úspěch Pražského povstání byly akce povstalců na venkově velmi důležité. Z venkova do Prahy proudili lidé, zbraně a barikády zpomalovaly německé jednotky pohybující se například z Milovic přes Čelákovice a Český Brod. Velké problémy způsobovaly třeba barikády postavené přes silnice v Kersku, o něž se i bojovalo.¹⁵³ Barikády se hájily těžko, lidé měli málo zbraní, a proto je pochopitelné, že je tváří v tvář německému vojsku rozebírali.

V Ratenicích stála jedna barikáda směrem na Cerhenice a druhá ve směru na Vrbovou Lhotu. Zanedlouho si však průjezd obcí vynutila kolona německých vojáků: „Směřem na Vrbovou Lhotu také byla barikáda. A to přijeli Němci od Poděbrad a vlítli do baráků, sebrali mužské a ti museli barikádu odklidit, aby kolona mohla projet. Před nimi šel důstojník s revolverem v ruce, procházel pěšky vsí a koukal, jestli se někde něco neděje. Kolona jela krokem za ním. Odjeli směrem na Cerhenice.“¹⁵⁴ Průjezd jednotky obcí přitom ve skrytu pozorovali její vyděšení obyvatelé: „Pak projeli ti Němci. Nevím, jak silná jednotka to byla. Zděšení jsme stáli u okna, takhle moje matka a teta, protože děda se strejdu byli ve stodole a něco tam uklízeli. Měli jsme strach, aby nevylezli na dvůr, protože člověk nikdy nevěděl, co se může stát. Víím, že Němci šli, jelo pět tanků a před nimi ještě nějaká motorová vozidla. První šli průzkumníci s pistolí v ruce. Já viděl, jak takový vysoký voják kouká přes vrch branky. Sondoval, jestli tam nikdo není.“¹⁵⁵ Vzpomínku na tuto událost nám sdělilo hned několik narátorů. Podle jednoho z nich se během průjezdu německé kolony měli ve věži kostela skrývat dokonce partyzáni: „Ano, oni si hráli na hrdiny a my

150 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

151 Například nedaleké Poděbrady byly po celou dobu okupace obsazeny početným německým vojskem. Viz Eva ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí: 2. díl (1850–1948)*, Dolní Břežany 2005, s. 201.

152 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 158.

153 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 78.

154 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

155 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Pavlem Boháčem v Pečkách dne 27. března 2013.

*jsme se pak rozprskli, když jsme se dověděli, že od Cerhenic jedou Němci. Oni se šponovali, že po nich budou ze střechy střílet. [...] Nevím, kdo se tam objevil, jestli to byl starosta, ale ten je varoval, [...] aby je ani nenapadlo střílet.*¹⁵⁶ Obecní kronika se k této epizodě nevyjadřuje a vyprávění ostatních narátorů naznačuje, že více než o partyzány se jednalo o revolučně naladěnou mládež z okolních vesnic: „Vraceli se [německá armáda, pozn. aut.], prchali před Rusama na západ. [...] Pár hodin před tím nebo možná jeden dva dny se tam objevili kluci, mladý kluci, tak kolem 20 let. Měli kulovnice a brokovnice, hráli si na partyzány. [...] To nebyli kluci z Ratenic, [...] to nebyli žádní partyzáni, to byli kluci, který, když vypuklo povstání, [...] vzali tátovi doma kulovnici a přišli tam. [...] My jsme se tam točili kolem nich, mezi nima se pohybovali a oni pak šli směrem k Sokolči, tam jsou borový lesy, a ztratili se. Vím, že tam byl apel na ně, aby prostě nepodnikali žádný kroky, že prostě by ohrozili obec, že by mohlo dojít k druhejm Lidicím.”¹⁵⁷ Pravdou je, že v nedalekém lese Boru se ukrývali čtyři uprchlíci z transportu smrti z táborů v Polsku, kterým ve Velimi pomohli místní odbojáři, a také několik uprchlých sovětských válečných zajatců (jednoho z nich do úkrytu přivedl Josef Mašín z Poděbrad).¹⁵⁸

Zbraně zdaleka nemusely pocházet jen z rodinných zdrojů. V samém závěru války patrně nebylo jejich získání nijak zvlášť obtížné: „Po revoluci měl snad každý kluk nějakou zbraň, a když ne zbraň, tak všelijaké patrony od puškových, samopalových až po ty do protiletadlových kanónů. Než začala revoluce, anebo během prvních dní revoluce, přijely od Kolína čtyři sanitní vlaky německé armády a zůstaly stát před Pečkami, protože jim někdo dal falešnou zprávu, že dál už jsou Rusové. Stály tam asi dva dny, my kluci jsme se kolem nich motali a oni vyhazovali různé věci na násep – příruční zbraně, dýky, důstojnické mečiky, pistole nebo dalekohledy. My jsme to sbírali. Oni měli obavy ze zajetí, chtěli se dostat k Američanům.”¹⁵⁹

Přestože na jaře 1945 v protektorátu operovalo na 90 partyzánských jednotek s asi osmi tisíci členy,¹⁶⁰ narátoři existenci takové skupiny v okolí obce nepamatují. Následující úryvek však dokládá organizovanější protifašistické aktivity na konci války: „Asi nevíte, že jsem byl také zapojený v odboji. [...] Během okupace jsem chodil do Dobřichova na housle. [...] Děda toho využil tak, že jsem byl spojka. U Výrovky je přechod pod železnicí, tam vždycky stál nějaký partyzán, kterému jsem na heslo něco předával. Co to bylo, nevím. Vždycky nějaké psaní. Aby byla jistota, tak jsem to měl v houslích. Ono se mi to ale vymstilo.

156 Tamtéž.

157 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Pavlem Boháčem v Pečkách dne 27. března 2013.

158 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 37.

159 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

160 M. MICHLOVÁ, *PROTENTOKRÁT aneb česká každodennost 1939–1945*, s. 24.

Stalo se to těsně před Pražským povstáním. Jednou jsem se vracel zpátky a na mostě na mě čekalo auto. Vylezl chlap, drapnul mě a hned parchanti šli do houslí. Tam už ale nebylo nic. Zavezli mě do Kolína na gestapo. [...] Hodili mě tam ještě s nějakým jiným člověkem. [...] Já jsem zapíral a samozřejmě jsem byl bit. [...] Ten druhý byl chudák taky schvácený, prali ho ještě více než mě. Dobře si pamatuji, že bylo sedmého května a probíhalo Pražské povstání. Můj spoluvězeň říkal: ‚Pojď, utečeme, neboj se, Němci jsou pryč.‘ [...] Sebral jsem se a spolu jsme z toho gestapa prchli. Šel jsem pěšky, měl jsem strach a byl jsem potlučený. Přišel jsem domů, samozřejmě, že byli rádi.“ V tomto případě se pravděpodobně jednalo o předávání zpráv mezi příslušníky ilegální KSC, která měla od roku 1943 v Dobřichově sídlo obvodního vedení¹⁶¹ a následujícího roku vznikla i buňka ratenická, vedená Josefem Syrovým.¹⁶²

Jak již bylo zmíněno, dle ratenické kroniky byly v obci vytvořeny dvojčlenné hlídky. Jedné z nich se opravdu v květnových dnech podařilo zajmout skupinu Němců. Narátor byl o této události ochoten vypovídat pouze anonymně, aby jeho příběh nevyzněl jako vychloubání: *„Byl jsem členem hlídky, [...] nedostal jsem zbraň, protože mi tenkrát bylo šestnáct a ta se dávala až od sedmnácti. Můj velitel byl kluk, kterému bylo sedmnáct, a do ruky mu dali loveckou pušku. On mi velel. [...] Putovali jsme k lesu, kde jsme měli určeno, a já viděl, že se tam něco vlnilo. Šli jsme tam a on tam stál Němec. Ne esesák, obyčejný Němec, a nebyl sám, stálo tam asi deset dalších a všichni začali skládat zbraně. [...] Řekl jsem: ‚Co kdybychom je dovedli do Ratenic jako zajatce?‘ Velitel souhlasil, tak jsme šli a báby, ty drbny, stály na návsi a říkaly: ‚To jsou hrdinové.‘ Můj otec byl ‚rasuška‘. Pokyvoval a v duchu si říkal: ‚Jo, hrdinové, to bude asi něco jiného.‘ Stalo se tohleto a nepočítal bych to jako nějakou velkou zásluhu. Prostě se to stalo a stane se leccos.“¹⁶³*

O stejné události nejspíše hovořil rovněž pan Galler, který byl svědkem příchodu skupiny zajatců na ratenickou návěs: *„Byla tam parta vojáků, co odešli z poděbradských lazaretů a mířili k Američanům. Vyrázili na vlastní pěst, bylo jich asi šest až osm a zatkli je v lukách u Drahekoupilovy zahrady. Schovávali se tam a čekali, aby unikli pozornosti, než půjdou dál. Jenže se jim to nevyplatilo. Soused odnaproti je přivedl před obecní úřad. [...] Neměli žádné zbraně, ale sebrali jim všechno, co měli, i osobní věci. A to jsem říkal, že mi jich bylo líto, protože to byli mladí kluci, kterým revolucionáři sebrali všechno, a oni šli jen v těch kalhotách a blůze. Jinak jim nenechali ani cigáro. Vedli je do Peček, kde byl na dnešním nákladovém nádraží zajatecký tábor. Na záda jim bílým vápnem namalovali*

161 V. ZALABÁK, *Pečecko v boji za svobodu*, s. 125.

162 V. ZALABÁK, *Pečecko v boji za svobodu*, s. 128. Josef Syrový byl zastřelen v noci z 10. na 11. května 1945 na nádraží v Pečkách při přestřelce mezi německými vojáky a českými ozbrojenými oddíly. Srov. tamtéž, s. 268.

163 Soukromý archiv autora. Jméno narátora bylo na jeho žádost anonymizováno.

*hákenkrajc nebo něco takového a drželi je tam nevím jak dlouho. Co tam zažili, jestli dostali najíst, to nevím. Rusové si je asi odvezli, protože to byla válečná kořist.*¹⁶⁴ V poděbradských lázeňských domech a penzionech bylo skutečně za války ubytováno nemalé množství raněných vojáků, ale i dětí z tzv. ozdravných táborů Kinderlandverschickung (KLV) sloužících k jejich ubytování mimo oblasti častých náletů.¹⁶⁵

Příchod Rudé armády

Na konci války provedla Rudá armáda operaci na pomoc Pražskému povstání. 4. ukrajinský front k tomu účelu vyčlenil rychlé skupiny z řad 60. a 38. armády, které dorazily 9. května do Poděbrad a okolí, včetně Ratenic. Příjezd osvoboditelů do Ratenic s patřičným nadšením zachytila místní kronika: *„Zatím však ale po státní silnici od Kolína přijížděla Rudá armáda. [...] A ve zdejší obci těch několik jedinců-ustrašenců, kteří strašili občanstvo před příchodem Rudé armády, že tato bude rabovat, zabíjet, mučiti a bořit kostel a školu, zalezlo. Chování rudoarmějců projíždějících ukázalo se jako opak všeho toho, co o nich bylo s hrůzou šířeno. Bylo by k tomu potřeba mnoho stránek této knihy, aby mohlo být vylíčeno, jak záhy utužovalo se bratrské přátelství s našimi zachránci a občanstvem a hlavně dětmi a mládeží.*¹⁶⁶ První den sovětské jednotky jen projížděly a ku Praze s nimi jelo i několik místních: *„Zformovala se tu také skupinka, že vyrazí na pomoc Praze. To byli před vojnou už devatenáctiletý, dvacetiletý a ti opravdu odjeli s prvními ruskými vojáky do Prahy. Když se vrátili, vyprávěli nám, co tam viděli.*¹⁶⁷ Sověští vojáci z pěšího pluku byli v obci ubytováni do konce května 1945.¹⁶⁸

U tohoto tématu se vyjevilo očividný rozpor mezi oslavným zápisem v obecní kronice a vyprávěním narátorů. Narátorka z rodiny později postižené kolektivizací uvedla: *„Pamatuji si, projížděli tady Rusáci. My jsme se honem schovali, protože kradli. Když přišli do stavení, kde co bylo, tak vzali. Vím, že jsme si schovali sádlo.*¹⁶⁹ Dle tvrzení jiného narátora došlo i k pokusu o znásilnění děvčete sovětským vojákem: *„Pak asi víte, že se tam stalo to, že jeden z Rusů si nějak dovolil na jedno děvče. Chtěl za ní lézt. Ten Rus skončil*

164 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

165 E. ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí: 2. díl (1850–1948)*, s. 203.

166 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 159.

167 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

168 K. POKORNÝ, *Historie obecné školy v Ratenicích (3. díl)*, s. 9.

169 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

*tak, že ho ruský důstojník odstřelil. Já u toho nebyl, ale vím, že se to tak odehrálo.*¹⁷⁰ Z jiných pramenů se však tento příběh potvrdit nepodařilo. Ke krádežím a k útokům na civilní obyvatelstvo ze strany některých sovětských vojáků opravdu docházelo. Ke znásilnění Češek sovětskými vojáky došlo 2. června v Úmyslovicích a 18. června v Přední Lhotě.¹⁷¹

Součástí sovětských jednotek byly také kontrarozvědčné oddíly SMĚŘŠ (akronym od Směrt špionam!), jejichž úkolem byl boj s nepřátelskými tajnými službami, filtrace válečných zajatců (včetně vlastních osvobozených ze zajateckých táborů) a násilné repatriace československých občanů do SSSR (například představitelů ukrajinské emigrace žijící v Československu od ruské občanské války, dále Poláků, ustašovců atd.). Oddíly SMĚŘŠ neměly žádnou pravomoc nad československými občany, přesto jich značný počet zatkly a mnohdy odvezly do gulagů. Odhaduje se, že došlo k 500 případům odvezení z českých zemí a 7 000 ze Slovenska.¹⁷² V Poděbradech se zatýkalo od poloviny května 1945. Jeden poděbradský občan byl například zatčen proto, že u něj podle udání měli přespat vlasovci.¹⁷³ Je to spekulace, ale lze předpokládat, že ratenické rodiny, které ubytovaly Poláky ze Svatokřížské brigády, by SMĚŘŠ velmi zajímaly.

Oslavy a obnova pořádku

Konec války byl dobou bouřlivých oslav a manifestací: *„Když skončila válka, to bylo nekonečně oslav. To šel průvod do Peček na manifestaci. Jak bylo knihkupectví, na pravé straně, byl tam myslím Hus. Na druhé straně u radnice byla také manifestace. Na všech koncích, různé spolky, sokolové a jiní. Pořád se radovalo, hrála dechovka, šlo se tam průvodem. Takové uvolnění.*¹⁷⁴ Byla to ale i doba odplaty. Obecní kronika uvádí, že dle retribučního zákona bylo zatčeno několik ratenických občanů – starosta Karel Šnajberk, pekař Josef Maroušek, obchodník Antonín Drahokoupil, František Chrastný a František Pokorný. Obvinění jsou popsána značně vágně a kronika neuvádí, jaký byl výsledek vyšetřování.¹⁷⁵ *„Po revoluci dělal starostu můj děda Chrastný a byla taková doba, že bylo vytíповáno několik lidí, kteří byli takzvaně podezřelí. A tam byl vytíповaný bývalý starosta Šnajberk. To jsem si říkal: „Proč toho člověka tak otravují? On musel dělat starostu, někoho to muselo*

170 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

171 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 116.

172 Milada POLIŠENSKÁ, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006, s. 435.

173 M. PLAVEC, *Poslední rok války na Nymbursku*, s. 113.

174 Soukromý archiv autora, rozhovor vedeným Michalem Loučem, Petrou Čáslavovou a Lucií Volákovou s Jaroslavou Řehákovou v Pardubicích dne 21. dubna 2013.

175 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 160.

potrefit. On se ničím neprovinil.‘ Pak pan Maroušek, protože si tam dal Marouschek. A pak tam ještě byli nějací lidé, kteří dle mého asi spíše nic tak závadného nedělali. No, to víte, dělo se všelicos.¹⁷⁶ Alespoň v případě Antonína Drahokoupila nám mohou napomoci zápisy ze schůzí zastupitelstva dokládající, že v obecních volbách, které se konaly roku 1931, získal mandát Antonín Drahokoupil s Gustavem Kalenským, oba zastupující fašistickou stranu (pravděpodobně strana Národní obec fašistická). Drahokoupil se stal radním, ale v roce 1935 na členství ve fašistické straně rezignoval.¹⁷⁷

Ve vyprávění pamětníků se ovšem objevila řada dalších témat, pro tuto dobu typická a v kronice absentující či zmíněná jen velmi okrajově. Několik narátorů například vyprávělo o Němcích poslaných do obce na nucenou práci a později odsunutých z Československa. „Po revoluci se u Svatušků objevila rodina, byla matka s dcerou a za nějaký čas se u nich objevil táta. Byli to Němci ze Slezska a byli asi rok u sedláka na práci. Možná déle. Pak byli odsunuti do Německa.“¹⁷⁸ S odstupem času nejde vždy o příběh spravedlivé odplaty: „Němci tu za války byli jenom nasazený na práci. [...] U nás byli mladý Arno a Riga. [...] Bylo mu asi 14–15 roků, když byl nasazený s tou Helgou. [...] Když byl konec, odvezl je manžel až někam do pohraničí. [...] Společně jeli do Německa. [...] Další byli ještě asi u dvou rodin. Oni se spolu vždycky večer kamarádili. To víte, Němec, to jim nemůže žádný zazlívat. Když byla sametová revoluce, najednou u nás bouchali na dveře, [...] pan Doležal odnaproti byl venku a mluvil s nimi. A on to byl ten Arno, [...] přijel se na mě podívat. [...] On byl rád, že jsem ho přivítala. [...] Udělala jsem jim vajíčka, posypala jsem to paprikou a koprem. On to tak chtěl. [...] Každou chvilku se na nás přijel podívat do Ratenic. [...] Byla jsem ráda, že nezapomněl.“¹⁷⁹

Důvodem využití německých pracovních sil mohlo být například to, že z obce brzy po válce odešlo do pohraničí 39 rodin, což způsobilo nedostatek pracovních sil.¹⁸⁰ „Do pohraničí odtud odešla celá řada lidí. V prvním řadě to byli ti, kteří se vraceli domů. [...] Přišli sem, když Němci zabrali pohraničí a Češi utíkali do vnitrozemí, a po revoluci se okamžitě vraceli zpátky. Jiní do pohraničí odešli za lepším – zabrat si nějaké hospodářství – asi větší než měli tady. Odešli také ti, co patřili mezi chudší. Odešli tak například všichni kluci Chrastnovi z obecního baráku. Ti všichni odešli a nevrátili se. Jiní lidé odešli do pohraničí

176 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Michalem Loučem, Ivanou Jirků a Martinem Černým s Františkem Katrnoškou v Pečkách dne 27. října a 16. prosince 2012.

177 Státní okresní archiv Kolín, Archiv obce Ratenice, Zápisy ze schůzí 1931–1940.

178 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

179 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

180 Obecní úřad Ratenice, Pamětní kniha obce Ratenice (léta 1934–1952), s. 162.

*a zkusili se tam zabydlet, ale nezvykli si a vrátili se zpět. Těch bylo také několik.*¹⁸¹ Jiná narátorka v této souvislosti zdůraznila především motiv majetkový: *„Pepička byla obchodnice a chtěla zbohatnout, taky jela do pohraničí se obohatit. Potom přivezla nějaký nábytek po Němcích a ti Svatuškovi si vzali ložnici po Němcích a ještě něco. Já povídám: „Prokristapána, oni si to vzali, jak kdyby si to nemohli koupit.“*¹⁸²

Se zásobováním válkou postiženého Československa bezprostředně po osvobození pomáhaly konvoje organizované Správou Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA). *„Z doby před válkou jsem si pamatoval čokoládu, pak jsem ji neměl celou válku, až když sem po válce v letech 1945–1946 začala chodit UNRRA. Byly to přebytky americké vojenské zásoby, které americká armáda vozila do zemí postižených válkou. Byly to výborné vojenské konzervy, konzervy s přesnídávkou, sušenky, meruňková marmeláda, žvýkačka a čokoláda. Některé konzervy byly větší, tam zase byla fazolová omáčka, americké hovězí ve vlastní šťávě nebo šunka. Mně osobně úžasně chutnalo jejich americké máslo. To byla konzerva, ve které bylo jen máslo, ale to máslo bylo asi převařené. V těch amerických konzervách bylo máslo takové žluté, jakoby převařené a ještě mírně posolené, takže se už nemuselo nijak solit, dalo se na chleba a bylo to výborné. A to byla UNRRA. Dalo se to i koupit, my jsme to měli v krámě. Pamatuji si, že máti byla v té době v nemocnici a my jsme se s otcem živilí sami, takže jsme si otevřeli konzervu a dávali jsme si. Od UNRRA sem chodily i zemědělské stroje, například traktory John Deere.*¹⁸³ Nedostatek potravin i dalšího zboží si vynutil udržení lístkového systému i po válce.

Místo závěru

Jak je patrné, vzpomínky poskytnuté našimi narátory na dobu druhé světové války byly velmi rozsáhlé a pestré. Obtížnější situace nastala, pokud jsme se dotazovali na období pozdější – na léta poválečná, na únorový převrat, kolektivizaci či obecně dobu komunismu. Jedním vysvětlením může být to, že pestré válečné zážitky spadají do formativního období mládí našich narátorů, tedy doby, do které se ve svých vzpomínkách často vrací. Události druhé světové války navíc přicházely z vnějšího světa a nevyvolávají v obci takové kontroverze jako například hodnocení okolností vzniku a působení jednotného zemědělského družstva. Naši narátoři navíc na počátku padesátých let zakládali rodiny

181 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

182 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Ludkem Kudláčkem a Pavlem Rekem s Boženou Volákovou v Ratenicích v lednu a únoru 2012.

183 Soukromý archiv autora, rozhovor vedený Davidem Černým, Pavlem Rekem a Ludkem Kudláčkem s Jaroslavem Gallerem v Ratenicích dne 16. června a 30. června 2013.

a nastupovali do prvních zaměstnání. Na dotazování k tomuto období se tazatelé jinak zvláště nepřipravovali, přičemž ze získaných (jakkoliv velmi zajímavých) útržkovitých poznatků se potvrdilo, že detailní příprava k dotazování na toto období je nutná a zůstává výzvou pro budoucí pokračování výzkumu lokální historie.

Perspektiv pro další bádání se nabízí celá řada. Může se jednat o mapování velkých dějin a jejich odrazu v životě obce – nástup diktatury komunistické strany v únoru 1948, znárodnění, kolektivizace a socializace vesnice a její vliv na každodenní život, intervence některých států Varšavské smlouvy v roce 1968, každodennost v období normalizace nebo sametová revoluce a následné období transformace. Některá z těchto témat jsou alespoň dílčím způsobem nastíněna v publikaci *Oživlá historie Ratenic* – jde o období přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, zejména politické procesy a kolektivizaci. Například proces s „Miladou Horákovou a spol.“ měla řada narátorů stále ještě v živé paměti. Z obce navíc pocházel kanovník Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze páter ThDr. Jaroslav Kulač, který byl v politickém procesu s vysokými církevními hodnostáři („Zela a spol.“) odsouzen k 17 letům vězení, což obecní kronika pochvalně kvitovala. Nad naše síly jsou v tuto chvíli další lákavá témata, například kontinuity a diskontinuity spolkového života, vztah obyvatel obce ke komunistickému režimu a praktické naplňování komunistické politiky na lokální úrovni, různé formy protirežimní opozice nebo proměny kolektivní paměti obyvatel obce. Zajímavým zjištěním v této oblasti pro nás byla informace, že z Ratenic pochází Miloš Volák, knihvazač samizdatu, undergroundový hudební manažer a vydavatel samizdatové edice *Proti všem*. Z hlediska proměn loajalit obyvatel obce vůči normalizační státně socialistické diktatuře pro nás byla velmi podnětná četba kroniky místní mateřské školky (náhlý zlom ve vyprávění v letech 1989/1990) nebo vyprávění pamětníků o bouřlivých oslavách nově nabyté svobody, ke kterým došlo v době prvního výročí sametové revoluce.

Summary

Living History of Ratenice. Oral History as a Research Key to Community History

This paper is based on the community local oral history project *the Living History of Ratenice* undertaken by the local citizens documenting their own history. This project is based on assumption that thanks to systematically and consistently interpreted history, the village could carry forward from the “ordinary, ahistorical” to the village with a rich cultural heritage. The aim of the project organized by the local NGO Ratenická včela (the Bee of Ratenice) between the August 2012 and December 2013 was collecting and making attractive presentation of the history of the central Bohemian village Ratenice and the local community. It used the traditional and modern forms of presentation to cover the wide range of community – putting memorial stones to commemorate the local victims of the holocaust, recording life stories of local residents, making a book with the working title the Living history, building the internet Ekomuseum Ratenice and the educative historical trail In the Steps of Marobuduus.

The project team consisted of one researcher trained as oral historian and nine local citizens, both old and new residents. There were eight narrators recorded. The main topics of interviews were the childhood, the school education, the public space, the social life, the local people and the big history and its impact on the everyday life. Despite being based on volunteer work the project team attempted to adopt the main methodological and ethical standards of oral history. For example all narrators were given the transcripts of interviews for checking and authorization.

The gained data are widening our knowledge about the history of Ratenice in many topics. Our narrators were usually born in the 1930s and had very rich reminiscences about their childhood, the social situation of their families, the social life and also the war. In this article were presented three selected kinds of topics using the recorded narratives. The first focuses on the historical changes of landscape and the public space. Many key places in the village are now forgotten or completely changed their function. One example is the water reservoir called *louže* which was used for children’s games, ice skating, source of water for animals or ice for the local pubs. The second topic is dedicated to the working life. Most of the men in the village were factory workers having also small field and few animals which were managed by the women. Our narrators remembered the poor family background and their hardworking parents. The last topic was the village life during the Second World War. The article uses the testimonies to confront them with the village chronicles and historical articles wrote in the 1980s by the amateur historian Karel Pokorný. The research showed impact of the occupation of lives of the local people – for example the lack of food, the multiple signs of the anti-Nazi resistance. It also brought rich reminiscences of the last months of war with German soldiers and refugees and Polish marching through the village. Perhaps the most surprising finding was the residence of Polish soldiers of the Polish underground army unit the Holy Cross Mountain Brigade in the village in March 1945.

Marie FRITZOVÁ

Dva životní příběhy palestinských křesťanů a první intifáda

Abstract: *Two Life Stories of the Palestinian Christians and the First Intifada*

This article presents the First Palestinian uprising (First Intifada) by narrative stories as the principal research and interpretative methodology. The main question of this article is which role the Intifada played in an individual's life, and which importance individuals attach to it. This article broadens the issue of this historical event by the individual's perspective.

Key words: *first intifada – narrative stories – narrative approach – Bethlehem area – experience-centred narrative research*

Tento příspěvek se zabývá první palestinskou intifádou a jejím odrazem ve dvou životních příbězích palestinských křesťanů, nejde tedy o přímý historický popis průběhu prvního palestinského povstání, nýbrž o to zachytit význam a vliv této nedávné historické události na životy dvou vybraných pamětníků/informátorů. Metodologicky tento článek stojí na pomezí antropologické a historické disciplíny, protože hlavní výzkumnou metodou je narativní rozhovor. Narativní přístup přináší nové možnosti pohledu na zkoumanou událost, musíme mít však na paměti, že se jedná o subjektivní pohled. Pokud si ale tento příspěvek klade za úkol přiblížit význam dané události pro jedince, je právě subjektivnost vlastností, která v tomto případě není chybou, ale dokonce nutností.

Moji dva informátoři pocházejí z betlémské oblasti, kde od roku 2009 provádím dlouhodobý terénní výzkum. Vycházím tedy z několika semi-strukturovaných rozhovorů, ale také z dalších neformálních rozhovorů, které jsem brala v potaz při závěrečné interpretaci. Konkrétně pracuji se čtyřmi semi-strukturovanými rozhovory s informátorkou Teresíí a se dvěma semi-strukturovanými rozhovory s informátorem Jamalem, které byly vedené v anglickém jazyce, dále pak s několika nestrukturovanými rozhovory, které byly vedeny částečně v jazyce arabském a částečně v jazyce anglickém.¹ V neposlední řadě

---

1 První informátorku označuji pseudonymem Teresia. Je jí 63 let a je to bývalá učitelka v místní křesťanské škole v Beit Sahour. Rozhovory byly vedeny v Beit Sahour, a to rozhovor A 24. 10. 2009,

vycházím ze svého terénního deníku a další sekundární odborné literatury. Nutno podotknout, že v prvních rozhovorech z roku 2009 nebyl výzkum ještě specificky zaměřen na první intifádu, ale obecněji na život a identitu těchto informátorů. Především rozhovory z roku 2012 pomohly rozšířit a rozkrýt některé detaily z jejich života, které souvisí s první intifádou.

Výběr těchto dvou informátorů byl dán především třemi proměnnými. Zaprvé tito dva informátoři představují určitý protipól v pohledu na intifádu, v čemž vidím právě výhodu mikrohistorie, která může jednu událost ukázat z více stran. Za druhé, s oběma informátory jsem se setkávala i neformálně. Navázaný vztah důvěry mi tak pomohl k získání podrobnějších informací o jejich životě. Za třetí, oba pamětníci uměli dobře anglicky, což značně zjednodušilo ono navazování kontaktu a porozumění, dále pak oba informátoři určitým způsobem byli do intifády zapojeni, což se nedá říci o všech palestinských křesťanech, se kterými jsem se setkávala.

Hlavní výzkumnou metodou je tedy rozhovor. Metoda rozhovoru je vlastní většině humanistických disciplín. Velkou inspiraci v technice rozhovorů čerpám z Jean-Claude Kaufmanna, který ve své knize *Chápající rozhovor* upozorňuje na důležitost správného vedení rozhovoru pro kvalitativní výzkum. „Kvalitativní metody jsou určeny spíše k pochopení, zachycení jednání, procesů či teoretických modelů než k systematickému popisu, měření či srovnání.“² Pokud tedy chceme spíše pochopit význam, vysvětlit a analyzovat, nelze využít standardizovaného a neosobního rozhovoru: „Neosobnost otázek se projevuje v neosobnosti odpovědí.“³ Kaufmann vyzývá tazatele k tomu, aby vedl tzv. skutečný rozhovor, tazatel se musí zapojit do rozhovoru a zajímat se o tázaného.⁴ „V chápajícím rozhovoru nejde o nezúčastněné kladení otázek, aby náhodou nebyl informátor ovlivněn, ale naopak o empaticky vedený rozhovor, který má výzkumníka dovést pod povrch banálních odpovědí. Úkolem výzkumníka je vytvořit konverzační linii, ale zároveň držet směr a tvar rozhovoru, tazatel mluví o svém životě, a proto musí cítit, že výzkumníka zajímá to, co říká. Kaufmann proto naopak vyzývá výzkumníka k souhlasným projevům, otázkám a diskusím.“⁵ Kaufmann dále poukazuje na to, že skutečný výzkum začíná až při samotném zpracování rozhovorů, analýze a interpretaci získaných informací.⁶ Analýzou

---

rozhovor B 3. 11. 2010, rozhovor C 22. 3. 2012 a rozhovor D 20. 10. 2012. Druhým informátorem je Jamal Khader z Betlémské univerzity, kde působí jako děkan filozofické fakulty a vedoucí na Department of Religious Studies. Rozhovory byly vedeny 23. 10. 2009 (rozhovor A) a 6. 11. 2012 (rozhovor B).

2 Jean-Claude KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, Praha 2010, s. 33.

3 Tamtéž, s. 23.

4 Tamtéž.

5 Marie FRITZOVÁ, *recenze knihy: Jean-Claude KAUFMANN, Chápající rozhovor, Praha 2010*, in: *Antropowebsin* 3/2011, s. 134.

6 J.-C. KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, s. 87–88.

a interpretací získává daná práce vědecký rozměr. Proto se také snažím o hledání konkrétního významu historické události pro jedince a nezůstávám jen u popisu dané události.

Tato studie vychází z mojí diplomové práce,⁷ o této problematice jsem také přednesla příspěvek na III. historické vědecké konferenci COHA 2013 v Pardubicích.

První intifáda

První intifáda (neboli první palestinské povstání) vypukla 9. prosince 1987 v pásmu Gazy a během několika dní se rozšířila na Západní břeh. Jednalo se o živelné povstání palestinských obyvatel proti státu Izrael, který od roku 1967, tedy od výhry v Šestidenní válce, ovládal tato dvě území. Samotný pojem intifáda lze překládat jako „setřesení“, v přeneseném významu tedy „setřesení“ izraelské nadvlády, do angličtiny je často překládán jako *popular uprising*, tedy „všelidové povstání“.⁸ Palestinci samotní jej ale někdy chápou ve významu „náhlé probuzení“.⁹ V tomto kontextu jako „probuzení“ palestinského lidu.¹⁰

Marek Čejka uvádí jako jeden z hlavních významů samotné intifády právě posílení národní jednoty a identity.¹¹ Povstání se však nerozhořelo ze samotných nacionálních či náboženských pohnutek, jak se snažily proklamovat nacionalisticky a islamisticky založené strany, jako byl Islámský džihád či sama Organizace pro osvobození Palestiny (OOP), nýbrž vyvstalo právě z podmínek, které toto uvědomění aktivizovalo, tedy podmínek postupného útlaku a marginalizace, kterým bylo za dvacet let vystaveno. Během několika prvních týdnů revolty byly stanoveny dva základní palestinské požadavky: „*Právo na sebeurčení a vznik samostatného Palestinského státu.*“¹² Tolik potřebná shoda, která překvapivě mezi Palestinci nastala, vedla k vnitřnímu posílení vlastního sebeuvědomění. Jinými slovy to vyjádřil Naim Stifan Ateek ve své knize *Justice, And Only Justice: „Palestinské povstání na Západním břehu a v pásnu Gazy v prosinci 1987 uzavřelo kruh palestinského sebevědomí... Intifáda začala jako spontánní reakce utlačovaných lidí. Tato reakce by se*

7 Marie FRITZOVÁ, *První intifáda v narativních příbězích křesťanských obyvatel Palestiny – příběhy z betlémské oblasti*, diplomová práce ZČU, Plzeň 2013.

8 Beverley MILTON-EDWARDS, *The Israeli-Palestinian Conflict: A People's War*, Oxon 2009, s. 141.

9 Tento překlad odkazuje k nacionálnímu náboji intifády. Slovo probuzení je s oblibou používáno v nacionalistickém slovníku. Ernest André GELLNER, *Nacionalismus*, Brno 2003, s. 22.

10 *The Intifada in Palestine: Introduction* [online]. © 1997-2009. Dostupné z URL: <<http://www.intifada.com/palestine.html>> [cit. 2013-01-27].

11 Marek ČEJKA, *Izrael a Palestina. Minulost, současnost a směřování blízkovýchodního konfliktu*, Brno 2005, s. 172.

12 B. MILTON-EDWARDS, *The Israeli-Palestinian Conflict*, s. 143. Také v: Edward W. SAID, *Intifada and Independence*, in: Zachary Lockman – Joel Beinin (ed.), *Intifada: The Palestinian Uprising Against Israeli Occupation*, Boston 1989, s. 9.

*mohla snad přirovnat k sopce, která nakonec vybuchne, nebo k hrnci, který překypěl, když byl příliš dlouho na ohni.*¹³

Povstání s různou intenzitou trvalo až do roku 1993 a oficiálně jej ukončila až mírová jednání v Oslo v roce 1993. Pokud se ptáme po výsledku, tedy úspěšnosti či neúspěšnosti intifády z palestinského pohledu, lze s odstupem času hovořit spíše o neúspěchu. Palestinský stát dosud nevznikl, míru nebylo dosaženo. I když mírový proces v devadesátých letech zprvu přislíboval vyřešení situace, tento příslib nebyl naplněn. Neúspěšné jednání v Camp Davidu v roce 2000 vedlo k definitivnímu zastavení mírového procesu. V září potom vypukla druhá palestinská intifáda, která se však výrazně lišila od intifády první, především svým násilným charakterem a ideově extrémistickým zabarvením.

Narace jako metoda

Protože biografie předkládané narativně chápou společně s Alheitem a Habermasem jako výjimečné životní příběhy a zároveň jako konkrétní „dokumenty“ kolektivně sdílené společensko-dějinné historie,¹⁴ lze tyto dva příběhy pojmout jako dokreslující „dokumenty“ kolektivní palestinsko-křesťanské identity spojené s intifádou, zároveň je však můžeme chápat jako unikátní samostatné děje, kde je intifáda jen určitou vnější okolností.

V teoretické rovině se vede diskuse především o přístupu k naraci jako takové. Narativní životní příběh nelze chápat jako stoprocentní otisk události, která je zkoumána, to však není ani jejím hlavním účelem. Pokud k naraci přistupujeme jako k symbolickému a narátorem vytvořenému obrazu, až potom teprve lze postupnou interpretací tyto významy rozluštit a porovnat s konkrétní událostí, o které víme ještě z jiného zdroje. Daný význam určité události tak může být pro každého jedince jiný a navíc může mít stejná událost různé významy pro jednoho člověka v různém životním období. V teoretické diskusi mezi *event-centred narrative research*¹⁵ a *experience-centred narrative research*¹⁶ se tedy spíše přikláním k přístupu *experience-centred narrative research*, kde primárně nejde o události, ale o význam těchto událostí, jinak řečeno, tento přístup spočívá na předpokladu, že „*zkušenost se skrze příběhy stává součástí uvědomění*“.¹⁷ Tento přístup vy-

13 Naim Stifan ATEEK, *Justice, and only justice: A Palestinian Theology of Liberation*, New York 1991, s. 44.

14 Peter ALHEIT, *Identita nebo „biograficitá“? Koncept vývoje identity ve světle biografických bádání v oblasti věd o vzdělávání*, Biograf 29, 2002, odst. 23. Dostupné z URL: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=2902>> [cit. 2013-02-24].

15 Wendy PATTERSON, *Narratives of events: Labovian narrative analysis and its limitation*, in: Molly Andrews – Corinne Squire – Maria Tamboukou (eds.), *Doing narrative research*, London 2008, s. 22–40.

16 Více v Corinne SQUIRE, *Experience-centred and culturally-oriented approaches to narrative*, in: M. Andrews – C. Squire – M. Tamboukou (eds.), *Doing narrative research*, s. 41–63.

17 Tamtéž, s. 41.

chází z předpokladu, že narativní zkušenost je „souvislá a významuplná, jednoznačně lidská, vyjadřující zkušenost, ale zároveň danou zkušenost rekonstruuující, zobrazující přeměnu a změnu“.¹⁸

Podobně pak Jerome Bruner v článku *The Narrative Construction of Reality* uvádí, že naši lidskou zkušenost a naši paměť uspořádáváme především v podobě narativních příběhů, mýtů a soudů.¹⁹ Skrze vyprávění chápeme svět, který nás obklopuje. Dále skrze vyprávění prožíváme životní zkušenosti a konečně skrze vyprávění chápeme vlastně sami sebe.²⁰ Vyprávění navíc prostupuje časem i prostorem, vytváří tak určitý řád napříč časoprostorem. Dodává našemu životu smysl a koherenci.²¹ Vyprávění je složeno z jedinečného sledu událostí i duševních stavů a zahrnuje lidskou bytost jako osobu či jako aktéra. Tato spektra jsou jeho součástí, ale nemají význam sama o sobě, ten je jim dán až jejich místem v konečné výsledné struktuře příběhu, kterou vytváří sám jedinec.²² Dnes již klasickými představiteli tohoto přístupu jsou výše uvedený Jerome Bruner a francouzský filozof Paul Ricoeur. Eleonóra Hamar představuje Ricoeurův přístup následovně: „*Shrneme-li Ricoeurův koncept narativní identity, získáme zjednodušené a stručné tvrzení: osobní identitu nelze myslet bez narativa. Životní příběh jako významotvorný narativní řád je primárním prostředkem, jenž uspořádává a modeluje zkušenost subjektu do souvislého obrazu, na němž se pak může zakládat identita.*“²³

Můj přístup je tedy zaměřen spíše na význam jednotlivých událostí, na konkrétní prožitek jedince a na to, jak tento prožitek jedinec zařadil do výstavby vlastní biografie. Je důležité rozpoznat, jaký význam a jakou důležitost má určitá událost pro jedince, protože potom lze oddělit objektivní složku (skutečnou událost) od významu jí připisovaného. Skrze význam zase lze určit vliv dané události na konkrétní biografii jedince. Dva životní příběhy, které se dále pokusím analyzovat, odrážejí tedy význam první intifády, a vůbec palestinsko-izraelského soužití. Velkou roli v životech informátorů hraje samozřejmě jejich etnická, ale také náboženská identita. Teresie i Jamal jsou Palestinci, ale jsou také křesťané. Další jejich specifičností je jejich vysoký kulturní status daný jejich zaměstnáním, oba jsou učitelé, vzdělaní, hovořící cizími jazyky (anglicky a německy). Všechny tyto okolnosti samozřejmě ovlivňují jejich biografii, jejich životní příběh.

18 Tamtéž, s. 42.

19 Jerome BRUNER, *The Narrative Construction of Reality*, *Critical Inquiry* 18, 1991, s. 4. Dostupné z URL: <<http://www.jstor.org/stable/1343711>> [cit. 2013-02-12].

20 Nigel RAPPORT, *Narrative as fieldwork technique*, in: Amit Vered (ed.), *Constructing the Field: Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*, London – New York 2000, s. 75.

21 Tamtéž, s. 73, 76.

22 Jerome BRUNER, *Acts of Meaning*, Cambridge 2000, s. 43.

23 Eleonóra HAMAR, *Vyprávěná židovství: o narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*, Praha 2008, s. 45.

Palestinští křesťané a význam první intifády

Dnes v Izraeli a Palestině žije asi 180 000 palestinských křesťanů. V Izraeli jich žije přibližně 120 000, v samotném Jeruzalémě 13 000 a 42 000 v Palestině.²⁴

Palestinští křesťané představují rozmanitou škálu třinácti křesťanských církví s městskými centry Jeruzalém, Betlém, Beit Jala, Beit Sahour a Ramalláh.²⁵ Výzkum jsem prováděla v betlémské oblasti, kde má křesťanská minorita stále ještě silné zastoupení. Například v městečku Beit Sahour, kde jsem strávila většinu svých terénních pobytů, tvoří stále kolem 70 % obyvatelstva křesťané. V samotném Betlému je to pak něco kolem 30 %.²⁶ Nutno podotknout, že především ve druhé polovině 20. století nastal výrazný odliv palestinských křesťanů z celé oblasti Izraele a Palestiny.²⁷

Mitri Raheb píše: „*Arabští křesťané jsou právě tak nedělitelnou součástí arabského islámského světa, jako jsou nedělitelnou součástí světa křesťanského. Náleží k obojímu, arabské národnosti a všeobecné církvi. Náleží ke dvěma světům, po staletí toto ustavuje velkou výzvu, kterou není lehké vyřešit. Někdy to vypadá, jako když arabští křesťané „sedí na dvou židlích“. Často jim nebylo porozuměno a dokonce byli klamáni oběma stranami.*“²⁸ A právě tak rozpolčeně se často cítí i palestinští křesťané. První intifáda byla jednou z důležitých událostí, která podpořila pocit etno-národního uvědomění křesťanů jako Palestinců. Jinými slovy, právě intifáda je onou mytickou událostí, ke které se obyvatelé Západního břehu vracejí jako k události, která je spojila a vytvořila pocit sounáležitosti mezi nimi. Právě proto je zajímavé podívat se na danou událost z perspektivy této minority, která bývá v palestinsko-izraelském konfliktu často opomíjena.

Paní Teresia

S paní Teresí (pseudonym) jsem se poprvé setkala v říjnu roku 2009. Bylo to při mém prvním výzkumném pobytu v Beit Sahour. Pobývala jsem u svojí hostitelské rodiny a hned druhý den jsme šly s Lamou (pseudonym), dcerou z hostitelské rodiny, do řeckokatolického kostela na mši svatou, po které mě před kostelem Lama seznamovala s některými

24 *Palestinian Christians: Facts, Figures and Trends 2008*, Bethlehem 2008, s. 10.

25 Michael SABBAAH, *Faithful Witness*, New York 2009, s. 95. Informace o počtu církví se podle zdroje mohou lišit, podle zahrnutí či nezahrnutí velmi minoritních denominací.

26 Přesněji v roce 2007 měl Betlém asi 28 % křesťanských obyvatel. Viz Daphne TSIMHONI, *Christian Communities in Jerusalem and the West Bank Since 1948: An Historical, Social and Political Study*, London 1993, s. 24–25. Srov. také *Palestinian Christians*, s. 7.

27 Více např. v: Marie VAŇKOVÁ, *Palestinští křesťané ve světle své současné identity*, diplomová práce ZČU, Plzeň 2010.

28 Mitri RAHEB, *I Am a Palestinian Christian*, Minneapolis 1995, s. 10.

lidmi, mezi nimiž byla také paní Teresia. Zaujala mě na první pohled. Nevypadala jako ostatní postarší arabské ženy kolem. Měla zvláště stříbrné, rovné, na mikádo sestříhané vlasy, které se vlastně nehodily k jejímu obličejí, alespoň mně se to tak zdálo. Byla oblečená celá v černém, ale mile se usmívala a ptala se mě, jestli umím anglicky nebo německy. Tato otázka mě trochu překvapila. Znalost německého jazyka jsem v těchto končinách nečekala, především ne od starších lidí. A tak začalo jedno z přátelství, které trvá dodnes. Teresia se mě začala vyptávat, proč jsem přijela, co přesně zde dělám a jak dlouho se chci v Beit Sahour zdržet. Ihned mě napadlo, že právě ona by mohla být výbornou informátorkou do mého výzkumu.

Od našeho prvního setkání uběhly už více než čtyři roky. Setkaly jsme se v desítkách neformálních rozhovorů.²⁹ Teresia mi často pomáhala s učením arabštiny, podnikly jsme společně s ní a s Lamou několik výletů po Západním břehu, například do Ramalláhu, města Taybeh či Jericha. Náš první rozhovor proběhl 24. října 2009 večer kolem šesté hodiny v Lamině pokoji, byl zaznamenán na ruční kameru a byl veden v anglickém jazyce. Další rozhovor byl proveden 3. listopadu 2010, týkal se však pro tuto práci nepodstatných informací. Třetí rozhovor proběhl 22. března 2012 a čtvrtý 20. října 2012. Teresiin životní příběh je ovlivněn několika zlomovými událostmi. Domnívám se, že jedna z těchto událostí je vlastně klíčovým momentem celého jejího života, jak se pokusím v závěru interpretovat.

Paní Teresia se narodila v roce 1949 ve městě Beit Sahour. Její matka pocházela ze syrské Latakije. Těsně před vypuknutím první arabsko-izraelské války odešla celá rodina z matčiny strany do městečka Lod za prací, aby odtud byla záhy vyhnána izraelskými vojsky. „Z deště pod okap“, tak by se dala nazvat situace, do které se dostala celá rodina. Při rozhodování, kam se obrátit, zvolil Teresiin dědeček cestu do Betléma, kde měl několik známých. Celá rodina se nakonec usadila nedaleko Betléma v městečku Beit Sahour.

T: „Dědeček ale nemohl najít práci, ale alespoň strýc ano, ten vyráběl boty a také je opravoval, pronajal si tady kousek odtud místo a tam pracoval. A moje matka se hned vdala a její sestra také. Mojí matce bylo teprve patnáct let, když sem přišla, a hned se vdala.“³⁰

V této situaci nicméně Teresiin dědeček, otec její matky, uvítal, že se o jeho rodinu postarají i další muži. Její otec se hlásil k nové řeckokatolické generaci, která se odtrhla od svojí původní velké řeckopravoslavné rodiny po rodinných rozepřích. Rodina z matčiny

29 O důležitosti budování vzájemné důvěry mezi informátorem a tazatelem mluví např. J.-C. KAUFMANN, *Chápající rozhovor*.

30 Informátorka č. 1, Beit Sahour, 20. 10. 2012, rozhovor D.

strany, která patřila k pravoslavné větvi, však tento detail ve své tísnivé situaci nepokládala za velký problém, i když v této době se na konfesní příslušnost kladl mnohem větší důraz, než je tomu dnes.

Teresia je nejstarší ze šesti sourozenců, má jednu sestru a čtyři bratry. Paní Teresia vypráví o svém dětství jako o spokojeném období, kdy si hrála s ostatními dětmi, především v blízkém okolí, kde bydlel její strýc s rodinou. Po první arabsko-izraelské válce se stal Západní břeh součástí Jordánska a pracovních příležitostí bylo v okolí Betléma poskrovnu, a tak když byly malé Teresii čtyři roky, odjel její otec pracovat do Kataru.

T: „...mně byly tenkrát asi čtyři roky a on odešel na deset let. Šetřil a vydělával tam peníze a posílal nám je. Každý rok pak přijížděl v létě, ale jen na jeden měsíc.“

M: „A jakou práci tam dělal?“

T: Byl tesař, vyráběl dveře a stoly.“

M: „A chyběl ti?“

T: „No samozřejmě. Na to si moc dobře pamatuji.“³¹

Teresia tedy vyrůstala s matkou a sourozenci a jako nejstarší dcera velké rodiny měla na starost valnou část domácnosti.

T: „Tenkrát jsme byli jen tři – já, J. a M. Byli jsme jen tři, a když se potom po deseti letech vrátil, moje matka otěhotněla a narodil se Š. a pak po dvou letech J., tu jistě znáš, moje sestra, no, a pak J., ten bydlí tady.“

M: „A co dělala tvoje matka?“

T: „Byla v domácnosti.“

M: „Pomáhala jsi jí doma?“

T: „Ano, pomáhala jsem jí hodně moc, protože jsme velká rodina a ještě s námi žila babička. Bylo nás tedy pět v domácnosti. A nebylo to, jako je to teď, že máš úplně všechno a můžeš si odpočinout, máš všechnen nábytek a elektrinu, to předtím tak nebylo... Bylo hodně těžké práce. Nemohli jsme si vzít vodu jako teď, z vodovodu, měli jsme studnu.“³²

Na základní školu chodila paní Teresia do státní, tehdy jordánské (muslimské) školy v Beit Sahour. *Tawjih*³³ ale složila na křesťanské *Terra Santa Collage* v Betlémě, protože

31 Informátorka č. 1, Beit Sahour, 20. 10. 2012, rozhovor D.

32 Tamtéž.

33 Středoškolský stupeň od 10. do 12. třídy je ukončen závěrečnou zkouškou obecně označovanou *tawjih* /čti tuadžíhi/. Tento školní systém je převzat z jordánského školního systému, který zde fungoval

v období po Šestidenní válce byla státní škola v Beit Sahour nějakou dobu uzavřená a matka si přála, aby dcera vzdělání co nejdříve dokončila. Období kolem Šestidenní války i její průběh však Teresie popisuje jako velice klidné.

T: „První týden jsme se báli vycházet na ulici, ale oni potom volali, že jsme v bezpečí, a také vyhlásili: Pokud máte zbraně, nože, zkrátka cokoliv jako zbraň, tak je, prosím, odevzdejte na městském úřadu. Takže jsme zbraně většinou odevzdali, ale někteří si je schovali, zakopali je pod zem..., ale jinak to bylo dobré. Mohli jsme do Jeruzaléma, mohli jsme všude.“

M: „Ale znamenalo to změnu, začal zde vládnout Izrael.“

T: „Ano, Izrael, byla to změna, ale celkem v dobrém. Vojáci z Jordánska odešli do Jordánska a byla udělána hranice tam, kde je Jordán, jedna část pro Izrael, jedna pro Jordánsko. Izrael zde zpočátku vládnul dobře, mohli jsme do Jeruzaléma...“³⁴

Paní Teresia prožila celý život v Beit Sahour, nicméně některé události, které pro ni mají hluboký identitotvorný význam, ještě nezazněly. Po úspěšném ukončení školy a složení *tawjih* získala Teresia místo učitelky na řeckokatolické beitsahourské škole (The Greek Catholic Patriarchate School Beit Sahour).

T: „Celá škola měla jen tři třídy, když jsem tam nastoupila, protože začala fungovat v roce 1966, a já nastoupila v roce 1968, takže každý rok jedna přibyla. Prvních šest let jsem učila v první třídě, všechny předměty.

Celou školu měly na starosti řádové sestry z Německa, a protože jsem se hodně věnovala výtvarným činnostem, nakonec mi navrhly, že mám učit výtvarnou výchovu ve všech třídách. Bránila jsem se, že to nezvládnou, ale ony mi řekly, že mi pomohou. Přinesly mnoho knih a různého materiálu a ,zavřely mě ve škole‘ [smích].“³⁵

Po šestnácti letech každodenní práce se Teresia v roce 1982 seznámila s německým stavitelem Alfonzem. Alfonzo často navštěvoval řádové sestry v konventu a tam se také poznali. Teresii bylo tenkrát 33 let a Alfonzo byl o půl roku starší, byl stavebním inženýrem a pracoval pro jedno německé církevní společenství. Zabýval se hlavně projek-

---

i v období izraelské nadvlády po Šestidenní válce. Podle Fahoum SHALABI, *Effective Schooling in the West Bank*, Enschede 2002, s. 5–6.

34 Tamtéž.

35 Informátorka č. 1, Beit Sahour, 24. 10. 2009, rozhovor A.

továním staveb. Zamilovali se do sebe a po roce a půl se vzali. Jejich společný život byl však velice krátký.

T: „Bydleli jsme chvíli v bytě v Betlémě, ale Alfonzo [pseudonym] se chtěl vrátit zpátky do Německa, a tak jsme se rozhodli, že tam odjedeme. Jenže mi nepovolili odlet z Tel Avivu. Alfonzo odletěl sám a domluvili jsme se, že se potkáme v Německu o něco později. Měla jsem počkat měsíc, jestli mi dají povolení odletět z Tel Avivu, ale nechtěla jsem čekat. Odjela jsem proto do Jordánska na německou ambasádu, ale tam mi také hned nedali vízum, že musí nejprve vyřídit nějaké právní záležitosti. Musela jsem se vrátit domů a volala jsem Alfonzovi, že musíme ještě chvíli počkat. Začala jsem opět zařizovat vízum přímo v Izraeli a on zatím byl v Německu. O týden později mi volali, že měl autonehodu, jenže mě pořád nechtěli pustit [smutně]. Tak mi řádové sestry hodně pomáhaly a konečně po dvou dnech jsem mohla odletět.“³⁶

Když Teresia přistála v Německu, měla jediný cíl, dostat se co nejdříve do nemocnice za svým manželem.

T: „Jeho rodina na mě byla moc hodná, řekli mi, že je v nemocnici, ale že mě asi nepozná, abych na to byla připravená. A tak jsem šla, v pátek jsem ho viděla a v sobotu zemřel.“³⁷

Teresia zůstala měsíc v Německu a pak se vrátila zpět do Beit Sahour. Mezitím se změnila situace ve škole, kde předtím vyučovala. Řádové sestry, se kterými mnoho let spolupracovala, odešly a nový kněz, který jí slíbil návrat do školy, svůj slib nesplnil. Teresia tak zůstala dva roky nezaměstnaná, bez manžela, pouze s rodinou, která se jí stala oporou. O tomto období mluví jako o jednom z nejtěžších ve svém životě. Teresia se poté už nikdy nevdala, ale o něco později se alespoň konečně mohla vrátit do své milované školy. Právě v době, kdy začala první intifáda.

Teresia se nikdy politicky neangažovala, její pohled na povstání je tedy nanejvýš laický. Intifáda je v jejích očích spojená především s prostředím, ve kterém se pohybovala. Jako učitelka nejvíce pociťovala a vnímala události, které ovlivňovaly průběh vyučování. Během intifády byly uzavírány školy, výuka probíhala omezeně. Děti se zapojovaly do povstání tak, že uzavíraly ulice a házely kameny na izraelské vojáky a osadníky. Teresie se ve svém

36 Tamtéž.

37 Tamtéž.

vyprávění často k této skutečnosti vracela. V jejím líčení průběhu první intifády se však neobjevuje hrdost, se kterou jsem se setkala u jiných informátorů, naopak, v jejím popisu se objevuje často nesouhlas s jednáním dětí a strach, který o ně měla.

T: „Jednou, když začal vojenský útok, posílali jsme děti ze školy domů. Říkali jsme jim: ‚Jděte, prosím vás, domů, jděte domů.‘ Jenže ony nechtěly, chtěly zůstat a uzavřely zase ulici, a když přišli vojáci, začaly po nich házet kameny. Vojáci se obrátili a šli do školy, na to nikdy nezapomenu. Schovala jsem se (ještě s několika dětmi) rychle do třídy a zavřela dveře, ale jeden voják nás upozoroval a začal bušit na dveře třídy a začal křičet. Byla jsem strachy a nervozitou celá bez sebe, ale neotevřela jsem. Pak některé děti proběhly chodbou, ale vojáci obešli školu z druhé strany a některé děti chytili a odvezli.“³⁸

V jiné příhodě mi Teresia popsala, jak jeden učitel z její školy pomohl utéci zatčeným dětem z izraelského vojenského auta. Teresia byla přímo u toho, svého kolegu ještě s dalšími učiteli neprozradila, ale jeden izraelský voják ho při vyšetřování poznal.

T: „Tam si přivedli vojáka, který viděl našeho učitele, který těm dětem pomohl. Zeptali se, kdo byl v té době na ulici. A my jsme se přihlásili, asi šest se nás přihlásilo. A zeptali se nás, jestli víme, co se stalo, ale my na to, že nevíme. Ten voják řekl, že jsme házeli kameny a že tři děti zatkli, ale že zde je jeden učitel, který jim pomohl utéci, tak ať, prosím, řekneme, kdo to udělal. Nikdo se nepřihlásil. A tak jeden z vojáků potom mluvil a mluvil a nakonec si zavolal ředitele do kanceláře a řekl mu, že ví, kdo to udělal. Přivedli znovu toho vojáka, který viděl našeho učitele, a ten mu řekl: ‚Pojď se mnou dovnitř.‘ Potom s ním dlouho mluvili a řekli mu, že si ho dobře zapamatují a jestli něco podobného příště udělá, že půjde do vězení. Na tohle nikdy nezapomenu.“³⁹

Teresie se ve svém vyprávění k dětem a jejich výtržnostem často vracela během našich rozhovorů, občas doplnila nějakou další příhodu, na kterou si během vyprávění vzpomněla. Kladla velký důraz na to, že dětem jejich jednání zakazovala a nechtěla, aby chodily do ulic.

³⁸ Informátorka č. 1, Beit Sahour, 22. 3. 2012, rozhovor C.

³⁹ Tamtéž.

T: *„Tak například tady nedaleko je jedna židovská osada, z té osady pravidelně vyjížděl autobus s židovskými osadníky, který projížděl přes Beit Sahour. Naše děti věděly tedy přesný čas, kdy bude autobus projíždět, a když začala intifáda, nikdo je nemohl zadržet, aby neběhaly po ulici a neházely kameny a alespoň tak se zapojily do protestů. Dobře si to pamatuji, protože to bylo vedle naší školy. Děti vzaly kameny a uzavřely jimi celou ulici a pak, když autobus zastavil, ještě po něm začaly házet kameny, to samozřejmě vedlo k tomu, že osadníci začali střílet a děti utekly pryč.“⁴⁰*

Teresia uvádí další zkušenosti podobné výše zmíněným. Intifádu hodnotí mnohem kritičtěji než ostatní informátoři a lidé, se kterými jsem o intifádě hovořila. Spíše než hrdost na tuto událost popisuje strach a neustálou obavu o děti ve škole, o svoji rodinu a také o sebe.

T: *„Intifáda, to byl těžký čas, měla jsi pořád strach, že se něco rychle „semele“, jako když jsem byla třeba jednou v Jeruzalémě... Víš, najednou se něco stalo. To byl důvod, proč se člověk vlastně pořád něčeho obával...“⁴¹*

Paní Teresia dále vzpomíná na dvě příhody spojené s chováním izraelských vojáků. Obecně však netvrdí, že by se izraelští vojáci chovali k civilistům špatně, nicméně tyto dvě události vhodně dokreslují atmosféru doby.

T: *„Ještě je tu jedna příhoda, kterou bych ti chtěla říci. Tady vedle je jedna rodina, se kterou jsem se přátelila. Jednou jsem je byla navštívit. Kamarádka chovala dítě a já si s nimi povídala. Nedaleko domu mezi stromy stál nějaký chlapec, nevím už přesně, co tam dělal. Najednou jsme slyšeli střelbu a jak chlapec spadl pod stromy. Pak jsme slyšeli, jak k němu přišel izraelský voják se zbraní a bušil do jeho rukou a nohou a do všech částí těla [...] Ale my jsme se tak báli a nemohli, neodvážili jsme se podívat se z okna. Seděli jsme v koutku, aby nás voják neviděl. A po nějaké chvíli, co ho tak zmlátil, když jsme se odvážili podívat, tak jsme viděli, jak ho ten voják vzal a hodil ho na auto a vzal ho do Betléma a tam ho tajně odhodil. Jenže někteří lidé to viděli, a když ten voják odjel, vzali toho chlapce do nemocnice. Naštěstí neumřel, uzdravil se a je v pořádku. Když jej ale*

40 Tamtéž.

41 Tamtéž.

*dnes vidíš, má trvalý handicap, nemůže pořádně chodit [doslova: když ho vidíš, tak nechodí normálně]. Chodí asi takto [ukazuje kulhání].*⁴²

T: *„Pamatuješ si na mého bratra? Když se oženil, pronajal si dům kousek tady od města. A kousek od domu vedla ulice, kterou Izraelci uzavřeli a udělali tam kontrolní bod. Jednou během intifády tam nějaký chlapec házel kameny a můj bratr byl s rodinou doma. Byl zrovna zákaz vycházení. A bratr řekl svojí ženě: ‚Mám hlad, udělej mi brambory,‘ ale v tom slyšeli, jak někdo na ulici vystřelil, a ta střela patřila tomu chlapci. Ten spadl na zem a potom zemřel. A Shauky, můj bratr, vyběhl ven a vzal ho a celý se třásl, třásl, třásl. Potom ho vzal k sobě do auta a celé auto bylo plné krve a jel do nemocnice. Byli tam během pěti nebo deseti minut, ale ten chlapec zemřel. To byl pro mého bratra obrovský šok, tři dny nemohl chodit a jen ležel v posteli a pak ho vzali k doktorovi, aby se na něj podíval, byl jako šílený, protože předtím nikdy neviděl nic podobného.*⁴³

Na druhou stranu se také Teresia ale jako jediná zmiňuje o vzniku a roli extrémistických stran Hamásu a Islámského džihádu ve spojitosti s povstáním. V některých otázkách však zůstávají její výpovědi nejasné a rozpolčené. Na jednu stranu popisuje období před intifádou jako klidné období bez vážnějších obtíží, a dokonce sympatizuje s úvahou, že by bylo možná lepší, kdyby intifáda vůbec nezačala.

T: *„No, možná můžeme říci, že by bylo lépe. Možná ano, lidi by zde měli práci, Jeruzalém by byl otevřený a lidé by tam mohli pracovat. Před intifádou můj bratr Michael pracoval také v Jeruzalémě, ale potom už ne.*⁴⁴

Na druhou stranu jasně zastává názor, že musí vzniknout samostatná Palestina a že Izrael nemá na Západní břeh žádné právo.

T: *„... Víš, palestinstí obyvatelé chtěli být volní, a ne pod nadvládou Izraele, protože toto je naše země. To bys měla vědět, toto je naše země, musíme [...] všichni lidi z Palestiny, kteří jsou rozptýleni mimo naši zemi, se musí vrátit, protože to je náš domov, naše země. Ano, věřili jsme, že musíme mít vládu a být volní, ano.*⁴⁵

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž.

45 Tamtéž.

Závěrečná interpretace Teresiina životního příběhu není snadná a ani jednoznačná. Interpretace vždy vychází z určitého porozumění dané problematice a způsobu analýzy. Vysvětlení tedy může být celá řada, proto i tato interpretace je jen jedna z možných.⁴⁶ Ve své interpretaci se budu zaměřovat na význam daných událostí pro jedince spíše než na události samotné. Jde tedy především o to, jak konkrétní prožitek jedinec zařadil do výstavby vlastní biografie a jaký význam mu připsal (tzv. *experience-centred narrative research*).

Začneme tedy konstatováním, že pro paní Teresii je první intifáda pouze jednou z politicko-sociálních událostí, kterou prožila. Hlavní biografický význam pro ni mají samozřejmě události osobního rázu. Stěžejní, můžeme říci životní význam je ukryt v dění mezi lety 1982–1984, kdy potkala svého manžela, kterého tak záhy ztratila. Paní Teresia subjektivně kladně hodnotí období sedmdesátých a osmdesátých let, protože to bylo období před její osobní tragédií z roku 1984, naopak období po tomto roce, kam patří i první intifáda, je hodnoceno jako těžké, složité a tragické.

Dále pak je zřejmé, že vidí intifádu ve světle současnosti, která je dle jejího názoru horším stavem než období před intifádou. Období po Šestidenní válce totiž zprvu přineslo určitý ekonomický vzestup a cestovní uvolnění. Robert Hunter, který se ve svém díle *The Palestinian uprising: a war by other means* věnuje nejen intifádě, ale také jejím příčinám, uvádí, že právě tento počáteční ekonomický rozvoj je stěžejním důvodem, proč na palestinských územích nepropukl hned od počátku viditelný odpor. Tisíce pracovníků ze Západního břehu a z Pásma Gazy získalo v Izraeli po roce 1967 práci, do roku 1977 to bylo až 35 %. Rozvíjela se také palestinská ekonomika, která se však během několik prvních let stala naprosto závislou na ekonomice izraelské, dovoz izraelského zboží byl automaticky a celoplošně bez nejmenších opatření distribuován na palestinská území, zatímco palestínští farmáři nemohli svoje zboží volně vyvážet do Izraele. Rozvoj ekonomiky nicméně v prvních letech přinesl vyšší životní úroveň a také různé spotřební vymoženosti do palestinských domácností.⁴⁷ Okupace zprvu nezasahovala do běžného života jedince. Palestinská společnost tak byla ukolébaná vidinou toho, že se jedná o přechodný, navíc celkem ekonomicky prospěšný čas. Lidé navíc mohli poměrně jednoduše cestovat a navštěvovat místa předtím těžko dosažitelná. Tento z počátku kladný vývoj zřejmě ovlivňuje i Teresiin kladný pos-

46 Jean-Claude Kaufmann vyzývá všechny výzkumníky k pečlivé analýze získaných rozhovorů a k jejich následné interpretaci. Viz J.-C. KAUFMANN, *Chápající rozhovor*, s. 87–117. Stejně tak Miroslav Vaněk uvádí, že interpretace daného rozhovoru je skutečným vyústěním výzkumné práce a výzkumníci by se o ni měli snažit. Miroslav VANĚK, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007, s. 122–123.

47 F. Robert HUNTER, *The Palestinian uprising: a war by other means*, Berkeley 1991, s. 37–39. Dále viz Samih K. FAROUN – Jean M. LANDIS, *The Sociology of an Uprising*, in: Jamal R. Nassar – Roger Heacock (ed.), *Intifada: Palestine at the Crossroads*, New York 1990, s. 22–24.

toj k sedmdesátým létům. Jako křesťanka si navíc uvědomuje radikalizaci muslimského obyvatelstva, kterou částečně a zřejmě i oprávněně připisuje první intifádě.

Na druhou stranu je v jejím vyprávění patrný vliv kolektivní palestinské paměti. První intifáda se totiž pro většinu Palestinců stala určitou zmytologizovanou událostí. Kolektivní paměť⁴⁸ vytvořila velice kladný obraz intifády jako ideálního období národního uvědomění, hrdosti a vzájemné spolupráce mezi palestinskými obyvateli. První intifáda tak přinesla identitotvorný význam, který je důležitý pro všechny Palestince, a stala se součástí jejich nacionální historie.⁴⁹ Můžeme říci, že první intifáda se stala velkým vyprávěním o vzájemnosti a solidaritě palestinského lidu, což vychází právě z vlastnosti narativa, totiž že lidé je hodnotí spíše než podle jeho pravdivosti podle toho, zda mu chtějí uvěřit a zda ho mohou začlenit do svého vidění světa.⁵⁰

Kolektivní palestinská paměť se zrcadlí ve vyprávění paní Teresie především ve ztotožnění se s odmítnutím izraelské přítomnosti a voláním po jednotném palestinském území a státu. Tak lze vysvětlit zdánlivě spolu neslučitelná tvrzení týkající se kritiky intifády, ale zároveň volání po palestinském národním uvědomění.

Intifádu Teresia hodnotí pod vlivem subjektivních zkušeností a životních událostí, zároveň je však částečně ovlivněna kolektivní sdílenou pamětí. Teresia navíc nebyla do intifády aktivně zapojena a z jejího úhlu pohledu spadá toto období do kritické části jejího života. Teresia tak neprožívá spolu s ostatními euforii a radost, nýbrž strach a obavy. Její celkový náhled na intifádu je dosti odlišný od většinového palestinského vnímání této události, potvrzuje se v něm však to, že na danou historickou událost existuje nespočet pohledů a význam může být pro jednotlivce odlišný.

Jamal Khader

S doktorem Jamalem Khaderem jsem se seznámila prostřednictvím e-mailu v létě roku 2009. Stál vlastně na počátku mého betlémského výzkumu. Velice mi pomohl s organizací prvního výzkumu, ale také mi poskytl odborné rady a konzultace, odborné zázemí a možnost navštěvovat betlémskou knihovnu, velice mu vděčím za laskavou a ochotnou pomoc. První rozhovor proběhl 23. října 2009, druhý pak 6. listopadu 2012. V této části budu vycházet především z druhého nahraného rozhovoru, který byl věnován intifádě a Jamalově biografii.

48 Kolektivní paměť ve shodě s Pierrem Norou chápu jako „to, co z minulosti zbývá v žitém čase skupin, nebo také to, co tyto skupiny z minulosti udělají“. Podle Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 108.

49 Více v M. FRITZOVÁ, *První intifáda*.

50 J. BRUNER, *The Narrative Construction of Reality*, s. 6.

Jamal Khader se narodil v malé vesničce Zababida⁵¹ nedaleko města Jenin v početné katolické rodině. Rodiče z matčiny strany pocházeli z Nábulusu a rodiče z otcovy strany ze Zababida. Jedná se tedy o rodinu minimálně se stoletou místní tradicí. Jamal vzpomíná, jak se jako děti byli zvyklí o vše dělit, protože rodina neměla moc peněz.

J: „Takže jsme si museli své vzdělání platit sami, ale pomohlo mi to vyrůst a také to spojuje naši rodinu. Když jsme byli děti, byli jsme zvyklí o všechno se podělit, samozřejmě, sedm sourozenců [usmívá se]. A vlastně je tomu tak v naší rodině stále. Prošli jsme si těžkým časem, ale nevzdali jsme se. Takový je vlastně normální život běžné palestinské rodiny.“⁵²

Jamal vzpomíná, jak jeho otec musel každé ráno vstávat a dojíždět za prací do daleké Haify, vzpomíná také, jak si vzájemně s bratry pomáhali při studiu a jak si sami během studií přivydělávali, aby je mohli dokončit. Jamal má čtyři bratry a dvě sestry a všichni studovali na vysoké škole. Jamal vůbec ve svém vyprávění kladl velký důraz na vzdělání jako na základní předpoklad osobního rozvoje a rozvoje celé Palestiny. Celá rodina byla v tomto duchu vychovávána, jak dále uvádí.

J: „Co se týká vzdělání jeho dětí [mluví o svém otci], nemohl za ně (resp. za nás) platit. Takže můj nejstarší bratr studoval šest let na univerzitě, protože zároveň studoval i pracoval, můj druhý bratr přerušil svoje studium kvůli práci a až později je dokončil. No, a my jsme pak pomohli ve studiu našemu nejmladšímu bratrovi, protože náš otec nám nemohl pomoci platit naše vzdělání. Samozřejmě, že nás v tom velice podporoval, ale nemohl nás finančně podpořit. Takže dva moji bratři studovali v Damašku v Sýrii, jeden v Rusku, tedy na Ukrajině, a další pokračoval ve studiu ve Francii. Já jsem studoval zde v semináři a poté také v Římě.“⁵³

První intifáda je s jeho životem spojena mnohem úžeji než v případě paní Teresie. Samozřejmě, že i v jeho případě je intifáda stále pouze vnějším sociopolitickým pozadím, na kterém se odehrával jeho soukromý život, nicméně zapojení se do toho sociopolitického prostoru je v jeho případě mnohem častější a vnitřnější. Tento fakt je dán především politickou angažovaností většiny členů jeho rodiny, dále je tu jeho vlastní, i když ne přímo politické, spíše nacionální zapojení do intifády. Třetím a nepřehlédnutelným faktem je, že Jamal byl právě v době intifády vysvěcen na kněze. Vidíme tedy, že jedna ze zlomových

51 V severní části Západního břehu. Dnes má tato vesnice asi 3 000 obyvatel, dříve kolem 1 000.

52 Jamal Khader, Betlémská univerzita, 6. 11. 2012, rozhovor B.

53 Tamtéž.

událostí jeho života koresponduje s dobou průběhu intifády, proto i vzpomínky na toto období, stejně tak jako vzpomínky paní Teresie, mají určité subjektivní zabarvení. Začátek povstání popisuje Jamal Khader následujícím způsobem:

M: „Postoupíme o kousek dál k intifádě, pamatujete si na její počátek?“

J: „Ano, ovšem, byl jsem zrovna v semináři, byl to můj poslední rok v semináři Beit Jala. Během tohoto roku studia [studijní rok 1987/88] jsem vždy trávil polovinu týdne v Ramalláhu, tři dny tam a čtyři dny tady, takže jsem neustále přejížděl mezi těmito dvěma místy. A do toho začaly nepokoje etc. [...], ale moje první osobní setkání s intifádou bylo právě v Ramalláhu na začátku roku 1988. Tehdy jsem potkal jednoho kněze, když právě volal do nemocnice, protože byl napaden izraelským vojákem. Byl napaden přímo před konventem (jmenoval se Peter, pocházel z Jordánska). Následující den, což bylo v neděli, jsme po mši svaté demonstrovali proti napadení tohoto kněze, jenže během demonstrace jsme všichni byli napadeni vojáky a slzným plynem a demonstrace byla rozehnána.“

M: „To se odehrálo v Ramalláhu?“

J: „Ano, v Ramalláhu. Takto jsem se poprvé vážněji zapojil do intifády, no, a potom jsem se angažoval i ve větších masových demonstracích, kdy jsme házeli kameny, protestovali a stávkovali...“⁵⁴

V létě roku 1988 byl Jamal Khader vysvěcen na kněze a stal se farářem ve své rodné vesnici Zababida. Počátek jeho působení však nebyl vůbec jednoduchý, jak říká. Intifáda byla stále ve svém počátku a Izrael zasahoval na mnoha místech vojenskou silou.

J: „...mnoho lidí se bálo chodit i na mši svatou, situace byla doopravdy velice vážná. Během té doby [rok 1988] bylo zabito sedm lidí v okolních vesnicích. Ne tedy přímo v naší vesnici, ale okolo. Jenže lidé byli i z toho vyděšení, a tak jsme měli pouze mši svatou a žádné jiné oslavy, protože jsme zkrátka nemohli nic slavit, nic podnikat...“⁵⁵

Římskokatolický patriarchát se rozkládá na území Izraele, Palestiny a Jordánska. Z tohoto důvodu byl Jamal po prvním roce působení ze své rodné vesnice povolán do Jordánska. Tento přesun mu způsobil nemalé komplikace, protože Izrael v té době vydal jeden z vojenských zákonů týkajících se cestování.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž.

J: „V té době byl vydán vojenský zákon, že mladí Palestinci mladší 45 let se po vycestování z Palestinských území mohou vrátit až po uplynutí devíti měsíců. Intifáda trvala několik let až do počátku mírového procesu, takže jsem odešel do Jordánska a nemohl jsem se devět měsíců vrátit zpátky, a tak jsem zmeškal pár událostí, třeba svatbu mého bratra a jiné rodinné události.“⁵⁶

Rok 1989 tedy strávil Jamal v Jordánsku, ale o dění na palestinských územích se stále zajímal. Dozvěděl se, že jeden z jeho bratrů byl po návratu ze Sýrie uvězněn. Bratr v Sýrii dokončoval studia a potřeboval se tedy vrátit na další studijní semestr zpět do Sýrie, jenomže ve vězení byl držen několik měsíců. Další z izraelských vojenských zákonů mu navíc značně zkomplikoval celou situaci.

J: „...jeden z mých bratrů, který studoval v Sýrii, se vrátil po třech letech a byl Izraelem uvězněn na čtyři měsíce, zmeškal tak pokračování studia na univerzitě. Podmínkou jeho propuštění bylo, že musí opustit zemi na tři roky. Takže pokud chtěl pokračovat ve studiu, musel zemi opustit na tři roky. Jenže podle jiného vojenského zákona, pokud ses nevrátila zpět do země do tří let, ztrácela jsi právo návratu na celý život, ztratila jsi svoji ID-card.⁵⁷ Takže musel vycestovat na tři roky, ale přesně za tři roky by ztratil svoji ID-card...“⁵⁸

Bratr celou situaci vyřešil jediným možným způsobem, a to tak, že přesně za tři roky po propuštění, kdy mu byl povolen návrat, ale zároveň, kdy měl ztratit svoji ID-card, „stál na izraelských hranicích“ a v tomto jediném dnu vyřídil všechny náležitosti, takže ID-card neztratil a zároveň byl vpuštěn zpět do země. Jamal dále zdůraznil, že jeho bratři se sice politicky angažovali, ale nikdy se nezapojovali do násilností. Do vězení se tak dostali právě za politickou angažovanost nebo za účast v protestech a stávkách.

J: „Tři moji bratři byli několikrát ve vězení z politických důvodů. Dva z nich za členství v OOP, to je tedy zločin, jeden asi na čtyři měsíce, druhý asi na pět měsíců a můj nejmladší bratr byl zadržen asi na 10 dní za házení kamenů, to je také součástí našeho palestinského života, prostě dost z nás strávilo nějaký čas ve vězení.“⁵⁹

56 Tamtéž.

57 Identifikační karta, plní funkci občanského průkazu.

58 Jamal Khader, Betlémská univerzita, 6. 11. 2012, rozhovor B.

59 Tamtéž.

J: „Z politického hlediska jsme rodina, která byla a je vždy proti násilí, nikdy jsme nepoužili násilí a byli jsme vždy proti násilí, to je to, v co věříme. A zároveň to neznamená, že bychom se nezajímali. Můj bratr je aktivní v politickém životě a za to se platí určitá daň.“⁶⁰

Jamal se vrátil v roce 1989 z Jordánska zpět na Západní břeh a zůstal zde jeden rok. Pak opět odjel do Jordánska. Intifádu tak střídavě viděl z vnějšího pohledu a zároveň ji vnitřně prožíval. Při cestování se setkával s řadou izraelských vojenských zákonů, které byly vyhlášeny jen po dobu intifády.

Ve svém hodnocení intifády se často vrací k několika, podle něj hlavním významům intifády, které ve velké míře korespondují s kolektivní pamětí a všeobecně přijímaným étosem, jenž se okolo první intifády mezi Palestinci vytvořil. Hlavní přínos vidí tedy v národním uvědomění, které intifáda mezi lidmi oživila.

J: „...řeknu ti teď něco o obecné atmosféře intifády, něco o naší HRDOSTI [úsměv], hrdosti, že jsme [...] tedy že jsme věci vzali do vlastních rukou a že pro to něco děláme, protože obvykle jsme čekali na to, že udělají něco ostatní arabské země, nebo že se něco změní americkými volbami, kdy pomůže tento nebo tento americký prezident anebo volbami v Izraeli etc. [...] a před první intifádou jsme tu měli arabský summit, americké volby a volby v Izraeli a nic se nezměnilo, a tak se Palestinci rozhodli vzít věci do vlastních rukou, a to vytvořilo obrovskou jednotu mezi Palestinci. To byl ten pocit a věci, které jsme dělali, a ne jen jednotu mezi zdejšími Palestinci a OOP v zahraničí, ale mezi všemi...“⁶¹

Snad ještě větší důraz klade na vznik vzájemné solidarity a rozvoj „undergroundového“ vzdělání mezi lidmi. Ve vzdělání obecně navíc Jamal vidí palestinskou budoucnost.

J: „...řeknu ti jeden konkrétní příklad: Školy a univerzity byly zavřené po tři roky, všechny školy, všechny univerzity.“

M: „Tři roky? Během intifády?“

J: „Ano, tři roky, během první intifády, podle vojenského zákona, všechny školy byly zavřené, což vyvolalo četné demonstrace [...], a tak se lidé organizovali vzájemně a pokračovali tak ve vzdělání ve svých vlastních domech – v soukromí, v kostelích, v hotelech, prostě kdekoli, ale pomáhala si i jednotlivá sousedství.“

60 Tamtéž.

61 Tamtéž.

Tak například univerzitní student učil mladší studenty ze sousedství. Bylo to velice dobře organizováno a nejen tady v Beit Sahour, který byl toho příkladem, ale kdekoliv. [Izraelští] vojáci byli samozřejmě ve městech úplně všude a bylo zločinem jít po ulici s knihou nebo se školními učebnicemi, a tak se knihy musely pašovat a ukrývat. Když se přicházelo do konkrétního domu, kde měla být výuka, tak nás vojáci nesměli vidět, protože to bylo zakázáno (byl to zločin), vyučovat během intifády.

Avšak solidarita se projevovala také jinak, a to vzájemnou pomocí v ekonomické rovině. Mnoho lidí ztratilo svůj příjem, svoji práci, takže lidé se dělili o všechno, co měli, to byla doopravdy skvělá zkušenost, tato solidarita se organizovala především lokálně.

Organizovanost a vzájemná pomoc při vzdělání je ale dle mého názoru výborným příkladem. Mám spoustu přátel, kteří promovali na Betlémské univerzitě během doby, kdy byla uzavřena [úsměv], potkávali se v kostelích, doma, během zkoušek a potom promovali, i když byla univerzita oficiálně uzavřena. Bylo to doopravdy velice těžké, to si neumíš představit, celá populace bez škol a univerzit po tři roky, to byl podle mě obrovský zločin.⁶²

Význam intifády chápe Jamal jak osobně, tak kolektivně, k událostem intifády se hrdě hlásí, ale zdůrazňuje nenásilnost osobního i rodinného zapojení. Ve svém rozhovoru také hodnotí následný neúspěšný mírový proces.⁶³ Vliv intifády na jeho život je tedy nesporný a on sám tento vliv vnímá jako pozitivní. Zdůrazňuje tak kladné významy intifády a hodnotí je v rozsahu, který sám prožíval, zároveň s přesahem politických a historických znalostí. Vliv kolektivní paměti a částečné idealizace této doby můžeme zhodnotit v porovnání s výpovědí paní Teresie, která mnohem realističtěji hodnotí onu „nenásilnost“ intifády a dále pak vznik extrémních hnutí, která právě v tomto období zahájila svou činnost. Jamal, ať už záměrně či neuvědoměle, popisuje intifádu právě jako ono ideální období národní hrdosti a spolupráce, stejně tak jako částečně mytologizovaný přístup, který vytvořila kolektivní sdílená paměť.

62 Tamtéž.

63 V tomto bodě je Jamal jedním z lidí, kteří pomohli budovat kladný obraz intifády (viz ono až mytické vyprávění o pomoci a solidaritě palestinského lidu) a který tomuto obrazu také sám bezmezně věří. Nedovolím si hodnotit, jestli je toto vidění první intifády pravdivé, či nepravdivé, jistě je však ideologicky zabarvené.

Závěr

V tomto článku jsem se snažila přiblížit dva životní příběhy, které určitým způsobem byly propojeny s nedávnou historickou událostí – první intifádou. Oba dva uvedení pamětníci jsou Palestinci pocházející z betlémské oblasti. Oba jsou také vzdělaní křesťané, tedy minoritou v minoritě. Na první intifádu však každý poskytuje svůj vlastní náhled, který je plně spojen s jeho životním příběhem. První intifádu můžeme tedy označit za určitou makro-historickou událost, v jejímž rámci se odehrává nespočet dalších mikro-historických událostí. Tyto mikro-historické události, pro nás tedy konkrétně tyto dva životní příběhy, jsou však vpleteny do oné makro-historické události a jsou jí více či méně nějakým způsobem ovlivněny. Výsledný obraz předkládané události, kterou zkoumáme, se tak skládá vždy z osobního životního příběhu a okolností, které tento příběh formují.

První intifádě se věnuje celá řada publikací, některé se zaměřují na komplexní popsání příčin, průběhu a důsledků první intifády, jiné se věnují politickému či sociálnímu vývoji. Tento článek se však zaměřil na vnímání této události daným jedincem a pokusil se tak poukázat na subjektivnost, se kterou je každá historická událost nutně vnímána.

Summary

Two Life Stories of the Palestinian Christians and the First Intifada

This article focuses on a recent historical event – the First Palestinian uprising (First Intifada). The main aim of this contribution is not to describe the political or economic process of this event but to try to show a micro-historical view on the Intifada by means of narrative stories.

The first life story introduces Teresia, a sixty-year-old teacher from the town of Beit Sahour. As she has never engaged politically and as her life was affected by a personal tragedy in the eighties, it becomes apparent in her story that in her case the Intifada is overshadowed by other events of higher priority. In the second life story of dean Jamal Khader from the Bethlehem University, the Intifada is at the forefront, constituting a coherent part of his life story. Jamal Khader identifies himself

with the Palestinian collective memory, which was created during ninety years, and which contains a deeply rooted positive view on the Intifada. However, it may not be completely objective.

Miss Teresia has a more critical opinion about this event, but also with a subjective coloration. It is very important to understand that every life story is deeply connected with the socio-political background. At the same time, personal life has influence on the view of this background. Narrative stories result from our personal life, time and place where they happened. There are a lot of possibilities how we can describe a historical event. History has many faces and every opinion can bring a new light to our understanding.

Recenze a zprávy

CONZE, Eckart – METELING, Wencke – SCHUSTER, Jörg – STROBEL, Jochen (Hg.), *Aristokratismus und Moderne. Adel als politisches und kulturelles Konzept, 1890-1945 (Adelswelten, Bd. 1)*, Köln (Böhlau) 2013. ISBN 978-34-122-1007-6.

Dějiny šlechty v moderní době zažívají – zvláště v německé historiografii – v posledních letech konjunkturu. Dosud byla pozornost badatelů zaměřena především na význam první světové války pro zásadní transformaci životního prostoru šlechty, na její sociální úpadek a ztrátu společenských výsad i politické moci, z čehož přirozeně vyplývalo odmítání demokratického režimu Výmarské republiky a s tím spojená radikalizace politických postojů šlechty, která později často vyústila v podporu nacionálně socialistického režimu.¹

Svazek *Aristokratismus und Moderne* vyšel v rámci nové ediční řady *Adelswelten* (Šlechtické světy), jejímž cílem je vytvoření publikační platformy pro další rozvíjení poznatků a poskytnutí nových impulsů v rámci výzkumu dějin šlechty. Prvním výstupem této ediční řady je sborník sedmnácti příspěvků vydaný historiky Eckartem Conzem a Wencke Metelingovou a literárními vědci Jörgem Schusterem a Jochenem Strobeleem z akademického pracoviště v Marburgu, kteří v úvodu zdůrazňují potřebu interdisciplinárního přístupu. Pozornost má být v rámci této ediční řady kladena především na šlechtu v moderní době, ale je otevřená výsledkům výzkumu i z dalších období. Vzhledem k regionální, národní, ale také internacionální dimenzi šlechtické problematiky se tato ediční řada neomezuje na dějiny šlechty pouze v jedné zemi, ačkoliv její první svazek míří pouze na německý prostor.

¹ K tomu viz Stephan MALINOWSKI, *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat*, Berlin 2003; TÝŽ, „Führertum“ und „Neuer Adel“. *Die Deutsche Adelsgenossenschaft und der Deutsche Herrenclub in der Weimarer Republik*, in: Heinz Reif (Hg.), *Adel und Bürgertum in Deutschland. Band 2: Entwicklungslinien und Wendepunkte im 20. Jahrhundert*, Berlin 2001, s. 173–211; TÝŽ, *A Counter-Revolution d'outre-tombe: Notes on the French Aristocracy and the Extreme Right during the Third Republic and the Vichy Regime*, in: Karina Urbach (ed.), *European Aristocracies and the Radical Right 1918–1939*, Oxford New York 2007, s. 15–35. Viz též Eckart CONZE, *In den Katakomben der Moderne. Adel in Deutschland im 20. Jahrhundert*, in: Eckart Conze – Sönke Lorenz (Hg.), *Die Herausforderungen der Moderne. Adel in Südwestdeutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Ostfildern 2010, s. 9–22.

Třebaže první světová válka je nesporným mezníkem pro dějiny šlechty, nestalo se její vyústění v rozpadu tradičního šlechtického světa začátkem sledovaného období tohoto svazku. Editoři v úvodu zdůvodňují potřebu posunout se ve výzkumu až k osmdesátým, respektive devadesátým letům 19. století jako počátku upadajícího postavení šlechty.

Jak název napovídá, spojnicí tohoto svazku je „aristokratismus“. Jak editoři v úvodu proklamují, snahou je nejen uchopit tento pojem z hlediska jeho různých významů a způsobů vnímání, nýbrž zachytit také konkrétní společenské představy o jeho náplni. Tento pojem se však nemusí nutně vztahovat k rodové šlechtě, nýbrž je zohledňován i v širším smyslu, bez ohledu na tuto sociální skupinu, jako kulturní koncept. „Šlechta“ a „aristokracie“ zůstávaly ještě v první polovině 20. století z hlediska sociálně-politického klíčovými pojmy (s. 14). Na jedné straně představuje „šlechtictví“ v průběhu věků neměnné jádro existence šlechtického habitu. Na druhé straně je možné tento pojem nazírat na základě jeho sémantické proměny (s. 11). Do popředí se dostává otázka významových posunů pojmů „aristokratismus“ a „šlechtictví“ a proměna vnímání jejich obsahové náplně v moderní době.

Příspěvky publikované v rámci této práce zahrnují teoretické přístupy postulované v rámci výzkumu dějin šlechty v předchozích letech: koncept „šlechtictví“ (*Adeligkeit*), jímž je označována v běhu staletí nezměnná podstata šlechtického habitu,² či Josefem Matzerathem a Silkou Marburgovou definovaný přístup vnímající šlechtu jako „skupinu paměti“ (*Erinnerungsgruppe*) schopnou konstruovat a nést kolektivní paměť.³ Ty jsou doplněny novou analytickou kategorií „aristokratismus“, jež se vztahuje k vnímání a interpretaci pojmů „šlechta“, „aristokracie“ a „aristokratický“. Nově jsou zohledňovány představy o „nové šlechtě“, které pochází od „nešlechticů“ a jež se vyskytovaly v literatuře, politické publicistice či byly přenášeny do životního stylu.

Cílem editorů bylo zachytit rozličné dobové interpretace „šlechty“ v období let 1890 až 1945 v německém a německo-jazyčném prostoru. Pozornost je tak v této knize zaměřena nejen na rodovou šlechtu, ale také na různé koncepty „nového šlechtictví“ a „nové

2 K pojmu „šlechtictví“ blíže viz Heinz REIF, „*Adeligkeit*“ – *historische und elitentheoretische Überlegung zum Adelshabitus in Deutschland um 1800 (Manuskript)*. Citováno dle: Josef MATZERATH, *Adelsprobe an der Moderne. Sächsischer Adel 1763 bis 1866. Entkonkretisierung einer traditionellen Sozialformation*, München 2006, s. 31. Marcus Funck a Stephan Malinowski rozvinuli tento přístup převážně na základě zpracování autobiografií šlechticů. Viz Marcus FUNCK – Stephan MALINOWSKI, *Geschichte von oben. Autobiographien als Quellen einer Sozial- und Kulturgeschichte des deutschen Adels in Kaiserreich und Weimarer Republik*, *Historische Anthropologie* 7, 1999, s. 236–269.

3 Silke MARBURG – Josef MATZERATH (Hg.), *Der Schritt in die Moderne. Sächsischer Adel zwischen 1763 und 1918*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 5. Ke kolektivní paměti viz Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2010.

aristokracie⁴ v moderní době: od Nietzscheho „nového člověka“ (Ulrich Sieg se zabýval recepcí Nietzscheho díla), přes dandysmus jako symbol aristokratické nadřazenosti ducha (příspěvek Güntera Erbeho) až k představám o nové šlechtě v národním hnutí a v nacionálním socialismu (příspěvky Alexandry Gerstnerové, Daniela Menninga, Ingo Wiwjorra, Ulricha Fröschla a Eckarta Conzeho). Posledně jmenovaný zaměřil pozornost na koncept „nové šlechty“ v období nacistického Německa v okruhu oddílů SS, které měly úzkou souvislost s germanizační politikou ve východní Evropě. Rozšířenost „novošlechtického diskursu“ Conze dokládá na příkladu příslušníků „Georgova kruhu“, kteří se podíleli na atentátu na Hitlera v červenci 1944.

Pozornost byla rovněž zaměřena na přítomnost „šlechty“ a „šlechtického“ v literárních dílech. Jörg Schuster se zabýval na základě analýzy děl Huga von Hofmannsthala, Rainera Maria Rilke a Theodora Fontane aristokratismem jako politickým konceptem. Šlechtickou sémantikou od roku 1933 v literatuře se zabíral ve svém příspěvku Jochen Strobel. Ulrich Fröschle se věnoval metaforickému přenosu pojmu „šlechtictví“ a formulování topoi v literatuře 19. století.

Historické šlechtě se v rámci této knihy věnuje vedle Wencke Metelingové (rozklad aristokratického ideálu oficíra v první světové válce) a Michaela Seeliga („šlechtictví“ kolem roku 1900 v *Deutschen Adelsblatt*) příspěvek Der Adel und sein Funktionswandel Josefa Matzeratha. Zabývá se zde proměnou úlohy šlechty mezi lety 1800 a 1900, kdy se zásadně změnila její dosavadní pozice, a klade si otázku po redefinici pojmu „šlechta“ v moderní době. „Šlechtictví“ se podle něj odehrávalo stále více v privátní sféře. Matzerath se zamýšlí nad politickou aktivitou šlechty a polemizuje s tradičním názorem, že šlechta byla výlučně konzervativního politického ražení. Upozorňuje na fakt, že šlechta nevystupovala jako jednotná politická síla a pružně reagovala od poloviny 19. století na vznik nových politických stran (s. 86). Ovšem nejen nové politické nazírání světa mělo pro funkční proměnu této sociální skupiny význam. Poukazuje rovněž na skutečnost, že kultura se již nevázala pouze na šlechtické dvory, a zásadní význam přikládá taktéž hospodářské transformaci – „ekonomický potenciál se stále více akumuloval stranou vládnoucích dynastií“ (s. 87). Šlechtické dvory tak podle Matzeratha pozbyly roli „ústředních míst“ (Zentralorte) společenského rozvoje, ačkoliv až do konce císařského období neztratily svůj glanc. „Aristokratismus“ podle Matzeratha nebyl kolem roku 1900 zdůvodněn pouze soubojem elit o společenskou vládu, nebyl veden otázkou jak „zůstat nahoře“ (Obenbleiben), ale jak „zůstat spolu“ (Zusammenbleiben), neboť kulturní proměna a nástup konzumní společnosti ohrožovaly šlechtickou soudržnost (s. 91).

4 K tomu viz Alexandra GERSTNER, *Neuer Adel. Aristokratische Elitenkonzeptionen zwischen Jahrhundertwende und Nationalsozialismus*, Darmstadt 2008; Stefan BREUER, *Ordnungen der Ungleichheit. Die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideen 1871–1945*, Darmstadt 2001.

Ačkoliv editoři proklamují v úvodu této knihy, že je prvním impulzem a podnětem k dalšímu rozvíjení „aristokratického diskursu“, přesto je pojem „aristokratismus“ jako centrální analytická kategorie definován až příliš nejednoznačně. Tematický záběr tohoto svazku je široký a jednotlivé příspěvky – přes jejich nepopiratelnou hodnotu a inovativní přístup – nepřispívají k vyjasnění této kategorie, nazírané z nejrůznějších úhlů pohledu, avšak postrádající jasnou jednotící linii.

Dita Jelínková

Poslední bitva impéria – Rusko v první světové válce slovem i obrazem

Výročí první světové války je momentálně centrálním tématem odborného i veřejného historického diskursu v mnoha evropských zemích. A téměř s jistotou se lze domýšlet, že tomu tak bude až do roku 2018. V případě Ruska tomu není jinak. Zde je navíc téma války úzce spojeno s revolucí roku 1917, pádem monarchie a nástupem bolševického režimu, což byly zásadní a formativní události nejnovějších ruských dějin. Není divu, že první světová válka přitahuje historiky i laiky. Výsledkem práce prvých a cílem návštěv těch druhých (samozřejmě i historici profesionálové si zde „přijdou na své“) je výstava *První světová – Poslední bitva ruského impéria (Pervaja mirovaja. Poslednjaja bitva Rossijskoj imperii)*, pořádaná Státním historickým muzeem v Moskvě. Otevřena byla otevřena 22. srpna 2014 a potrvá do 8. února 2015. Umístěna je v Muzeu vlastenecké války roku 1812, které se nachází na Náměstí revoluce a je jednou z poboček Státního historického muzea.

Základem výstavy je kolekce nejrůznějších předmětů vztahujících se k první světové válce, přičemž tyto předměty začaly být shromažďovány Ruským historickým muzeem okamžitě po vypuknutí bojů v srpnu 1914. V Muzeu bylo tehdy založeno „Oddělení probíhající války“. Muzejní fondy byly následně doplňovány z různých zdrojů, mimo jiné ze sbírek Vojensko-historického muzea a Dělostřeleckého historického muzea, z darů účastníků války a jejich příbuzných a předměty nalezenými na bojištích. Vzhledem k destruktivní povaze ruské revoluce byl téměř zázrak, kolik cenných exponátů se podařilo uchovat do dnešních dnů. Výstava představuje pozůstatky muzejních sbírek jednotlivých pluků carské armády, včetně nejprestižnějších gardových pluků, nebo vzpomínky na různé vojenské školy. K vidění jsou unikátní plukovní zástavy, zbraně, uniformy, vojenská vyznamenání, mapy bitev, stejně jako plakáty, obrázky, dokumenty či fotografie. Velkou cenu mají artefakty spojené se jmény generálů Alexeje Brusilova, Semjona (Simeona) Vankova, Alexeje Gutora, Józefa Dowbor-Musnického. Poprvé je vystavena uniforma

maršála britské armády, která patřila carovi Mikuláši II., a uniforma velitele 27. pluku dragounů, carův dar britskému králi Edvardu VII. Řada exponátů a dokumentů byla zapůjčena z jiných ruských muzeí a archivů (např. Státního archivu ruské federace – GARF; archivu Putilovských strojírenských závodů v Petrohradě; Archivu ministerstva zahraničních věcí; Polytechnického muzea v Moskvě) a také ze zahraničí (Imperial War Museum v Londýně, Bayerisches Armeemuseum v Ingolstadt, Musée de l'Armée v Paříži).

Výstava se rozhodně neomezuje na klasickou muzejní expozici. Ve výstavním prostoru, na první pohled snad ne zcela přehledném, se nachází interaktivní tabule, na nichž se návštěvníci mohou detailně seznámit s průběhem frontových operací, a projekční plátna, na kterých jsou promítány dokumentární snímky a filmy zachycující různé události z průběhu války, a to nejen z ruského bojiště.

Celá expozice je dělena chronologicko-tematicky. Návštěvník postupuje po proudu událostí a zároveň se na určitých místech zastavuje u klíčových témat. Zde je třeba kvitovat, že organizátoři se zdaleka neomezili na bojovou stránku války a náležitou pozornost upřeli i na život ruské společnosti v zázemí, především na sociální témata (např. problém s válečnými uprchlíky či zásobováním obyvatelstva). Co se týče vedení války, jedním z ústředních témat (a odpovídá to i světové historiografii o první světové válce) je válečná propaganda a její kulturní kontext. Ruská vlastenecká propaganda a anti-propaganda zobrazující nepřítele je doplněna o ukázky propagandy spojenců i Centrálních mocností.

Oddělený prostor je věnován sbírce obrazů zachycujících různé scény z bojišť a portrétní galerii nositelů Řádu Sv. Jiří. Obdobné galerie *Georgijevských kavalery* otiskoval pravidelně i ruský dobový tisk. *Georgijevskije kavalerij* byli řadoví vojáci, nižší důstojníci nebo i slavní generálové jako Nikolaj Judenič, Michail Alexejev či velkokníže Nikolaj Nikolajevič. Právě tím, že propojuje osudy „malých lidí“ a „velkých osobností“ je výstava charakteristická. Jedním z finálních dojmů potom je, že válečné úsilí bylo společnou záležitostí všech Rusů. Nezúčastněného diváka ovšem okamžitě napadne, jak bylo možné, že Rusko ve válce, navzdory tomuto kolektivnímu úsilí a patriotismu, prohrávalo. Odpověď zůstává poněkud zamlžena.

Pokud bychom chtěli výstavě něco vytknout, mohla by to být jistá konzervativnost při interpretaci příčin války. Návštěvníci dostávají poměrně jasnou a jednoduchou odpověď; hlavním viníkem války bylo Německo a Rusko vystupuje jako oběť a hlavní cíl agrese. „Fischerovské paradigma“, historiografií zpochybňované mnoho let, je zde prezentováno jako univerzální vysvětlení. Celkově je ruská účast ve válce poněkud redukována na rusko-německé soupeření, rakouskému úseku fronty je vyčleněn podstatně menší prostor. Ruská politika před první světovou válkou víceméně není hodnocena a jeden ze závěrů je, že Rusko si válku nepřálo. Když už do ní bylo zataženo, bojovalo neobyčejně statečně a vytrvale stálo po boku svých spojenců. A zatímco jim pomohlo, samo se dostalo

do záhuby. Samotný proces rozkladu ruské armády během roku 1917 by si jistě zasloužil více prostoru. Výstava je ovšem koncipována jako poslední bitva carského impéria a vše, co se událo po únorové revoluci, je vysvětleno velmi stručně.

Autoři výstavy deklarují, že jejich záměrem je obnovit historickou paměť o válce, o které literatura dlouho mlčela, nebo ji zjednodušeně připomínala jako „imperialistickou válku“. Pravdou nicméně je, že moderní ruská historiografie se světovou válkou zabývá poměrně důkladně a nedostatkem nových monografií či kolektivních prací rozhodně netrpí. Z nejnovější literatury si dovoluji uvést především aktuální projekt Olega R. Ajrapetova, předního odborníka na ruskou zahraniční politiku 19. století, *Učastije Rossijskoj imperii v Pervoj mirovoj vojne* (Moskva 2014). Zatím vyšly první dva svazky, věnované roku 1914 a 1915. Dále je to monografie Alexandra B. Astašova *Russkij front v 1914 – načale 1917 goda* (Moskva 2014) či čtyřdílná edice dokumentů ruských a zahraničních dokumentů *Pervaja mirovaja vojna v ocenke sovremennikov: vlast' i ruskoje obščestvo* (Moskva 2014). Různé nové publikace ovšem nikterak neubírají na přitažlivosti výše popisované výstavy. Vstupné 300 rublů (100 rublů pro studující a penzisty) se rozhodně vyplatí. I když se současně domnívám, že tak, jak je výstava koncipována, může posílit mezi částí Rusů pocity nostalgie po silné velké říši, která se stala obětí agrese cizích mocností.

Zbyněk Vydra

MÜCKE, Pavel, *Místa paměti druhé světové války. Svět vojáků československého zahraničního odboje*, Praha: Karolinum, 2014, 282 s. ISBN 978-80-246-2563-8.

Nakladatelství Karolinum připravilo na léto tohoto roku novou ediční řadu s názvem *Orální historie a soudobé dějiny*, v níž by měly v budoucnu vycházet domácí i zahraniční (překladové) tituly zaměřené nejen na teoretické, metodologické a praktické aspekty využití metody orální historie, ale především také tematické publikace, které vychází z konkrétních výzkumů českých historiček a historiků soudobých dějin. Karolinum tak reaguje na dlouhodobý vzestupný trend využívání této stále populárnější a dynamicky se rozvíjející interdisciplinární metody výzkumu, která je velmi často úzce provázána s paměťovými studii a (auto)biografickým výzkumem. V následujících letech se tak můžeme jistě těšit na celou řadu zajímavých titulů z této vědní oblasti, která byla na našem knižním trhu, až na několik výjimek, dosud spíše opomíjena.

Pomyslnou první vlašťovkou nové edice se stala kniha českého historika, výzkumného pracovníka Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a také

pedagoga Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy Pavla Mückeho s názvem *Místa paměti druhé světové války* a podtitulem *Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Hned na úvod je třeba poznamenat, že publikace vychází z upravené a rozšířené verze empirické části disertační práce, zatímco její metodologická část *Rámce paměti* vyšla samostatně v Ústavu pro soudobě dějiny.⁵ Případným zájemcům o komplexní výklad zkoumané problematiky včetně teoretických a metodologických východisek autora lze tedy doporučit k prostudování také druhý titul. Ocení jej však spíše poučení čtenáři se znalostí historiografických a sociologických konceptů než laici.

Mücke se ve své práci soustředí na jeden z mnoha segmentů paměti druhé světové války v českých zemích – vzpomínkové práce příslušníků druhého zahraničního odboje. Pestrá paleta použitých pramenů, o kterou se autor při své analýze opírá, svědčí o jeho dlouhodobém a nesporně velkém zaujetí pro zkoumané téma. Pramennou základnu tvoří více než stovka knižně publikovaných vzpomínkových prací, čtyřicet vzpomínkových rukopisů a čtyři poměrně rozsáhlá životní interview, které autor realizoval v letech 2006 a 2007. Jako sekundární prameny pak byly využity, vedle klasických titulů odborné literatury zabývajících se obdobím druhé světové války, také různé edice a soupisy pramenů, tištěné dokumenty a periodika, ale i celá řada elektronických zdrojů a několik filmových snímků.

Samotná kniha je rozdělena do osmi poměrně rozsáhlých kapitol. Po úvodním seznámení s teoretickým rámcem výzkumu následuje sedm klíčových okruhů, které se podle autora ukázaly být společné pro většinu analyzovaných vzpomínkových prací. Jedná se v první řadě o stopy „velkých“ předválečných událostí (mnichovská dohoda v září 1938 a německá okupace v březnu 1939), které se výrazně vepsaly do paměti vzpomínajících. Další okruh je věnován analýze teritoriálně-symbolických pojmů „vlast“ a „domov“. Čtvrtá kapitola se zabývá prostředím exilu, resp. přáteli a spolubojovníky československých vojáků v zahraničním odboji. V následujících dvou částech jsou analyzovány vztahy vojáků k nadřízeným. Pozornost je přitom věnována nejen velitelům, ale i mínění vojáků o významných představitelích československé exilové vlády. Poslední dvě kapitoly se pak zabírají zdánlivě protikladnými (či spíše proměnlivými) obrazy válečných Spojenců (a spojenců) a nepřátel.

První kapitola je věnována metodologii. Z textu je patrné, že autor se při hledání teoretického rámce inspiroval především francouzskou historiografií, resp. dějinami každodennosti a mentalit. Mücke tak pracuje s pojmy jako je „místo paměti“ (Pierre Nora) nebo „kolektivní paměť“ (Maurice Halbwachs), přičemž oba zmiňované koncepty

5 Pavel MÜCKE, *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích. Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*, Praha 2013.

uplatňuje v jejich transformované podobě jako svého druhu určitý historiografický konstrukt. Pro účely vlastní analýzy zavádí pojem „kontury paměti“, který odkazuje na dvě základní vlastnosti paměti: její proměnlivost a kontinuitu. Při interpretaci se pak zaměřuje na nejzřetelnější obrazy vzpomínek a jejich detaily, tj. na určitá místa paměti z(re)konstruovaná na základě vzpomínkových prací samotnými pamětníky. „Zmístnění“ vzpomínek československých vojáků přitom slouží jako nástroj pro získání rámcového přehledu o reprezentacích, mentalitách a konturách paměti jejich každodenního života včetně postižení specifické vojenské kolektivní identity. Časový záběr výzkumu se však neomezuje jen na období války, ale má značný přesah i do období po roce 1948. Zájemci o vojenskou historii si nemohou nepovšimnout, že autorovým velkým vzorem se staly *Obrazy války* renomovaného britského historika Richarda Holmese. Již v úvodu jsme se zmínili o rozdělení výzkumu do dvou samostatných titulů. Z pohledu běžného čtenáře se tento krok jeví jako funkční a opodstatněný, pro historiky a historičky ale může představovat jistý problém. Právě jim totiž bude v *Místech paměti* v některých pasážích zoufale scházet určitá teoretická zakotvenost a reflexivita badatelova postupu.

V druhé kapitole Mücke rozvíjí tezi historika Jana Tesaře o významu tzv. mnichovského komplexu pro utváření československé moderní paměti a národní identity. Vychází přitom z předpokladu, že mýtus záříjových událostí roku 1938 se stává pro mnohé příslušníky zahraničního odboje jakýmsi paradigmatickým, integračním a identifikačním prvkem jejich češství – tj. každý, kdo se cítí být příslušníkem českého národa, má potřebu se k tomuto tématu nějakým způsobem vyjádřit. Samotní vojáci se pak podle autora stali nositeli a horlivými propagátory mnichovského mýtu doma i v zahraničí. Vliv tohoto mýtu byl přitom natolik silný, že dokázal u jednotlivých pamětníků do značné míry překrýt i generační a regionální rozdíly ve vnímání války.

Pojmy „vlast“ a „domov“ jsou předmětem další kapitoly. Zatímco „domov“ je ve vzpomínkách vojáků něčím reálným a hmatatelným (např. místo narození nebo bydliště), představa „vlasti“ je méně zřetelná a vztahuje se spíše k širšímu geografickému celku. Ve vzpomínkách vojáků má vlast (a částečně i domov) své atributy, které pomáhají její imaginární existenci částečně vymezit, zhmotnit a symbolizovat. Klíčový je zejména vztah „domov – blízcí“ a „vlast – národ – stát“, jež dává dobovému boji za republiku vyšší smysl a stává se tak určitou duchovní oporou pro další jednání příslušníků zahraničního odboje.

Následující část se zaměřuje na přirozený sociální rámec paměti a identity československých vojáků, tj. na prostředí jejich přátel a spolubojovníků. Mücke v této kapitole vychází z tradiční myšlenky „ducha sboru“ (*esprit de corps*), jak ji ve svých dílech zformuloval v druhé polovině padesátých let 20. století např. Samuel Huntington (*The Soldier and the State*). Ačkoliv vojenské kolektivy mají velmi různorodý charakter, směrem

dovnitř se v rámci jednotky utváří vždy silný pocit sounáležitosti. Právě toto vědomí specifické kolektivní pospolitosti, které se zformovalo na pozadí válečných událostí a jež je nezávislé na věku, hodnostním žebříčku či ideové orientaci, je podle autora zásadním rysem, jehož prostřednictvím se definuje skupina vojáků československé zahraniční armády.

V páté a šesté kapitole s názvem „Ti nahoře“ se autor zabývá nejprve obrazy velitelů a nadřízených a následně i reprezentacemi představitelů nevojenských (politických) elit. Pomineme-li nižší důstojníky, kritiky jsou ušetřeni pouze oblíbení frontoví velitelé a významní státníci jako Edvard Beneš či Jan Masaryk. Zatímco vojenští velitelé si získávají svůj respekt bojovou zkušeností či přirozenou autoritou, politici mají situaci složitější. Společným jmenovatelem většiny výtek vůči vedoucím politickým elitám ze strany vojáků je zejména jejich údajná nečinnost, přebytečnost a izolovanost od běžných problémů armády.

Poslední dvě kapitoly knihy jsou věnovány reprezentacím spojenců a nepřátel. Ze vzpomínkových prací je zřejmé, že obrazy spojenců i nepřátel jsou velmi proměnlivé a vztahy k nim jsou poznamenány značnou mírou ambivalence. Pamětníci mohou své spojence bezmezně vyzdvihovat, ale zároveň i kritizovat; stejně tak na jedné straně vyjadřují respekt a uznání svým nepřátelům, ale na straně druhé je nenávidí a opovrhují jimi. Mücke konstatuje, že v tomto případě je třeba brát v potaz skutečnost, že (kolektivní) pamětní kontury jsou vždy silně ovlivněny a formovány individuální zkušeností a světonázorem vzpomínajícího. V závěru pak autor ve stručnosti sumarizuje jednotlivé reprezentace a zamýšlí se nad možnostmi dalšího bádání.

Celá kniha je psána velmi osobitým stylem a barvitým jazykem. Autor využívá při svém výkladu velké množství metafor i dobových obrátů a z kompozičního hlediska zručně, a především nenásilně, kombinuje vlastní výklad se zajímavými úryvky z ego-dokumentů, beletrie a odborné literatury. Ve většině případů pracuje s kódy in-vivo, tedy se slovníkem a expresivními výrazy, které přejímá přímo od pamětníků, což lze kvitovat s povděkem zejména v pasážích, jež jsou věnovány analýze jazyka (např. kapitola o „vlasti“ a „domovu“ nebo o proměnlivých obrazech spojenců a nepřátel). Někdy je však těch metafor a přirovnání na jedno souvětí přece jen již přespříliš. Na některých místech by tak čtenář možná raději ocenil stručnější a méně květnatý způsob vyjadřování. Publikaci uzavírá, vedle standardního přehledu použitých pramenů, rozsáhlá bibliografie k tématu druhého zahraničního odboje a také místně-geografický rejstřík pojmů.

Ačkoliv předkládaná publikace nepřináší žádné přelomové závěry či nové teorie, představuje po konceptuální i obsahové stránce nepochybně originální příspěvek k dějinám československého zahraničního odboje v letech 1939–1945, který nejenže systematicky kategorizuje vzpomínky představitelů zkoumané skupiny, ale navíc má i potenciál

zaujmout vedle profesionálních historiků a historiček také zájemce z řad laické veřejnosti. Nelze si tedy než přát, aby v budoucnosti vycházelo (vedle tradičních přehledových prací) více takových titulů, jako jsou právě *Místa paměti druhé světové války*, v nichž by se badatelé odvážili kombinovat tradiční historické postupy se (staro)novými koncepty postmoderní historiografie (dějiny každodennosti, paměťová studia, narativní výzkum, historická antropologie apod.). Všem zájemcům o neotřelý pohled na druhý československý zahraniční odboj lze tedy knihu Pavla Mückeho vřele doporučit.

Jiří Hlaváček

JONOVÁ, Jitka, *František Tomášek, kněz, katecheta, profesor a „ilegální biskup“; Moravské působení Františka Tomáška, Uherské Hradiště: Historická společnost Starý Velehrad 2014, 119 s. ISBN 978-80-86157-43-6.*

Autorka práce, PhDr. Jitka Jonová, Th.D., působí na Katedře církevních dějin a dějin křesťanského umění na Cyrilometodějské fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se církevními dějinami v 19. a počátku 20. století z pohledu diplomacie Svatého stolce. Její práce se zaměřují jak na konkrétní osobnosti (např. arcibiskup Theodor Kohn), tak i na témata obecnějšího charakteru.

František Tomášek byl významnou osobností české církevní scény a jeho působení na ní pokrývá téměř celé 20. století. Jeho život by se mohl rozdělit do dvou hlavních etap. Předělem je okamžik, kdy začal spravovat pražskou arcidiecézi. Tato kniha popisuje život a práci kardinála Tomáška právě do jeho odchodu do Prahy.

Životní příběh Františka Tomáška je popisován chronologicky. Kniha je rozdělena do pěti kapitol a jejich členění je tvořeno dle významných životních mezníků sledované osobnosti. Kromě shrnujícího úvodu a závěru je práce opatřena přehledem životních dat, seznamem zkratk, seznamem pramenů a literatury a seznamem příloh.

František Tomášek se narodil v roce 1899 jako druhorozený syn nadučitele, ovšem jeho otec brzy zemřel. Matka se s dětmi přestěhovala do Olomouce, kde František studoval na Slovanském gymnáziu. Zde kvůli první světové válce musel i předčasně odmaturovat. V armádě ovšem dlouho nesetřval, protože se u něj objevily zdravotní potíže. Po válce začal opět studovat. Jím vybraným oborem se stalo bohosloví.

Po ukončení vysokoškolských studií působil jako katecheta na několika místech na Moravě, aby se nakonec stal adjunktem na olomoucké bohoslovecké fakultě. Po uzavření vysokých škol nacisty se vrátil k povolání katechety na měšťanské škole a také přednášel na diecézním bohosloveckém učilišti. Jeho působištěm bylo stále město Olomouc.

Na olomouckou vysokou školu se po válce vrátil jako mimořádný profesor pedagogiky a katechetiky. V roce 1949 byl jmenován pomocným biskupem pro Olomouc a tajně konsekrován. Tímto činem se znelíbil komunistickému režimu a na tři roky byl internován v Želivě. Poté se stal administrátorem farnosti v Moravské Húzové, bylo mu totiž uděleno povolení k výkonu duchovenské činnosti. Tuto činnost ovšem mohl vykonávat pouze jako kněz, ne jako biskup. V Moravské Húzové setrval až do svého jmenování administrátorem arcidiecéze pražské.

Během konání II. vatikánského koncilu se jeho zasedání mohl účastnit jako jeden z mála československých biskupů a jako jediný československý biskup se zúčastnil všech jeho zasedání. Doma i nadále uznaným biskupem nebyl, ale v Římě tak vystupovat mohl. Po odchodu pražského arcibiskupa Berana do exilu se do reálného výkonu této funkce dostává František Tomášek. „Plnohodnotným“ pražským arcibiskupem byl jmenován až v roce 1977. V tomto úřadě setrval až do roku 1991, hned následujícího roku umřel.

Působení Františka Tomáška může být vnímáno velmi rozporuplně. Na jedné straně vidíme obětavého faráře, jež své životní poslání spatřuje ve službě lidem. Na straně druhé budí pozornost umožnění jeho duchovní činnosti po většinu komunistického období. František Tomášek chtěl vykonávat kněžské povolání a uvědomoval si, že jeho antagonistický postoj vůči režimu věřícím nepomůže. V každém místě, kde působil, byl mezi věřícími oblíben, a nezapomínali na něj ani po jeho odchodu do jiného úřadu.

Práce se opírá jak o prameny uložené ve státních archivech, tak i o materiály uložené na farních úřadech. Pozoruhodné je využití pramenů z vatikánského archivu. Nechybí ani prameny orální historie. V literatuře jsou zastoupeny (nejen české) práce obecnějšího charakteru, ale i práce zaměřené na životní osudy jednotlivců.

Ne příliš rozsáhlou monografii o Františkovi Tomáškově od Jitky Jonové shledávám jako velmi zdařilou. Autorka podrobně zachytila konkrétní životní období významné osobnosti katolické církve, kterému dosud nebyla věnována velká pozornost. „Předpražskému“ působení F. Tomáška se zatím věnovala jen diplomová práce Martiny Kubešové⁶ a drobné zmínky jsou v pracích Jana Hartmana, Bohumila Svobody a Václava Vaška.⁷ Práce je postavena na archivních pramenech z různých archivů, přičemž nejzajímavějším z nich je archiv vatikánský. Autorce se podařilo zachytit nejen složitost jednotlivých politických období, ale i samotnou osobnost kněze Tomáška, jeho rozpoložení a smýšlení i v nelehké éře komunismu. Kniha obsahuje mnoho informací a dat, proto na některých

6 Martina KUBEŠOVÁ, *Život Františka Tomáška v 50. a 60. letech 20. století a jeho působení v Moravské Húzové*, Diplomová práce, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 2007.

7 Např. Jan HARMAN – Bohumil SVOBODA – Václav VAŠKO, *Kardinál Tomášek, Generál bez vojska...?*, Praha 2003.

místech může text působit stroze a seřazení drobných odstavců za sebe příliš výčtově. Práce je opatřena bohatou obrazovou dokumentací, jež je průběžnou součástí textu.

Tato kniha přispívá k moderním dějinám katolické církve a zajímavě popisuje její složitou koexistenci s komunistickým režimem. Řešení tohoto problému se snažil najít právě kardinál František Tomášek.

Gabriela Krejčová Zavadilová

18. mezinárodní konference International Oral History Association (IOHA), Barcelona, 9. – 12. července 2014

Ve dnech 9. – 12. července 2014 se v Barceloně konala 18. mezinárodní konference International Oral History Association (IOHA) s podtitulem *Moc a demokracie*. Konference byla uspořádána ve spolupráci IOHA, Barcelonské univerzity a dalších organizací. Konference se účastnilo na 400 účastníků ze 39 zemí, přičemž jak je pro akce orálních historiků obvyklé, jednalo se nejen o zástupce výzkumných a paměťových institucí, ale i o reprezentanty historicky zaměřených neziskových organizací. Ze známých představitelů orální historie do Barcelony přicestovali například Alessandro Portelli, Donald Ritchie, Linda Hamilton, Irina Scherbakova, Albert Lichtblau, Alistair Thompson, nebo Rob Perks. Během konference se odehrálo pět plenárních zasedání a 90 panelů, které doplnily další workshopy a diskuse (třeba na téma dalšího rozvoje online periodika IOHA Words and Silences). Tematické složení jednotlivých panelů bylo jako obvykle velmi pestré – mezi témata jednotlivých panelů patřily moderní trendy v orální historii, vztah orální historie a paměti, orální prameny a kulturní dědictví, ale i mnohé jiné. Zde je nutno zmínit, že naprostá většina programu byla bohužel soustředěna do pouhých dvou konferenčních dnů, takže udělat si ucelenější obrázek o celé konferenci bohužel bylo nad lidské síly. Panelů bylo navíc takové množství, že se publikum značně rozdrobilo, což ovlivnilo například kvalitu diskuse.

Slavnostní zahájení konference a dvojice úvodních plenárních zasedání proběhly první den konference v historické budově Barcelonské univerzity, přičemž jednotlivé panely proběhly v následujících dvou dnech v prostorách Fakulty geografie a historie Barcelonské univerzity. Zahájení konference předsedal rektor univerzity Dídac Ramírez i Sarrió, kterého doprovodili zástupci katalánské vlády a města Barcelona, prezidentka IOHA Ana María de la O Castellanos a předseda konferenčního organizačního výboru Carles Santacana. Historicky první prezidentka IOHA Mercedes Vilanova následně přednesla zahajující přednášku s názvem *Principio y final de un sueño, la Barcelona republicana entre 1931 y 1939*, tematicky korelující s podtitulem konference.

Úvodní plenární zasedání bylo věnováno tématu politiky a orální historie. Hlavními řečníky byli Gerhard Botz vedoucí Institutu pro soudobé dějiny Vídeňské univerzity, badatelka z ruského sdružení Memorial Irina Scherbakova a turecký politolog Hakan Yilmaz z Boğaziçi University v Istanbulu. Z hlediska tématu panelu i obecné situace v České republice byl patrně nejzávažnější příspěvek Gerharda Botze, který hovořil o vlivu masmédií a politik paměti na orálně historické výzkumy. Profesor Botz konstatoval, že mediální projekty mají velký společenský vliv bez ohledu na svou mnohdy problematickou metodologii. Jako problém přitom vnímal rovněž množství aktivistických paměťových projektů, které na své cestě za prosazením určitého tématu či požadavků často dostatečně nereflektují sociální konstruovanost paměti, historickou realitu i mnohé vědecké poznatky. Irina Scherbakova připomněla historii ruských výzkumů přeživších GULAGu a přiblížila obecný kontext ruského ne/vyrovnání s touto historickou kapitolou. Neopomněla přitom potíže, jakým studium tohoto tématu čelí v současnosti, kdy dle jejích slov nová nacionalistická historická politika Ruska směřuje k vyzdvihnutí obětí vlastenecké války a upozadění krutostí páchaných „sovětskými důstojníky a politruky.“

Zajímavých a přínosných příspěvků bylo v Barceloně možné vyslechnout celou řadu. Namátkou mohu zmínit nejnovější výzkumnou aktivitu Alistaira Thompsona, kterou je rozsáhlý výzkum *The Australian Generations Oral History Project* se zajímavě řešeným online uživatelským rozhraním. Předseda americké asociace orálních historiků (Oral History Association – OHA) Stephen Sloan na konferenci hovořil o vlivu digitální revoluce na práci orálních historiků a fungování orální historie jako celku. Zmínil například přehlcení informacemi a vznik informačních bublin, ve kterých se lidé pohybují. Sám proto chápal roli orálního historika jako svého druhu průvodce nepřehledným informačním polem. Historička Stef Scagliola z Erasmus University of Rotterdam se podílela na rozsáhlém projektu s tematikou nizozemských válečných veteránů (Interviewproject Nlse Veteranen, realizováno 2006–2011). Narazila přitom na závažný etický problém, jelikož mezi tisícem zaznamenaných rozhovorů se vyskytlo několik pamětníků, kteří ve svém vyprávění o nasazení v Indonésii (1945–1949) připustili, že byli svědky, či se přímo podíleli na událostech později posouzených jako válečné zločiny. Jelikož takové jednání je i v současnosti trestně postižitelné, museli se pracovníci projektu vypořádat s právní a etickou stránkou práce s těmito pamětníky.

Z České republiky do Barcelony přicestovalo 10 aktivně vystupujících, což je oproti minulé konferenci v Buenos Aires mírné navýšení. Mezi příspěvky měla významné zastoupení prezentace pracovníků Centra orální historie AV ČR (COH), kteří prezentovali výstupy svého aktuálního projektu, kterému byl vyhrazen samostatný panel. Vedoucí COH Miroslav Vaněk vystoupil s příspěvkem *We and They: Identification with the Political System* mapujícím rozdělení společnosti na různé skupiny z hlediska moci a loajality k režimu. Jiří Hlaváček se ve svém příspěvku *The Czechoslovak Army in the Period of*

Transformation: Main Changes in Military Life, 1989–1993 zaměřil na transformaci Československé lidové armády po pádu komunistického režimu a její dopady na samotné vojáky, jejich každodenní život i hodnotové rámce. Pavel Mücke přednesl příspěvek *Time for Leisure? Perceptions of Free Time in Oral History Narrations from Contemporary Czech Society*, jehož hlavním tématem byly volnočasové aktivity obyvatel pozdně socialistického Československa a jejich proměny v období transformace. Panel uzavřela Lenka Krátká s příspěvkem *There is Nothing Better in My Life Than the Moment when I Can Freely Create a Piece of Graphic Art* reflektujícím pracovní podmínky umělců, fotografů, malířů a sochařů a jejich změny po roce 1989. Samostatně vystoupila další pracovnice COH Hana Bortlová Vondráková, která téměř v samém závěru konference prezentovala svůj španělský příspěvek *A New Life in a New World: Czech Expatriates in Argentina during the Cold War and East-South Encounters* shrnující výstupy jejího výzkumu české menšiny v Argentině.

Absolventka oboru orální historie-soudobé dějiny na FHS UK Jana Římanová ve svém referátu *Women's Role in the Development of Czech Punk Subculture* přiblížila vývoj punkové subkultury v Československu ve vztahu k dosud zcela opomíjené roli žen, které dosud stály na okraji vědeckého zájmu. Pracovnice Národního filmového archivu Marie Barešová ve svém příspěvku *The Oral History Collection in National Film Archive Prague* seznámila přítomné se sbírkou zvukových záznamů Oddělení orální historie NFA, u které v současnosti probíhá digitalizace a indexace. Není bez zajímavosti, že tato činnost v NFA systematicky probíhá již od roku 1995 a sbírka čítá necelé tři tisíce záznamů. Svůj vlastní příspěvek *The Czechoslovak Political Prisoners – Identity, Remembrance and Oral History* jsem přednesl na panelu věnovaném každodennímu životu ve věznicích, ghettech, koncentračních táborech a GULAGu. Hlavním tématem příspěvku byla analýza proměn rámců paměti bývalých politických vězňů ve vztahu k posunům v jejich identitě, politikám paměti a paměťové legislativě, především zákonu o odboji a odporu proti komunistickému režimu. Na panelu věnovaném edukativnímu využití orální historie vystoupili Jiří Zounek a Michal Šimáně z brněnského Centra pro komplexní inovaci studijních oborů FF MUNI a ve svém příspěvku *Everyday Life at Primary School Through the Prism of Teachers in the era of so-called Normalisation in Czechoslovakia (1969–1989)* představili první poznatky ze svého velice slibného orálně-historického projektu (2014–2016), v rámci kterého zkoumají učitele základních škol v období tzv. normalizace.

Samotný závěr konference byl vyhrazen poslednímu plenární přednášce španělských antropologů na téma *Moc a rezistence. Moc a mezilidské vztahy*. Dlužno dodat, že jejich vystoupení trpělo určitou nesrozumitelností a odtržeností od konference i jejího tématu, takže v debatě zazněl i dotaz, proč vlastně vystupují na orálně-historické konferenci, což se panelistům v následující půlhodině vysvětlit nepodařilo. Po slavnostním závěru konference následovala

valná hromada IOHA spojená s volbou jejího vedení na další období. Novou prezidentkou IOHA byla zvolena Indira Chowdbury působící na Srishti School of Art, Design and Technology v Bangalore. Nová prezidentka IOHA při svém nástupu do funkce potvrdila, že příští konference IOHA se bude konat roku 2016 v Bangalore.

Michal Louč

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně):

PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
PhDr. Přemysl Houda, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. et Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc. (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Michal Louč (Univerzita Pardubice)
D.E.A. Nicolas Maslowski, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Jakub Mlynář (Univerzita Karlova v Praze)
PaedDr. Naděžda Morávková Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni)
PhDr. Pavel Mücke, Ph.D. (Akademie věd České republiky, v. v. i.)
doc. PhDr. Dana Musilová, CSc. (Univerzita Hradec Králové)
PhDr. Jiří Noha, Ph.D. (Univerzita Jana Amose Komenského v Praze)
Mgr. Jana Nosková, Ph.D. (Akademie věd České republiky, v. v. i.)
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc. (Akademie věd České republiky, v. v. i.)
prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě)
Mgr. Klára Pinerová, Ph.D. (Praha)
doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D. (Vojenský historický ústav v Praze)
Mgr. Jiří Urban (Ústav pro studium totalitních režimů Praha)
PhDr. Pavel Urbášek (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. et. Mgr. Jaroslav Vaňous (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D. (Akademie věd České republiky, v. v. i.)

Seznam autorů (abecedně):

Mgr. Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni)
Mgr. Jiří Hlaváček (Akademie věd České republiky, v. v. i.)
Mgr. Monika Horáková (Univerzita Karlova v Praze)
Mgr. Dita Jelínková (Ústav pro studium totalitních režimů v Praze – Univerzita Pardubice)
Mgr. Michaela Kollerová (Univerzita Palackého v Olomouci)

Mgr. et Mgr. Lenka Krátká (Akademie věd České republiky, v.v.i.)

Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová (Univerzita Pardubice)

dr Wiktoria Kudela-Świątek (Narodowe Centrum Nauki, Kraków)

Mgr. Michal Louč (Univerzita Pardubice)

PhDr. Jan Randák, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Mgr. Jana Stráníková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

Theatrum historiae 14 (2014)

<http://uhv.upce.cz/cs/theatrum-historiae/>

Vydala: Univerzita Pardubice
(Studentská 95, 532 10 Pardubice, IČO 00216275)

Číslo vydání: 14

Datum vydání: 30. 11. 2014

Vychází nejméně dvakrát ročně

Vydání první – 244 stran, 150 výtisků

Jazyková redakce českých textů: Jiří Kubeš

evidenční číslo MK ČR E 19534

ISSN 1802-2502

Redakce:

vedoucí redaktor: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. (Univerzita Pardubice);
zástupce vedoucího redaktora: doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (HÚ AV ČR Praha);
výkonný redaktor: doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Univerzita Pardubice);
technická redakce: doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
sazba: Mgr. Lukáš Vavrečka

Vědecká rada časopisu:

Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Dr. Françoise Mayer (Université Paul Valéry Montpellier)
prof. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Technische Universität Chemnitz)
doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze).

Adresa redakce:

Ústav historických věd
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 466 036 210
e-mail: Jiri.Kubes@upce.cz

